

RAZPRAVE FF

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc

Formiranje jezika i njegovo rastakanje: od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Formiranje jezika i njegovo rastakanje: od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga

Zbirka: Razprave FF (ISSN 2335-3333, e-ISSN 2712-3820)

Avtorici: Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc
Recenzenti: Ivo Pranjković, Igor Lakić, Svein Mønnesland
Lektorja: Tomislav Čužić, Veljko Njegovan
Prevod povzetka v angleščino: Mateja Petan

Tehnično urejanje: Jure Preglau
Prelom: Irena Hvala
Detalji slike na naslovnici: Đanino Božić, *Bez naziva*, 2019

Založila: Založba Univerze v Ljubljani
Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani
Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Oblikovna zasnova zbirke: Lavoslava Benčić
Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Ljubljana, 2022
Prva izdaja
Naklada: 200
Cena: 22,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij.

Monografija je nastala v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>.
DOI: 10.4312/9789612970215

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=127393283
ISBN 978-961-297-023-9

E-knjiga
COBISS.SI-ID=127305219
ISBN 978-961-297-021-5 (PDF)

Sadržaj

1. Uvod	9
1.1. Planiranje statusa i planiranje korpusa jezika	9
1.2. Utjecaj kulturno-političkoga konteksta na jezično planiranje	10
1.3. Proces jezičnoga ujedinjavanja (unifikacije) i odvajanja (separacije)	12
1.4. Proces restandardizacije jezika	15
1.5. Nekoliko riječi o monografiji	16
2. Od ideje o zajedničkom jeziku do njegove standardizacije	19
2.1. Jezična situacija u 19. stoljeću	25
2.2. <i>Bečki književni dogovor</i> (1850) i oko njega	27
2.3. Postupno prihvaćanje zajedničkoga jezika krajem 19. i početkom 20. stoljeća	30
2.4. Jezično udruživanje u Prvoj Jugoslaviji (1918–1941)	39
2.5. Jezična pitanja za vrijeme Drugoga svjetskog rata	42
2.6. Jezično udruživanje u Drugoj Jugoslaviji (1945–1991)	44
2.7. <i>Novosadski dogovor</i> (1954) i oko njega	47
2.8. Rasprave o službenome nazivu jezika	50
2.9. Zajednički pravopis srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika	52
2.10. Zajednički rječnik srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika	54
2.11. Početak rastakanja zajedničkoga srpskohrvatskog jezika	55
2.12. <i>Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika</i> i njezini rezultati	59
2.13. Rastakanje srpskohrvatskoga jezika	67
2.14. Zaključak	73
3. Formiranje zasebnih standardnih jezika	77
3.1. Problematičnost naziva srpskohrvatski	78
3.2. Srpskohrvatski: jedan, dva, tri ili četiri jezika?	79
3.3. Jezici nasljednici od devedesetih godina 20. stoljeća	83
3.4. Jezične situacije u novoosnovanim državama nakon 1991.	85
3.5. Hrvatska	86
3.5.1. Planiranje statusa hrvatskoga jezika	87

3.5.2.	„Novine“ u korpusu hrvatskoga jezika	91
3.5.3.	Pravopisna previranja.	100
3.5.4.	Zaključak.	102
3.6.	Srbija	103
3.6.1.	Planiranje statusa srpskoga jezika	104
3.6.2.	Jezik kao nacionalna svetinja	106
3.6.3.	<i>Za ćirilicu i protiv latinice.</i>	108
3.6.4.	Zaključak.	114
3.7.	Bosna i Hercegovina	115
3.7.1.	Supostojanje triju standardnih jezika.	118
3.7.2.	Pitanje naziva bosanskoga jezika	123
3.7.3.	Tri pristupa jezičnomu planiranju	125
3.7.4.	„Dvije škole pod jednim krovom“	128
3.7.5.	Uvođenje ekavice u Republici Srpskoj	131
3.7.6.	Zaključak.	133
3.8.	Crna Gora	135
3.8.1.	Planiranje statusa crnogorskoga jezika.	136
3.8.2.	Pitanja standardizacije crnogorskoga jezika	140
3.8.3.	Pravopis crnogorskoga jezika	143
3.8.4.	Gramatika crnogorskoga jezika	145
3.8.5.	Rječnik crnogorskoga jezika	146
3.8.6.	Zaključak.	147
4.	Hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezik danas i ubuduće	151
4.1.	Naziv jezika: stvar politike?	153
4.2.	Pitanje jezične standardizacije.	154
4.3.	O nacionalizmu i nacionalističkoj jezičnoj politici.	155
4.4.	Ideologija standardnoga jezika	156
4.5.	<i>Deklaracija o zajedničkom jeziku</i>	157
4.6.	Reakcije na <i>Deklaraciju o zajedničkom jeziku.</i>	159
4.7.	Aktualna pitanja jezične politike u državama srednjojužnoslavenskoga područja	168
4.7.1.	Aktualna jezična politika u Hrvatskoj	168
4.7.2.	Aktualna jezična politika u Srbiji	171

4.7.3. Aktualna jezična politika u Bosni i Hercegovini.	174
4.7.4. Aktualna jezična politika u Crnoj Gori	178
4.8. Zaključak	182
5. Zaključna riječ	185
Povzetek.	189
Summary	199
Literatura	209
Izvori	229
Kazalo slika	233
Kazalo imena	237

Predgovor

Monografija koja je pred vama prati procese jezične standardizacije i jezičnih promjena na srednjojužnoslavenskome području posljednjih stotinjak godina. Riječ je o sociolingvističkoj temi kojom smo se započele baviti prije gotovo dva desetljeća u sklopu bilateralnih projekata s kolegama iz različitih sveučilišta novoosnovanih država nekadašnje Jugoslavije, a rezultati tih projekata objavljeni su u dvjema monografijama, i to godine 2009. u Ljubljani i 2013. u Beogradu. U njima različiti autori prikazuju jezična previranja turbulentnih devedesetih godina 20. stoljeća, kada u jeziku jača simbolička funkcija i kada se njime učvršćuju i dokazuju nacionalni identiteti. No u razgovoru sa studentima na različitim sveučilištima pokazalo se da je za razumijevanje „ostrasčene“ jezične situacije toga razdoblja, a pogotovo mnogih nasilnih jezičnih promjena potreban širi povijesno-kulturni kontekst. To je bio i jedan od motiva za nastanak ove monografije. Naš je cilj prikazati životnu priču standardnoga jezika koji je odabirom iste osnovice objedinio četiri nacije, od kojih se do tada svaka više-manje razvijala u svome kulturno-povijesnom kontekstu, da bi ih kasnije razjedinio i rastočio se na četiri zasebna standardna jezika.

U monografiji se metodom dijakrone i sinkrone sociolingvističke analize standardnoga jezika predstavlja formiranje književnih jezika na srednjojužnoslavenskome području, pojavljivanje ideje o zajedničkom jeziku sredinom 19. stoljeća te formiranje srpskohrvatskoga jezika od njegova ujedinjavanja, pa sve do njegove nominalne smrti devedesetih godina 20. stoljeća. Tada se burna društveno-politička previranja, prije svega raspad zajedničke države, odražavaju i u jeziku, pogotovo u brojnim nesporazumima oko njegova razjedinjavanja. U novoosnovanim državama status standardnih jezika preuzimaju hrvatski, srpski i bosanski od 1990. do 1993. te crnogorski 2007. godine. Kako svaki od standardnih jezika vodi svoju jezičnu politiku, na kraju monografije propituju se aktualna jezična pitanja kojima se bave akteri jezičnih politika pojedinih država te pitanja kojima bi se trebali baviti ubuduće.

Uzimajući u obzir činjenicu da jezična pitanja na srednjojužnoslavenskome području oduvijek pobuđuju strasti i da su opterećena brojnim nesporazumima, nastojale smo ovoj temi pristupiti što objektivnije i cjelovitije prikazujući mišljenja i stavove o određenome jezičnom problemu svih strana uključenih u raspravu. Naši se stavovi o temi koju predstavljamo, kao i o ulozi lingvisti u društvu, posebice u burnim društveno-političkim razdobljima, nedvojbeno mogu iščitati iz samoga teksta. Prije svega, zalažemo se za proaktivnu poziciju znanstvenika koji bi trebali javno upozoravati na (negativne) jezične prakse koje su u suprotnosti sa znanstvenim spoznajama i koje stvaraju nesigurnost, pa čak i strah jezične zajednice

od vlastita jezika. Pritom mislimo na nasilne jezične zahvate koje su provodile nacionalne, ponekad čak nacionalističke jezične politike devedesetih godina 20. stoljeća, i to s pozicija institucionalne moći, a koje su bile u suprotnosti s jezičnom stvarnošću. Upravo u tome se, prema našem mišljenju, očituje društvena uloga lingvиста koji bi trebali pratiti promjene u jezičnoj stvarnosti, opisivati ih (a ne propisivati) i javno reagirati te se znanstvenom argumentacijom boriti protiv bilo kakvih manipulacija jezikom.

Monografija je namijenjena široj akademskoj zajednici koja se profesionalno bavi tim područjem, prije svega lingvistima, sociolingvistima i slavistima, a posebice profesorima na stranim slavistikama koji često moraju biti „servis“ informacija za cjelokupno srednjojužnoslavensko područje. Kao studijska literatura dobro će doći i studentima diplomskih, magistarskih i doktorskih studija u Sloveniji, a posebno može biti zanimljiva studentima na slavistikama stranih sveučilišta. Svoje će mjesto zasigurno naći i u široj zainteresiranoj javnosti. Dakako, bilo bi pretenciozno razmišljati da će monografija utjecati na aktualne i buduće jezične politike, ali se ipak nadamo da će doprinijeti boljemu razumijevanju složene povijesti jezične standardizacije i jezične stvarnosti srednjojužnoslavenskoga područja koje je premreženo različitim kulturama, identitetima i ideologijama.

Naposljetku, ali nimalo ne manje važno, najljepše zahvaljujemo recenzentima prof. dr. Ivi Pranjkoviću, prof. dr. Igoru Lakiću i prof. dr. Sveinu Møneslandu na pomenome čitanju i svim vrijednim savjetima. Monografija je nastala u sklopu znanstveno-istraživačkoga programa *Slovenski jezik – bazična, kontrastivna i aplikativna istraživanja* (P6-0215). Posebnu zahvalnost dugujemo voditelju programa prof. dr. Vojku Gorjancu, koji je oduvijek imao sluha za naša istraživanja i u brojnim diskusijama pripomogao rješavanju različitih otvorenih pitanja vezanih uz našu temu. Također zahvaljujemo i Znanstvenoj založbi Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani koja je omogućila izdavanje ove monografije.

Vesna Požgaj Hadži
Tatjana Balažic Bulc

U Ljubljani, lipnja 2022.

1. Uvod

O srpskohrvatskome jeziku, koji se standardizirao kao jedan policentrični jezik, i njegovim nasljednicima, tj. jezicima koji su naslijedili istu štokavsku osnovicu, a standardiziraju se kao zasebni jezici, posljednjih se desetljeća puno pisalo iz različitih teorijskih i idejnih (ponekad i ideoloških) aspekata. Sažimajući različite aspekte, u monografiji pokušavamo kritički prikazati životnu priču jezika srednjojužnoslavenskoga područja. Već se iz naslova knjige *Formiranje jezika i njegovo rastakanje: od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga* može zaključiti da je naše teorijsko polazište standardni jezik, točnije formiranje srpskohrvatskoga standardnog jezika, njegovo rastakanje na četiri standardna jezika: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski – prema redoslijedu njihove nominalizacije u suvremenim formalnopравnim dokumentima, ali i tradiciji jezične standardizacije – koji su u prošlosti, kao jezične varijante ili izrazi, više ili manje uspješno bili dio raznolika identiteta srpskohrvatskoga jezika.

1.1. Planiranje statusa i planiranje korpusa jezika

Ako se vratimo na sam početak razmatranja jezične standardizacije, ona je jedan od oblika jezičnoga planiranja koje tradicionalno sastavljaju dvije temeljne djelatnosti, planiranje statusa i planiranje korpusa određenoga jezika (Haugen, 1983), a njima se kasnije pridružuju treća, planiranje jezičnoga obrazovanja (Cooper, 1989), te četvrta, planiranje jezičnoga prestiža (Haarmann, 1990). Dok se planiranje statusa jezika bavi vanjskim jezičnim parametrima, prije svega položajem jezika u odnosu prema drugim jezicima, u planiranju korpusa u prvome su planu unutarnji jezični parametri, što znači da se jezik preispituje na strukturnoj razini, npr. gramatičkoj, leksičkoj i sl. Ciljevi su jezične standardizacije minimalna varijantnost norme i maksimalna varijantnost funkcija (Haugen, 1966). To znači da standardni jezik pokriva što šire područje javne komunikacije i zato je poželjno da su njegovi jezični elementi što preciznije određeni i nevarijantni kako bi se olakšala komunikacija u određenoj jezičnoj zajednici. U tome smislu jezična inovativnost, raznovrsnost i sloboda izbora u standardnome jeziku nisu poželjne (što će se devedesetih godina 20. stoljeća do svojih krajnosti odraziti posebno u standardizaciji hrvatskoga jezika). Da bi standardni jezik zaživio u svojoj polifunkcionalnosti, uz izbor norme, kodifikaciju oblika i elaboraciju treba mu društvena prihvatljivost koja je, prema Haugenu (1966), jedan od četiriju kriterija jezične standardizacije, ali, trebamo dodati, i kriterij koji lingvisti posebno na srednjojužnoslavenskome području često zaboravljaju.

1.2. Utjecaj kulturno-političkoga konteksta na jezično planiranje

Pitanja jezične primjerenosti i jezične norme (Picchio, 1984, 2), odnosno statusa i korpusa jezika nipošto nisu nova. Ona su se u europskome prostoru propitivala još u dalekoj prošlosti, a intenzivnije pojavljivanjem tiska u 15. stoljeću, kada su mnoge jezične zajednice trebale odlučiti koji jezik odabrati kao administrativni i/ili književni: jezik jezične zajednice ili neki drugi jezik koji se tradicionalno koristio u prenošenju religijskih, filozofskih i poetičkih spoznaja, kao što je npr. latinski. A drugo pitanje bilo je koja jezična obilježja prihvatiti, a koja ne prihvatiti ako lokalni jezik postane administrativnim i/ili književnim jezikom.

Kada je riječ o planiranju statusa jezika, jedno od temeljnih pitanja jest pitanje koji jezik odnosno koju njegovu varijantu odabrati kao osnovicu standardizacije i, nikako ne manje važno, kako taj jezik nazvati. To se pitanje na srednjojužnoslavenske području pojavljivalo u različitim povijesnim razdobljima jezičnoga razvoja, konkretnije, razvoja književnih jezika i kasnije jezične standardizacije pod utjecajem različitih kulturnih i političkih događanja. Jezici na tome području razvili su se iz južnoslavenskoga prajezika koji se prema njihovu geografskome položaju dijeli na četiri narječja, odnosno dijalektalne skupine: kajkavsko, koje se razvilo iz panonskoga narječja, čakavsko, koje se razvilo iz primorskoga, te štokavsko i torlačko, koji su se razvili iz dinarsko-raškoga narječja. Za formiranje književnih jezika relevantna su prva tri narječja, tj. kajkavsko, ograničeno na sjeverno odnosno sjeverozapadno hrvatsko područje, čakavsko, ograničeno na južno hrvatsko područje duž obale Jadranskoga mora, i štokavsko koje se prostire kroz čitavo područje, tj. današnju Hrvatsku, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu te Crnu Goru. Osim tih triju narječja svakako je važan i jezik koji im je prethodio, tj. staroslavenski odnosno crkvenoslavenski.

Svi su se ti jezici u pojedinim povijesnim razdobljima i raznolikim kulturnim kontekstima formirali kao zasebni književni jezici. I upravo su različiti kulturni konteksti uvelike utjecali na njihov različit razvoj, kao i na samo razumijevanje jezika. Neki autori, npr. Riccardo Picchio (1984, 3), smatraju da su na neujednačen jezični razvoj ponajviše utjecali različiti religijski konteksti. Naime, činjenica je da se srednjojužnoslavensko područje razdvajanjem Rimskoga Carstva na Zapadno i Istočno 1054. godine našlo na granici između dviju kršćanskih tradicija: zapadne (rimokatoličke) i istočne (pravoslavne) te se dalje razvija pod utjecajem dviju različitih kultura: zapadne (*Slavia romana*) i istočne (*Slavia orthodoxa*). Romanska ili, bolje rečeno, latinska kultura utjecala je prije svega na kulturu današnje Hrvatske, pravoslavna na kulturu središnje Srbije, dok su područja Bosne i Hercegovine,

Crne Gore i Vojvodine¹ bila pod utjecajem obiju kulturnih tradicija. To znači da se do 19. stoljeća književni jezici na tim prostorima, točnije na prostoru između latinsko-germanskoga i grčko-bizantinskoga političkoga, civilizacijskoga i vjerskog okruženja (Barić i dr., 2003, 10–11) razvijaju u različitim kulturnim kontekstima koje obilježava različito razumijevanje kulture, literature i drukčiji odnos prema pisanome jeziku (Peti-Stantić i Langston, 2016, 314).

Povijesni razvoj jezika na području zapadne (rimsko-katoličke) crkve u slavenskim je zemljama obilježilo supostojanje dviju crkvenih tradicija, latinske i slavenske, pa su se u komunikacijskim kontekstima izmjenično koristila barem dva različita jezika. Uz službeni, i tada prestižniji latinski, u javnome životu od najranijega se razdoblja koristio i domaći jezik. To znači da je na cijelome području u javnoj komunikaciji postojala vertikalna dvojezičnost odnosno diglosija, tj. „dugotrajna i široko rasprostranjena komplementarna distribucija jezičnih funkcija dvaju jezika unutar jedne jezične zajednice“ (Peti-Stantić, 2008a, 100). U doba humanizma i renesanse u 15. i 16. stoljeću, kada talijanski jezik dobiva na prestižu, te reformacije u 16. stoljeću, kada jača kulturni identitet francuskoga i njemačkoga, i slavenski jezici koji pripadaju zapadnoj kulturnoj tradiciji „dobivaju poticaj i konceptualni model osamostaljenja“ (Peti-Stantić, 2008a, 135).

S druge strane, na području istočne (pravoslavne) crkve funkciju prestižnoga jezika u javnoj komunikaciji preuzima staroslavenski jezik, odnosno crkvenoslavenski i njegove kasnije redakcije. Taj se jezik smatrao nadnacionalnim jezikom kulture i civilizacije, kao i jezikom bliskim narodnome, barem u svojim počecima, zato i nije bilo potrebe mijenjati ga drugim domaćim jezikom. Međutim, s vremenom je raskorak između crkvenoslavenskoga i narodnoga jezika postajao sve veći, pa se crkvenoslavenski zapravo sve više doimao „stranim“ jezikom, što znači da se i u pravoslavnome svijetu s vremenom razvija diglosija, ali unutar jednoga jezika. U svakome slučaju, taj je jezik u vrijeme osmanske vlasti sve od 15. pa do 20. stoljeća čuvao kulturne vrijednosti stečene u doba srpske srednjovjekovne države Raške, kada je 1219. godine formirana samostalna Srpska pravoslavna crkva.

Različiti oblici diglosije u različitim povijesnim razdobljima na područjima istočne i zapadne crkve utjecali su na drukčiji razvoj književnih jezika (Milanović, 2004, 15–16). Latinski jezik imao je dugu tradiciju jezičnoga opisivanja i normiranja u

---

1 Vojvodina je autonomna pokrajina u Republici Srbiji koja je u povijesti, do udruživanja u zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, bila dijelom Habsburške Monarhije, odnosno kasnije Austro-Ugarske, za razliku od Srbije koja je gotovo 500 godina pripadala Osmanskomu Carstvu, sve do druge polovice 19. stoljeća, kada se formira Kraljevina Srbija.

gramatikama, rječnicima, a kasnije i pravopisima. Kao takav, na području zapadne crkve predstavljao je model za opise svih domaćih jezika koji su se temeljili na različitim narječnim osnovicama (čakavskoj, kajkavskoj i štokavskoj). Jezikoslovna djela, zajedno s prijevodima *Biblije* i drugih vjerskih tekstova osiguravali su ravnopravan status domaćega jezika u odnosu na latinski.² Crkvenoslavenski jezik takvu tradiciju nema. Kao jezik vjerskih knjiga tretirao se kao Božje djelo i zato je bio nedodirljiv.

1.3. Proces jezičnoga ujedinjavanja (unifikacije) i odvajanja (separacije)

Garvin (1993) konstatira da standardni jezik u određenoj jezičnoj zajednici ima u prvome redu komunikacijsku funkciju, i to na svim područjima kulturnoga i intelektualnoga života. Međutim, jezična zajednica istovremeno je i društveno-politički entitet, pa tako standardni jezik često preuzima funkciju simbola nacionalnoga identiteta. Uzimajući u obzir njegovo simboličko značenje u određenoj društvenoj odnosno državnoj jezičnoj zajednici, standardni jezik ima pet funkcija:

- a) funkciju unifikacije ili ujedinjavanja, koja određenoj jezičnoj zajednici omogućava povezivanje u jednu cjelinu unatoč dijalektnim ili drugim jezičnim razlikama;
- b) funkciju separacije ili odvajanja, koja jezičnoj zajednici omogućava utvrđivanje identiteta koji je različit od identiteta drugih jezičnih zajednica, što se često povezuje s političkim tendencijama za autonomijom i samostalnošću;
- c) funkciju prestiža, prema kojoj bolji društveni položaj dobiva jezična zajednica sa standardnim jezikom, odnosno članovi te zajednice koji vladaju standardnim jezikom;
- d) funkciju participacije ili sudjelovanja, koja jezičnoj zajednici omogućava sudjelovanje u suvremenome kulturnom i znanstvenom razvoju na vlastitome jeziku;
- e) funkciju referentnoga okvira ili normativne orijentacije, koja se prije svega odnosi na jezičnu pravilnost i jezičnu normu.

Unatoč svim razlikama u 19. stoljeću, pod utjecajem društveno-političke ideje ujedinjavanja slavenskih naroda započinje i proces jezičnoga ujedinjavanja na srednjojužnoslavenskome području. On traje od sredine 19. stoljeća, dakle od razdoblja kada je dogovoren zajednički (tada još „bezimeni“) jezik Hrvata i Srba, tijekom razdoblja srpskohrvatskoga u zajedničkoj državi gotovo cijelo 20. stoljeće, pa sve do njegova rastakanja potkraj 20. stoljeća, kada se raspada i zajednička država. Prema modelu Milorada Radovanovića (1996a, 7), srpskohrvatski je u proteklom dvama stoljećima prošao pet faza u procesu planiranja jezika, a to su:

² Detaljan popis gramatika i rječnika koji su nastajali na slavenskome području od srednjega vijeka do 1850. objavljen je u Stankiewicz (1984).

- a) standardnojezična integracija u prvoj polovici 19. stoljeća, kada se inaugurira novoštokavski standard;
- b) standardnojezična varijacija u drugoj polovici 19. stoljeća, kada se inauguriraju urbano-regionalni uzusi u rang prestižnih standarda;
- c) varijantna polarizacija od početka 20. stoljeća do kraja šezdesetih godina, kada se inauguriraju teritorijalne, odnosno nacionalne varijante standardnoga jezika;
- d) dezintegracija od šezdesetih do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća, kada se inauguriraju varijante u rang prestižnih standardnih jezika;
- e) promocija, kada se inauguriraju posebni standardni jezici: hrvatski, srpski i bosanski devedesetih godina 20. stoljeća (a kasnije i crnogorski u prvome desetljeću 21. stoljeća).

Već se iz dvočlanoga naziva jezika može zaključiti da srpskohrvatski jezik objedinjuje (barem) dva identiteta i zato se kao najprimjereniji uskoro pokazuje policentrični tip standardizacije. To znači da se zbog jezičnih razlika jezik kodificira u različitim centrima, ali te razlike nisu tolike da bi se moglo govoriti o različitim standardnim jezicima (Kordić, 2010, 94). Primjeri su takve kodifikacije i njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski itd. No s današnjega stajališta može se reći da su te razlike ipak bile prevelike i da se pokušaj policentrične standardizacije srpskohrvatskoga, odnosno pokušaj ujedinjavanja različitih jezičnih tradicija i identiteta koji je obilježio 19. i 20. stoljeće pokazao neuspješnim. Naime, u čvrstoj vezi s funkcijama jezičnoga ujedinjavanja i odvajanja jest i jezična lojalnost koja se intenzivnije odražava u standardnome jeziku određene jezične zajednice negoli u njezinim dijalektima i nestandardnim varijantama. Garvin (1993, 49) razlikuje dva tipa jezične lojalnosti. Dok se pragmatička lojalnost odnosi na vlastite stavove o jezičnoj vrsnosti, emotivna je lojalnost tijesno povezana s funkcijom odvajanja, kada standardni jezik dobiva status nacionalnoga blaga i postaje najznačajniji i najcjenjeniji dio nacionalne baštine (više o tome npr. Mićanović, 2006; Peti-Stantić i Langston, 2013). S druge strane, neslaganja i nedostatak jezičnoga konsenzusa, koji se unutar srpskohrvatskoga odražava tijekom cijeloga njegova postojanja i kulminira šezdesetih godina 20. stoljeća, dovode do jezičnoga konflikta. Garvin (1993, 38) smatra da se jezični konflikt javlja u društvima u kojima se jedna govorna zajednica osjeća ugroženom od druge, obično dominantnije govorne zajednice. Činjenica je da je srpski jezik ipak imao veću moć i prestiž u značajnim političkim i ekonomskim situacijama, pa i u vojsci, a s druge strane također i dvostruko veći broj govornika. Spomenutim razlozima svakako treba pridodati i različite kulturne kontekste kroz koje su u povijesti prošli svi entiteti koji su bili sastavnim dijelom srpskohrvatskoga jezika.

U vrijeme dezintegracije zajedničke države Jugoslavije u jeziku dominira funkcija odvajanja. Pri tome se prvo mijenja status jezika. Srpskohrvatski kao administrativni i zakonski identitet prestaje postojati, a njegove varijante i izrazi postaju službenim standardnim jezicima u novoosnovanim državama. O nestajanju jezika ili, kako je to slikovitije izraženo lingvističkim terminom, o smrti jezika obično se govori kada jedan jezik zbog različitih razloga prestaje postojati. U literaturi se najčešće spominju dva tipa nestajanja jezika. Jedan je izumiranje čitave nacije zbog epidemije, genocida i slično, a drugi jezična asimilacija i prihvaćanje prestižnijega jezika (v. npr. Edwards, 1985; Crystal, 2000). Uz ta dva tipa, Kloss (1984; citirano prema Edwards, 1985, 50) navodi i treći, tj. nominalnu smrt jezika, kada se za standardizaciju uzima drugi jezični kod ili je u pitanju jezično razjedinjavanje, što se dogodilo na srednjojužnoslavenskome području devedesetih godina 20. stoljeća sa srpskohrvatskim jezikom. On se dezintegracijom zajedničke države, formiranjem zasebnih nacionalnih država te uspostavljanjem novoga političkog sustava rastočio na četiri standardna jezika: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski, sva četiri utemeljena na istoj, štokavskoj osnovici. To znači da se raspadom federativne države raspala i 150-godišnja ideja o zajedništvu Južnih Slavena, na temelju koje se postupno gradio i zajednički srpskohrvatski standardni jezik.

Proces odvajanja odnosno rastakanja srpskohrvatskoga jezika u lingvističkoj se teoriji često tumači u smislu pitanja autonomije pojedinih jezika, tj. lingvističke distance od drugih jezika (v. npr. Škiljan, 2002; Greenberg, 2004; Filipović, 2009; itd.). Kloss (1967) razlikuje dva tipa autonomije koje naziva *Abstand* i *Ausbau* autonomijom. Prvi tip, *Abstand* autonomija, postoji među jezicima kod kojih je lingvistička distanca dovoljno velika za razlikovanje pojedinih jezika. Primjeri su za to npr. romanski jezici: talijanski, francuski i španjolski, koji su se u svome razvoju „prirodno“ udaljili jedan od drugoga, iako su nekada bili varijante latinskoga jezika. Drugi se tip, *Ausbau* autonomija, izgrađuje. Jezici toga tipa najčešće se razdvajaju aktivnom intervencijom jezičnih planera nakon osnivanja nezavisnih država, što je slučaj srpskohrvatskoga i jezika nasljednika, hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga (Škiljan, 1995). Slično su se formirali npr. skandinavski jezici, indonezijski i malajski, urdu i hindi itd. Osvrnimo se na potonji primjer. Urdu i hindi imaju istu osnovicu, ali različite procese standardizacije unatoč potpunoj jezičnoj razumljivosti. Govornici tih jezika koriste različito pismo (urdu arapsko, a hindi devanagari), oni su različite vjere (govornici urdu jezika muslimani, a govornici hindu jezika hinduisti) te imaju različitu povijest, književnost, kulturu itd., što je ostavilo traga u leksiku obaju jezika (arabizmi u urdu i preuzimanje iz sanskrita u hindu jeziku). Usporedimo li ta dva jezika s odnosom hrvatskoga i srpskoga, vidimo mnoge sličnosti: ista osnovica (štokavsko narječje),

različiti procesi standardizacije, gotovo potpuna razumljivost među standardnim jezicima, različita pisma (latinica i ćirilica), različita povijest, različita vjera (oba su naroda kršćani, ali Hrvati katolici, Srbi pravoslavci), književnost, kultura, utjecaj različitih okolnih jezika (na hrvatski utječu latinski, talijanski, češki itd., a na srpski starocrkvenoslavenski, ruskoslavenski, novogrčki, turski itd.), što je sve ostavilo traga u leksiku hrvatskoga i srpskoga jezika (Kapović, 2010, 140; Greenberg, 2004, 26–27).

1.4. Proces restandardizacije jezika

Budući da se već u vrijeme srpskohrvatskoga jezika intenzivno polemiziralo o tadašnjoj jezičnoj standardizaciji, ne začuđuje činjenica da su nakon formiranja zasebnih jezičnih standarda prevladale ideje o drukčijim jezičnim politikama koje su dovele do jezičnih promjena u novim standardnim jezicima. Zato su se nakon raspada zajedničke države i nominalnoga nestanka njezina službenoga jezika pokušavali pronaći teorijski okviri kojima bi se mogla objasniti sva događanja oko jezika. Naime, jedan je od razloga neuspjeha standardizacije srpskohrvatskoga jezika u tome što se policentrična standardizacija često argumentirala općim lingvističkim kriterijima razlikovanja jezika, a to su zajednička dijalektna osnovica, gramatička podudarnost i međusobna razumljivost. Međutim, pitanje standardizacije mnogo je kompleksnije, prije svega zato što osim lingvističkih na proces standardizacije utječu i kulturni aspekti. Budući da se jezik ostvaruje u komunikaciji, u jezičnoj se standardizaciji ne mogu mimoći društvene okolnosti (Milroy, 2001). A te se okolnosti na srednjojužnoslavenskome području devedesetih godina 20. stoljeća drastično promijenile raspadom zajedničke države i formiranjem novih, nacionalnih država u kojima nacionalni jezici dobivaju simboličku funkciju i na taj način preuzimaju moć i prestiž nekadašnjega zajedničkog jezika. Tako su i jezične promjene često pod utjecajem nacionalne, ponekad i nacionalističke političke ideologije kojoj je, moglo bi se reći, glavni cilj intenzivno jezično odvajanje od nekadašnjega srpskohrvatskog jezika. Takav se proces standardizacije u literaturi naziva terminima kao što su nacionaliziranje jezika, jezični inženjering ili restandardizacija. To znači da restandardizacija, za razliku od standardizacije, u prvi plan postavlja simboličku funkciju jezika ističući njegov status i njegovu afirmaciju. Uz to procesom restandardizacije poništavaju se postojeća dostignuća i bez društvenoga konsenzusa uvode se različite jezične promjene i/ili „novine“ koje su najčešće u suprotnosti s jezičnom stvarnošću, uvjetovane ideološkim, a ne lingvističkim razlozima. Osim toga u tome turbulentnom razdoblju promijenio se odnos između jezika i politike – prirodna veza između njih postaje nametnutom, pa i štetnom (više o tome u Šipka, 2006). Te se jezične promjene, koje provode određene političke elite,

uglavnom opravdavaju očuvanjem nacionalnih identiteta i potrebama nacionalnih kultura, počevši od uvođenja novoga jezika, promjene naziva jezika, izbora norme itd. O tim su pitanjima, kao što ćemo vidjeti u nastavku monografije, posljednjih desetljeća iz različitih perspektiva pisali brojni autori.

1.5. Nekoliko riječi o monografiji

Monografija prati vremenski tijek jezičnoga razvoja standardnoga odnosno standardnih jezika na srednjojužnoslavenskome području. U drugome poglavlju s naslovom *Od ideje o zajedničkom jeziku do njegove standardizacije* pratimo proces formiranja zajedničkoga, srpskohrvatskoga jezika, njegov život i na kraju njegovo nestajanje. Prvo se predstavljaju društveno-povijesne okolnosti u 19. stoljeću u kojemu, zahvaljujući buđenju nacionalne svijesti i nacionalnim preporodima, započinje proces jezične standardizacije većine europskih nacionalnih jezika. Među njima je i zajednički književni jezik Hrvata i Srba dogovoren 1850. godine *Bečkim književnim dogovorom* kojemu je za osnovicu odabrano štokavsko narječje, dok se naziv književnoga jezika ne navodi. Potpisivanje dogovora bilo je iznenađenje za mnoge tadašnje korisnike jezika budući da su dotadašnji književni jezici Hrvata i Srba imali divergentne smjerove razvoja. Naime, u Hrvatskoj su supostojala tri književna jezika – štokavski, kajkavski i čakavski, dok se u Srbiji u najvećoj mjeri koristio srpskoslavenski. Stoga *Bečki književni dogovor* nije bio dobro prihvaćen ni u Hrvatskoj ni u Srbiji, ali se postupno ipak prihvaća zajednički književni jezik i dvočlani naziv jezika – srpskohrvatski. Unitaristička politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije, koja se temeljila na stvaranju nadnacionalne države, prisvaja ideju o ujedinjavanju jezika koji je u ustavima zabilježen kao „srpsko-hrvatsko-slovenački“. Ta se ideja o zajedničkom jeziku unatoč svim nesuglasicama u prethodnome razdoblju nastavlja i poslije Drugoga svjetskog rata u novoosnovanoj državi Jugoslaviji. Godine 1954. hrvatski i srpski lingvisti potpisuju *Novosadski dogovor* kojim se utemeljuje policentrični standardni srpskohrvatski jezik te dva njegova izgovora: ekavski i ijekavski (više o tome u sljedećemu poglavlju) i dva pisma: latinica i ćirilica. Međutim, ubrzo nakon potpisivanja dogovora započinju rasprave o nazivu jezika, terminologiji, pravopisu, rječniku itd. u kojima se sve više pokazuje da zajednički jezik nije jedinstven. Uz to, sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća osim istočne (Beograd) i zapadne (Zagreb) varijante ponovno se javlja i treća, južna varijanta (Sarajevo), nazvana bosanskohercegovački književnojezični izraz, kojemu se poslije pridružuje i crnogorski izraz. Tako umjesto jezičnoga ujedinjavanja (unifikacije) sve više jačaju ideje o jezičnome odvajanju (separaciji) koje kulminiraju osamdesetih godina 20. stoljeća i u procesima političkoga razdruživanja u devedesetim godinama rezultiraju rastakanjem srpskohrvatskoga jezika na četiri zasebna standardna jezika: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski.

Treće poglavlje s naslovom *Formiranje zasebnih standardnih jezika* posvećeno je burnim društveno-političkim promjenama početkom devedesetih godina 20. stoljeća, koje su se odrazile i u jezičnoj stvarnosti. Srpskohrvatski jezik nominalno nestaje, a njegove varijante/izrazi postaju standardnim jezicima u novoosnovanim državama, i to od 1990. do 1993. hrvatski u Hrvatskoj, srpski u Srbiji, bosanski, hrvatski i srpski u Bosni i Hercegovini te 2007. crnogorski u Crnoj Gori. Pritom se uspostavljaju drukčiji odnosi ne samo unutar pojedinih država, gdje su u prvome planu nacionalni identiteti i identiteti pojedinih standardnih jezika, već i drukčiji odnosi prema drugim, pogotovo susjednim jezicima, npr. odnos između hrvatskoga i srpskoga ili crnogorskoga i srpskoga itd. S promjenama statusa jezika slijedile su promjene korpusa kojima je najčešće cilj učvršćivanje nacionalnoga identiteta, drugim riječima, jezične su promjene uglavnom uvjetovane ideološkim, a ne lingvističkim razlozima. U hrvatskome i bosanskome jeziku intervenira se prije svega na leksičkoj razini, tj. kroz novogovor, pretjerani purizam, uvođenje arhaizama, pretjeranu upotrebu orijentalizama i turcizama itd., ali i na razini pravopisne i gramatičke norme. U srpskome jeziku više je intervencija u pravopisnoj normi, prije svega provodi se rećirilizacija kojom se latinica stavlja u podređen položaj. U crnogorskome standardu, koji se zapravo kao zasebni jezik prvi puta kodificira, razmatraju se radikalniji zahvati u standardnojezičnu i pravopisnu normu, kao što je npr. promjena fonetsko-fonološkoga i grafijskoga sustava.

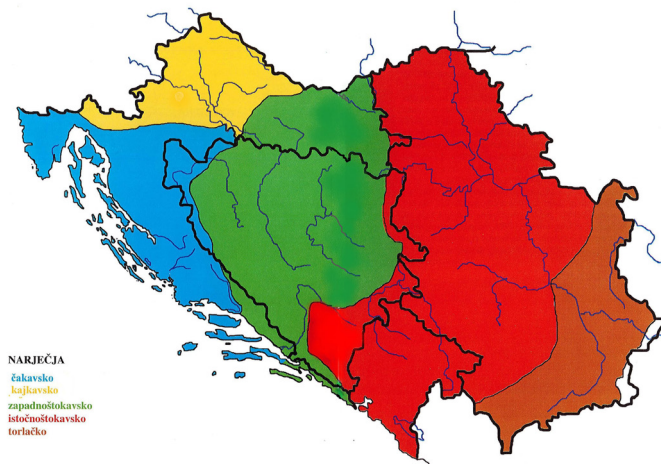
U četvrtome poglavlju s naslovom *Hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezik danas i ubuduće* razmatraju se aktualna jezična pitanja u novoosnovanim državama tri-desetak godina nakon raspada Jugoslavije i propituju smjernice jezičnih politika. Istraživanje koje smo provele 2019. godine pokazuje da se jezične politike u državama srednjojužnoslavenskoga područja, koje danas izgrađuju svoj vlastiti identitet, između ostaloga i jezikom kao simbolom nacionalnoga identiteta i nacionalne kulture, susreću s uglavnom istim pitanjima: status prvoga (materinskoga) jezika u društvu, važnost njegova poznavanja na svim jezičnim razinama i funkcijama te u vezi s tim uloga obrazovnoga sustava; odnos prvoga jezika prema stranim jezicima, ali i jezicima u okruženju; odnos prema normativnosti i ideologiji standardnoga jezika; važnost medijske pismenosti itd. No ima i nekih pitanja koja su specifična za pojedinu državu, kao što su npr. pitanja višejezičnosti, supostojanja triju jezika i segregacije u obrazovnome sustavu u Bosni i Hercegovini ili pitanje osnove standardnoga jezika u Crnoj Gori. Kao jedan od budućih zadataka ističe se uklanjanje svih oblika nacionalizma u jeziku i korištenje jezika u političke svrhe, a potom i zalaganje za jezičnu toleranciju i ravnopravnost svih entiteta, manjina, pojedinaca itd. koji žive u određenoj državi.

Peto, zaključno poglavlje donosi sažetak prethodnih poglavlja. Na srednjojužnoslavenskome području jezik je uvijek pobuđivao strasti i izazivao snažne emocije. Što će biti ubuduće, teško je zasigurno reći, ali sve to ovisi o sustavnoj i osmišljenoj jezičnoj politici pojedine države. Ono što se danas pokazuje kao nedostatak zasigurno je nepostojanje dijaloga među akterima jezične politike, ne samo unutar pojedinih država već i unutar cijeloga područja, ali i dijaloga između aktera jezične politike i jezične zajednice, koja dosad nije bila (i još uvijek nije) prepoznata kao važan sudionik u kreiranju jezične politike.

Tema o kojoj pišemo opširna je i složena, a ponekad i osjetljiva, ali ipak nastojale smo je što sažetije i jednostavnije objediniti u jednome tekstu. Kako su formiranjem samostalnih država na srednjojužnoslavenskome području u prvome planu istraživanja zasebnih standardnih jezika, činilo nam se zanimivljivim prikazati što cjelovitiji pogled na aktualna pitanja jezične standardizacije u prošlosti i danas. Svjesne smo da se u monografiji ne mogu naći odgovori na sva pitanja. Bez obzira na to nadamo se da će ona pružiti niz odgovora, a neki od njih zasigurno se mogu pronaći u bilješkama te literaturi i izvorima navedenima na kraju monografije.

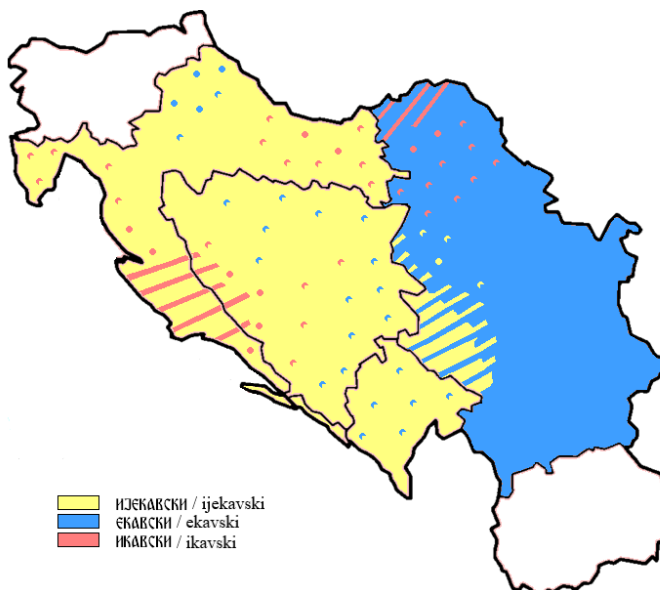
2. Od ideje o zajedničkom jeziku do njegove standardizacije

Idejom romantizma, koji je u 19. stoljeću prvo uzeo maha u Njemačkoj, a ubrzo nakon toga diljem cijele Europe, počeo se buditi nacionalni identitet utemeljen na nacionalnome jeziku. Stoga je to i vrijeme kada procesom jezične standardizacije nastaje veći dio europskih jezika. Buđenjem nacionalne svijesti i njegovanjem kulturne vrijednosti vlastita naroda postupno se formiraju moderne nacije i na srednjojužnoslavenskome području koje je početkom 19. stoljeća podijeljeno na dva dijela. Područje današnje Hrvatske i sjevernoga dijela Srbije (današnja Vojvodina) pripadalo je Austrijskomu Carstvu, koje se 1867. udružuje u Austro-Ugarsku Monarhiju, dok su Bosna i Hercegovina te središnja Srbija bile dijelom Osmanskoga Carstva, u sklopu kojega je bila i Crna Gora kao autonomna država. Tijekom 19. stoljeća Osmansko Carstvo, nakon gotovo petsto godina vladavine tim područjima, polako gubi svoju moć i povlači se. Budućnost jugoistočnoga dijela Europe u rukama je velikih europskih država koje se 1878. godine sastaju na Berlinskome kongresu. Prema dogovoru, Kneževina Crna Gora i Kneževina Srbija (od 1882. Kraljevina Srbija) postaju samostalne države, dok je Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, koja se na području današnje Hrvatske formirala 1868. godine, ostala u državnoj zajednici s Austro-Ugarskom, kojoj je kasnije pripojena i Bosna i Hercegovina. Međutim, i u tim se državama sve intenzivnije javlja želja za oslobađanjem od „austrijske ili mađarske dominacije, što se činilo moguće jedino ujedinjavanjem sa Srbima i Slovencima u jednu, južnoslavensku zajednicu“ (Detrez, 2002, 12–13). Budući da su nacionalne zajednice u 19. stoljeću, kao što smo već rekli, svoj nacionalni identitet gradile na nacionalnome jeziku, nova zajednica Južnih Slavena u tadašnjemu se kontekstu činila jedino ostvariva na temelju jednoga jezika. No ubrzo se ta romantičarska ideja o jednome južnoslavenskom jeziku pokazala neostvarivom, ali zato je postajala sve aktualnijom ideja o zajedničkom jeziku srednjojužnoslavenskoga područja, gdje su se od staroslavenskoga tijekom jezičnoga razvoja formirala tri narječja, kajkavsko u sjeverozapadnome dijelu Hrvatske, čakavsko na jugu Hrvatske duž obale Jadranskoga mora te štokavsko (koje se prema akcenatskome kriteriju dijeli na novoštokavske i staroštokavske dijalekte) u ostalim dijelovima današnje Hrvatske, Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori. Osim tih triju narječja, na krajnjemu jugoistoku Srbije postoji i torlačko narječje (slika 1) koje se u literaturi ubraja među dijalekte štokavskoga narječja, a neki ga lingvisti zbog posebnih karakteristika izdvajaju kao četvrto narječje srednjojužnoslavenskoga područja (više o tome npr. Kapović, 2015, 38).

Slika 1. Karta narječja na srednjojužnoslavenskome području

Uz to, srednjojužnoslavensko područje dijeli se i prema izgovoru staroslavenskoga glasa jata na ekavsko, ijekavsko (jekavsko)³ i ikavsko (slika 2).

Slika 2. Karta izgovora staroslavenskoga glasa jata na srednjojužnoslavenskome području

3 U štokavskome se narječju pojavljuju i ijekavski i jekavski izgovor s obzirom na dužinu ili kraćinu glasa jata.

Sva tri narječja u prošlosti su imala status književnih jezika koji su se razvijali odvojeno i u različitim kulturno-povijesnim tradicijama. Staroslavenski jezik, koji je u slavenskim zemljama imao ulogu standardnoga jezika, na području zapadne (rimokatoličke) još se u ranim fazama jezičnoga razvoja (11. stoljeće) nadopunjuje elementima narodnoga jezika; drugim riječima, dolazi do brzoga i intenzivnoga miješanja staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih elemenata (Damjanović, 2012, 13). Kao što smo rekly, na tome se području staroslavenski jezik razvija u tri narječja, kajkavsko, čakavsko i štokavsko na temelju kojih se kasnije formiraju regionalni književni jezici. No prepisivanjem i preradivanjem knjiga sva tri narječja dolaze u međudijalektni kontakt te se međusobno prožimaju. Zato se u pisanim tekstovima već jako rano očituje tendencija k jezičnomu jedinstvu kako bi se postigla što veća razumljivost na što širemu području. Ta se tendencija pojačava pojavom tiskane knjige u 15. stoljeću, kada se znatno povećava broj knjiga, a krug čitatelja postaje sve širi. To je ujedno i razdoblje kada se i u širemu europskom prostoru intenzivno propituje koji jezik odabrati kao administrativni i/ili književni jezik – jezik jezične zajednice ili neki drugi jezik (npr. latinski). Nadalje, ako se odabere jezik jezične zajednice, postavlja se pitanje koja njegova jezična obilježja prihvatiti, a koja ne prihvatiti (Picchio, 1984, 2). Na području Hrvatske domaći se jezik kroz povijest natjecao za jezični status s jezicima koji su u određenim razdobljima bili prestižniji, npr. latinskim, talijanskim, njemačkim i mađarskim, pa se tako još u srednjemu vijeku u crkvenim tekstovima često koristio domaći jezik, a ne latinski, kao što je običaj drugdje u rimokatoličkome svijetu (Pranjaković, 2003, 405–406).

Od početka pismenosti na području današnje Hrvatske osim triju narječja (tro-narječnost) postoje i tri pisma (tropismenost): glagoljica, ćirilica i latinica. Uz latinicu, koja je više od pola tisućljeća glavno hrvatsko pismo, u srednjemu vijeku postojala su još dva slavenska pisma: glagoljica i ćirilica. Glagoljicu je sredinom 9. stoljeća sastavio bizantski redovnik Konstantin Filozof (Ćiril) na temelju tadašnjega slavenskog jezika iz okolice Soluna (današnja Grčka) za potrebe širenja kršćanstva među moravskim Slavenima. Istovremeno se na južnoslavenskome području koristila i ćirilica za koju se smatra da je nastala dugotrajnim i postupnim prilagođavanjem grčkog pisma slavenskome filološkom sustavu (Damjanović, 2014, 1–2). Glagoljica je svoju dominaciju izgubila početkom 16. stoljeća, dok se ćirilicom pretežito koristilo sve do 18. stoljeća (Žagar, 2007).⁴ Srednjovjekovna hrvatska književnost pisana je glagoljicom, kasnije i ćirilicom, odnosno

---

4 Ćirilicu kao službeno pismo i danas koriste mnogi slavenski narodi (Bjelorusi, Bugari, Crnogorci, Makedonci, Rusi, Rusini, Srbi, Ukrajinici), a primili su je te svojim jezicima prilagodili i neki neslavenski narodi (Abhazi, Azerbajdžanci, Čečeni, Kurdi, Tatari itd.).

u katoličkim dijelovima današnje Bosne i Hercegovine njezinom zapadnom varijantom bosančicom, ali i latinicom (Katičić, 1984, 269). Međutim, već u 14. stoljeću latinsko pismo sve više dobiva na važnosti da bi u kasnijim stoljećima preuzelo vodeću poziciju (Barić i dr., 2003, 13). Veliku je ulogu pritom odigrala činjenica da se latinicom služio društveni sloj koji je imao veću ekonomsku i političku moć od onih koji su se služili glagoljicom i ćirilicom. Latinicom se također moglo zapisivati različite jezike koji su se tada koristili na području Hrvatske, od hrvatskoga i latinskoga do drugih prestižnih jezika: talijanskoga, njemačkoga i mađarskoga, dok druga dva pisma (glagoljica i ćirilica) to nisu omogućavala (Damjanović, 2012, 14).

Sva je ta jezična šarolikost utjecala i na formiranje književnoga jezika, odnosno na jezičnu standardizaciju. U različitim razdobljima autori jezičnih priručnika odlučivali su se za različita rješenja u odabiru statusa i korpusa jezika, pa tako na čakavskoj, kajkavskoj i štokavskoj osnovici nastaju tri književna jezika, koja su najčešće nazivana prema regijama, npr. *dalmatinski*, *hrvatski*, *istrijski* jezik (Moguš, 1993, 75). Tim se nazivima pridružuju i drugi nazivi u želji da se stvori jedan naddijalektni književni jezik koji bi odgovarao govornicima različitih narječja. U 17. i sve do druge polovice 18. stoljeća jezični priručnici pisani su najčešće na latinskome i talijanskome jeziku, a autori jezik uglavnom nazivaju *ilirskim*, dok se u domaćemu jeziku također javljaju nazivi *slovenski* ili *slovenski*. Kasnije, posebno u priručnicima pisanim na njemačkome i domaćemu jeziku, počinju se koristiti nazivi *hrvatski* i *slavonski*, dok se u prvoj polovici 19. stoljeća ponovo vraća i naziv *ilirski*.

S druge strane, na području istočne (pravoslavne) crkve imamo potpuno drugačiju sliku jezičnoga razvoja. Preuzimanjem pravoslavne kršćanske vjere i osnivanjem samostalne Srpske pravoslavne crkve 1219. godine staroslavenski, odnosno njegova srpskoslavenska redakcija, postaje „kanonizovan jezik kulta“ koji se zbog svoje liturgijske funkcije i vjerske simbolike nije smio propitivati ili mijenjati. Na taj način „srpskoslovenski jezik postao je instrument pravoslavne crkve i srpske srednjovekovne države“ (Milanović, 2004, 35–36), a ćirilica dominantno pismo, iako se u 9. stoljeću na slavenskome području gotovo istodobno pojavljuju, kao što je već rečeno, dva slavenska pisma, glagoljica i ćirilica. Budući da se jezik tretirao kao svetinja koja se ne dira, na prostorima istočne crkve ne postoji tradicija pisanja jezičnih priručnika poput gramatika i rječnika, ali se zato puno više pozornosti posvećuje zapisu, tj. pravopisu. Država i crkva, tada čvrsto povezane, brinule su se o obrazovanju na srpskoslavenskome jeziku među prepisivačima u pravopisnim školama, gdje su se provodile i pravopisne reforme. Od početka

13. stoljeća na dvoru dinastije Nemanjić⁵ djelovala je Raška pravopisna škola u kojoj se zapis pokušavao približiti izgovoru srpskoslavenskoga jezika. Početkom 15. stoljeća u Resavskoj pravopisnoj školi na dvoru despota Stefana Lazarevića⁶ pokušavalo se vratiti staro stanje u pisanju, prema uzoru na predraški, bugarski i grčki pravopis. Na taj način zapisu se vraća nadnacionalni karakter, što bi se moglo pripisati duhu humanizma i renesanse koji je u to vrijeme vladao Europom i koji se odrazio u srpskoj kulturi (Milanović, 2004, 45). Prelaskom Srbije pod Osmansko Carstvo u 15. stoljeću vjersko se djelovanje kratko prekida, no već 1557. godine nezavisnost Srpske pravoslavne crkve obnavlja se, a time i poseban status njezina jezika (Peti-Stantić, 2008a, 158).

Dugo razdoblje srpskoslavenskoga jezika završava krajem 17. stoljeća, točnije 1690. godine, kada se zbog neuspješna ustanka protiv Osmanlija srpsko stanovništvo masovno seli na područja Habsburške Monarhije, koja im daju utočište. Veći dio stanovništva seli se na sjever, na područje današnje Vojvodine i dalje prema Mađarskoj, gdje apsolutnu moć ima zapadna (katolička) crkva. Pod utjecajem novih društveno-političkih okolnosti, kao i zbog nepovoljne situacije u novoj sredini, pripadnici Srpske pravoslavne crkve povezuju se s Ruskom pravoslavnom crkvom i prihvaćaju rusku redakciju staroslavenskoga jezika, tj. ruskoslavenski jezik. Pavle Ivić (1986, 163) konstatira da „smena redakcija crkvenoslovenskog jezika oko 1730. godine predstavlja jedan od tri najkrupnija zaokreta u istoriji književnog jezika kod Srba“.⁷ Jedan je od razloga za prihvaćanje ruskoslavenskoga jezika taj što on nije vezan ni za jedan lokalni dijalekt, zato može prevladati jezičnu raznolikost na terenu, a prestiž mu je davala moćna Rusija kao zaštitnica slavenstva i pravoslavlja. Osim vjerskih tekstova na tome su jeziku nastajali i tekstovi svjetovnoga karaktera, što dokazuje da je odgovarao zahtjevu za intelektualnom nadgradnjom, ali je zbog teže razumljivosti bio namijenjen samo uskomu sloju stanovništva (Peti Stantić, 2008, 97–98). Kako bi tekstovi dosegli što veći broj čitatelja, sve više tekstova pisano je na narodnome jeziku, na štokavskome dijalektu i ćirilicom. Riječ je prije svega o različitim pravnim i trgovačkim tekstovima, ali i književnim djelima.

Može se zaključiti da je književni jezik na području današnje Srbije u samome početku bio čvrsto povezan s tadašnjim narodnim jezikom, međutim s vremenom

5 Nemanjići su vladali Srbijom od kraja 12. do druge polovice 14. stoljeća. Osnovavši samostalnu Srpsku pravoslavnu crkvu, ostavili su velik trag u srpskoj kulturi. Danas se na popisu kulturne baštine nalazi niz njihovih crkava i manastira, od kojih je čak pet na Unescovoj listi svjetske baštine: Đurđevi stupovi, Sopoćani, Studenica, Visoki Dečani i Gračanica.

6 Stefan Lazarević, poznat i pod imenom Stefan Visoki, jedan od najboljih vojskovođa, reformatora i književnika; razdoblje njegove vladavine bilo je razdoblje „srpskog srednjovekovnog kulturnog zenita“ (Milanović, 2004, 45).

7 Druga dva zaokreta u 19. stoljeću bila su: „zasnivanje pismenosti na ćirilometodskom dijalektu mesto na domačem, negde krajem IX i početkom X veka i konačno raskidanje sa ćirilometodskim jezikom i vraćanje na domaći u Vukovo vreme“ (P. Ivić, 1986, 163).

se ta veza polako gubila. Naime, promjene u narodnome jeziku sporo su ulazile u staroslavensku književnojezičnu normu, pa je zato raskorak između tih dvaju jezika postajao sve veći. Narodni je jezik sve više ograničen na neformalnu komunikaciju, a staroslavenski književni jezik, odnosno njegove kasnije redakcije (srpskoslavenski od 11. do 18. stoljeća, ruskoslavenski u 18. i slavenosrpski krajem 18. i početkom 19. stoljeća), rezerviran je za intelektualnu komunikaciju u administraciji, obrazovanju, crkvi itd. U 18. i 19. stoljeću intenzivno se preispitivao status jezika i njegov korpus te se pokušavalo naći kompromis između narodnoga jezika i staroslavenskoga kao jezika narodne baštine. Takav kompromisni jezik bio bi npr. slavenosrpski, iako su se neki još uvijek zalagali za ruskoslavenski koji bi ujedinio sve pravoslavce (Picchio, 1984, 23). S druge strane, u duhu romantizma, kao nova mogućnost za formiranje književnoga jezika pokazao se narodni jezik.

Na području današnje Bosne i Hercegovine, koje sve do 1878. pripada Osmanskomu Carstvu, već se u 17. stoljeću formirao književni jezik utemeljen na istočno-hercegovačkome govoru štokavskoga narječja. Međutim, on se razvijao odvojeno u okviru svake religijske zajednice (muslimani, katolici, pravoslavci, židovi), i to na različitim pismima: u pravoslavnome okruženju na ćirilici, odnosno njezinoj varijanti bosančici, u katoličkome na latinici i u vrijeme Osmanskoga Carstva također na bosančici, a u muslimanskome uz ćirilicu koristi se arabica, tj. arapsko pismo prilagođeno fonološkoj strukturi domaćega jezika, što se u literaturi često naziva alhamijado književnost (Šipka, 2001, 24–25). Buđenjem nacionalne svijesti u 19. stoljeću izbor pisma postaje „pitanje vjersko-nacionalne časti – prvorazredno nacionalno obilježje“ (Vajzović, 2003, 15).

Još su se sredinom 19. stoljeća u osmanskoj Bosni počele provoditi reforme kojima bi se tadašnje bosansko društvo moderniziralo (tzv. tanzimatske reforme), što se reflektiralo „i na problem jezika i prava lokalne uprave na korištenje vlastitim jezikom u službene svrhe“ (Kalajdžija, 2016, 42). Uskoro se prihvaća uvođenje lokalnoga jezika u obrazovanje, osnivaju se tiskare, časopisi i sl., čime počinje i proces standardizacije bosanskoga jezika koji se nastavlja i nakon pripajanja Bosne Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pravoslavna i katolička zajednica preuzimaju jezična pravila koja se donose u susjednim zemljama te pravopis Ljudevita Gaja i Vuka S. Karadžića, dok su tekstovi muslimanske zajednice pisani na bosanskom jeziku i fonološkim pravopisom, ali i arabicom, premda je jezik alhamijado književnosti „veoma neujednačen, jer su autori iz različitih sredina“ (Šator, 2004, 34). Sve u svemu, ta je jezična praksa poslije doprinijela jednostavnomu prihvaćanju Karadžićeve reforme.

2.1. Jezična situacija u 19. stoljeću

U duhu romantizma kod svih Južnih Slavena jezik je bio temeljem etničkoga identiteta. Taj su identitet preporodni pokreti učvršćivali i potvrđivali na različite načine: jezičnim i pravopisnim reformama, formiranjem naddijalektnoga književnog jezika te njegovim uvođenjem u škole i državne ustanove. Dok je hrvatski u prošlosti imao jaku književnu i jezičnu tradiciju na svim trima narječjima, tj. kajkavskome, čakavskome i štokavskome, u Srbiji su se za status književnoga jezika natjecala dotadašnji slavenosrpski i novi, narodni jezik, kojima je osnovica bila štokavsko narječje.

U prvoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj je najviše uspjeha imao ilirski krug koji je djelovao u Zagrebu, kasnije nazvan Zagrebačka filološka škola.⁸ Poneseni romantičarskom idejom o sveslavenskoj uzajamnosti i predajom o autohtonosti Južnih Slavena kao potomaka Ilira u tim krajevima, njegovi su članovi željeli ujediniti sve Južne Slavene pod ilirskim imenom, uključujući i Slovence i Bugare.

Najistaknutiji je predstavnik iliraca Ljudevit Gaj (1809–1872), koji 1830. godine objavljuje pravopis *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*. Iako je pravopis namijenjen kajkavskom književnom jeziku, ideja Ljudevita Gaja bila je jezično udruživanje svih Južnih Slavena koji pišu latinicom i stvaranje zajedničkoga ilirskog jezika poštujući dotadašnju višedijalektnu tradiciju (Moguš, 1993, 148). Prema uzoru na druge slavenske narode koji pišu latinicom (Česi, Slovaci, Poljaci), kao i na grafiju Pavla Rittera Vitezovića,⁹ Gaj u pravopis uvodi dijakritičke znakove i tako stvara jedinstven grafijski sustav gdje svakomu glasu odgovara jedno slovo. Iako su njegovi prvi radovi pisani kajkavskim književnim jezikom, on uskoro prihvaća većinski, novoštokavski dijalekt koji je u prethodnome razdoblju prevladavao i na kojemu je nastajala književnost u doba humanizma i renesanse na području Dubrovačke Republike¹⁰. U članku *Pravopisz*, objavljenome u časopisu *Danica ilirska* 1835. godine, Gaj odstupa od svojega prvobitno jedinstvenoga grafijskog sustava i uvodi ove promjene:

- a) umjesto tildi *č, ž, š* kao dijakritički znak koristi kvačicu koju imaju slova *č, ž, š*, i *ě* (staroslavenski glas jat);
- b) umjesto *lj, nj, dj, dž* uvodi digrame *lj, nj, dj, dž*;
- c) *ć* piše dvojako kao *ć* i *tj*;
- d) znak *ј* mijenja u *ј*¹¹.

⁸ Osim nje u Zadru je djelovala Zadarska filološka škola koja je promovirala dalmatinsku novoštokavsku ikavicu i na početku dalmatinsku grafiju, a u Rijeci Riječka filološka škola, koja se vraća arhaizaciji jezika (više o tome npr. u Vince, 2002).

⁹ Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) hrvatski je povjesničar, književnik i leksikograf poznat po trodijalektnoj koncepciji književnoga jezika. Svojim slovopisnim rješenjima i pogledima na književni jezik utjecao je na Ljudevita Gaja.

¹⁰ Dubrovačka Republika je državna tvorevina na području grada Dubrovnika koja traje od 15. do početka 19. stoljeća.

¹¹ Taj se grafijski sustav zadržao do druge polovice 19. stoljeća, kada Đuro Daničić uvodi *đ* za *dj* i *ć* za *tj*.

Što se pravopisa tiče, ilirci prihvaćaju tzv. etimološko, odnosno morfonološko načelo *Govori za uši, a piši za oči*, a pisanjem staroslavenskoga jata kao *ě* dopuštaju različit izgovor toga glasa, tj. kao *e* ili kao *je/ije* te na taj način otvaraju put ijekavici umjesto kajkavske ekavice.

Vođeni ideološkim postavkama ilirskoga preporoda, suradnici Ljudevita Gaja u kratkome razdoblju nakon pravopisa objavljuju i druge jezične priručnike, među kojima su npr. gramatika Vjekoslava Babukića *Osnova slovnice slovjanske narječja ilirskoga* (1836; prošireno izdanje 1854. s naslovom *Ilirska slovnica*), udžbenik Antuna Mažuranića *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* (1839) itd.

U Srbiji u to vrijeme, kao što je već rečeno, također postoje različite koncepcije razvoja srpskoga književnog jezika, među kojima dominiraju dvije. Prva, koju su podržavale Srpska pravoslavna crkva i Matica srpska¹², zalaže se za daljnje normiranje slavenosrpskoga jezika kojemu je osnovica sremski govor¹³ (Milanović, 2004, 115). Jedan je od najpoznatijih predstavnika te koncepcije srpskoga jezika Jovan Hadžić (1799–1869), književnik i pravnik te prvi predsjednik Matice srpske. Nasuprot tomu druga koncepcija okreće se protiv crkvene tradicije srpskoga književnog jezika i zalaže se za normiranje narodnoga, istočnohercegovačkoga govora, a njezin je glavni predstavnik Vuk S. Karadžić (1787–1864), koji uz pomoć slovenskoga filologa Jerneja Kopitara¹⁴ objavljuje prvo gramatiku *Pismenica srbskoga jezika* (1814), a zatim *Srpski rječnik* (1818). Karadžić vodi dugogodišnju oštru polemiku s Hadžićem sve do objavljivanja poznate filološke studije Karadžićeva suradnika i nasljednika Đure Daničića (1825–1882) *Rat za srpski jezik i pravopis* (1847), koja predstavlja Hadžićev konačan poraz i pobjedu Karadžićeve koncepcije srpskoga jezika.

Osnovica je Karadžićeva jezika istočnohercegovački dijalekt ijekavskoga izgovora koji je najrasprostranjeniji dijalekt štokavskoga narječja (Stanojčić i Popović, 2014, 15). Na taj način književni jezik postaje dostupan običnim ljudima kojima je dotadašnji slavenosrpski jezik bio stran, rezerviran za elitu (M. Ivić, 1997, 37). Međutim, tim se velikim zaokretom prekida dotadašnja čvrsta veza između književnoga jezika i pravoslavne crkvene tradicije.

12 Matica srpska osnovana je 1826. godine u Pešti (danas Budimpešta, Mađarska), a 1864. preseljena je u Vojvodinu, u Novi Sad (danas Srbija). Njezin je zadatak predstavljanje srpske kulture u Europi i prosvjećivanje naroda. Petnaestak godina kasnije u Zagrebu je osnovana Matica hrvatska, prvo pod imenom Matica ilirska (1842–1874). Obje ustanove i danas djeluju s ciljem promicanja nacionalnoga i kulturnoga identiteta, priređivanjem brojnih kulturnih i znanstvenih događanja te s bogatom izdavačkom djelatnošću.

13 Sremski govor jedan je od govora u Vojvodini koja je tada bila dijelom Austro-Ugarske.

14 Jernej Kopitar (1780–1844) u Austrijskome je Carstvu jedan od utemeljitelja znanstvene slavistike, ravnatelj bečke dvorske knjižnice i cenzor slavenskih i novogrčkih knjiga.

Vuk S. Karadžić u svojim radovima, slično kao i Ljudevit Gaj u Hrvatskoj, pojednostavljuje srpsku grafiju, ali za razliku od ilirskoga etimološkog, odnosno morfološkoga načela *Govori za uši, a piši za oči*, uvodi pravilo jedan glas – jedno slovo zalažući se za fonetski (fonološki) pravopis prema načelu Johanna Christopha Adelunga¹⁵ *Piši kao što govoriš, a govori kao što je napisano* (Milanović, 2004, 120). Nova pravopisna pravila očituju se u Karadžićevu *Srpskome rječniku* (1818) u kojem:

- a) uvodi tri nova slova љ (lj), њ (nj) i ђ (đ), a koristi i ģ (ć);¹⁶
- b) iz latinice preuzima slovo *j* umjesto *i*;
- c) uvodi slovo *u* (dž);
- d) zadržava *ѣ* (debelo jer) za obilježavanje vokalnoga *r* (npr. *ѣрѣоце, умрѣо*);
- e) izbacuje slova *Ѣ* i *ѣ*, jer se u srpskome prvo izgovara kao *o*, a drugo kao *i*;
- f) izbacuje slovo *ш* (št) i zamjenjuje ga skupom *um* (št);
- g) odbacuje potrebu za slovom *х* (h) objašnjavajući: „h, Srblji nemaju ni u kakvoj riječi, a ostali Slavenski narodi imaju (te kako); Srbljin, n. p. ne kaže hlad, snaha, hoditi, orah, ovrhao; nego lađ, snaa, oditi, ora, ovrġao i t. d.“ (citirano prema Milanović, 2004, 121); kasnije ga doduše vraća upravo zato što slovo *х* (*h*) u drugim govorima postoji.

No koliko god imali slične poglede na jezičnu standardizaciju, ideje iliraca na čelu s Ljudevitom Gajem i ideje Vuka S. Karadžića razlikovale su se u temeljnome polazištu. Dok su se ilirci pozivali na književnojezičnu tradiciju i višedijalektnost (štokavski, ali i kajkavski i čakavski), Karadžić prekida s tradicijom ruskoslavenskoga i slavenosrpskoga naglašavajući važnost narodnoga stvaralaštva i opredjeljuje se za jednodijalektnost (štokavski) (Moguš, 1993, 152). Međutim, spomenute razlike nisu sprečavale procese daljnijega jezičnog udruživanja. Naime, u formiranju zajedničkoga identiteta više su se isticale sličnosti, a zanemarivale različitosti, i to teritorijalne, kulturne, vjerske, povijesne, jezične itd. Jedno je od glavnih pitanja bilo na kojoj osnovici formirati standardni jezik koji će biti zajednički Hrvatima i Srbima.

2.2. Bečki književni dogovor (1850) i oko njega

Polovicom 19. stoljeća postaje jasno da su ilirske jezične koncepcije o udruživanju svih Južnih Slavena neostvarive i sami ilirci postaju svjesni da je jedina mogućnost stvaranje zajedničkoga književnog jezika za Hrvate i Srbe, kojima je djelomično

15 Johann Christoph Adelung (1732–1806) njemački je jezikoslovac koji je smatrao da se pisani i govoreni jezik moraju podudarati prema spomenutom načelu.

16 Ta je slova već ranije koristio filolog Sava Mrkalj (1783–1833) u knjizi o srpskoj azbuci *Salo debelog jera libo azbukoprotres* (1810) u kojoj se zalagao za reformu jezika i pravopisa.

zajedničko i štokavsko narječje i ijekavski izgovor. Zato je u Beču 1850. godine, kada u austrijskim zemljama dolazi do novoga vala germanizacije u javnome životu (Bachov apsolutizam¹⁷), nekoliko hrvatskih i srpskih književnika i filologa, u prisutnosti slovenskoga slavista Franca Miklošiča¹⁸, potpisalo *Bečki književni dogovor*¹⁹. Tekst *Dogovora* prikazuje slika 3.

Cilj toga sastanka vidi se iz uvodnoga dijela *Dogovora* u kojem piše:

Dolje potpisani znajući da **jedan** narod treba **jednu** književnost da ima i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je naša književnost raskomadana, ne samo po bukvi nego još i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili.²⁰

U *Dogovoru* se nalaze osnovne smjernice razvoja zamišljenoga književnog jezika zajedničkoga i Hrvatima i Srbima, koje su bile u skladu s Karadžićevom jezičnom i pravopisnom koncepcijom, a djelomično i sa značajkama predilirskoga razvoja hrvatskoga novoštokavskog standarda. Potpisivanje *Dogovora* bilo je, promatrajući s današnje pozicije, neobično budući da su književni jezici i Hrvata i Srba slijedili divergentne smjerove razvoja. Hrvati su, kao što je već rečeno, prije 1850. imali bogatu književnost u različitim regionalnim središtima u kojima su sva tri narječja (kajkavski, čakavski i štokavski) uzdignuta na razinu književnih jezika. Međutim, ne smije se zaboraviti tada aktualna ideja političkoga udruživanja Južnih Slavena u samostalnu državnu tvorevinu. Ljudevit Gaj ipak za osnovicu bira štokavsko narječje, čime se približava reformiranomu narodnomu srpskom jeziku i mogućnosti njihova zblježavanja i povezivanja. U vezi s književnim jezikom koji će biti zajednički Hrvatima i Srbima u *Dogovoru* su donijeti ovi zaključci:

- a) Ne valja miješajući narječja stvarati novo kojega u narodu nema, nego je bolje od „narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik“.

17 Bachov apsolutizam (1852–1859) razdoblje je intenzivne centralizacije i germanizacije za vrijeme ministra Alexandra Bacha u Austrijskom Carstvu, odnosno zemljama koje su bile pod vlašću Habsburgovaca.

18 Franc Miklošič (1813–1891) filolog je i slavist koji nastavlja rad Jerneja Kopitara kao ravnatelj bečke dvorske knjižnice, cenzor je slavenskih, rumunjskih i grčkih knjiga, osnivač Katedre za slavistiku na Sveučilištu u Beču (1849), koja je osnovana čak godinu dana prije Katedre za germanistiku.

19 *Bečki književni dogovor* potpisali su petorica Hrvata (Ivan Kukuljević, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Stjepan Pejaković) i dvojica Srba (Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić) te Slovenac Franc Miklošič. Treba napomenuti da je jezična unifikacija bila i u interesu Austrijskoga Carstva kako bi se olakšao proces administracije u južnoslavenskim zemljama pod njihovom jurisdikcijom (više o tome npr. u Vince, 2002, 290–297).

20 Citirano ovdje i dalje u tekstu prema Vince (2002, 291–293) na osnovi prijepisa Stjepana Pejakovića koji je poslao Ljudevitu Gaju, a on ga je objavio u *Narodnim novinama* pod naslovom *Književni dogovor*. Dostupno na: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/knjizevni-dogovor-u-becu-1850/37/> (citirano 5. siječnja 2022).

- b) „N/ajpravnije i najbolje je primiti južno narječje“²¹, i to tako da ako su „dva sloga (sillaba) piše [se] *ije*, a gdje je jedan slog, ondje se piše *je* ili *e* ili *i*, kako gdje treba, npr. *bijelo*, *bjelina*, *mreža*, *donio*“. Kao razlozi za odabir južnoga narječja navode se: najviše naroda tako govori, najbliže je staromu slavenskomu jeziku, narodne pjesme na njemu su spjevane, dubrovačka književnost na njemu je pisana i najviše književnika „i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše“.
- c) Bilo bi „dobro i potrebno, da bi književnici istočnoga vjerozakona pisali *x* svuda, gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što oni vjerozakona zapadnoga pišu *b*“.
- d) Glas *h* ne treba pisati u genitivu množine imeničke deklinacije.²²
- e) Slogotvorno *r* piše se bez popratnih vokala (*a* i *e*).²³

Na kraju potpisnici naglašavaju kako se nadaju da će se njihove misli u narodu primiti i da „će se velike smutnje književnosti našoj s puta ukloniti i da ćemo se k pravome jedinstvu mnogo približiti.“

Kako se Karadžića smatralo najboljim poznavateljem štokavskoga govora, povjerenica mu je izrada „glavnih pravila za južno narječje“. Zanimljivo je da se u tekstu *Dogovora* više puta naglašava veza između naroda i književnosti („jedan narod treba jednu književnost da ima“), a pomoću te jedne književnosti narodi će se „mnogo približiti“. Što se naziva jezika tiče, u stranju se literaturi već i prije *Dogovora* pojavljuju dvočlani naziv *srpsko-hrvatski*, premda u samome tekstu *Dogovora* on se nigdje ne spominje – govori se samo o *književnom jeziku*. Možemo samo nagađati zašto.

2.3. Postupno prihvaćanje zajedničkoga jezika krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Druga polovica 19. stoljeća i početak 20. stoljeća obilježeni su burnim raspravama o jezičnoj standardizaciji, u prvome je planu bilo pitanje na kojoj osnovici standardizirati jezik: da li nastaviti dotadašnju tradiciju i na različitim dijalektnim osnovicama razvijati zasebne standardne jezike (hrvatski i srpski) ili odabrati zajedničku osnovicu (štokavsko narječje) i razvijati zajednički standardni jezik. Kako Brozović (1970, 97) konstatira, „u toj se alternativni imperativno nametalo drugo rješenje“, a na taj su izbor u velikoj mjeri utjecale tadašnje društveno-političke okolnosti. Vidjeli smo da se u *Bečkome književnom dogovoru* ne navodi ime jezika, ali se s vremenom prihvatio dvočlani naziv srpskohrvatski jezik koji su predložili strani filolozi iako su do tada

21 Pod pojmom južno narječje misli se na ijekavske štokavske govore.

22 To je u suprotnosti s idejama predstavnika *Zagrebačke filološke škole* koji su se zalagali za pisanje genitivnoga *h* (npr. *momakab/kraljab*, *selab/poljab*, *ženab*, *kostib*, štokavski *momakal/kraljeva*, *selal/polja*, *žena*, *kosti/kostiju*) i zato su ih njihovi protivnici pogrdno zvali *abavcima* (Barić i dr., 2003, 28).

23 Predstavnici *Zagrebačke filološke škole* uz slogotvorno *r* pišu popratni samoglasnik (npr. *àr*, *èr*: *kàrvu*, *dèrvo*) kako bi se razlikovao od neslogotvornoga *r*.

stoljećima postojali odvojeni nazivi jezika: bosanski u Bosni, hrvatski (ili ilirski) u Hrvatskoj te srpski u Srbiji (v. npr. Mønnesland, 2013, 317). Prema dostupnim podacima dvočlani naziv prvi puta koristi 1824. godine njemački filolog Jacob Grimm, a godine 1836. i Jernej Kopitar (Okuka, 1998, citirano prema Mønnesland, 2013, 317). Uskoro se pokazalo „kako je neusporedivo lakše planirati status negoli za taj status oblikovati/(is)planirati odgovarajući korpus“ (Samardžija, 2015, 10).

Ne ulazeći detaljnije u razdoblje druge polovice 19. stoljeća, spomenimo samo da *Beč-ki književni dogovor* nije dobro prihvaćen ni u Hrvatskoj ni u Srbiji. U Hrvatskoj je još uvijek prevladavala snažna ilirska koncepcija, a u Srbiji konzervativna sredina nije bila spremna prihvatiti Karadžićevu reformu. Godine 1832. srpska vlada čak je zabranila unošenje knjiga tiskanih Karadžićevom ćirilicom i pravopisom, što je trajalo sve do 1860. godine. Osim toga, kako *Dogovor* nikoga nije obavezivao, u poilirsko doba u Hrvatskoj jedni su primjenjivali njegove zaključke, a drugi, među kojima su i Gajevi sljedbenici te kasnije predstavnici Zagrebačke filološke škole, pisali su starom grafijom. To znači da je bilo u upotrebi nekoliko pravopisa, što će se, kao što ćemo vidjeti u sljedećemu poglavlju, ponoviti u samostalnoj Hrvatskoj devedesetih godina 20. stoljeća. Razdoblje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće obilježile su polemike između ilirske i karadžićevske jezične i pravopisne koncepcije. Međutim, kako je mogućnost književnojezičnoga ujedinjavanja svih Južnih Slavena postajala sve manja, sve više su dolazili do izražaja stavovi hrvatskih vukovaca, tj. onih hrvatskih filologa koji su u „zadnjim desetljećima devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća zastupali (i izgrađivali) Vukovu/vukovsku koncepciju hrvatskoga književnog/standardnog jezika“ (Badurina, 2010, 70), tj. koncepciju ujedinjavanja jezika srednjojužnoslavenskoga područja.

Dolaskom Đure Daničića, Karadžićeva sljedbenika, u novoosnovanu Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (1866)²⁴ u Zagrebu, započinje rad na *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (poznat pod imenom *Akademijin rječnik*), čiji prvi svezak izlazi 1880, a posljednji 1976. godine. To znači da je rad na rječniku trajao gotovo stotinjak godina. Riječ je o dijakronijskome rječniku koji je rezultat načela filologije 19. stoljeća.²⁵ Najveći je prigovor rječniku izbor građe. Daničić naime u rječnik nije uključio kajkavsku književnost, kao ni hrvatske pisce 19. stoljeća, pa zato rječnik daje „samo djelomičnu i uz to jednostranu sinkronijsku sliku

24 Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti osnovali su 1866. godine zagrebački biskup Josip Juraj Strossmayer (1815–1905) i Franjo Rački (1828–1894), hrvatski povjesničar, prvi predsjednik Akademije koji je tu dužnost obnašao sljedećih dvadeset godina. Nakon raspada zajedničke države 1991. preimenovana je u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti; dostupno na: <https://www.info.hazu.hr/povijest/osnutak-akademije/> (citirano 5. siječnja 2022).

25 Paralelno sa završavanjem *Akademijina rječnika* započelo je prikupljanje građe za njegove *Dopune* koje je osmislio pedesetih godina 20. stoljeća Tomo Maretić, a one su trebale sadržavati natuknice kojih u *Akademijinu rječniku* nije bilo. Obrada građe počela je 1974. godine, no zbog niza okolnosti *Dopune* nisu objavljene, pa je tako u rukopisu ostao profesionalni rad cijele generacije obrađivača *Dopuna* (usp. B. Petrović, 2006, 466). Više o podudarnostima i razlikama između *Rječnika* i *Dopuna* u Tafra (1995, 94–105).

hrvatskoga jezika“ (Tafra, 1995, 96). Bez obzira na to, *Akademijin rječnik* „jedan je od najkompletnijih povijesno-eksplikativnih rječnika u slavenskome svijetu“ (B. Petrović, 2006, 466), a zahvaljujući društvenomu autoritetu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, upravo je taj rječnik značio pobjedu karadžićevske standardnojezične koncepcije za koju su se zalagali hrvatski vukovci.

Mlade generacije filologa i književnika sve su više prihvaćale novi književni jezik i na tome jeziku nastaju značajna jezikoslovna djela. Tako je npr. u Hrvatskoj 1892. koncipiran fonološki *Hrvatski pravopis* Ivana Broza, a 1899. objavljena je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića. Kao jezični korpus, prema autorovim riječima u *Predgovoru*, uzeta su djela Vuka S. Karadžića i Đure Daničića, dakle

djela pisanih najboljim književnim jezikom. Svi ljudi, koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik (Maretić, 1899, I).

Kako se Vuku S. Karadžiću u pravilnosti jezika najviše približio Đuro Daničić, Tomo Maretić je upotrijebio i njegova djela, kao i „narodne umotvorine, što ih je na svijet izdao Vuk poznatom svojom vještinom, u kojoj ga nitko nije dostigao“ (Maretić, 1899, II). Zanemarena je dakle ranija hrvatska jezična baština, čak i ona pisana na štokavskome narječju, pa su to Maretiću spočitavali već i njegovi suvremenici (Badurina, 2010, 74; Samardžija, 2001, 133–134). Naime, zbog različitih kulturnih konteksta u povijesti, ali i različita odnosa prema stranim riječima²⁶ razlike se između dvaju jezika pojavljuju na svim jezičnim razinama, najviše na leksičkoj razini. O tome govori Maretić u svome glavnome purističkom djelu *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati našim jezikom* objavljenome 1924. godine i namijenjenome širemu čitateljskom krugu. U njemu zagovara jezično jedinstvo hrvatskoga i srpskoga jezika i zbog toga je, kako sam objašnjava u fusnoti predgovora, glavni dio knjige napisao „južnim govorom“ tj. ijekavicom, a predgovor „istočnim govorom“, tj. ekavicom. S druge strane, svjestan je razlika koje postoje u leksiku između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, o kojima govori ovako:

Među nevoljama današnjega književnog jezika nije najmanja, što se u podosta reči razlikuju Srbi i Hrvati, i to tako, što za istu stvar upotrebljavaju Srbi jednu reč, a Hrvati drugu, ili ako je ista reč, a ono u Srba glasi malo

26 Dok hrvatski standardni jezik ima, kao i neki drugi srednjoeuropski jezici, dugu tradiciju jezičnoga purizma, pri čemu se strane riječi prilagođavaju hrvatskomu jeziku (prevođenjem ili stvaranjem novih riječi – neologizama), u srpskome jeziku nikada nije bilo „rigidnog purizma i agresivne neologizacije“ (Radovanović, 1996, 31; više o tome i u Klajn, 2008).

drukčije nego u Hrvata. Evo tome potvrđâ (na prvom je mestu „srpska“ reč, na drugom „hrvatska“): čas – ura (ili sat), /.../ odsustvo – dopust, pozorište – kazalište, stanica – kolodvor, tečnost – tekućina /.../. Iste su reči u jednih i u drugih, ali s malom razlikom: jezički – jezični, slovenački – slovenski, tačka (tačan) – točka (točan) /.../. Ima i takvih reči, koje glase sasvim jednako, ali Srbi ih uzimaju u jednom značenju, a Hrvati u drugom; takove su: časnik u Srba je funkcionar, u Hrvata: oficir, – naučnik u Srba je učen čovek, u Hrvata: šegrt /.../. (Maretić, 1924, VI–VII)

Maretić, dakle, priznaje različit leksik u hrvatskome i srpskome jeziku, ali kao do-sljedan vukovac u savjetniku predlaže zamjene umjesto nekih hrvatskih riječi jer one nisu podobne „čistu narodnu govoru“, npr. *iznosit*, *cvjetni listić* umj. *istaknut*, *latica* itd. ili kao bolja rješenja umjesto hrvatskih riječi predlaže posuđenice, npr. *muzika*, *teatar* umj. *glazba*, *kazalište* itd. (više o tome u Samardžija, 2001, 137–139).

Bez obzira na spomenute leksičke razlike i nesklad „između vukovske koncepcije jezične pravilnosti (i standardnog jezika) i hrvatske (standardno)jezične zbilje“ (Samardžija, 2001, 137), na istome korpusu te na korpusu *Srpskoga rječnika* (1852) Vuka S. Karadžića rađen je i *Rječnik hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza objavljen 1901. (Moguš, 1993, 176). Rječniku su upućeni isti prigovori kao i Maretićevoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* objavljenoj 1899. godine (više o tome u Badurina, 2010, 73–74).

U Srbiji je tek 1868. godine, četiri godine nakon smrti Vuka S. Karadžića, prihvaćena njegova reforma koja je značila „doslednu sekularizaciju književnog jezika i njegovu potpunu demokratizaciju otvaranjem prema jeziku sela. Jezik je stao na čisto srpsku osnovu, emancipujući se od istorijske povezanosti s drugim pravoslavnim Slovenima“ (P. Ivić, 1994, 25). Ostalo je međutim neriješeno pitanje staroslavenskoga jata (ě). Dok je u Hrvatskoj potpuno prihvaćen Karadžićev ijekavski izgovor, koji se govorio i u većemu dijelu srednjojužnoslavenskoga područja, u Srbiji i Vojvodini zbog jake ekavske književne tradicije ijekavski nije prihvaćen, pa se polako uvodi nova varijanta književnoga jezika, ona ekavskoga izgovora beogradsko-kragujevačkih govora, koju je zapravo već i Vuk S. Karadžić dopuštao kao jednu od mogućnosti ako se prihvati ekavski (M. Ivić, 1997, 78).²⁷ Kasnije je „u tom pitanju napravljen kompromis o ravnopravnom statusu oba izgovora“ (Milanović, 2004, 125).

27 Vuk S. Karadžić među ekavskim dijalektima razlikuje tri tipa: a) „najčistiji“ – resavski govor (najdosljedniji ekavski, npr. *gde*, *sekira* i *nesam*, *stareji*); b) „najpokvareniji“ – sremski govor (s najviše ikavskih oblika, npr. *gdi*, *nisam*), c) srednje ekavski – beogradsko-kragujevački govor (npr. *gde*, ali *nisam*) koji je kasnije, kao jezik najurbanijih i najobrazovanijih sredina Srbije, prihvaćen kao književni jezik (M. Ivić, 1997, 78–79).

Već je rečeno da je u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske vladavine svaka od tri religijske zajednice razvijala svoju pisanu praksu u kojoj su se koristili različiti jezici: orijentalni (turski, arapski i perzijski), židovskošpanjolski i bosanski s različitim pismima: ćirilicom (odnosno njezinom varijantom bosančicom), latinicom i arabicom (arapsko pismo prilagođeno strukturi bosanskoga jezika, tzv. alhamijado književnost) (Šipka, 2001, 23–24). Procesi standardizacije koji su se odvijali u susjednim zemljama prenose se na područje Bosne i Hercegovine osnivanjem Vilajetske štamparije 1866. i pojavljivanjem prvih tiskanih listova i časopisa. Tako npr. 1850. izlazi prvi broj časopisa bosanskih franjevaca *Bosanski prijatelj* tiskan u Hrvatskoj latiničnim pismom prema pravopisu Ljudevita Gaja, 1866. časopis *Bosanski vjestnik* i list *Bosna* tiskani u Bosni i Hercegovini ćirilničnim pismom prema pravopisu Vuka S. Karadžića (dvije godine prije nego što je pravopis službeno prihvaćen u Srbiji), a 1868. *Sarajevski cvjetnik* tiskan u Bosni i Hercegovini ćirilničnim pismom također prema fonološkome pravopisu i istovremeno arapskim pismom na turskome jeziku (Šipka, 2001, 25–27).

Za razliku od susjednih zemalja prihvaćanje štokavskoga narječja kao osnovice jezične standardizacije nije upitno budući da veći dio Bosne i Hercegovine pripada tomu narječju (Šator, 2004, 21–22). To znači da se 1878. godine, kada vlast preuzima Austro-Ugarska, u Bosni i Hercegovini uglavnom primjenjuje fonološki pravopis i pisanje na narodnome jeziku (Šator, 2004, 72), ali neriješeno ostaje pitanje naziva jezika. Nakon početnih kolebanja oko naziva jezika (hrvatski, srpski, bosanski, srpskohrvatski, zemaljski) austrijska vlast osnovala je 1883. godine Komisiju za jezik koja se, zalažući se za formiranje jedinstvene bosanske nacije, odlučuje za naziv bosanski jezik (više o tome u Kevro, 2017). Tako je već 1890. na latinici i ćirilici objavljena *Gramatika bosanskog jezika* nepotpisanoga autora Frane Vuletića,²⁸ koja je postavila temelje jezičnoj standardizaciji u Bosni i Hercegovini i bila u upotrebi do 1911. godine.

Međutim, identiteti triju etničko-vjerskih zajednica bili su prejaki da bi se mogli u tako kratkome razdoblju (svega dvadesetak godina) promijeniti. Zato se početkom 20. stoljeća austrijska jezična politika mijenja. To znači da se napušta ideja integralnoga bosanstva (tj. bosanska nacija triju vjeroispovijesti) i uvodi se službeni naziv srpsko-hrvatski jezik (Šator, 2004, 185–187), a *Gramatika bosanskog jezika* od 1908. godine nosi naziv *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika*. U kontekstu napetih nacionalnih odnosa, u Saboru Bosne i Hercegovine odvijaju

---

28 Frane Vuletić bio je profesorom tadašnje Velike gimnazije u Sarajevu. Ćirilnično izdanje gramatike dostupno je na: <https://digital.bgs.ba/gramatika-bosanskoga-jezika-za-srednje-skole/> (citirano 5. siječnja 2022).

se burne rasprave o jeziku i pismu, odnosno jezicima i pismima, pa je 1913. donesen *Zakon o uređivanju zvaničnog i nastavnog jezika u Bosni i Hercegovini*, gdje u članku 1. piše:

Srpsko-hrvatski jezik je zvanični jezik u svim bosansko-hercegovačkim vlastima, uredima i zemaljskim zavodima za sve poslove građanske uprave na upravnom području Bosne i Hercegovine u unutrašnjem i spoljašnjem službenom saobraćaju. Isto vrijedi o nastavnom i zvaničnom jeziku svih građanskih nastavnih zavoda, koji se izdržavaju zemaljskim sredstvima /.../. (citirano prema Šipka, 2001, 29)

Početak Prvog svjetskog rata austrijska vlada prekida dotadašnju toleranciju i ravnopravnost u upotrebi jezika i pisama domaćega stanovništva, prije svega dokidanjem prava pripadnicima srpske zajednice, pa čak zabranjuje upotrebu ćirilice. U članku 1. naredbe Zemaljske vlade iz 1915. stoji: „S/ve bosansko-hercegovačke vlasti, uredi i zavodi upotrebljavaće u pismenom srpsko-hrvatskom službenom saobraćaju samo latinicu“ (citirano prema Šipka, 2001, 29).

Početak 20. stoljeća sve više jača težnja južnoslavenskih naroda koji su pod Austro-Ugarskom za izlaskom iz monarhije i sve veću političku moć dobiva pokret jugoslavenske orijentacije ili tzv. politika novoga kursa koja se zalaže za političko ujedinjenje. Ta je ideja u izravnoj vezi s jugoslaventvom i jugoslavenskim unitarizmom u lingvistici (Pranjaković, 2015, 19–20), gdje se unatoč brojnim jezičnim nesuglasicama i dalje učvršćuju nastojanja jezičnoga udruživanja i stvaranja jugoslavenskoga jezika, prije svega u kontekstu društveno-političke i kulturne integracije (J. Petrović, 2009, 42). U različitim stručnim raspravama pokušavalo se riješiti pitanje ekavskoga i ijekavskoga izgovora te latinice i ćirilice. Budući da je ideja o jezičnome ujedinjavanju Južnih Slavena bila još uvijek živa, godine 1913. slovenski časopis *Veda* proveo je jezičnu anketu o jugoslavenskome pitanju ispitujući stavove slovenske javnosti o jezičnoj unifikaciji slovenskoga sa srpsko-hrvatskim jezikom (slika 4).

Međutim anketa je pokazala da slovenska javnost nije zainteresirana za ta pitanja. Tim povodom hrvatski filolog Milan Rešetar²⁹ predlaže sljedeću strategiju jezične unifikacije: „Srbohrvati zapadnih krajeva, koji pišu jekavski, za volju Slovincima i Srbohrvatima istočnih krajeva (da) prihvate ekavski izgovor, čime bi se srpsko-hrvatski književni jezik znatno približio slovenskom“ (citirano prema J. Petrović, 2009, 43).

29 Milan Rešetar (1860–1942) bio je profesor na Katedri za slavistiku Sveučilišta u Beču (1908–1919) te Sveučilišta u Zagrebu (1919–1929), a od 1894. suradnik u Balkanskoj komisiji Bečke akademije.

Odgovori na „Vedino“ anketo o jugoslovanskem vprašanju.

Med slovenskim razumništvom je vzbudila mnogo pozornosti kontroverza o kulturnem, zlasti jezikovnem zbližanju med Slovenci in Srbohrvati. Ta stran jugoslovanskega vprašanja je postala v zadnji dobi tem akutnejša, ker nas sili splošni razvoj Jugoslovanstva k dejanjem, mi pa še nimamo jasnosti, niti kaj naj delamo, niti kje in kako. Doslej smo si na jasnem le v toliko, da potrebujemo medsebojnega spoznavanja. Vse ostalo pa je v sporu, ki je — za poznavalce — navzel v zadnjem času že mučne oblike, ker se navdušenejšim Jugoslovanom očitava uskoštvo. To vse je privedlo uredništvo „Vede“ do sklepa povprašati vrsto odličnejših oseb slovenskega in slovanskega javnega življenja za njihovo mnenje o kulturnem in jezikovnem zbližanju med Jugoslovani, ter se glase v 6. štef. II. letnika „Vede“ priobčena in kesneje posebej razposlana vprašanja, kakor sledi. — Odgovore bomo priobčevali do konca letnika.

A. 1. Kako razmerje si želite med Slovenci in Hrvati? Ali Vas zadovoljuje današnje razmerje?

2. Ali je okrožje slovenskega jezika dovolj veliko, da se morejo uspešno razvijati vse panoge književnosti in znanosti?

B. 1. Ali je želeti, da se razvija slovenski jezik povsem neodvisno od hrvatskega?

2. Ali je želeti, da Slovenci povsem opuste svoj jezik?

3. Ali ne smatrate velike sorodnosti med obema jezikoma za uspešen predpogoj bodoče združitve?

C. 1. Ali mislite, da se more zbliževanje in končna jezikovna združitev vršiti še le vsled ustavno-političnih izprememb?

2. Katero nalogo pri procesu zbliževanja naj izvrši jezikoslovje?

3. Katera je naloga prakse?

4. Kako si mislite približevanje slovenske pravne, gospodarske in politične terminologije srbo-hrvatski? Kateri organ bi bil k temu poklican?

5. Kako si mislite približevanje slovenske tehnične terminologije srbo-hrvatski?

6. Kako si mislite približevanje slovenske medicinske terminologije srbo-hrvatski?

7. Kako si mislite približevanje slovenske filozofske terminologije srbo-hrvatski?

Odgovori na anketo.

8. Ali naj srbo-hrvatski jezik izloči one turške, arabske, madjarske i. t. d. besede, ki se morejo odstraniti iz besednega zaklada, ne da bi pri tem trpela individualnost srbo-hrvatskega jezika ?

9. Ali naj slovenščina polagoma izloča one besede, ki se povsem razlikujejo od hrvatskih izrazov, za katere pa imamo nadomestila v drugih dobrih slovenskih besedah, bližjih (če ne istih) srbo-hrvatskim ?

10. Katera organizacija bi naj smotreno vodila približevanje slovenskega jezika srbo-hrvatskemu, oziroma med katere organizacije se naj deli delo ?

11. Kako bi bilo doseči, da se bo bodoči uradni Pravopis, ki se bo razvil iz Letopisa Levčevega, oziral na ta načela ?

12. Kako bi se moglo vplivati na pisatelje in publiciste, zlasti pa tudi na pisatelje šolskih knjig, da bi se držali zbliževalnih načel ?

13. Kako bi se najuspešneje uvedli in vodili kurzi za srbo-hrvaščino na Slovenskem, najprej po mestih ?

14. Kako je doseči, da se že obstoječi pouk srbo-hrvaščine na srednjih šolah metodično in materijalno izboljša in

15. doseže kvalifikacija srednješolskih prof. kandidatov za pouk srbo-hrvaščine ?

16. Kakšen bodi literarni program Matice Slovenske (pri skupnih izdanjih ali pri izdanjih v sosednjem narečju) ter program Slovenske Šolske Matice in Socialne Matice ?

Slika 4. Početek teksta ankete o jugoslavenskome pitanju (*Veda*, 1913)

Medu najistaknutijim predstavnicima hrvatsko-srpskoga jezičnog i pravopisnoga ujedinjavanja bio je srpski filolog i političar Jovan Skerlić (1877–1914) koji u svome predavanju održanome 1913. godine u Beogradu s naslovom *Istočno ili južno narečje?* polazi od pretpostavke da su Srbi i Hrvati jedan narod, pa bi se stoga trebali ujediniti u jeziku i pismu. On predlaže da Hrvati napuste ijekavicu („južno narječje“) i prihvate ekavicu („istočno narječje“), a Srbi da napuste ćirilicu i prihvate latinicu. Pritom navodi niz prednosti po kojima zajednička „srpsko-hrvatska književnost“ treba biti pisana ekavskim narječjem (koje je, između ostaloga, brojem veći i kulturom jači dio srpsko-hrvatskog naroda, ono je jednostavnije i lakše, te najzgodnije za poeziju itd.), a latinica treba „postati opšta književna azbuka“ (citirano prema Jonke, 2015, 199). Stavove o svome prijedlogu Jovan Skerlić ispituje anketom objavljenom u *Srpskome književnom glasniku* 1914. pod naslovom *Anketa o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti* (slika 5) koju upućuje različitim hrvatskim, srpskim i slovenskim književnicima, lingvistima i drugim intelektualcima.

АНКЕТА О ЈУЖНОМ ИЛИ ИСТОЧНОМ НАРЕЧЈУ У СРПСКО-ХРВАТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

Уредништво „Српског Књижевног Гласника“ упутило је извесном броју писаца и јавних радника на Словенском Југу ово писмо :

Поштовани Господине,

У броју 308—310 *Српског Књижевног Гласника* почета је дискусија о питању : *које наречје треба да постане ошће у целој српско хрватској књижевности, јужно или источно?*

Да би се чула мишљења најпозванијих о том књижевном и културно-националном питању, мени је част замолити вас да — у облику и у величини како ви нађете за најзгодније, — изволите казати своје цењено мишљење. Сви послати одговори, по реду како буду стигли, објавиће се у *Српском Књижевном Гласнику*.

У нади да ћете се одазвати позиву на ову анкету, унапред вам захваљујем, и молим вас да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Београд,
23 децембра 1913.

Ј. СКЕРЛИЋ,
уредник
Српског Књижевног Гласника.

Slika 5. Početak teksta Ankete o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti (*Srpski književni glasnik*, 1914)

Anketa je pokazala da su stavovi stručne javnosti podijeljeni: neki su branili ijekavicu, drugi su bili za *status quo*, a neki su se zalagali za ekavicu. Anketa međutim nije postigla neki učinak i uskoro je zaboravljena, što zbog Skerličeve smrti, što zbog početka Prvoga svjetskog rata (1914–1918). Ipak, ona je našla svoje zagovornike, pa tako i među mlađim hrvatskim književnicima (posebno pjesnicima) koji su svoja djela, duže ili kraće vrijeme, pisali ekavicom – zato su i nazvani *hrvatski mladoekavci*³⁰ (više o tome u Samardžija, 2012,18–20).

30 Mladoekavcima smatraju se npr. Ivo Andrić, Antun Branko Šimić, August Cesarec, Miroslav Krleža, Gustav Krklec, Dobriša Cesarić, Ulderiko Donadini, Augustin Tin Ujević i dr.

2.4. Jezično udruživanje u Prvoj Jugoslaviji (1918–1941)

Nakon Prvoga svjetskog rata 1918. godine Austro-Ugarska se raspala i južnoslavenske zemlje koje su bile pod njezinom upravom (današnja Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina) udružile su se u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, koja iste godine pridruživanjem Kraljevine Srbije (s pripojenom Crnom Gorom) postaje Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS). Već se iz imena države može zaključiti da Bosna i Hercegovina te Crna Gora u tome kontekstu gube svoju autonomiju. Prve godine obilježio je velik zanos zbog zajedničke države, što se odrazilo i u intenzivnome zalaganju za jezično udruživanje, no situacija se ubrzo mijenja. Vlada KSHS-a već je 1918. proglasila ravnopravnost latinice i ćirilice na cijelome državnom teritoriju, ali se u praksi često nametala ćirilica (Pranjčević, 2015, 21). Prvim ustavom proglašenim 1921. godine, koji je poznat pod imenom Vidovdanski ustav³¹, uspostavlja se krajnje centralizirana država s unitarizmom kao središnjim etničkim konceptom (jedan troimeni, troplemeni narod), što zapravo nije očekivao nijedan od konstitutivnih naroda. „Jugoslovensku državu međuratne epohe pritiskivala je /.../ tragična fikcija da su nekoliko naroda jedan narod“ (P. Ivić, 1986, 203). Službeni jezik određen ustavom nazvan je *srpsko-hrvatsko-slovenački*³², ali se u državnoj administraciji i vojsci koristi srpski jezik ekavskoga izgovora (Mønnesland, 2013, 322). Kao što konstatira P. Ivić (1986, 204), „/z/apostavljanje zapadne varijante u državnoj upotrebi izazivalo je u Hrvatskoj osećanje da je nešto izgubljeno.“ Postojeću jezičnu situaciju još je pogoršalo pravopisno pitanje. Naime, od 1921. godine hrvatsku pravopisnu normu određuje *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića, sastavljen prema *Hrvatskome pravopisu* Ivana Broza (1892, 1. izdanje), a u Srbiji od 1923. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića.

Ta dva pravopisa razlikovala su se u nekim pojedinostima, npr. u interpunkciji i u stupnju fonetskoga zapisa: *predsjednik* (Boranić) nasuprot *pretsjednik* (Belić) (Pranjčević, 2015, 23). Zato se na zahtjev Ministarstva prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca razlike između Boranićeva i Belićeva pravopisa uklanjaju i postojeće pravopise godine 1929. zamjenjuje „dogovorni“ (oktroirani) pravopis koji se prilagođava *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića (1876–1960) objavljenomu 1923. godine (Samardžija, 2006, 14). Između ostaloga, „dogovorni“ je pravopis strogo fonološki i uvodi semantička pravila u pisanju zareza.

31 Vidovdanski ustav dobio je svoj naziv prema prazniku sv. Vida koji se slavi 28. lipnja, kada je Ustav proglašen. Tekst Ustava dostupan je na: http://www.arhivu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html (citirano 5. siječnja 2022).

32 Treba napomenuti da jezično udruživanje sa slovenskim jezikom nije zaživjelo budući da je slovenski zaseban jezik s tada već izgrađenom jezičnom tradicijom. Protiv jezičnoga udruživanja izjašnjavaju se različiti autori u svojim radovima. Spomenimo npr. rad Josipa Vidmara, jednoga od najistaknutijih slovenskih intelektualaca, pod naslovom *Kulturni problem slovenstva* objavljen 1932. godine.

Unitarizam se još više učvršćuje kada kralj Aleksandar Karađorđević 1929. godine proglašava osobnu diktaturu nakon nacionalnih nesuglasica. One su se odnosile na političku i gospodarsku problematiku, ali i na druga nacionalno važna pitanja, kao što je primjerice ravnopravnost jezika, a kulminiraju 1928. godine ubojstvom trojice hrvatskih poslanika u skupštini. Ubrzo nakon toga mijenja se i ime države, kojim se ističe nadnacionalni koncept – nastaje Kraljevina Jugoslavija, danas često nazivana i Prvom Jugoslavijom, administrativno podijeljena na banovine³³, vođena idejom stvaranja jedinstvene jugoslavenske države i jednoga jugoslavenskog naroda (Antić, 2013, 260).

„Dogovornomu“ pravopisu u obrazovanju uskoro se pridružuju i „dogovorne srednjoškolske terminologije“, npr. gramatička, književna, zoološka, botanička itd. Usprikoš činjenici da se dio hrvatskih lingvista ne slaže s odbacivanjem hrvatske tradicije oblikovanja terminologije (Samardžija, 2006, 15–16), one nastaju i uz pomoć časopisa *Naš jezik* koji od 1932. izdaje Lingvističko društvo u Beogradu, a njegov je glavni urednik Aleksandar Belić.

No situacija se bitno mijenja nakon atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. u Francuskoj, koji je stradao zbog svoje centralističke i unitarističke unutrašnje politike zagovarajući pritom ideju o jednome jugoslavenskom narodu koja se temeljila na ideologiji da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod, ali vjerojatno i zbog vanjskopolitičkih zalaganja protiv fašizma i nacizma. Vlast preuzima maloljetni prijestolonasljednik Petar II. Karađorđević, odnosno u njegovo ime knez Pavle Karađorđević, koji postupno demokratizira društvo.

U Hrvatskoj je pokrenut časopis *Hrvatski jezik*, a glavni je urednik lingvist Stjepan Ivšić (1884–1962) koji 1936. objavljuje raspravu *Jezik Hrvata kajkavaca* u kojoj dokazuje pripadnost kajkavskoga narječja hrvatskomu jeziku. Vraća se i zanimanje za kajkavsku i čakavsku književnost, npr. 1930. objavljena je *Antologija čakavske lirike*, a 1936. Miroslav Krleža³⁴ objavljuje *Balade Petrice Kerempuha* pisane na kajkavskome narječju.

S ciljem demokratizacije 1939. godine preoblikovana je i unutarnja podjela banovina, pa je spajanjem različitih dijelova osnovana Banovina Hrvatska.³⁵ U njezinu nadležnost prelazi i obrazovanje te se tako 1940. u škole vraća pravopis Dragutina Boranića, koji je bio u upotrebi do 1929. godine, ali pod uvjetom da se učenici ipak upoznaju i s pravopisom koji je u upotrebi izvan Banovine. Budući da je veći dio

33 Teritorij Kraljevine Jugoslavije podijeljen je na devet banovina, od kojih svaka ima svoje središte (navedeno u zagradama): Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Dunavska (Novi Sad), Moravska (Niš) i Vardarska (Skopje) te Beograd kao samostalna jedinica.

34 Miroslav Krleža (1893–1981) jedan je od najznačajnijih hrvatskih književnika 20. stoljeća. Pokretač je mnogih kulturnih inicijativa zasnovanih na kritičkome mišljenju. O njegovu životu i radu objavljena je 1993. enciklopedija *Krležijana I–III*. (ur. Velimir Visković); dostupno na: <http://krlezijana.lzmk.hr/> (citirano 5. siječnja 2022).

35 U Banovinu Hrvatsku spojene su dotadašnja Savska i Primorska banovina te dijelovi Dunavske, Vrbaske, Drinske i Zetske banovine.

Bosne i Hercegovine u sastavu Banovine Hrvatske, na tome se području koristi hrvatski jezični standard (ali i srpski, koji je do formiranja Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca 1918. godine na području Bosne i Hercegovine ravnopravan s hrvatskim), kao i oba pisma (latinica i ćirilica). No taj je period prekratko trajao da bi mogao ostaviti veći trag u jezičnoj praksi (Šipka, 2001, 30).

U Hrvatskoj se iste godine formira Pokret za hrvatski književni jezik koji 1940. izdaje jezični savjetnik *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* lingvista Petra Guberine (1913–2005) i Krune Krstića (1905–1987).

U prvome dijelu knjige nalazi se Guberinina *Lingvistička rasprava o hrvatskom književnom jeziku*, s podnaslovom *Zašto možemo govoriti o posebnom hrvatskom književnom jeziku?*. Autor najprije u sedam točaka iznosi dokaze (*A. Lingvistički dokazi*), tj. daje teorijsko-metodološku utemeljenost za utvrđivanje razlika, npr. razlikovanje sinkronije od dijakronije; standardnoga jezika i dijalekta, uzimanje u obzir hrvatskoga jezičnog osjećaja itd. Između ostaloga, autor ističe i različitu tradiciju oblikovanja književnih jezika:

A ako netko misli, da je Gajevom i Vukovom suradnjom odnosno bečkim dogovorom i hrvatskom i srpskom književnom jeziku dana zajednička redakcija, i da od toga časa postoji apsolutni identitet hrvatske i srpske jezične norme, taj odaje, da nema ni pojma, što je književni jezik i kako se on stvara. Ono što su Hrvati i Srbi iz „južnog narječja“ mogli prihvatiti kao „zajednički književni jezik“ nije nipošto bilo gotovo izrađeno i usavršeno jezično sredstvo, nego tek neka rječnička, fonetska, morfološka i sintaktička okosnica, oko koje je istom trebalo stvoriti svestran, svim životnim i kulturnim prilikama primjeren, književni jezik. /.../

A kako se književni jezik ne stvara iz ničega, nego uvijek i svagdje na temelju nekih preduzora, nije čudo, da su Hrvati i Srbi, razvijajući svaki za sebe svoj jezik u moderan kulturni organ, posegnuli često za različitim vrelima te dakako došli i do drukčijih rezultata. (Guberina i Krstić, 1940, 19–21)

U drugome dijelu rasprave (*B. Jezične činjenice u hrvatskom književnom jeziku i srpskom književnom jeziku*) Guberina daje popis osobina koje karakteriziraju ondašnji hrvatski i ondašnji srpski književni jezik koje dijeli na: glasovne razlike, razlike u oblicima, sintaktičke razlike, stilske i stilističke razlike te razlike u riječima. Potonje, dakle razlike u riječima, najbrojnije su i dijeli ih u sedam skupina, objašnjavajući svaku od njih. Npr. jednoj skupini pripadaju riječi istoga filološkog izvora, ali različita jezičnoga razvoja: *uš* u hrv. i *vaš* u srp.; drugoj skupini riječi koje se razlikuju po sufiksima: *definirati* i *definisati*; trećoj riječi koje imaju različita značenja: *čas* u hrv. 'trenutak', a u srp. 'sat' ili *odojče* u hrv. 'mlado od svinje', a u srp. u značenju 'dijete koje se doji' itd.

Nakon lingvističke rasprave o posebnome hrvatskome književnom jeziku slijedi drugi dio knjige s naslovom *Rječnik razlika između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. Pri sastavljanju rječnika, kako ističu Guberina i Krstić, osnovno načelo za razlikovanje riječi bila je „hrvatska jezična praksa“. Pritom posebno naglašavaju da im nije na kraj pameti, da tvrdimo, kako je naša hrvatska riječ „pravilnija“, „ljepša“, „narodnija“ od srpske (premda bi se i to u mnogim slučajevima dalo dokazati); mi želimo jedino, da za pojedinu riječ kažemo: eto, ta riječ ne pripada hrvatskoj književnoj jezičnoj praksi, i treba je zamijeniti drugom, hrvatskom. (Guberina i Krstić, 1940, 79).

Slično je mišljenje srpskoga lingvиста Radoslava Boškovića (1907–1983), koji u časopisu *Naš jezik* 1935. objavljuje studiju *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. Autor kaže:

I najopštije opservacije svakidašnjega života pokazuju, čini mi se, dovoljno jasno da je diferencijacija književnog jezika beogradskog i zagrebačkog književnog područja, u izvesnom pravcu – danas gotov fakat; ili, u najmanju ruku: da današnji srpskohrvatski književni jezik ima do izvesne mere dve svoje redakcije – *beogradsku i zagrebačku*. To, dakle, stoji. A zatim, ta diferencijacija nije od juče; njoj je, s jedno na drugo, taman onoliko godina koliko i našem književnom i jezičnom jedinstvu. Ona je i sasvim prirodan izraz nejednaka pravca razvitka Vukova jezika na srpskoj i hrvatskoj strani. Mislim da i to stoji. (Bošković, 1935, 277)

Iz svega toga može se zaključiti da ubrzo nakon formiranja zajedničke države politička zalaganja srpske i hrvatske strane „koje nije bilo moguće pomiriti, najpre su dovele do 'zamrzavanja' jezičke integracije, a s vremenom i do dominacije divergentnih tendencija u okviru jugoslovenske jezičke politike“ (Jarošević, 2012, 46–47). Postajalo je sve jasnije da ideja o zajedničkome jeziku nastala u 19. stoljeću nije jedina mogućnost budućega jezičnog razvoja. Međutim, prilike za daljnji jezični razvoj, kako ističe Samardžija (2006, 23), uskoro prekidaju nepovoljni povijesni događaji početkom Drugoga svjetskog rata.

2.5. Jezična pitanja za vrijeme Drugoga svjetskog rata

Početkom Drugoga svjetskog rata 1941. godine na teritoriju današnje Hrvatske te Bosne i Hercegovine proglašena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), osnovana kao teritorijalna ispostava nacističke Njemačke i Italije. Što se jezičnoga razvoja tiče, to razdoblje potpuno je drukčije od svega onoga što se s hrvatskim jezikom događalo u povijesti (Samardžija, 1993, 13). Država se direktivnom

(državnom) jezičnom politikom odmiče od jugoslavenskoga unitarizma te hrvatski jezik proglašava zasebnim jezikom koji prema mišljenju političara niti je identičan drugomu jeziku, niti je dijalekt drugoga jezika, niti je zajednički drugomu jeziku (Samardžija, 2008, 47). Za ilustraciju navedimo primjer govora predsjednika NDH Ante Pavelića (1889–1959) na XI. sjednici Hrvatskoga državnog sabora NDH 1942. godine:

Kada smo uzpostavili našu državu i kada imamo našu nezavisnost, narodnu individualnost, moramo uzpostaviti i naš jezik, čist, onakav kakav jest. Zato sam ja i izdao Zakonsku odredbu o imenu i o čistoći hrvatskog jezika, da ga nitko nema prava zvati nekim prišivenim imenima i da ga nitko nema prava i ne smije više nagrdjivati, kvariti i sramotiti. Koliko će mi profesori u tome pomoći, vidjet ćemo. (citirano prema Samardžija, 1993, 3)

NDH objavljuje „cijeli niz provedbenih naredaba ili uredaba o uporabi hrvatskoga jezika u javnoj komunikaciji, posebice u državnoj administraciji“ (Pranjčević, 2015, 25) i osniva Hrvatski državni ured za jezik koji se brine o jeziku. Ured odmah zabranjuje upotrebu ćirilice na području NDH te uvodi jezični purizam kao osnovu za čisti hrvatski jezik oslobođen od srbizama (Mønnesland, 2013, 328). Kako bi se izgradila jedinstvena hrvatska nacija u smislu „jedan narod (Hrvati) i jedan jezik (hrvatski)“, nastoji se osigurati čisti hrvatski jezik kojemu je i dalje osnovica štokavski istočnohercegovački dijalekt, bez kajkavskih i čakavskih elemenata. Jer, prema tadašnjemu mišljenju tri su narječja svojim različitostima ugrožavala koncepciju hrvatskoga jedinstva (Samardžija, 2008, 94–95). Budući da je Bosna i Hercegovina sastavnim dijelom novoformirane NDH, svi zakoni vrijede i za njezine stanovnike (Šipka, 2001, 30–31).

Ubrzo se mijenja i pravopis. U članku 4. *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* (1942)³⁶ stoji: „Hrvatski službeni i književni jezik jest štokavsko narječje jekavskoga odnosno ekavskoga govora“, a u članku 7.: „Na hrvatskom se jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu.“ Službenim (privremenim) pravopisom najprije je proglašeno *Koriensko pisanje* Bratoljuba Klaića, koji je izdao Hrvatski državni ured za jezik 1942. godine, da bi nakon dvije godine (1944) u Uredu bio izrađen novi, etimološki (morfonološki) koncipiran *Hrvatski pravopis* Franje Cipre i Bratoljuba Klaića (1944), koji je pretisnut u samostalnoj Hrvatskoj 1992. godine. Uvođenjem etimološkoga, odnosno morfonološkoga pravopisa Hrvatska se vraća tradiciji 19. stoljeća (Pranjčević, 2015, 25).

36 Dokument je dostupan na: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=povijest&chapter=26-zakonska_odredba (citirano 5. siječnja 2022).

Slične ideje o nepostojanju ikakvih mogućnosti povezivanja srpskoga i hrvatskoga jezika javljale su se i od strane srpskih kolaboracionista i rojalista. Godine 1941. pod njemačkom je upravom osnovana Vlada narodnog spasa čije je predsjednik srpski general kraljeve vojske Milan Nedić (1878–1946). Već sljedeće godine (1942) izašlo je *Novo pravopisno uputstvo srpskog književnog jezika* koje je pripremila stručna jezična komisija pod vodstvom zamjenika ministra prosvjete i pisca Vladimira Velmar-Jankovića (1895–1976). Novi pravopis temelji se na pravopisnim prijedlozima Aleksandra Belića prije unifikacije 1929. godine priznavajući isključivo ekavski izgovor (Jarošević, 2012, 60–61).

Sve to, dakako, nije vrijedilo za jezičnu i pravopisnu praksu partizanskoga pokreta koji, u skladu s tadašnjim jezičnopolitičkim nazorima Komunističke partije Jugoslavije, uglavnom zadržava predratnu tradiciju, prema kojoj se hrvatski i srpski jezik smatraju posebnim jezicima (Pranjkić, 2006, 29). Od te se tradicije polazi i u novome, poslijeratnome, razdoblju nakon 1945. godine, ali se uskoro ponovno budi stara ideja o zajedničkom srpskohrvatskom jeziku.

2.6. Jezično udruživanje u Drugoj Jugoslaviji (1945–1991)

Jezična politika i gledanje na jezik tijekom Drugoga svjetskog rata i neposredno poslije njega obično se označava kao *avnojska*³⁷ jezična politika (Pranjkić, 2006, 30), a obilježava je, kako piše u ključnome dokumentu te politike, ravnopravnost jezika jugoslavenskih naroda. Tako u *Odluci o objavljivanju odluka i proglašavanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Predsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku* (slike 6 i 7) piše da se sve odluke i proglašavanja moraju objavljivati „na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici ravnopravni su na cijeloj teritoriji Jugoslavije.“³⁸

Međutim, iste godine, pod pritiskom društvene i jezične stvarnosti, Prosvjetni odjel ZAVNOH-a³⁹ „konstatuje da je 'književni jezik i Hrvatima i Srbima jedan' i proklamuje punu individualnu slobodu izbora različitih oblika u okviru zajedničkog jezika“ (Šipka, 2001, 33). To znači da se piscima ostavlja da sami odaberu hoće li pisati npr. futur rastavljeno ili sastavljeno (*kazat ću* ili *kazaću*), *tko* ili *ko*, *suradnja* ili *saradnja*, *točka* ili *tačka* i sl.

37 AVNOJ (akronim od Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije) utemeljen je 1942. godine i imao je značaj privremenoga predstavničkog i političkoga tijela. Na njegovim je odlukama izgrađen politički ustroj nove jugoslavenske države, koja se i nazivala avnojskom.

38 *Službeni list DFJ*, br. 1, 1. veljače 1945, 5. Tekst Odluke dostupan je na: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=povijest&chapter=27-odluka> (citirano 5. siječnja 2022).

39 ZAVNOH je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Dokument je objavljen u *Zborniku dokumenata 1944. od 10. svibnja do 31. prosinca* Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu 1975. godine, str. 237–238 (Šipka, 2001, 33).

10.

O D L U K A

O OBJAVLJIVANJU ODLUKA I PROGLASA ANTI-FAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE, NJEGOVOG PRETSJEDNIŠTVA I NACIONALNOG KOMITETA NA SRPSKOM, HRVATSKOM, SLOVENAČKOM I MAKEDONSKOM JEZIKU

U duhu federativnog načela izgradnje Jugoslavije na osnovici prava samoodređenja i nacionalne ravnopravnosti, zajamčenih narodima Jugoslavije odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29 i 30 studena 1943. god. Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

O D L U Č U J E:

1. Sve Odluke i proglaši Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegovog Pretsjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao vrhovne izvršne i naredbodavne vlasti u Jugoslaviji kao cjelini imaju se objavljivati u službenim izdanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.

2. Pojedina Zemeljska vijeća i njihovi Izvršni odbori kao zakonodavni i izvršni i naredbodavni organi vlasti pojedinih saveznih jedinica donijet će odgovarajuće odluke u duhu gornjeg člana i sprovesti će u život na svojoj teritoriji ovu ravnopravnost prema uvjetima u svojoj zemlji.

3. Usljed sadašnjih tehničkih teškoća, Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije objavljivat će u svojim izdanjima svoje odluke na jednom ili drugom od navedenih jezika, a Zemeljska vijeća obvezna su da ih službeno proglase na jezicima svojih naroda.

Br. 18.

15. siječnja 1944.

**Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
Jugoslavije**

Tajnik:

Rodoljub Čolaković, s. r.

Pretsjednik:

Dr. Ivan Ribar, s. r.

Slika 7. Odluka o objavljivanju odluka i proglaša Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku

(*Službeni list DFJ*, 1945)

Kao rezultat te politike prvo je u Zagrebu objavljen *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića 1947. godine, a nešto kasnije, 1950. (izdat 1952) u Beogradu *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića.

Upravo pojava Belićeva pravopisa „donosi naznake budućega pravopisno-jezičnoga hrvatsko-srpskoga približavanja, ali i naznake prvih prijepora vezanih za to približavanje“ (Pranjković, 2006, 30). Naime, nesuglasice su se pojavile oko Belićeve izjave objavljene u časopisu *Borba*, o kojoj piše Ljudevit Jonke (1907–1979) u svo- me prikazu Belićeva pravopisa. Naime, Aleksandar Belić predložio je svoj pravopis „kao privremeno rješenje i za hrvatsku i za srpsku književnost ili kao polaznu točku pri sastavljanju zajedničkoga pravopisa i za Hrvate i za Srbe“ (Jonke, 1953, 126). Nasuprot tome Jonke smatra da pravopis treba sastavljati „kolektiv stručnjaka, a ne pojedinac“ i da „je pravedno jedino to, da za novi, zajednički pravopis bude polazna točka oba pravopisa“, dakle, i hrvatski i srpski (Jonke, 1953, 126).

2.7. *Novosadski dogovor* (1954) i oko njega

Iste godine (1953), kada Jonke reagira na Belićeve izjave o zajedničkome pravopisu, časopis *Letopis Matice srpske* objavljuje „anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa“ koja je trajala do kraja 1954. godine. Na nju je odgovorilo 34 književnika i lingvista, a među njima čak 20 iz Hrvatske. Na osnovi te ankete organiziran je sastanak u Novome Sadu 1954. poznat kao *Novosadski dogovor*, koji je potpisalo 25 sudionika (10 iz Beograda, 7 iz Zagreba, 6 iz Novog Sada i 2 iz Sarajeva). Tekst dogovora prikazuje slika 8.

Nakon diskusije o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa potpisnici *Novosadskoga dogovora* prihvatili su deset zaključaka koje možemo sažeti ovako:

- a) Narodni jezik Hrvata, Srba i Crnogoraca jedan je jezik koji se razvio oko glavnih središta Zagreba i Beograda. On je jedinstven s dva izgovora: ekavskim i ijekavskim.
- b) U nazivu jezika u službenoj upotrebi treba istaknuti oba njegova sastavna dijela.
- c) Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da Hrvati i Srbi podjednako uče oba pisma, što će postići školskom nastavom.
- d) Oba izgovora, ekavski i ijekavski također su ravnopravna.
- e) Istaknuta je neophodna izrada „priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika“, ⁴⁰ koji će zajedno izraditi Matica srpska i Matica hrvatska.

---

40 Svi citati prema tekstu *Novosadskoga dogovora* koji je prepisan iz faksimila teksta objavljenoga u *Pravopisu hrvatsko-srpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (1960, 9–10), a dostupan je na: <http://ihj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (citirano 5. siječnja 2022).

МАТИЦА СРПСКА
НОВИ САД

Potpisani učesnici sastanka koji je sazvala Redakcija Letopisa Matice srpske na završetku ankete o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu posle svestrane diskusije održane 8 9 i 10 decembra 1954. godine u Novom Sadu doneli su ove

ЗАКЛУЧКЕ

- 1) Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.
- 2) U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.
- 3) Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.
- 4) Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takodje su u svemu ravnopravna.
- 5) Radu iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.
- 6) Pitanje izrade zajedničke terminologije takodje je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.
- 7) Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih

Факсимил Закључака Новосадског говора са потписима

— страна прва —

javnih radnika.

8) Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog "prevodjenja" tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

9) Komisije za izradu pravopisa i terminologije odrediće naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dve akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u saradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama u društvima.

10) Ove zaključke Matica srpska će dostaviti Saveznom izvršnom veću i izvršnim većima: NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine i NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademijama u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U Novom Sadu, 10 decembra 1954.

The image shows two columns of handwritten signatures in Cyrillic and Latin scripts. The left column contains approximately 15 signatures, including names like 'Miroslav Krleža' and 'Miroslav Pantić'. The right column contains approximately 8 signatures, including names like 'Branislav Mikulić' and 'Ivan Ristić'. The signatures are written in dark ink on a light background.

Факсимил Закључака Новосадског договора са појединцима

— страна друга —

Slika 8. Novosadski dogovor (1954)

- f) Potrebno je izraditi zajedničku terminologiju „za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života“.
- g) Naglašeno je da „/z/ajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis“ i njegova je izrada „najbitnija kulturna i društvena potreba“.
- h) Također je naglašeno da „/t/reba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečavati štetnu pojavu samovoljnog 'prevođenja' tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.“
- i) Komisiju za izradu pravopisa i terminologije odredit će tri sveučilišta (Zagreb, Beograd, Sarajevo), dvije akademije (Zagreb, Beograd) te Matica srpska u Novome Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Što se tiče izrade terminologije, potrebno je surađivati s različitim ustanovama.
- j) Ovi zaključci bit će dostavljeni različitim nadležnim institucijama koje se u tekstu dogovora spominju, kao i objavljeni u dnevnim listovima i časopisima.

Da bi se ostvarili zaključci *Novosadskoga dogovora*, razdoblje od njegova potpisivanja do objavljivanja prvoga zajedničkoga normativnog priručnika – pravopisa – proteklo je u sastancima Pravopisne komisije⁴¹ i sve češćim sastancima hrvatskih lingvisti zbog različitih nesuglasica i sporova oko tumačenja njegovih zaključaka. Među ostalim, raspravljalo se o ovim otvorenim problemima: interpunkciji, nazivu jezika, (ne)prevođenju tekstova i poštivanju originalnih tekstova pisaca⁴², potrebi prilagođavanja učitelja „književnom govoru kraja“ u kojemu rade, pisanju futurskih oblika (hrv. *čitati ću*, srp. *čitaću*) itd. (više o tome Pranjković, 2006, 32).

2.8. Rasprave o službenome nazivu jezika

Od niza prije spomenutih otvorenih pitanja osvrnimo se ovdje na različita „mišljenja o jedinstvenom službenom nazivu našega književnoga jezika“ (Hraste, 1954, 107), o kojemu se raspravljalo već u „anketi o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa“, zatim na potpisivanju *Novosadskoga dogovora* i, konačno, nakon njega. Kao što smo rekle, u jednome od zaključaka *Dogovora* piše da se u službenoj upotrebi uvijek mora upotrebljavati dvočlano ime jezika, ali ne piše kakvo. Zato su se rasprave vodile oko triju mogućih službenih naziva jezika s različitim varijantama pisanja – sastavljeno, s veznikom *ili* te sa crticom:

41 O radu Pravopisne komisije može se saznati iz izvještaja i polemika objavljenih u tada novoosnovanome zagrebačkom časopisu *Jezik*, koji je dostupan na: <http://hrcak.srce.hr/jezik> (citirano 5. siječnja 2022).

42 Zanimljiv je slučaj dnevnih novina *Borba* koji je pokrenula Komunistička partija Jugoslavije. Počele su izlaziti u Zagrebu 1922. godine, nakon toga zabranjene su i ponovno počinju izlaziti nakon Drugoga svjetskog rata kao dnevni list, prvo u Beogradu (1944), a zatim u Zagrebu (1948). Imale su dvije jezične redakcije, jednu za zagrebačku i drugu za beogradsku publiku.

- a) *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski*;
- b) *srpski ili hrvatski* odnosno *hrvatski ili srpski*;
- c) *srpsko-hrvatski* odnosno *hrvatsko-srpski*.

Srpski lingvist Mihailo Stevanović (1954, 102) smatra da su jednočlani nazivi, dakle samo *hrvatski* ili samo *srpski*, „nepotpuni i netačni“, ali oni će se sretati u svakodnevnoj praksi. On apsolutnu prednost daje samo dvama nazivima: *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski*, ali ne i konkurentnim nazivima: *hrvatsko-srpski* odnosno *srpsko-hrvatski* i *hrvatski ili srpski* odnosno *srpski ili hrvatski*. On kaže:

Srpskohrvatski jezik je ne samo jedan nego i jedinstven, pojam u kome nije moguće tačno odrediti šta je srpsko a šta hrvatsko, iako u njemu ima ponešto (poneka reč pa i koji stilski obrat) što se sreće samo kod Srba ili samo kod Hrvata, nego je sve (ili skoro sve) i srpsko i hrvatsko. (Stevanović, 1954, 105)

S druge je strane, naziv *hrvatski ili srpski*, kaže Stevanović (1954, 104), dvosmislen termin, i to naročito u nekim slučajevima „niukoliko ne označava istovetnost nego samo suprotnost“, a u obliku polusloženice (*srpsko-hrvatski*) taj je naziv besmislen.

Da je naziv *hrvatskosrpski* odnosno *srpskohrvatski* ispravan i dobar, sa Stevanovićem se slaže i hrvatski lingvist Mate Hraste. No on također smatra da „ni ostali nazivi nisu ništa lošiji od ovoga, jer znače što i ovaj. Možda su lingvistički i opravdaniji“ jer u svim nazivima dolaze do izražaja „oba njegova sastavna dijela, a svaki od njih ima i svoje opravdanje na temelju upotrebe u prošlosti i sadašnjosti“ (Hraste, 1954, 107). Hraste navodi da je jezik u prošlosti imao različita imena: *dalmatinski*, *ilirski*, *slovenski*, *bosanski* i *hrvatski*; Srbi su ga obično nazivali *srpski*, a posljednjih stotinjak godina ti se nazivi ujednačavaju u smislu da u njima dolaze do izražaja oba sastavna dijela: *hrvatski* i *srpski*. Na primjerima različitih rječnika i gramatika Hraste (1954) pokazuje da su sve nazive jezika naizmjenično upotrebljavali najbolji poznavaci jezika. Međutim, naziv

hrvatski ili srpski (srpski ili hrvatski) nama je najbliži, jer se u našim krajevima upotrebljava zadnjih 80 godina. /.../ Naziv srpsko-hrvatski (hrvatsko-srpski), koji i danas često susrećemo u beogradskoj i zagrebačkoj štampi, isto je tako dobar, jer njime označujemo dvoje: 1. da je to jezik, kojim govore dva naroda: Hrvati i Srbi, 2. da je to jezik, kojim su pisane dvije književnosti: hrvatska i srpska. Naziv hrvatskosrpski (srpskohrvatski) najviše se upotrebljavao zadnjih petnaestak godina pred Drugi svjetski rat, i to više u istočnim krajevima nego u zapadnim. (Hraste, 1954, 109)

2.9. Zajednički pravopis srpskohrvatskoga/ hrvatskosrpskoga jezika

Kao što smo već rekli, razdoblje od *Novosadskoga dogovora* do objavljivanja zajedničkoga pravopisa (1960) proteklo je u izjašnjavanjima lingvista, književnika i drugih javnih radnika o jezičnim, pogotovo pravopisnim pitanjima i na hrvatskoj i na srpskoj strani. Što se hrvatske strane tiče, većina je bila za „kompromisno rješenje, tj. za neki tolerantan i/ili pravedan oblik pravopisnoga i standardnojezičnoga zajedništva Hrvata i Srba“, s nekim izuzecima, npr. protiv ankete izravno se izjasnio samo pisac Julije Benešić (Pranjковиć, 2006, 30–31).

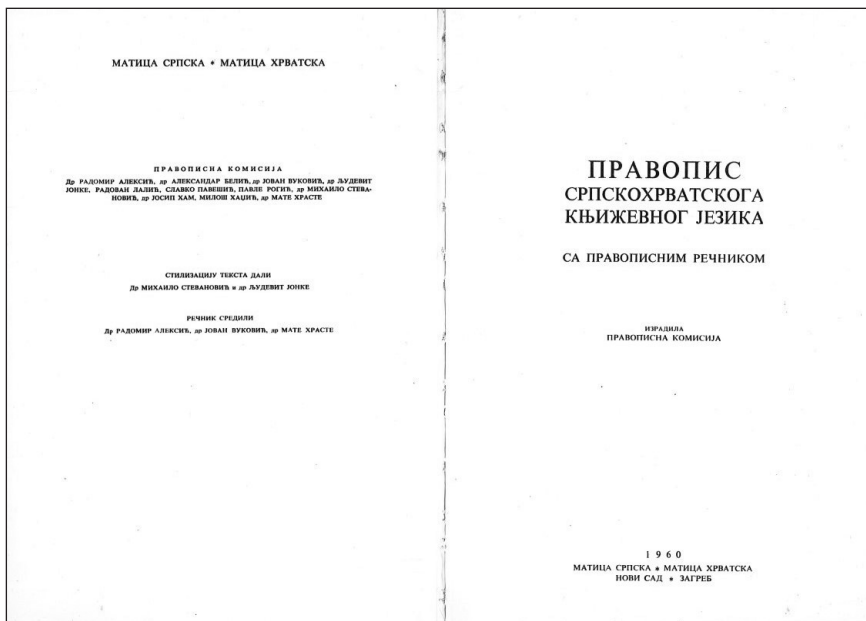
Godine 1960. objavljen je zajednički pravopis hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga književnog jezika koji je bio u skladu s tadašnjom državnom jezičnom politikom i tada službeno prihvaćenim „poimanjem političke korektnosti“ (Badurina, 2006, 148). Otada pa sve do osnivanja samostalnih država nakon raspada Jugoslavije Hrvati i Srbi dijelili su pravopisnu sudbinu.

Kao što vidimo, rezultat je *Novosadskoga dogovora* pravopis objavljen u dvjema varijantama, i to novosadskoj/srpskoj (ćiriličnoj) kao *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* (slika 9) i zagrebačkoj/hrvatskoj (latiničnoj) kao *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (slika 10), a priređivači su bili članovi Pravopisne komisije Ljudevit Jonke i Mihailo Stevanović (1960). Ista je Pravopisna komisija priredila i školsko izdanje pravopisa na ćirilici i na latinici. Zajednički pravopis u Hrvatskoj nije bio dobro prihvaćen i zbog toga „što je bio nametnut političkom voljom i zato što je imao neprikrivene jezičnounitarističke zadaće“ (Badurina i Pranjковиć, 2009, 307). Ipak, on se upotrebljavao sve do sredine osamdesetih godina 20. stoljeća, zanemarimo li neuspjeli pokušaj objavljivanja *Hrvatskoga pravopisa* trojice autora Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš (1971). u vrijeme hrvatskoga proljeća⁴³. Zbog njegova imena (*Hrvatski pravopis*) i zbog pokušaja pravopisnoga divergiriranja (Badurina i Palašić, 2013, 388), pravopis (kao i sam pokret) bio je politički zabranjen i uništen (cijela je naklada završila u tvornici papira), ali se u fototipskome izdanju pojavljuje u Londonu 1972. godine; zato ga se kolokvijalno naziva „londoncem“. Pravopis je pretisnut 1990. u razdoblju koje je u Hrvatskoj bilo obilježeno izuzetnom pravopisnom aktivnošću. Nakon te godine objavljuju se različita njegova izdanja, npr. do 2006. tiskano je čak šest izdanja.

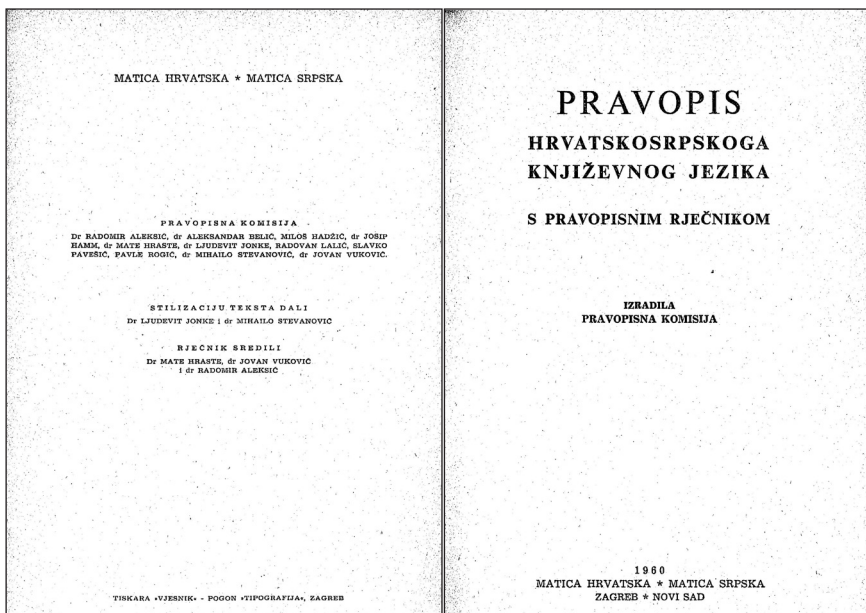
---

43 Hrvatsko proljeće je kulturno-politički pokret krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća obilježen legitimiranjem hrvatskoga nacionalnog identiteta i traženjem većih prava Hrvatske u okviru Jugoslavije.

Slika 9. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* (1960)

Slika 10. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960)

2.10. Zajednički rječnik srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika

Istovremeno s radom na zajedničkome pravopisu tekao je i rad na zajedničkome rječniku za koji je već u zaključcima *Novosadskoga dogovora* naglašeno da je njegova izrada prijeka potreba. Međutim, za razliku od zajedničkoga pravopisa, situacija s objavljivanjem rječnika na kojemu su radila dva uredništva bila je nešto drukčija. Kao što piše Jonke (1956, 6), inicijativa za izradu rječnika srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga književnog jezika potekla je od Matice srpske, a Matica hrvatska prijedlog je prihvatila, pa su na sastanku u Zagrebu 1954. godine izabrani urednici novosadsko-beogradske redakcije (Miloš Moskovljević, Mihailo Stevanović i Petar Đorđić) i zagrebačke redakcije (Stjepan Ivšić, Mate Hraste i Ljudevit Jonke). Zaključeno je da će, nakon ispisivanja i prvoga obrađivanja rječničke građe, konačnu redakciju čitavog rječnika zajednički napraviti redaktori obadviju redakcija. Također je dogovoreno da će rječnik biti informativan (a ne normativan), da će u njega ući ijekavski i ekavski oblici itd. Velik dio svog članka Jonke je posvetio korpusu rječnika koji je već i ranije bio, a kao što ćemo vidjeti, bit će i kasnije, kamen spoticanja, smatrajući da upravo izvori zanimaju javnost, kao i kriteriji njihova izbora. Glavni su kriterij književna djela nastala posljednjih pedesetak godina, ali

s obzirom na specifičnost razvitka književnog jezika i kod Hrvata i kod Srba, ta je vremenska granica unekoliko proširena, tako da će se građa crpsti i iz djela hrvatskih i srpskih realista, a djelomično i iz djela hrvatskih i srpskih romantika ako se radi o naročito značajnom djelu (Jonke, 1956, 7).

Prva dva sveska *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika* i *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika* objavile su zajedno Matica hrvatska i Matica srpska 1967. godine, i to na latinici i ćirilici.

Matica srpska nastavila je s objavljivanjem *Rečnika* sve do 1976. godine, kada je objavljen šesti svezak. Nasuprot tome u Hrvatskoj je izlazak prvih dvaju svezaka *Rječnika*, u kojima su obrađena slova od A do K – zato je i dobio ime *AdoK*, izazvao nezadovoljstvo i dočekan je s oštrim kritikama i nesuglasticama između zagrebačke i beogradske redakcije. Sve se zapravo zakompliciralo pri konačnoj stilizaciji *Rječnika*. Hrvatska strana glavni je problem vidjela u nepoštivanju osobitosti hrvatske varijante, prije svega korpusa književnosti nastalih na kajkavskome i čakavskome književnom jeziku, ali i zbog nepoštivanja terminologije. Naime, rad na stvaranju zajedničke terminologije naišao je na samome početku na nepremostive teškoće i nije nastavljen, jer se pokazalo da se hrvatska i srpska terminologija međusobno jako razlikuju budući da su plod različitih civilizacijskih i kulturnih orijentacija.

Zato je rad na *Rječniku* 1970. godine u Hrvatskoj obustavljen (više o tome u Pranj-ković, 2006, 38–40).

2.11. Početak rastakanja zajedničkoga srpskohrvatskog jezika

Složenost jezične situacije u Jugoslaviji objašnjavala se višenacionalnošću i višejezičnošću jugoslavenskoga društva te federativnim uređenjem, ali i heterogenošću društvenoga konteksta jezične politike u povijesnome, kulturnome, društvenome i jezičnome pogledu. Među elementima društvenoga konteksta jezične politike Škiljan (1988) navodi demografski, ekonomski, kulturni, socijalni, politički i pravni. Osvrnimo se ukratko na demografske elemente. Prema popisu stanovništva iz 1981.⁴⁴ u Jugoslaviji bilo je 22.427.585 stanovnika i 18 etničkih zajednica koje imaju više od 10.000 pripadnika. Od ukupnoga broja stanovnika Srba je 36,3%, Hrvata 19,7%, Muslimana (danas Bošnjaka) 8,9%, Slovenaca 7,8%, Albanaca 7,7%, Makedonaca 6,0% i Crnogoraca 2,6% itd.⁴⁵ Zanimljivo je da se 5,4% stanovnika deklariralo kao Jugoslaveni te oko 1,1% ostalih nacionalnosti. Etnografija nadalje pokazuje da status naroda imaju Srbi, Hrvati, Muslimani, Slovenci, Makedonci i Crnogorci; drugima su matične većine izvan jugoslavenskih granica, najčešće u susjedstvu (Albanci, Bugari, Česi, Talijani, Mađari, Rumunji, Rusini, Slovaci, Turci, Ukrajinci) – oni imaju status narodnosti, danas manjina. Status etničkih zajednica imaju Židovi, Vlasi i Romi.⁴⁶ Prema istome popisu stanovništva iz 1981. godine srpskohrvatski je bio materinski jezik oko 73% stanovništva, što se odražavalo u jugoslavenskoj javnoj komunikaciji u kojoj je imao status prestižna jezika. Prema tome samim brojem govornika srpskohrvatski postavlja druge jezike u položaj manje korištenih jezika (Škiljan, 1988).

Iz svega što je dosad rečeno može se zaključiti da je zajednički, srpskohrvatski jezik bio jedan jezik, ali ne jedinstven odnosno unificiran, već teritorijalno-nacionalno raslojen, pa se zato u stručnoj literaturi spominju različiti izrazi, idiomi ili varijante (inačice) srpskohrvatskoga. Rasprave o varijantama rasplamsale su se polovicom šezdesetih godina 20. stoljeća, a povod im je bio referat Milke Ivić s naslovom *Problem norme u književnom jeziku*, koji je održala 1965. na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu.

44 *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije*, knjiga 1, Savezni zavod za statistiku, Beograd; dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

45 Za usporedbu spomenimo udio glavnih jugoslavenskih naroda u popisu stanovništva iz 1961. u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Od oko 18 milijuna stanovnika Srba je bilo 42,1%, Hrvata 23,1%, Slovenaca 8,6%, Makedonaca 5,6%, Muslimana 5,2%, Albanaca 4,9% i Crnogoraca 2,8%. (*Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije*, knjiga 3, Savezni zavod za statistiku, Beograd; dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1961/Pdf/G19614001.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

46 Detaljnije o jezicima etničkih zajednica u Jugoslaviji u Kovaček (1990).

Milka Ivić u referatu govori o dvama pitanjima koja se javljaju u normiranju srpskohrvatskoga jezika. Prvo pitanje o njegovu odmicanju od vukovske norme standardnoga jezika nije bilo najbolje prihvaćeno, dok je pitanje o njegovim varijantama pobudilo zanimanje različitih jezikoslovaca i filologa. Opisujući suvremeno jezično stanje, ona kaže:

Naša jezička stvarnost je danas ovakva: postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (a što odavno već ima svoj precizni naučni termin: 'standardni jezik' ili 'jezik kulture'), jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). One se između sebe ne razlikuju, razume se, isključivo po izgovoru refleksa starog jata. Ima tu još niz razlika, prvenstveno u leksici (da bi se čovek potpuno u to uverio, dovoljno je samo da uzme u ruke isti broj lista 'Borba' koji je istog dana objavljen u Beogradu, u istočnoj varijanti, i u Zagrebu, u zapadnoj). Ali ima tu još više homogenosti u gramatičkoj strukturi obeju varijanata, koja je zajednička, vukovska. (M. Ivić, 1965, 3–4)

Većina se slavista, ali ne svi⁴⁷, složila sa stavom o postojanju dviju varijanata: zapadne (zagrebačke) i istočne (beogradske) ili, drugim riječima, hrvatske i srpske varijante književnoga jezika koje su se u praksi razvijale kao ijekavska i kao ekavska norma, što nije promijenio ni *Novosadski dogovor* (1954), koji je zatekao staro stanje dogovoreno *Bečkim književnim dogovorom* (1850). Neki lingvisti zalažu se za veći broj varijanata hrvatskosrpskoga književnog jezika, tj. „traže 'pravo egzistencije' za navodnu vojvođansku, bosanskohercegovačku i crnogorsku varijantu, ili čak za sasvim lokalne varijante“ (Brozović, 1965, 34). Također upozoravaju na neadekvatnosti dvovarijantskog pristupa. Tako npr. Radoslav Katičić naglašava:

Čini nam se prvo da varijante nisu samo dvije, tj. istočna (pretežno srpska) i zapadna (pretežno hrvatska), nego svakako treba uzeti u obzir još bosansko-hercegovačku, crnogorsku, a možda i vojvođansku. Činioci koji kod nas vode jezičnom opredeljivanju unutar zajedničkog standardnog okvira previše su složeni, a da bi dopustili čistu dvojnju polarizaciju. /.../ To znači da postoji hijerarhija varijanata, u kojoj zapadna (hrvatska) i istočna (srpska) zauzimaju poseban položaj, ali se zato druge ne smiju zanemariti, pa i njih treba temeljito proučavati. (Katičić, 1965, 22)

47 Dio srpskih lingvista na čelu s Mihailom Stevanovićem, Svetozarom Markovićem i Đordem Rašovićem na tome je kongresu oštro kritizirao teoriju varijantnosti, prije svega pozivajući se na strukturalističke postavke, odbacujući sociolingvističku metodologiju, kao i *Novosadski dogovor* (više o tome u Jarošević, 2012, 95–96).

Među onima koji su se zalagali za bosanskohercegovačku varijantu bio je i književnik Alija Isaković (1965) koji je, ponukan izjavom Ljudevita Jonkea (1965, 10) da Sarajevo „uz neke svoje manje značajne specifičnosti, predstavlja u pisanom jeziku uglavnom ijekavsku varijantu beogradskog jezičnog izraza“, istražio leksik u različitim godištima sarajevskih novina *Oslobođenje*. Zaključio je da se bosanskohercegovačko područje ne može priklanjati ni zapadnomu ni istočnomu području i potvrdio prodor srpskoga leksika u jezik javnih medija u Bosni i Hercegovini, pa su tako riječi tipa *duban, tvornica, vlastit, nogomet, jugoslavenski* i sl. potisnute riječima tipa *duvan, fabrika, sopstven, fudbal, jugosloveski* (citirano prema Hraste 1966, 112). Pritom autor naglašava da „/i/zrazi koji su pridošli, i danas masovno u upotrebi, nisu obogatili jezik i nisu nimalo 'naškiji' od bivših; često su manje prikladni i manje naši“ (Isaković, 1965, 2).

O problemu varijantnosti piše i Mate Hraste (1966) u radu s indikativnim naslovom *O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika*, koju on doduše naziva „južnom“, s centrom u Sarajevu i koja „zapravo i nije neka posebna varijanta, nego slobodna koegzistencija obiju varijanata, zagrebačke i beogradske“ (Hraste, 1966, 113). Rasprava o raslojavanju hrvatskosrpskoga jezika nastavila se i dalje nakon kongresa u Sarajevu 1965., pri čemu se

prostor BiH posmatrao kao prostor gdje se istočna i zapadna, odnosno srpska i hrvatska varijanta ukrštavaju ili poništavaju, a umjesto pojma bosanska varijanta, korišten je naziv bosanskohercegovački standardnojezički izraz. Samo su se rijetki zalagali za bosansku varijantu. (Šator, 2016, 564)

Budući da su se istočna i zapadna varijanta, kao što je već rečeno, razvijale u različitim društveno-političkim, povijesnim i vjerskim okolnostima te pod utjecajem različitih jezika, razlike se javljaju na različitim jezičnim razinama, a ponajviše na leksičkoj razini⁴⁸. Osim toga istočna je varijanta ostala bliže osnovici iz koje se razvila (novoštokavski dijalekt hercegovačkoga tipa), a zapadna je distanciranija od te osnovice.

Razlike između dviju varijanti jednom se diferenciraju prema refleksu *jata* na ekavski (Srbija) i ijekavski (ostale republike), drugi puta prema morfo(no)loškim razlikama (npr. *informirati, diplomacija* – zapadna i *informisati, diplomatija* – istočna varijanta), treći puta prema leksičkim razlikama (npr. *vlak* – zapadna i *voz* – istočna varijanta) itd. Na zapadnu varijantu najviše su utjecali latinski, talijanski, češki, mađarski jezik, a na istočnu starocrkvenoslavenski, ruskoslavenski, novogrčki, turski, ruski i francuski jezik, što pokazuju ovi primjeri: *Bizant, kirurg,*

48 Detaljnije o razlikama između istočne i zapadne varijante s obzirom na pojedine jezične razine npr. u Pranjковиć (2001), Požgaj Hadži i Balazić Bulc (2004), Alexander (2006) i dr.

Atena, ocean, aktualan, diplomacija, informirati, opći itd. (zapadna varijanta) i *Vi-zant, hirurg, Atina, okean, aktuelan, diplomatija, informisati, opšti* (istočna varijanta). I različita povijest, književnost, kultura i vjera (rimokatolička i pravoslavna) ostavile su traga na leksiku, npr. *biskup, samostan* u zapadnoj te *episkop, manastir* u istočnoj varijanti. Treba spomenuti i različit odnos prema nacionalnome i internacionalnome leksiku pojedinih varijanata. Dok je za zapadnu varijantu značajan jezični purizam, odnos prema stranome leksiku u istočnoj varijanti puno je slobodniji: *deva, ljekarna* u zapadnoj i *kamila, apoteka* u istočnoj varijanti. Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika ne uočavaju se do početka 20. stoljeća jer su se dotada jezici dviju jezičnih zajednica, hrvatske i srpske, razvijali odvojeno i u različitim društveno-povijesnim okolnostima te u skladu sa svojim specifičnim potrebama. Potreba za registriranjem leksičkih razlika javlja se tek „onoga časa kada se u drugoj polovici 19. stoljeća dotada odvojeni jezici tih dviju sociokulturnih zajednica na dijalektnoj novoštokavskoj osnovici pokušavaju za obje zajednice kodificirati kao jedan književni jezik“ (Peti, 2006, 508).

Zapadna i istočna varijanta bile su polarizirane na osi Zagreb – Beograd, iz kojih se provodila jezična politika. Osim tih dvaju centara vremenom su se afirmirali i drugi centri (Sarajevo i Titograd, danas Podgorica) i drugi standardnojezični izrazi. Kao što smo već naglasili, raspravljalo se o tzv. „južnoj varijanti“ (bosanskohercegovačkoj) s glavnim središtem u Sarajevu koja je nazvana *bosanskohercegovački standardnojezični izraz*, zatim o „sjeveroistočnoj“ (vojvodanskoj) varijanti sa središtem u Novome Sadu te o crnogorskoj varijanti (v. npr. Hraste, 1966, 106–107; Brozović, 1966, 34–35). Tu bismo mogli dodati i neke specifične izraze pojedinih sociokulturnih sredina, kao npr. *kabva* u Bosni i Hercegovini (gdje će se još koristiti i *kava* i *kafa*) ili npr. *šjutra* i *nijesam* u Crnoj Gori.

Prema Šipki (2001, 24) samostalna jezična politika u Bosni i Hercegovini vodila se tek od 1967. godine, pa sve do 1990. godine, a u njezinu kreiranju i standardizaciji jezika sudjelovali su svi istaknutiji bosansko-hercegovački lingvisti, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Za razliku od toga, u drugoj fazi, nakon raspada zajedničke države 1991. godine, jezična politika vodi se u okviru svake nacionalne zajednice posebno, a rezultat su takva razvoja „tri pravno, politički i funkcionalno izdiferencirana standardna jezika: bosanski (u suštini: bošnjački), hrvatski i srpski“ (Šipka, 2001, 24). Senahid Halilović (2014, 124) upozorava da je jezični unitarizam najviše posljedica ostavio u Bosni i Hercegovini – tekstovi književnika koji se protive tomu nasilju objavljeni su u sarajevskome časopisu *Život* 1970. godine.

Uzimajući u obzir varijantnost i neuspjele pokušaje standardizacije zajedničkoga jezika, može se zaključiti da u jugoslavenskoj jezičnoj politici planiranje korpusa

nije najbolje riješeno, i tu su se sukobljavala ne samo lingvistička nego i politička stajališta. Najčešće se postavljalo pitanje planira li se korpus na razini standardnoga jezika u cjelini ili na razini pojedinih varijanata. Jedni su smatrali da se moraju planirati same varijante (tako je planiran već spomenuti *Hrvatski pravopis* 1971, tzv. *londonac*), drugi smatraju da je objekt planiranja čitav standard (tako je planiran zajednički novosadski pravopis 1960), treći se priklanjaju takvu mišljenju, ali u priručnicima pokrivaju svoju varijantu (npr u. Bosni i Hercegovini), četvrti se ne izjašnjavaju (Crna Gora) (Škiljan, 1988). Kako je riječ o zajedničkom srpskohrvatskom jeziku, očekivalo se da planiranje njegovoga korpusa bude jedinstveno i tada bi se moglo govoriti o jedinstvenoj jezičnoj politici.

2.12. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i njezini rezultati*

Od 1965. godine nadalje dolazi u razvoju jezične politike na srpskohrvatskome govornom području do bitnih promjena „koje karakteriše sve veće udaljavanje dvaju kulturno-nacionalnih centara, Zagreba i Beograda, gomilanje nesporazuma, uz oštre sukobe i polemike jezičkih stručnjaka i kulturnih radnika s obje strane, u koje se uključuju i vladajućí politički faktori“ (Šipka, 2001, 34). Sukobi kulminiraju 1967. godine, kada je u Hrvatskoj, u časopisu *Telegram* objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (slika 11), koju su potpisale najvažnije hrvatske kulturne i znanstvene institucije.

Među glavnim razlozima njezina nastanka navodi se nezadovoljstvo Hrvata zbog zanemarivanja nacionalnoga imena jezika i njegove neravnopravne zastupljenosti u komunikacijskom prostoru onodobne države te sužavanje prostorne i povijesne cjelovitosti hrvatskoga jezika u ime jezičnoga jedinstva, za kojim je težila jugoslavenska politička elita (Kuna, 2009, 122). U *Deklaraciji* se polazi od stava da načelo nacionalnoga suvereniteta i ravnopravnosti jugoslavenskih naroda obuhvaća i neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira na to radi li se o filološkome fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekomu drugom narodu. U tome smislu *Deklaracija* zahtijeva osiguranje jezičnih prava svih konstitutivnih naroda u Jugoslaviji u skladu s avnoj-skom jezičnom politikom te traži izmjenu formulacije u članku 131. Ustava SFR Jugoslavije iz 1963. koji je glasio:

Savezni zakoni i drugi opšti akti saveznih organa objavljuju se u službenom listu federacije u autentičnim tekstovima na jezicima naroda Jugoslavije srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom, slovenačkom i makedonskom.

Organi federacije u službenom opštenju pridržavaju se načela ravnopravnosti jezika naroda Jugoslavije.⁴⁹

a prema novome prijedlogu trebao bi glasiti ovako:

Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom.

U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije.

U dokumentu se također tražila dosljedna primjena hrvatskoga književnog jezika u školstvu, novinarstvu, javnome i političkome životu, na radiju i televiziji itd.

Deklaracija je doživjela političku osudu, a njezini su potpisnici optuženi ne samo za nacionalizam nego i za rušenje bratstva i jedinstva (Pranjković, 2006, 38). Kako je u tome osuđivanju *Novosadski dogovor* imao važnu ulogu i kako je on bio podlogom za neravnopravne jezične odnose, Matica hrvatska odriče se i *Dogovora* i zajedničkoga pravopisa. Novi *Hrvatski pravopis* izlazi 1971. godine u izdanju Školske knjige, ali je, kao što smo rekli, zbog političkih razloga bio zabranjen i u cijelosti tiskan tek 1990. godine u samostalnoj Hrvatskoj.

Uskoro je u beogradskome izdanju dnevnih novina *Borba* kao odgovor na *Deklaraciju* izašao *Predlog za razmišljanje* (slika 12) koji je potpisala grupa članova Društva književnika Srbije. Potpisnici su smatrali „legitimnim i neotuđivim pravom svakog naroda da donosi odluke o nazivu i razvoju svog sopstvenog jezika“ (Jarošević, 2012, 114–115, 225) i zato predlažu da se *Bečki književni dogovor* i *Novosadski dogovor* ponište, da se hrvatski i srpski kao i svi ostali jezici, pisma (ćirilica i latinica) te pravopisi konstitutivnih jugoslavenskih naroda razvijaju samostalno i ravnopravno te da se nazivi srpskohrvatski i hrvatskosrpski izbace iz službene upotrebe. U izjavi se posebno ističe da bi se jezična prava (službena upotreba jezika, obrazovanje, mediji i sl.) trebala osigurati i kada su u pitanju manjinski narodi u pojedinim socijalističkim republikama, npr. Hrvatima u Srbiji i Srbima u Hrvatskoj. I potpisnici toga dokumenta doživjeli su slične sankcije kao i potpisnici *Deklaracije*.

Akcija Društva književnika Srbije doduše nije uspjela, ali je potakla niz promjena na razini pojedinih republika. Tako su početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća hrvatsku jezičnu politiku obilježili Ustavni amandmani SR Hrvatske (njih ukupno 36) objavljeni u *Narodnim novinama* 6. ožujka 1972. i kasnije ugrađeni u Ustav iz 1974. U amandmanu V, koji regulira naziv jezika i upotrebu pisama, piše:

⁴⁹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1963); dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

Što sadrži »Predlog za razmišljanje«

Mnogi čitaoci u pismima upućenim »Borbi«, zamjerala su što štampa nije objavila potpuni tekst »Predloga za razmišljanje« grupe beograđskih pisaca i zahtijevajući da se objavi ovaj dokument, koji se, inače, često spominje u komentarima kao šovinistički ispad.

I na prekjučerašnjem sastanku beograđskih pisaca članova Saveza komunista, postavljeno je slično pitanje. Ispada, rekao je Marko Ristić, da diskutiramo s nekim fantomom.

Na ovom sastanku, poslije insistiranja nekoliko pisaca, pročitan je »Predlog za razmišljanje«, koji dosad nije objavljen na zahtjev nekih njegovih potpisnika. Oni su tražili da se tekst ne publicira, jer nije definitivni dokument, jer se radi o prijedlogu za razmišljanje.

Budući da je u središtu pažnje sastanka preko stotinu pisaca, članova SK, upravo bio ovaj dokument i kako je o njemu vođena javna rasprava, osjećamo se obaveznima da ga objavimo.

Tekst »Predloga za razmišljanje« glasi:

»Grupa pisaca razmatrala je »Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika« koju je progla-

silo Društvo književnika Hrvatske, a koju su prethodno usvojile najznačajnije naučne i kulturne institucije Hrvatske. Posle svestranog razmatranja ovog značajnog istorijskog dokumenta grupa pisaca smatra: legitimnim i neotuđivim pravom svakog naroda da donosi odluke o nazivu i razvoju svog sopstvenog jezika.

Grupa pisaca Srbije smatra da su institucije koje su proglasile »Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika« najmerodavnije za pitanje hrvatskog književnog jezika i njihovu deklaraciju smatra reprezentativnom i meritornom.

Stoga grupa pisaca koja predlaže ovu rezoluciju, ne ulazeći u istorijske i naučne vidove problema, i imajući u vidu činjenicu koja proizlazi iz zahteva ove deklaracije, smatra Bečki i Novosadski dogovor poništenim. Hrvatski i srpski jezik razvijaće se u punoj samostalnosti i ravnopravnosti. Grupa pisaca koja predlaže deklaraciju smatra prirodni da se ovo ima odnositi i na sve jezike naroda Jugoslavije, i na sve nacionalne azbuke: latinicu, makedonsku i srpsku cirilicu, i pravopise.

Grupa pisaca koja predlaže rezoluciju podnosi zahtev Skupštini Srbije, Udruženju književnika Srbije, pa prema tome i zahtev Saveznoj skupštini, Skupštini Socijalističke Republike Srbije i Saboru Socijalističke Republike Hrvatske da se ubuduće dosledno i obavezno izbace iz zvanične upotrebe nazivi hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski jezici i da se u administraciji federacije, saveznim propisima, u diplomatiji, zakonodavstvu, političkim organizacijama, železnicama, PTT, Tanjugu, Leksikografskom zavodu Jugoslavije, Carini, JNA, svuda sprovodi ravnopravnost svih jugoslovenskih jezika i azbuka.

Povodom toga grupa pisaca koja predlaže ovu rezoluciju zahteva da RTB prestane da neovlašćeno igra ulogu centralnog jugoslovenskog studija, i da u svom lokalnom programu uvede ćirilicu, a da se u zajedničkim emisijama RT Jugoslavije paralelno upotrebljavaju oba pisma.

Udruženje, odnosno grupa koja predlaže, smatra da nije suvišan ni jedan napor i da nije velika ni jedna cena da ravnopravnost jezika i pisama naših naroda bude uvek i dosledno poštovana.

Grupa pisaca koja predlaže rezoluciju smatra za svoju dužnost i pravo da skre-

ne pažnju na jedan problem koji u svetlosti gornjih zahteva postaje još aktuelniji:

Ustavom je garantovano pravo na samostalan razvoj nacionalnog jezika i kulture svih naših naroda i narodnosti. Afirmacija samostalnosti naziva i razvoja hrvatskog i srpskog jezika zahtevaju da ovo pravo bude ustavnim propisima obezbeđeno. I svim Hrvatima koji žive na teritoriji SR Srbije i svim Srbima koji žive na teritoriji SR Hrvatske.

Grupa pisaca zahteva da se u Ustav SR Srbije i SR Hrvatske unesu propisi koji obezbeđuju svim Hrvatima i Srbima pravo na školovanje na svom jeziku i pismu i po svojim nacionalnim programima. Pravo na upotrebu svog nacionalnog jezika i pisma u opštenju sa svim organima vlasti, pravo na stvaranje svojih kulturnih društava, zavičajnih muzeja, izdavačkih i novinskih preduzeća, jednom rečju pravo na neometano i slobodno negovanje svih vidova svoje nacionalne kulture».

Redakcija »Borbe« u više svojih komentara ocijenila je »Predlog za razmišljanje« kao šovinistički pandan »Deklaraciji o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika« i smarta da nema potrebe da ponovno polemizira s njegovim sadržajem.

»Borba« Zagreb, 2. 10. 1967, str. 5

Slika 12. Objava Predloga za razmišljanje u zagrebačkom izdanju *Borbe* (1967)

1. U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski.

/.../

Pripadnici naroda i narodnosti imaju pravo na upotrebu svojeg jezika i pisma u ostvarivanju svojih prava u postupku pred državnim organima i organizacijama koje vrše javna ovlaštenja.

2. U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj autentični su tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih općih akata koji se objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom književnom jeziku, latinicom.
3. Zakoni i drugi propisi i ostali opći akti republičkih organa i organizacija objavljuju se u 'Narodnim novinama' u izdanjima latinicom i ćirilicom.

(citirano prema Pranjković, 2006, 43)

Bez obzira na različite interpretacije i nedorečenosti toga amandmana (zove li se jezik službeno *hrvatski književni jezik* ili se zove *hrvatski ili srpski*), hrvatski književni jezik postao je službenim jezikom čak na razini Savezne skupštine, što je dalo mogućnost objavljivanja udžbenika materinskoga jezika s tim imenom (Pranjković, 2006, 43). Tako je npr. 1974. godine objavljen udžbenik za srednje škole *Osnove fonetike i fonologije hrvatskoga književnog jezika* Josipa Silića i Dragutina Rosandića (1974). Nadalje, to je omogućilo i prekid s novosadskom pravopisnom tradicijom i objavljivanje *Pravopisnoga priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* autora Josipa Silića i Vladimira Anića 1986. godine, koji je 2001. objavljen pod nazivom *Pravopis hrvatskoga jezika*.

S druge strane, nepostojanje jedinstvene jezične politike u standardnome hrvatsko-srpskom jeziku koja bi odgovarala svim sociokulturnim sredinama koje su se njime služile, omogućilo je, kao što naglašava Baotić (2012, 292–293), pojavljivanje dvaju oprečnih koncepta, obaju nacionalno inspiriranih:

- a) Prema prvome konceptu srpskohrvatski standardni jezik jedan je jezik u kojemu se varijantske razlike interpretiraju samo kao stilistički potencijal; on teži dokidanju varijanti i zato je unitaristički usmjeren.
- b) Prema drugome konceptu srpskohrvatski standardni jezik jedan je jezik samo na nivou sustava normi, a praktično funkcionira kao dvije varijante; on teži afirmaciji varijanti kao samostalnih standardnih jezika i zato je separatistički usmjeren.

Nijedan od tih dvaju koncepta nije bio prihvatljiv za Bosnu i Hercegovinu koja je *de facto* slika u malom srpskohrvatske jezičke situacije gledano u cjelini i sa demografskog aspekta. Ona je jedna od četiri sociokulturne sredine srpskohrvatskog govornog područja zajednica triju naroda: Muslimana, Srba i Hrvata, pri čemu su sva tri naroda, za razliku od situacije u drugim republikama, konstitutivni elementi njene državnosti. (Baotić, 2012, 293)

Kada je postalo jasno da u skoroj budućnosti neće biti zajedničkoga koncepta jezične politike srpskohrvatskoga jezika, započeo je rad na osmišljavanju koncepta za potrebe Bosne i Hercegovine. Tako je godine 1970. u Sarajevu održan *Simpozijum o jezičkoj toleranciji* koji u zaključcima za područje Bosne i Hercegovine prihvaća ideje *Novosadskoga dogovora*:

Književni jezik u Bosni i Hercegovini veoma je široko jedinstvo raznolikosti u književnojezičkoj praksi na cijelom srpskohrvatskom jezičkom području. Zato mi u Bosni i Hercegovini, polazeći od osnovnih principa i pozitivnih tekovina *Novosadskog dogovora*, prihvatamo sve ono što egzistira na cjelokupnom hrvatsko-srpskom jezičkom području u granicama zajedničke književnojezičke norme (bez obzira na varijantsku polarizaciju u drugim sredinama). (citirano prema Šipka, 2001, 35)

Nadalje u zaključcima *Simpozijuma* utvrđuje se službeni naziv jezika (srpskohrvatski – hrvatskosrpski), ravnopravnost ćiriličnoga i latiničnoga pisma, a u školskoj nastavi ijekavski izgovor, obavezna primjena višestruke terminologije i slobodan individualni izbor izražajnih sredstava. Godine 1971. zaključci *Simpozijuma* politički su osmišljeni dokumentom društveno-političkih organizacija pod naslovom *Književni jezik i književnojezička politika u BiH* u kojemu su zapisana četiri temeljna polazišta:

1. prihvatanje hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika kao jednog jezika sa svim raznolikostima i varijantnim razlikama;
2. otvorenost prema pozitivnim kulturnim i jezičkim uticajima iz svih republika i svih kulturnih sredina našeg jezičkog područja;
3. njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti, koje su zajedničko blago svih naroda Bosne i Hercegovine i čine most među njihovim kulturama, tj. insistiranje na onome što nas zbližava i
4. puna sloboda individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava, bez obzira na njihovu varijantsku markiranost u drugim sredinama.

(citirano prema Šipka, 2001, 35–36)

U spomenuta četiri polazišta „sažeta je suština književnojezičke politike u BiH – njena društvena i politička zasnovanost“ (Šipka, 1975, 23).

Što se varijantnosti tiče, u dokumentu piše:

Teorije o varijantnoj polarizaciji, o 'ukrštanju' dviju varijanata na našem tlu, o pravima tih varijanata u BiH na ravnopravan uticaj – izraz su težnji lingvističkih (i ne samo lingvističkih) hegemonista, koji se pod firmom jezičke ravnopravnosti i tolerancije bore za prevlast u Bosni i Hercegovini, polazeći od krivih pretpostavki da BiH po svojoj ijekavštini pripada zapadnoj, to će reći – hrvatskoj varijanti, ili po ostalim elementima (leksici, prije svega) – istočnoj, tj. srbijanskoj varijanti. (citirano prema Šipka, 2001, 36)

U dokumentu se također upozorava na moguće posljedice varijantne polarizacije. Naime, Muslimani (danas Bošnjaci)⁵⁰ bili bi prinuđeni na izbor i posljedično na asimilaciju, što bi doprinijelo dezintegraciji bosanskohercegovačke kulture. To znači da bi i školstvo moralo biti razdvojeno na dva programa s različitim udžbenicima. I sve se to na području Bosne i Hercegovine zaista dogodilo u devedesetim godinama 20. stoljeća, samo što su umjesto dva, nastala tri standardna jezika i tri odvojena nastavna programa, o čemu će biti riječi u sljedećemu poglavlju.

Godine 1973. u Sarajevu je osnovan Institut za jezik koji kasnije djeluje kao Odjeljenje za jezik Instituta za jezik i književnosti. Institut se bavio različitim lingvističkim pitanjima u Bosni i Hercegovini, npr. pravopisnom problematikom, dijalektologijom, jezikom medija, jezikom bosanskohercegovačkih pisaca 19. i 20. stoljeća, jezikom alhamijado književnosti, školskom terminologijom. U tom okviru nastalo je i najopsežnije djelo *Školski rječnik terminoloških višestrukosti* (Šipka, 1979)⁵¹.

Nova se jezična situacija odrazila i na federalnoj razini. Godine 1976. prema Poslovniku Komisije Skupštine SFR Jugoslavije za utvrđivanje istovjetnosti tekstova na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije formirano je osam ravnopravnih sekcija (citirano prema Šipka, 2001, 38):

50 Kategorija „Muslimani u smislu etničke pripadnosti“ prvi puta se pojavljuju u popisu stanovništva 1961., a u popisu 1971. navodi se samo „Muslimani“. Taj je termin zamijenjen terminom Bošnjak u popisu stanovništva 1991. (više o tome u Mrdjen, 2002). Ako se misli na muslimane u vjerskome smislu, onda se piše malim početnim slovom.

51 Objavljeno je niz svezaka *Rječnika*; prvi je posvećen jeziku i književnosti; slijede istorija – povijest i geografija; filozofija, logika, psihologija, sociologija; muzička i likovna umjetnost itd.

1. Sekcija za srpskohrvatski jezik;
2. Sekcija za hrvatski književni jezik;
3. Sekcija za srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskoga izgovora;
4. Sekcija za srpskohrvatski jezik ijekavskoga izgovora;
5. Sekcija za slovenski jezik;
6. Sekcija za makedonski jezik;
7. Sekcija za albanski jezik;
8. Sekcija za mađarski jezik.

Iz toga se može zaključiti da su ustvari „pravno priznata četiri republička standardna jezika na srpskohrvatskom govornom području“: 1. srpski, 2. hrvatski, 3. bosanski i 4. crnogorski, čime je zapravo „počela i razgradnja srpskohrvatskog standardnog jezika na ustavnopravnom planu“ (Šipka, 2001, 38–39).

2.13. Rastakanje srpskohrvatskoga jezika

Osamdesete godine 20. stoljeća bile su uglavnom obilježene raspravama oko pitanja odnosa nacija – politika – jezik. Škiljan (1988) smatra da se na prostoru Jugoslavije u to vrijeme može govoriti o dvjema jezičnim politikama: a) konvergentnoj koja želi jedinstveno planirati korpus i dokinuti varijante te b) divergentnoj koja želi varijante planirati odvojeno i proglasiti ih zasebnim jezicima, što će se devedesetih godina i dogoditi.

U Hrvatskoj je nakon burnih šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća započela borba protiv navodnoga jezičnog nacionalizma, naročito nacionalizma u jeziku udžbenika za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje (više o tome u Pranjčević, 2006, 45–47) koja se vodila u okviru Republičkoga komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu. Komitet je krajem 1980. i početkom 1981. napravio opsežan elaborat s naslovom *Jezična problematika u funkciji nacionalističke ideologije u SR Hrvatskoj*⁵² koji obuhvaća razdoblje od 1945. do osamdesetih godina 20. stoljeća.

U njemu se jezična problematika promatra u kontekstu povijesnih, društveno-političkih i kulturnih zbivanja. U uvodnome se dijelu, između ostaloga, problematizira naziv jezika koji se promatra s dvaju aspekata:

Provi se tiče svakodnevnne upotrebe naziva što treba pustiti prirodnom toku stvari i tretirati kao privatno pravo pojedinca (u smislu Krležine izjave:

52 Zanimljivo je da tekst elaborata nije potpisan i da je tiskan tek 1992. godine (Selak, 1992, 53–119).

”Hrvatski i srpski jezik su jedan jezik, koji Hrvati zovu hrvatskim, a Srbi srpskim”, te slijedom toga može se dodati uz Krležinu izjavu: a pripadnici drugih naroda po vlastitom izboru). Drugi je aspekt isključivo *političko-pravne naravi* i tiče se službene upotrebe naziva jezika. (citirano prema Selak, 1991, 63)

Tako se, među ostalim, govori o *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967) i njezinim političkim namjerama, o eskalaciji nacionalizma krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, i to s posebnim osvrtom na časopis *Jezik* i londonsko izdanje *Hrvatskoga pravopisa*; nadalje, govori se o radikalizaciji zahtjeva iz *Deklaracije* u sedamdesetim godinama itd. Na kraju elaborata donose se *Političke biografije markantnijih lingvиста-nacionalista* među kojima se spominju Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Stjepan Babić, Zlatko Vince, Božidar Finka i Milan Moguš.

S druge strane, u Srbiji su osamdesetih godina lingvisti, među kojima su bili Pavle Ivić, Ivan Klajn i Mitar Pešikan, u suradnji sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti, Institutom za srpskohrvatski jezik i Filološkim fakultetom Univerziteta u Beogradu izdali dva dokumenta. Prvi s naslovom *Jezička orijentacija „Politike“*⁵³ 1983. i drugi *Jezička orijentacija Radiotelevizije Beograd* 1986. godine s jezičnim pravilima za lektore, novinare i urednike koji su pisali i uređivali tekstove na srpskohrvatskom.

Autori su imali liberalan i tolerantan odnos prema jezičnim elementima drugih jezičnih varijanata smatrajući da ekaviziranje ijekavskih tekstova u srpskim medijima nije potrebno. Također su bili protiv srpskoga purizma koji je forsirao uporabu internacionalizama umjesto domaćih oblika i izbjegavao konstrukcije s infinitivom, neodređeni pridjev itd. (Jarošević, 2012, 163–164). Srpski i crnogorski lingvisti na skupu *O problemima jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom jezičkom području* 1987. godine u Beogradu uglavnom su podržavali jezične reforme koje su pokrenuli hrvatski lingvisti. Također se u to vrijeme pokušava reafirmirati i ćirilica koja je bila prema mišljenju srpskih lingvиста sve više zapostavljena. U vezi s tim na sastanku Instituta za srpskohrvatski jezik 1988. godine raspravljalo se o otvorenim društvenim problemima jezika i usvojen je dokument s naslovom *Potreba zaštite ćirilice* (slika 13) u kojem se predlaže reforma programa osnovnoga, srednjega i višega obrazovanja kako bi se ostvarila ravnopravnost oba pisma, ćirilice i latinice, uvođenje ćirilice u različite medije (televizijske programe, časopise, novine itd.) te veća dostupnost

53 *Politika* je beogradski dnevni list koji izlazi od 1904. godine; dostupno na: <http://www.politika.rs/> (citirano 5. siječnja 2022).

писаћих strojeva s ćirilćnim slovima. Zanimljivo je da su već sljedeće godine (1989) doneseni prvi amandmani na Ustav SR Srbije kojima ćirilica postaje primarno srpsko pismo (Jarošević, 2012, 165–166).

ПОТРЕБА ЗАШТИТЕ ЋИРИЛИЦЕ

Као треће европско писмо — поред грчког и латинског, као хиљадугодишњи основ националне културе низа словенских народа, ћирилица заузима важно место у културним тековинама човечанства. У Југославији је она темељ културног наслеђа и језичке културе народâ Србије, Црне Горе и Македоније, а поред тога и значајан елемент културне традиције не само у Босни и Херцеговини него и у Хрватској. Посебно за српски народ, за све његове огранке без обзира на то у којој републици живе, ћирилица је основ и темељац језичког и културног бића и идентитета.

Стекавши висок степен функционалне и графичке подесности већ у доба свога настанка, у исходу дела Ћирила и Методија и њихових ученика, ћирилица се и касније успешно прилагођавала развоју словенских језика и захтевима савремене цивилизације. Код нас је у Вуковој реализацији потпуно прилагођена потребама данашњег српскохрватског књижевног језика, те представља азбуку која у функционалној подесности не уступа ниједном светском писму.

Имамо, дакле, све разлоге да и данас, пет векова након појаве ћирилске штампане књиге, у ћириличком писму гледамо не привремену историјску појаву, него трајну основу народне културе, с којом треба у пуној мери рачунати и у данашње доба технолошке револуције и у програмима за наредна столећа. Одржање од ћирилице значило би тежак културни лом далекосежних последица, разарање историјског и културног континуитета, отуђење од драгоценог културног наслеђа, од основе и корена наше народне културе.

Упркос свим овим разлозима, ћирилица је данас у непосредној опасности да се сведе на другоразредно, повремено или пригодно писмо. Пресудан утицај на то има однос према њој и пракса у СР Србији, посебно у културном животу Београда. Из основне и средње школе данас излазе поколења која имају још само пасивну, читалачку привикнутост на ћирилицу, а њихово лично, ручно писмо по правилу је латиничко, што се преноси и на употребу писаће

машине. Све више се то одражава и на штампану реч, јер у гласилима и публикацијама првенствено усмереним ка младим читаоцима — од енигматске и забавне штампе до рачунарства — латиница већ има практични монопол.

Посебну опасност за будућност ћирилице чини то што се вештачки ствара утисак да је она прикладна само за ниже ступњеве образовања или као „народско“ писмо, а да јој нема места у егзактним струкама и делатностима, типичним за цивилизацију на преласку у треће хиљадугодиште наше ере. У излогу „Техничке књиге“, на пример, ни сваки десети наслов није ћирилички, а слично стање наћи ћемо практично у сваком излогу и попису стручне књиге из егзактних дисциплина. То је резултат надрикултурног вредновања писама, које се стручно може оценити само као заблуда, јер је ћирилица по својим функционалним квалитетима и могућностима потпуно способна да се укључује у све видове примене писма, докле год буду постојали посебни језици и посебне језичке културе.

*

Процес потискивања и запуштања ћирилице толико је далеко одмакао да га можемо зауставити и вратити ћирилици равноправно место само ангажовањем и старањем и просвете и других друштвених и културних делатности које утичу на писану реч. У том циљу у нашој републици биле би неопходне пре свега ове мере:

(1) У основној школи и свим видовима и смеровима средњег образовања програми треба да буду тако подешени и спровођени да ученик који излази из школе у просеку не буде мање привикнут на ћирилицу него на латиницу — ни пасивно, као читалац, ни у активној личној употреби писма, тј. у ручном и машинском писању, као и у употреби рачунарске технике. То није задатак само предметне наставе српскохрватског језика, него школе у целини.

(2) И у високом школству, и то не само у хуманистичким него и у свим егзактним струкама, не би требало да буде ниједне гране и смера где би ћирилица била истиснута или сведена на ређу или спорадичну употребу. Она треба да буде равноправно примењена у удбеницима и приручницима и у самом наставном процесу и раду студената и наставника.

(3) Равноправна употреба ћирилице треба да буде обавеза свих видова издавачке делатности, а посебно оних који су намењени првенствено младим читаоцима.

(4) Сви типови писаћих машина и сви видови савремене штампарске технике треба да буду и у ћирилици једнако доступни као и у латиници. Потпуна оспособљеност за штампање ћирилице у

Slika 13. Odlomak iz dokumenta Potreba zaštite ćirilice (*Naš jezik*, 1988)

Iako je, kao što smo vidjeli, najviše negodovanja u vezi s jezičnim ujedinjavanjem i traženja jezičnih prava bilo u Hrvatskoj, a burne rasprave o odnosu jezika i nacije, jezika i politike, nacije i standardnojezičnih varijanata te o tome postoji li uopće jugoslavenska jezična politika i kakva bi ona morala biti uzimajući u obzir jedinstveni jugoslavenski komunikacijski prostor (Škiljan, 1990) vodile su se i u drugim jugoslavenskim republikama. Tako se o tim pitanjima, a posebice o statusu jezičnoga izraza u Bosni i Hercegovini, govorilo na znanstvenome skupu *Jezik i nacionalni odnosi* u Sarajevu 1984. godine. Radovi s toga skupa objavljeni su pod istim naslovom u časopisu *Sveske* koji izdaje Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.

Na skupu je sudjelovalo stotinjak sudionika iz svih krajeva Jugoslavije, podneseno je 48 izlaganja i priopćenja, nakon kojih su bile žive i plodne rasprave. Rasprave su vođene u sklopu pet tematskih cjelina i takav je slijed poštovan i u zborniku: I. *Opšta i teoretska razmatranja* (odnos između jezika i nacije, nacije i standardnojezičnih varijanata, jezični kontakt), II. *Jezici i jezička pitanja u svijetu*, III. *Jezička politika u SFRJ*, IV. *Srpskohrvatski jezik i varijante*, V. *Jezički izraz i književnojezička politika u SR BiH*. Kao što vidimo, posebno se raspravljalo o definiranju statusa jezičnog izraza u Bosni i Hercegovini, pri čemu se mnogi zalažu za nadnacionalni jezični izraz (više o tome u Vajzović, 2001, 80). Već tada se upozoravalo na nacionalno-jezične probleme čije rješavanje, kao što naglašava Milan Šipka, „u tijesnoj je vezi s usklađivanjem nacionalnih odnosa“, upozoravajući pritom da se

ne bi moglo reći da u vezi s upotrebom jezika i nacionalnom emancipacijom Crnogoraca i Muslimana nije bilo ili da nema nikakvih problema. Postavlja se pitanje afirmacije i identifikacije tih nacionalnosti u zajedništvu, posebno s obzirom na činjenicu da dvovarijantski ili dvojezički (odnosno dvonacionalni) koncept rješavanja standardnojezičnih problema na srpskohrvatskom jezičnom području znači direktno negiranje samobitnosti. Otuda opravdan otpor svođenju našega jezika na samo dva konstitutivna elementa (srpsku i hrvatsku naciju) i zahtjev za priznavanje doprinosa sve četiri nacije u izgrađivanju srpskohrvatskog jezika, za priznavanje specifičnosti kolektivnih standardnojezičnih izraza pojedinih sociokulturnih sredina itd. (Šipka, 1984, 17)

Jeziku se u to vrijeme poklanjalo dosta pozornosti, što se očituje u nekoliko važnih rezultata: Bosna i Hercegovina izborila se za *bosansko-hercegovački standardnojezički izraz*, doneseni su principi književnojezične politike koji reguliraju jezik u javnoj upotrebi i osiguravaju ravnopravnost i slobodu izbora jezičnih sredstava, intenziviran je rad na standardizaciji bosanskohercegovačkoga, odnosno bh izraza, kako se kraće nazivao itd. (Vajzović, 2008, 57–58). Analizirajući stavove različitih

lingvisti iznesene na spomenutom sarajevskom skupu i objavljene u zborniku prije tridesetak godina i uspoređujući ih sa situacijom nakon devedesetih godina, Hanka Vajzović zaključuje sljedeće:

- a) jezično pitanje u Bosni i Hercegovini bilo je sporno i prije devedesetih, kao što je i danas, „bez naznaka da će jezik na našim prostorima u skoroj budućnosti prestati biti 'sporan'“;
- b) nekada se prednost davala teritorijalnom i komunikacijskom kriteriju, a danas nacionalnom kriteriju;
- c) jezični izraz u Bosni i Hercegovini ranije nije bio osporavan „kao prepoznatljiv jezik jednoga zasebnog areala“, dok se danas autentičnim smatra samo ono što je „nacionalno prihvatljivo ili naciokratski odobreno“. (Vajzović, 2001, 81–82)

O sličnim temama raspravljali su i (socio)lingvisti na XII. kongresu Saveza slavističkih društava Jugoslavije održanome u Novome Sadu 1988. i objavljenome u zborniku *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* neposredno prije burnih političkih događanja 1990. godine. Kao što naglašava priređivačica zbornika Vera Vasić (1990), dvjema glavnim temama u zborniku pristupa se sa stanovišta jedinstvenoga jugoslavenskoga komunikacijskog prostora i sa stanovišta pojedinih jezičnih ili društveno-političkih zajednica, odnosno sa stanovišta jezika naroda (srpskohrvatskoga, slovenskoga i makedonskoga), jezika narodnosti i jezika etničkih skupina. Već tu se pokazalo da je utjecaj društva i politike na jezik mnogo jači i izrazitiji nego obrnuto, što će se devedesetih godina 20. stoljeća samo intenzivirati. Osim toga autori ukazuju na niz otvorenih problema i pitanja na koja traže odgovore, od toga imamo li uopće ikakvu jezičnu politiku⁵⁴ i kakva bi ona trebala biti, do toga koliko se poznamo i koliko zaista želimo komunicirati.

Zanimljivo je da se o jezičnim pitanjima nije raspravljalo samo unutar zajedničke države (dakle unutar pojedinih republika/autonomnih pokrajina, kao i među njima) već i izvan Jugoslavije. Ovdje mislimo na dva skupa organizirana na Sveučilištu u Londonu i zbornike koji su nakon njih objavljeni. Prvi je organiziran 1989. s naslovom *Language planning in Yugoslavia* (Bugarski i Hawkesworth, 1992) i sadrži priču o jezičnoj politici i jezičnome planiraju u Jugoslaviji kakva je bila do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća. Drugi skup, kao nastavak prvoga, 2000. *Language in the former Yugoslavia land* (Bugarski i Hawkesworth, 2004) prikazuje jezičnu situaciju nakon jednoga desetljeća u vrijeme turbulentnih događanja koja su pratila raspad zajedničke države Jugoslavije i rastakanje srpskohrvatskoga jezika.

---

54 Odgovor nalazimo u zadnjoj rečenici teksta Dubravka Škiljana (1990, 29) s naslovom *Dubinska pitanja jezične politike* koja glasi: „Stoga, jezične politike danas kod nas jednostavno nema.“

Upozoravanje na navedene skupove važno je zbog činjenice da su standardnojezična pitanja na srednjojužnoslavenskome području oduvijek bila sporna. Dok se u Jugoslaviji u definiranju jezika i jezične zajednice prednost davala teritorijalnomu i komunikacijskomu kriteriju, u svim novoosnovanim državama, što ćemo vidjeti u sljedećemu poglavlju, taj je kriterij zamijenjen nacionalnim kriterijem. Osim toga, neki od problema o kojima se tada raspravljalo (npr. nepostojanje sustavne jezične politike) aktualni su i danas. Razlika je u tome što su se u Jugoslaviji rasprave uglavnom vodile između pojedinih republika, a njihovim preoblikovanjem u države vode se posebno unutar svake države i tu se po pravilu javljaju nesuglasja između radikalnijih i umjerenijih lingvista (sl. i Mønnesland, 2001).

2.14. Zaključak

Kao što smo vidjeli u ovome poglavlju, srednjojužnoslavensko jezično područje u 19. i početkom 20. stoljeća bilo je obilježeno nacionalnim i jezičnim preporodima čiji je cilj bio buđenje nacionalne svijesti i stvaranje države s vlastitim književnim jezikom. Da bi se to postiglo u formiranju zajedničkoga identiteta, često se zanemaruju razlike (i povijesne i teritorijalne i kulturne i vjerske i jezične itd.), a ističu sličnosti. Romantičarska ideja o ujedinjenju svih Južnih Slavena pod ilirskim imenom brzo se pokazala neostvarivom, ali ostaje ideja o zajedničkome jeziku na srednjojužnoslavenskome području, a glavno je pitanje na kojoj osnovici formirati književni jezik. Dok u Hrvatskoj postoji duga književna i lingvistička tradicija i mogućnost izbora među čakavskim, kajkavskim i štokavskim narječjem, u Srbiji se za status književnoga jezika bore dotadašnji slavenosrpski jezik i novi, narodni jezik. Iako su glavni akteri jezične politike i njihovi sljedbenici okupljeni oko Ljudevita Gaja i Vuka S. Karadžića imali slične poglede na jezičnu standardizaciju, njihove su koncepcije budućega zajedničkog jezika bile različite: Gaj se zalagao za zajednički jezik za sve Južne Slavene, a Karadžić za Srbe i Hrvate. Bez obzira na to, spomenute razlike nisu sprečavale ujedinjavanje na istoj štokavskoj osnovici.

Sredinom 19. stoljeća, u zanosu i političkoj želji za „stvaranje nacionalnog, književnog i jezičnog jedinstva jednoga naroda sa dva imena“ (Jonke, 2015, 201), hrvatski i srpski književnici i lingvisti potpisuju *Bečki književni dogovor* (1850). U njemu se nalaze smjernice razvoja zajedničkoga književnog jezika kojim će govoriti Hrvati i Srbi, a čije se ime u dokumentu uopće ne spominje. Na toj su pretpostavci gradili i daljnji unifikatori jezične politike iako je jezična praksa bila potpuno drukčija. Na kraju se pretpostavka o Srbima i Hrvatima kao jednome narodu koji treba imati jednu književnost pokazala nerealnom.

Nakon Prvoga svjetskog rata (1918) ostvaruje se ideja o udruživanju Južnih Slavena u zajedničku državu, prvo pod imenom Država Slovenaca, Hrvata i Srba (1918) koja, pridruživanjem Kraljevine Srbije, iste godine postaje Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, a 1929. preimenuje se u Kraljevinu Jugoslaviju. Politika udruživanja koja je motivirana idejom stvaranja nadnacionalne države prisvaja ideju o udruživanju jezika, pa se zato naziv jezika u ustavima iz 1921. i 1931. proširuje na *srpsko-hrvatsko-slovenački jezik*. Međutim, takav jezik nikada nije formiran budući da je slovenski jezik imao dugu tradiciju zasebne standardizacije i bio jednim od najznačajnijih simbola stvaranja slovenskoga nacionalnog identiteta.

Ideja o zajedničkom srpsko-hrvatskom jeziku nastavlja se i nakon Drugoga svjetskog rata (1945) u novoosnovanoj Drugoj Jugoslaviji, prvo nazvanoj Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a od 1963. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (dalje u tekstu Jugoslavija). Godine 1954. u Novome Sadu sastaju se hrvatski i srpski lingvisti te potpisuju *Novosadski dogovor* kojim su se pokušale objediniti razlike koje su postojale u zajedničkom, ali ne i jedinstvenome jeziku Hrvata, Srba i Crnogoraca (Muslimani se u *Dogovoru* ne spominju). Između ostalog, ističe se ravnopravnost dvaju izgovora (ijekavski i ekavski) i pisama (latinice i ćirilice), potreba objavljivanja normativnih priručnika (pravopisa, rječnika) i izrada zajedničke terminologije itd. Time se utemeljuje policentrični standardni jezik, tj. jedan jezik koji se standardizira u različitim centrima, u čijemu se nazivu u službenoj upotrebi uvijek moraju upotrebljavati oba njegova sastavna dijela, dakle i hrvatski i srpski. Međutim, ubrzo nakon potpisivanja *Novosadskoga dogovora* zbog različitih tumačenja pojedinih njegovih točaka pojavljuje se niz otvorenih pitanja počevši od naziva jezika koji se pojavljuje u različitim varijantama (srpskohrvatski/hrvatskosrpski, srpsko-hrvatski/hrvatsko-srpski, srpski ili hrvatski/hrvatski ili srpski) pa do niza teže rješivih pitanja vezanih uz terminologiju, pravopis, rječnik itd. Naime, pokazalo se da zajednički jezik nije jedinstven i zato se već sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća žustro raspravlja prvo o dvjema varijantama, istočnoj (beogradskoj, srpskoj) i zapadnoj (zagrebačkoj, hrvatskoj), uz treću, bosansko-hercegovačku (koja se ponovno javlja) te kasnije četvrtu, crnogorsku. Hrvatski su lingvisti svoje nezadovoljstvo postojećom jezičnom politikom izrazili u *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* 1967. u kojoj su tražili zakonom propisanu jednakost četiriju književnih jezika, tj. slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga te dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u političkome i javnome životu u Hrvatskoj. *Deklaracija* je izazvala žestoke reakcije i bila politički osuđena. Ali ona je ipak značila jezičnopolitički pomak, pogotovo što se tiče jezičnih prava na republičkoj razini sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, kada se moglo koristiti i jednočlano ime jezika, tj. samo hrvatski ili samo

srpski jezik. Uzimajući u obzir činjenicu da svaki jezik živi svoj život, treba naglasiti da se teritorijalno i nacionalno raslojena novoštokavština ostvarivala najprije u dvije varijante: istočnoj ili srpskoj i zapadnoj ili hrvatskoj, ali s odvojenim procesima standardizacije. Tim dvjema varijantama kasnije su pridruženi bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezični izraz.

Zaključno možemo reći da je razvojni tok zajedničkoga jezika na srednjojužnoslavenskome području bio obilježen približavanjima i udaljavanjima, posebice od šezdesetih godina 20. stoljeća nadalje, kada sve više dolaze do izražaja težnje za većim jezičnim pravima i odvojenom kodifikacijom, pogotovo u Hrvatskoj. Kao što naglašava B. Brborić (1996, 28–29), „jedini uspeli i doslovno zajednički jezički projekat za sve vreme srpsko-hrvatskog 'zajedništva'“ bio je zajednički pravopis Matice hrvatske i Matice srpske 1960., a i on je zapravo bio „u ravni simbola 'poluzajednički'“ – novosadski na ćirilici i ekavici i zagrebački na latinici i ijekavici. Za razliku od pravopisa, potpuno je drukčiju sudbinu imao projekt zajedničkoga rječnika: dok je rječnik hrvatskosrpskoga jezika objavljen samo u dva sveska od slova A do slova K, rječnik srpskohrvatskog jezika izlazio je do 1976. godine, kada je izišao zadnji, šesti svezak. Prema tome, možemo zaključiti da proklamirano zajedništvo nije funkcioniralo u praksi i da su „srpski i hrvatski jezični standard bili samo objedinjeni, ali ne i ujedinjeni“ (B. Brborić, 1996, 28–29).

Pokušaj stvaranja zajedničkoga standardnog jezika koji bi trebao udružiti različite nacije i različite tradicije trajao je od sredine 19. stoljeća pa sve do zadnjega desetljeća 20. stoljeća, kada u procesima političkoga razdruživanja srpskohrvatski jezik nestaje iz administrativne uporabe ili, drugim riječima, doživljava nominalnu smrt (Kloss, 1984, citirano prema Edwards, 1985, 50). Njegovo mjesto zauzimaju njegovi jezici nasljednici: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski standardni jezik.

3. Formiranje zasebnih standardnih jezika

Raspad Jugoslavije 1991. obilježila su burna društveno-politička i ratna događanja koja su eskalirala posebno u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Društveno-političke promjene odrazile su se i u jezičnim politikama novoosnovanih država, pa tako i u jeziku kao sociolingvističkoj činjenici koji postaje temeljnim simbolom nacionalnoga identiteta. Od triju jezika konstitutivnih naroda u Jugoslaviji najviše je promjena doživio srpskohrvatski. Za razliku od slovenskoga i makedonskoga, koji su već u zajedničkoj državi funkcionirali u okviru svojih republika, a nakon 1991. samostalnih država Republike Slovenije i Republike Makedonije⁵⁵ (od 2019. Republika Sjeverna Makedonija), u srpskohrvatskome se jeziku intenzivno odvijaju procesi jezičnoga rastakanja. Nekada prestižni jezik, koji je bio većinskim jezikom u Jugoslaviji i službenim jezikom u četiri jugoslavenske republike: Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori, raspadom Jugoslavije nominalno i administrativno prestaje postojati, a u novoosnovanim državama nasljeđuju ga zasebni standardni jezici na istoj štokavskoj osnovici. To znači da se umjesto naziva srpskohrvatski pojavljuju od 1990. do 1993. hrvatski u Hrvatskoj, srpski u Srbiji, bosanski, hrvatski i srpski u Bosni i Hercegovini te 2007. crnogorski u Crnoj Gori. Promjena statusa jezika u pojedinim državama i njihova nacionalna afirmacija povukla je za sobom i druge društveno-političke promjene.

Devedesete godina 20. stoljeća obilježene su intenzivnim jezičnim promjenama u pojedinim standardnim jezicima koje neki autori nazivaju restandardizacijom (npr. Anita Peti-Stantić, Lada Badurina, Rajka Glušica), drugi nacionaliziranjem jezika (npr. Svein Mønnesland), treći jezičnim inženjeringom (npr. Ranko Bugarski). Cilj je tih promjena, s jedne strane, što veće udaljavanje od srpskohrvatskoga jezičnog standarda i, s druge strane, učvršćivanje nacionalnih identiteta. Simbolička funkcija jezika izbija u prvi plan i jezik postaje temeljnim simbolom nacionalnoga identiteta. Time se uspostavlja nov odnos prema vlastitome jeziku, posebno prema standardnome jeziku, koji zadire u sve pore komunikacije. Pritom se jezik smatra jednom od glavnih odrednica kolektivnoga nacionalnog identiteta, a jezična se pitanja „više nego ikada /.../ ukazuju kao politički problemi“ (Škiljan, 2001, 181). Tih je godina jezik služio za ostvarivanje političkih ciljeva, prije svega nacionalnoj i teritorijalnoj homogenizaciji svakoga od naroda koji su se u Jugoslaviji služili srpskohrvatskim jezikom: Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca (Baotić 2001, 209). Političke elite i kreatori jezične politike jezikom ostvaruju, prije svega, svoje nacionalne (pa i nacionalističke) ciljeve unutar novoosnovanih država, od kojih svaka od njih provodi svoju jezičnu politiku.

---

55 Proglašena je Ustavom Republike Makedonije 1991. godine. No na zahtjev Grčke u međunarodnoj se zajednici sve do 2019. koristio izraz Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija.

Jezična događanja oko srpskohrvatskoga jezika i u jezicima nasljednicima devedesetih godina 20. stoljeća, pogotovo udio politike u njima, pobudila su zanimanje mnogih domaćih i inozemnih istraživača koji su tražili razloge dezintegracije Jugoslavije, pojave snažnijega nacionalizma i razloge rastakanja srpskohrvatskoga jezika. Preliminarni odgovor na pitanje zašto se raspala Jugoslavija i zanimljivu kritičku analizu interpretacija različitih autora donosi Dejan Jović (2001, 92) navodeći osam argumenata: a) ekonomska kriza (važnost ekonomije za stabilnost i razvoj političkih sustava i država), b) tzv. „drevna mržnja“ među jugoslavenskim narodima (najradikalniji i najrasprostranjeniji argument; prema mišljenju autora pogrešan i neutemeljen), c) nacionalizam (unitaristički i separatistički), d) kulturne razlike među jugoslavenskim narodima, e) međunarodne politike (inzistiranje na važnosti jednoga ili više faktora iz međunarodne politike za stvaranje i rastvaranje Jugoslavije) e) uloga ličnosti u stvaranju i razaranju države (u tome se kontekstu često spominju dvije ličnosti: Josip Broz Tito i Slobodan Milošević), f) pad Jugoslavije uspoređuje se s propašću velikih carstava⁵⁶ koja su dominirala svijetom prije formiranja nacionalnih država, g) strukturalno-institucionalni razlozi (institucionalna i konstitucionalna pravila koja su onemogućavala uspostavu i funkcioniranje jedinstvene države). Svi ti razlozi, osim drugoga, tj. „drevne mržnje“, značajni su i doprinose razumijevanju različitih događanja oko raspada Jugoslavije.

Jezične promjene ostvarivale su se na različite načine. U Hrvatskoj se to prije svega odrazilo na leksičkoj razini uvođenjem arhaizama i neologizama te uklanjanjem srbizama i drugih stranih riječi, a u Srbiji i Crnoj Gori na pravopisnoj razini: u Srbiji uklanjanjem davno prihvaćene digrafije i isticanjem ćirilice kao jedinoga pisma, a u Crnoj Gori arhaizacijom jezika i uvođenjem novih grafema. Kompleksnija je situacija u Bosni i Hercegovini, gdje su u službenoj upotrebi tri standardna jezika, tj. bosanski, hrvatski i srpski koji se zapravo komunikacijski manje razlikuju od npr. hrvatskoga koji se govori u Bosni i Hercegovini i hrvatskoga koji se govori u Hrvatskoj ili srpskoga u Bosni i Hercegovini i srpskoga u Srbiji.

3.1. Problematičnost naziva srpskohrvatski

Kao što smo vidjeli, umjesto nekadašnjega službenoga srpskohrvatskog jezika raspadom Jugoslavije i nastankom samostalnih država nastaju četiri standardna jezika: hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski koje većina govornika danas smatra zasebnim jezicima. Pritom se postavlja pitanje zašto je naziv srpskohrvatski postao problematičan. Kapović (2010) smatra da su razlozi za njegovu problematičnost i povijesni, i

56 Uzimajući u obzir i najfleksibilniju interpretaciju pojma carstvo (npr. Austro-Ugarska, Osmansko Carstvo, Sovjetski Savez itd.), tu usporedbu Jović (2001, 136–139) smatra nepreciznom i nepotpunom.

politički i identitetski. Već smo u prethodnome poglavlju rekly da se dvosložni naziv jezika prvi puta pojavljuje u radovima njemačkoga indoeuropeista Jakoba Grimma kao stručni naziv za jezike srednjojužnoslavenskoga područja. To znači da je naziv bio nametnut izvana u smislu nadnacionalne ideje o jednome zajedničkom jeziku za novu naciju (iako srpskohrvatska nacija nikada nije postojala), međutim jezični se identitet na srednjojužnoslavenskome području od postanka moderne nacije i država-nacija u 19. stoljeću povezivao s nacionalnim, a ranije lokalnim ili regionalnim identitetom. Riječ je naime o četiri nacije – srpskohrvatskim osim Hrvata i Srba govore i Crnogorci i Bošnjaci – s različitim povijesnim, vjerskim, kulturnim itd. tradicijama, što je sve ostavilo traga na identitet srpskohrvatskoga jezika. Nesuglasice oko naziva jezika između hrvatske i srpske strane započele su već nakon potpisivanja *Novosadskoga dogovora* 1950. godine i sporadično trajale u doba Jugoslavije, a njezinim raspadom nestaje i ideja o zajedničkom jeziku. Zbog negativne obilježenosti naziv srpskohrvatski čak se počeo izbjegavati. Umjesto njega predložen je neetnički naziv *standardna štokavština* (Kapović, 2010, 156), no on kao naziv jezika nije zaživio u jezičnoj praksi, ponajviše zato što se nitko ne identificira s njim.

Primjer srpskohrvatskoga jezika pokazuje da se odnos prema nazivu jezika s vremenom može mijenjati, što zavisi od različitih društveno-političkih okolnosti. Drugim riječima, naziv je u prošlosti bio prihvatljiv, a sada više nije (Kapović, 2010, 147). Naziv srpskohrvatski je koliko-toliko funkcionirao u zajedničkoj državi, međutim devedesetih godina 20. stoljeća, kada formalnopravno zapravo prestaje postojati, postao je negativno obilježen, i to ne samo u državama u kojima su jezici nasljednici srpskohrvatskoga dobili status službenih jezika već i u drugim državama osnovanim na području nekadašnje Jugoslavije.⁵⁷

3.2. Srpskohrvatski: jedan, dva, tri ili četiri jezika?

Jedno je od aktualnih jezičnih pitanja u devedestim godinama 20. stoljeća bilo pitanje koliko se jezika „skriva“ u srpskohrvatskome – jedan, dva, tri, četiri?⁵⁸ U odgovoru na to pitanje moraju se uzeti u obzir različite razine proučavanja koje su se u tadašnjim raspravama obično zanemarivale, a nesporazuma je bilo i oko samoga tumačenja što je *jezik* (a što nije). Činjenica je da jezik uopće nije samo lingvistički pojam iako, naravno, njegova lingvistička obilježja dolaze do izražaja. Pri njegovu

57 Ovdje npr. mislimo na izrazito negativan odnos prema srpskohrvatskome devedesetih godina 20. stoljeća u Sloveniji, više o tome u Požgaj Hadži i dr., 2013.

58 To je pitanje često bilo u naslovima/podnaslovima radova različitih autora, npr. *Jedan ili tri jezika?* (Kovačević, 2001, 33), *S jednog jezika na tri: premoć politike nad lingvistikom* (Remetić, 2001, 45), *Srpskohrvatski: koliko jezika* (Bugarski, 2002, 9), *Od jedan do četiri* (Škiljan, 2002, 261), *Malo internetske lingvistike: jedan, dva ili bezbroj jezika* (Žanić, 2007, 10) i dr.

određivanju treba uzeti u obzir mnoge izvanjezične razloge, počevši od političkih, povijesnih, geografskih, socioloških, kulturnih itd. (usp. Chambers i Trudgill, 2004; Mønnesland, 2013; Kapović, 2010). Chambers i Trudgill (2004, 4–5) na primjeru skandinavskih jezika i njemačkoga zaključuju, kao što smo već upozorile ranije, da

./.../ 'jezik' uopće nije izričito lingvistički pojam. Lingvistička obilježja svakako dolaze do izražaja, ali jasno je da smatramo norveški, švedski, danski i njemački posebnim jezicima zbog razloga koji su više politički, geografski, povijesni, sociološki i kulturni nego lingvistički. Naravno da je relevantno da tri skandinavska jezika imaju različite, kodificirane, standardizirane oblike, s vlastitim pravopisima, gramatikama i književnošću; da oni korespondiraju s trima zasebnim nacionalnim državama i da njihovi govornici smatraju da govore različite jezike. (Chambers i Trudgill, 2004, 4–5)

Pitanje koliko se standardnih jezika temelji na štokavskoj osnovici, jedan ili više, u devedesetim godinama 20. stoljeća zaintrigiralo je mnoge lingviste. Sažet pregled literature⁵⁹ pokazuje dva oprečna mišljenja. Neki lingvisti smatraju da je riječ „o jednom zajedničkom (standardnom) jeziku koji se obično naziva srpskohrvatski, a čija je bitna značajka policentričnost“ (Badurina, 2015, 59), tj. jezična standardizacija u različitim centrima. Taj se jezik ostvaruje u više samostalnih nacionalnih varijanata: hrvatskoj, srpskoj, bosanskoj i crnogorskoj. To dokazuju različitim kriterijima, o kojima će detaljnije biti riječi u nastavku, no prije svega međusobnom razumljivošću među govornicima spomenutih standardnih jezika⁶⁰ i njihovom strukturnom sličnošću. Drugi lingvisti smatraju da je, doduše, riječ o genetski srodnim, ali autonomnim standardnim jezicima koji su se razvijali u različitim povijesnim, kulturnim, vjerskim i drugim okolnostima, što ih čini zasebnim jezicima. Svoj stav argumentiraju pravom svakoga naroda da svoj jezik naziva onako kako želi, tj. jezičnim samoodređenjem

59 Riječ je o različitim monografijama, zbornicima, znanstvenim radovima, priručnicima kodifikacije, brojnim člancima itd. Od monografija spomenimo samo dvije koje su izazvale brojne polemike u Hrvatskoj: *Jezik i nacionalizam* (Kordić, 2010) i prijevod knjige *Jezik i identitet na Balkanu: Raspad srpsko-hrvatskoga* (Greenberg, 2005, engleska verzija Greenberg, 2004) u vezi s kojom je u Matici hrvatskoj u Zagrebu održan okrugli stol 2. veljače 2006. na kojem su raspravljali najistaknutiji hrvatski jezikoslovci, a dvije godine kasnije objavljen je zbornik rasprava s toga skupa s naslovom *Identitet jezika jezikom izrečen* (Peti-Stantić, 2008) u kojemu se nalazi i Greenbergov odgovor. Kao rezultat bilateralnih projekata između Slovenije i Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine te Crne Gore nastale su monografije *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* (Požgaj Hadži i dr., 2009) i *Jezik između lingvistike i politike* (Požgaj Hadži, 2013).

60 S tim u vezi zanimljive su dvije oprečne reakcije o prevođenju srpskih filmova na hrvatski jezik, o kojima piše Žanić (2007). U ožujku 1999. u Hrvatskoj je prvi puta prikazan titlovan srpski film *Rane* sa slengovsko-žargon-skim dijalozima, što je u kinodvoranama izazvalo salve smijeha i velike polemike u medijima. S druge strane, 2003. u Hrvatskoj je prikazan film *Zona Zamfirova* (koji se smatra najgledanijim srpskim filmom, a temelji se na romanu Stevana Sremca) s dijalozima na torlačokome narječju jugoistočne Srbije s početka 19. stoljeća. Taj je film bio titlovan na standardni hrvatski, ali to nije izazvalo nikakve reakcije. Spomenimo da je ovdje riječ o dvjema potpuno različitim jezičnim situacijama – u prvome slučaju o suvremenome slengu, a u drugome o arhaičnim dijalektima kojima se govori na krajnjemu jugoistoku srednjožnoslavenskoga dijasetema i za koji bi čak i u Srbiji mnogi trebali titlove.

na koje ima pravo svako društvo/država i jezična zajednica. U tome se kontekstu gleda i pitanje samoodređenja hrvatskoga u odnosu na srpski, bosanski i crnogorski jezik; srpskoga u odnosu na hrvatski, bosanski i crnogorski itd. Kao što naglašava Badurina (2015, 60): „ako hrvatska društvena/državna i jezična zajednica svoj jezik želi nazvati hrvatskim (između ostaloga i zato što ga tako 'osjeća'), nitko joj to nema pravo osporiti.“ To naravno vrijedi i za druge jezične zajednice, odnosno za srpski, bosanski i crnogorski standardni jezik. Iako je srpskohrvatski bio službenim jezikom nekadašnje Jugoslavije, gledajući iz različitih nacionalnih perspektiva, on je bio, kao svaki standardni jezik, artificiozan, umjetan, dakle fikcija nametnuta iz političkih razloga. A ne smije se zaboraviti ni činjenica da unificirani srpskohrvatski jezik zapravo nikada nije ni postojao. Ono što je postojalo bila su dva jezika: hrvatski i srpski sa svojom poviješću i jezično-kulturnim posebnostima (Peti-Stantić i Langston, 2013, i dr.) kojima su se namjerno dodavali jezični elementi drugoga jezika.

Odgovor na postavljeno pitanje – koliko se jezika „skriva“ u srpskohrvatskome – zavisi od opće politike određene države, kao i od jezične politike određene zajednice, a što se pojedinaca tiče, od niza različitih faktora kao što su nacionalni osjećaj, politička shvaćanja, profesija itd. Osim toga, odgovor na postavljeno pitanje zavisi i od različitih razina, konkretnije, od toga hoćemo li dati prednost lingvističko-komunikacijskoj ili sociolingvističkoj razini, koja odražava stavove govornika prema vlastitome jeziku, kako ga govornici vrednuju i doživljavaju uzimajući u obzir njegove društvene uloge, kulturnu tradiciju, i naravno, simboličku vezu s nacionalnim, kulturnim, političkim i drugim identitetima. Što se lingvističko-komunikacijske razine tiče, već je rečeno da je srpskohrvatski zajednički, ali ne i jedinstveni jezik kojemu je osnovica štokavski dijalekt hercegovačkoga tipa. On se ostvaruje u različitim izgovorima (ijekavski, ekavski), različitim pismima (latinica, ćirilica) i dokazuje kriterijima kojima se određuje jezični identitet, a to su:

- a) tipološki ili strukturni kriterij (kakav je jezik);
- b) genetski ili rodoslovni kriterij (kako je jezik nastao);
- c) vrijednosni ili sociolingvistički (koje društvene uloge obavlja jezik i kako se on vrednuje);
- d) kriterij međusobne razumljivosti;
- e) kriterij identifikacije govornika;
- f) kriterij standardizacije.

Među spomenutim kriterijima neki se mogu smatrati čvršćima, pa se o jezičnome identitetu najčešće govori kao o spoju različitih identiteta, pri čemu svaki od njih može biti odlučujući u određivanju identiteta određenoga jezika. Tako Katičić (1992, 47) jezični identitet određuje kao spoj najmanje triju različitih identiteta:

tipološkoga ili strukturnoga, genetskoga ili rodoslovnoga i vrijednosnoga ili sociolingvističkoga. Drugi autori (npr. Matasović, 2001) Katičićevu modelu dodaju i druge kriterije: kriterij međusobne razumljivosti, kriterij identifikacije govornika i kriterij standardizacije.

Iako su prva dva kriterija određivanja jezičnoga identiteta (tipološki i genetski) lingvistička u užemu smislu i, uglavnom, nisu problematična, ipak ne možemo reći da s njima nema problema. Što se tipološkoga kriterija tiče, za neke je jezike jednostavno reći da je riječ o različitim jezicima, npr. hrvatski i kineski koji se jako razlikuju po relevantnim strukturnim značajkama, ali za neke druge jezike nije, npr. hrvatski i slovenski koji su po svojim strukturnim obilježjima slični. Postavlja se pitanje koliko je razlika dovoljno da bismo govorili o različitim jezicima. Kada je riječ o hrvatskome i srpskome, možemo reći da ni na jednoj jezičnoj razini nema dovoljno velikih tipoloških razlika da bi se ti jezici mogli smatrati različitim jezicima, pa opravdano možemo zaključiti da je riječ o jednome jeziku (Kapović, 2010, 134). Prema genetskome kriteriju, tj. prema povijesnome porijeklu jezika, i hrvatski i srpski pripadaju južnoslavenskim jezicima, nastali su prema istom izvoru – štokavskome narječju, i to ne samo na istoj osnovici toga narječja nego i istoga štokavskog dijalekta: istočnohercegovačkoga tipa koji se kasnije nadograđuje osobinama drugih štokavskih dijalekata. Međutim, komplikacije s tim kriterijem pojavljuju se onda kada treba precizirati granice kada jedan dijalekt prestaje, a kada drugi počinje (više o tome u Kapović, 2010, 136). Poznato je da u jeziku ne postoje oštre granice, npr. odnosi među pojedinim dijalektima/govorima, stilovima/registrima itd., nego se oni neprestano prelijevaju jedan u drugi, što je i slučaj hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga. To znači da spomenuta dva kriterija (tipološki i genetski) nisu dovoljna za utvrđivanje jezičnoga identiteta. Mora im se dodati treći, vrijednosni ili sociolingvistički kriterij koji uzima u obzir društvenu prirodu jezika postavljajući u prvi plan stavove o jezicima i jezičnim varijetetima među govornicima određenoga jezika koji se prema jeziku kao nosiocu različitih vrijednosti opredjeljuju – on je za njih lijep ili ružan, lak ili težak, grub ili melodijski, lakše se ili teže uči itd. Upravo je na taj tip identiteta najlakše utjecati i kada jezična politika želi razdvojiti dva jezika, služi se tim tipom identiteta (Škiljan, 1995). Drugim riječima, sociolingvistički faktori

trebaju biti odlučujući prilikom određivanja statusa standardnoga varijeteta kao posebnog jezika. Standardni je jezik očito proizvod svjesnih ljudskih izbora, tako da odluka o tome da se neki jezični varijetet proglašuje posebnim standardnim jezikom jednostavno predstavlja jedan od tih izbora. (Peti-Stantić i Langston, 2013, 85)

Kriterij međusobne razumljivosti na prvi je pogled jasan, ali nedorečen i nepouzdan jer: „strukturna različitost /.../ ne ukazuje nužno na to da nema međusobne razumljivosti između dvaju jezika“ (Kapović, 2010, 136). Zato se samo načelno može reći da „ako se govornici dvaju varijeteta međusobno ne razumiju, tada su oni govornici različitih jezika, a ako se razumiju, tada su govornici jednog jezika, ili govornici dvaju dijalekata istog jezika“ (Mićanović, 2006, 57). Unatoč širokoj primjeni, s kriterijem međusobne razumljivosti povezano je niz poteškoća. Jer, za razumijevanje je potrebna spremnost za komunikaciju, što uključuje i stavove govornika prema jezicima i prema govornicima tih jezika, kao i kontakt među jezicima. Danas su na srednjojužnoslavenskome području novonastala društva hermetički zatvorena, čime je jezični kontakt gotovo dokinut, zato se kriterij međusobne razumljivosti čak može smatrati i problematičnim.

Što se identifikacijskoga kriterija tiče, pod njim se podrazumijeva ono što govornici misle o svojem jeziku. Taj se kriterij teško može smatrati znanstvenim jer je zapravo riječ o subjektivnim dojmovima govornika, međutim ne smije se ni zanemariti. Posljednji je kriterij standardizacije, koji je proizvoljan i koji zavisi od nejezičnih faktora. Posebnim se jezicima smatraju oni koji su standardizirani i koji po mogućnosti imaju svoju državu i status. No problemi proizlaze iz različitih pogleda na jezik koje je teško znanstveno definirati, jer se, kao što smo već vidjeli na primjeru skandinavskih jezika i njemačkoga, osim lingvističkih razloga moraju uzeti u obzir i izvanlingvistički razlozi počevši od standardizacije, postojanja države-nacije, društveno-politički, etnički i drugi (više o tome u Kapović, 2010; Mićanović, 2006).

3.3. Jezici nasljednici od devedesetih godina 20. stoljeća

Što se dakle događalo sa srpskohrvatskim jezikom i jezicima nasljednicima posljednjega desetljeća 20. stoljeća? Srpskohrvatski je polako počeo nestajati iz popisa jezika, a glavni akteri jezičnih politika novih standardnih jezika počeli su se „boriti“ za priznanje svojih jezika prvo unutar novoosnovanih država, a nakon toga na međunarodnoj sceni, prije svega za njihov ulazak u popis jezika svijeta. Naime, u slučajevima

gdje jezična zajednica nije nastala spontano, kroz komunikacijsku praksu, već pretpostavlja konstrukciju koja je dio političkog projekta u kojem se najčešće identificira sa zamišljenom etničkom zajednicom (a jezik se u tom projektu promovira kao jedan od njezinih simbola), treba razlikovati *unutrašnje priznanje jezika od vanjskoga priznanja*. (Škiljan, 2008, 80)

Prvo, unutrašnje priznanje odvija se unutar same jezične zajednice u kojoj određene političke elite različitim mehanizmima razvijaju svijest o jeziku kao bitnome nacionalnom simbolu, a najefikasnija je implementacija toga priznanja kroz procese odgoja i obrazovanja, što ćemo vidjeti u opisima jezičnih situacija u pojedinim državama. Drugo, vanjsko priznanje jezika dobiva se od drugih jezičnih zajednica i ono je regulirano međunarodnim pravom, a osnovni je preduvjet za vanjsko priznanje jezika njegovo formalno-pravno unutrašnje priznanje (Škiljan, 2008, 80). Tako je u procesima postizanja priznanja jezika i u njihovoj afirmaciji započeo proces redefiniranja standardnih jezika, odnosno proces restandardizacije nekadašnjega zajedničkog jezika.

Jezične promjene nisu podjednako zahvatile sve novoosnovane države (u nekima od njih bilo ih je više, u nekima manje), kao ni sve jezične razine i planove jezične realizacije. Najviše ih je bilo na leksičkoj i pravopisnoj razini, a manje na gramatičkoj razini. Zašto upravo te dvije razine? Što se leksika tiče, moglo bi se reći da je on najpropusniji jezični sloj. Leksemi se naime razmjerno jednostavno posuđuju iz drugih jezika i adaptiraju u jeziku primaocu. Osim toga leksik je, pogotovo u turbulentnim razdobljima, pod pritiskom društvenih i političkih promjena a posljedično i intervencija u sam jezik i njegove norme (Badurina, 2015, 67). Što se pravopisne norme tiče, ona je konvencija, dogovor – sustav pravila koja sastavljaju stručni „autoriteti“, a „nejezični“ autoriteti, odnosno državne institucije donose konačan sud o tome hoće li ili neće određena pravila biti prihvaćena i postati pravopisnom normom. Upravo zato je pravopisna norma najizravnije povezana s politikom (Požgaj Hadži i Balažić Bulc, 2017, 273). Zajednička je karakteristika svih jezičnih promjena koje su se događale devedesetih godina 20. stoljeća u novoosnovanim državama bila da su one imale iznimno visoku simboličku vrijednost. Osim toga, među njima bilo je i puno sličnosti u jezičnim politikama koje su provodili kreatori i inicijatori tih promjena putem različitih jezičnih vijeća za njegovanje i očuvanje jezika, akademija, instituta, političkih elita (vlada, ministarstvo, parlament), pojedinaca itd. Zbog svojih uglavnom nacionalnih, ponekad čak nacionalističkih ideologija, oni su krenuli u stvaranje što više razlika između *Našega* i *Njihova* jezika.

Možemo, dakle, zaključiti da su se zadnjega desetljeća 20. stoljeća u novim standardnim jezicima na srednjojužnoslavneskome području odvijali procesi restandardizacije – preoblikovanje jezika koji je već prošao standardizacijski proces, ali na nešto drukčijim osnovama (Peti-Stantić, 2009, 47) i procesi nacionaliziranja jezika. U nekima od jezika, npr. crnogorskome standardnom jeziku, taj proces još nije završen. Naglasimo još jednom da jezične promjene nisu bile uvjetovane samo vanjskim razlozima (novo društveno-političko uređenje) već i unutarnjim razlozima (promijenjen

odnos prema susjednim jezicima, povećan interes za jezična pitanja, političko djelovanje pojedinih lingvista u različitim vijećima, akademijama, institutima i sl.). Rezultati toga procesa, dakle nasilnih jezičnih promjena ili „novina“ odrazili su se u radikalizaciji jezične politike i samoga pristupa (standardno)jezičnoj problematici u novoosnovanim državama (Pranjковиć, 2008a, 84), o čemu će biti riječi u nastavku.

Ne ulazeći detaljnije u raspravu o tome, smatramo da su hrvatski i srpski jezik iz sociolingvističke perspektive oduvijek bili dva zasebna jezika u kojima su se odražavala dva potpuno različita identiteta, pa su zato kriteriji strukturne sličnosti, genetske povezanosti i međusobne razumljivosti i dr. irelevantni. Uostalom, nacionalni su jezici, kao što kaže Škiljan,

konstrukcije /.../ kojima nacionalne elite definiraju zamišljene jezične zajednice koje će biti simbolički podudarne s nacionalnim kolektivima, dakle s prostorima unutar kojih te elite mogu primjenjivati svoju socijalnu moć. /.../ Jednostavnije rečeno, Hrvatu je materinji jezik hrvatski, Srbinu srpski, Bošnjaku bosanski, a Crnogorcu crnogorski, bez obzira na to kako oni, međusobno različito ili veoma slično, stvarno govorili. (Škiljan, 2002, 280–281)

Dezintegracijske standardnojezične procese u devedesetim godinama 20. stoljeća Radovanović (2001) tumači zamjenom prijašnjih procesa raslojavanja jednoga standardnog jezika (srpskohrvatskoga) na njegove varijante s geopolitičkim procesima njihova promoviranja kao odvojenih standardnih jezika (hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i kasnije crnogorskoga). Pri tome je bilo „dovedeno u pitanje i poznato razgraničenje na 'lingvistički' jezik (= komunikacijska, lingvistička ravan) i 'politički' jezik (= simbolička, tj. glotopolitička ravan)“ (Radovanović, 2001, 170), pri čemu se ovaj drugi slučaj više tiče standardnih jezika kao službenih instrumenata države, nacije i kulture i sl. U krajnjemu slučaju svaki lingvistički jezik istodobno je i politički jezik, jer do raspoznavanja njegova lingvističkoga identiteta ionako dolazi više političkom voljom nego znanstvenim sudom, što zapravo „znači da je, ipak, onoliko jezika koliko se autoriteti neke sorte 'dogovore'/'odluče'/'potpišu' da ih je“ (Radovanović, 2001, 170).

3.4. Jezične situacije u novoosnovanim državama nakon 1991.

Jezične se promjene u normalnim i uobičajenim okolnostima događaju razmjerno sporo i najčešće ih govornici određenoga jezika nisu ni svjesni. Međutim, ako neko područje, kao npr. srednjojužnoslavensko o kojemu govorimo, obilježe burna društveno-politička događanja, onda se ona neminovno odražavaju i u

jeziku kao društvenoj činjenici. Pritom podsjećamo da je izravna povezanost i međuzavisnost jezika i politike uvijek aktualna, a zasigurno nezaobilazna u razdobljima afirmacije određenih jezika i njihova unutarnjega i vanjskoga priznanja (Škiljan, 2008, 80). Ratna zbivanja devedesetih godina 20. stoljeća, raspad zajedničke države, nastanak novih država, brojna preseljavanja ljudi itd. odrazila su se u rekonstrukciji identiteta. Među različitim identitetima koje posjedujemo (od onih naslijeđenih, pa do onih koje sami biramo) jezični je identitet jedan od najvažnijih, pogotovo u turbulentnim društveno-političkim razdobljima. Stoga nije neobično da u novoosnovanim državama jezik odjednom postaje glavni nosilac nacionalnoga identiteta. Pritom se nekadašnje nadnacionalno zamjenjuje nacionalnim, a rezultat su toga brojne sociolingvističke i lingvopolitičke promjene koje se odražavaju u rekonstrukciji jezika, konkretnije u rastakanju srpskohrvatskoga jezika i jezičnim promjenama u novim standardnim jezicima novoosnovanih država: Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine te nešto kasnije Crne Gore.

Svaka država počinje provoditi svoju jezičnu politiku, i to u skladu s ideologijom i općom politikom jednoga društva koje institucionaliziranim, ali i neinstitucionaliziranim postupcima utječe na jezik i njegovu upotrebu. Ovdje treba naglasiti da se u procesima restandardizacije u užemu lingvističkom smislu, tj. na gramatičkoj razini, promijenilo zapravo jako malo (npr. sustav padeža, vremena itd. ostao je isti). Najviše je promjena bilo političke naravi i one su se odrazile u jezičnim politikama svih država. U nastavku slijede opisi sociolingvističkih situacija u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini te u Crnoj Gori u kojima se predstavlja ono što je specifično za svaki pojedini standard uzimajući u obzir planiranje statusa, kao i planiranje korpusa. Taj je kriterij i razlogom da opisi pojedinih jezičnih situacija nisu ujednačeni i da se u nekim točkama razlikuju.

3.5. Hrvatska

U povijesti su se mnoga jezična pitanja uglavnom rješavala između Hrvata i Srba, počevši od 1850. godine, kada je potpisan *Bečki književni dogovor*. Kao što naglašava Pranjaković (2008a), iako se o odnosu hrvatskoga i srpskoga jezika može govoriti s različitim stajališta (npr. strukturnoga, genetskoga, povijesnoga, dijalektološkoga, kontrastivnoga itd.), gledajući unazad čini se da je politički aspekt toga pitanja oduvijek bio u prvome planu. Taj je odnos oduvijek intrigirao širu javnost koja uglavnom nije bila naročito zainteresirana za lingvistička, već prije svega za politička pitanja. Naime, šira je javnost u odnosu između jezika Hrvata i jezika Srba umnogome očitavala

i odnos između tih naroda, između unitarizma i tzv. separatizma, između pravoslavlja i katolicizma, između latiničkoga i ćirilčkoga, između ustaštva i četništva, između istoka i zapada itd., tim više što se i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji o nacionalnim problemima, posebno hrvatskima nije ni smjelo eksplicitno govoriti, pa je jezik, kao i mnogo puta u povijesti (u hrvatskoj povijesti sama riječ *jezik* upotrebljavala se u značenju 'narod'), dobivao šire značenje i važniju ulogu nego što je stvarno ima. (Pranjčević, 2008a, 56)

U Jugoslaviji su republički identiteti koegzistirali s državnima. Tako je primjerice hrvatski identitet koegzistirao s jugoslavenskim (npr. hrvatska je himna bila *Lijepa naša*, a jugoslavenska *Hej Slaveni*), pri čemu su neprestano dolazile do izražaja težnje za odvajanjem. Spomenimo samo neke od važnijih događaja u Hrvatskoj o kojima smo govorili u prethodnome poglavlju: šezdesetih godina 20. stoljeća *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika* kojom se tražila ravnopravnost četiriju jezika u Jugoslaviji: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga i makedonskoga; sedamdesetih hrvatsko proljeće (kulturno-politički pokret koji je tražio veća prava Hrvatske u okviru Jugoslavije) i „odbacivanje“ *Novosadskoga dogovora*; osamdesetih borba protiv nacionalizma u jeziku udžbenika. Međutim, oni su uvijek potiskivani akcijama jugoslavenske političke elite. Sve je to kulminiralo u devedesetim godinama prošloga stoljeća burnim raspravama vezanima uz pitanje planiranja statusa jezika, kao i pitanje planiranja korpusa hrvatskoga jezika.

3.5.1. Planiranje statusa hrvatskoga jezika

Kao što naglašava Pranjčević (2008a, 56), jezik se u hrvatskoj povijesti oduvijek poistovjećivao s narodom i smatrao „svetinjom naroda“. Osim toga Hrvati „prema jeziku iskazuju posebnu, ljubomornu odanost i ne dopuštaju da dubinsku i sudbinsku vezu između nacije i jezika bilo što ugrozi“ (Škiljan, 2002, 232–233). Postizanjem neovisnosti 1991. godine, a 1992. i međunarodnoga priznanja (iako rat traje do 1995. godine), u novoj državi dolazi do rekonstrukcije identiteta, posebno na razini standardnoga jezika (Granić, 2013, 72). Prvi je korak u rekonstrukciji identiteta odabir imena jezika jer ga nije dovoljno jednostavno nazvati „našim jezikom“ (što se često događalo) ili samo „jezikom“. Važno je naglasiti da „/i/zbor imena jezika i sâm ima simbolički karakter i nije – kao što bi se u nekoj naivnoj interpretaciji moglo učiniti – niti 'prirodan' niti neutralan čin“ (Škiljan, 2008, 81). U Ustavu Republike Hrvatske, donesenome prosinca 1990. godine, članak 12. govori o jeziku i pismu i kaže:

Članak 12.

U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo.

U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilčno ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanim zakonom.⁶¹

No međunarodno priznanje hrvatski jezik dobiva tek 2008. godine nakon višegodišnjih zalaganja Hrvatske i Srbije i na inicijativu četiriju institucija (Nacionalne i sveučilišne knjižnica Republike Hrvatske, Hrvatskoga zavoda za norme, Nacionalne biblioteke Srbije i Instituta za standardizaciju Srbije) kod međunarodnoga tijela za norme sa sjedištem u Kongresnoj biblioteci u Washingtonu. Te godine Joint Advisory Committee (Ujedinjeni savjetodavni komitet) za ISO 639 donosi odluku o novim kraticama za hrvatski (hrv) i za srpski jezik (srp). Kada se hrvatski uvrstio na listu službenih jezika Europske unije 2013. godine, dobiva i dodatno političko priznanje.

Unatoč svim tim činjenicama hrvatski se jezični identitet, zanimljivo, i dalje često dokazivao u odnosu na srpski jezik, pri čemu su sudjelovali prije svega akteri tadašnje jezične politike, dakle različite institucije, vijeća, pojedinci⁶² itd. Godine 1995. Matrica hrvatska objavljuje *Promemoriju o hrvatskome jeziku* (slika 14) kao odgovor na nerazumijevanje i često osporavanje naziva hrvatski jezik (posebice na inozemnim slavistikama na kojima se dugo koristilo ime srpskohrvatski, a negdje se koristi još i danas). U njoj se povijest hrvatskoga jezika uspoređuje s poviješću srpskoga jezika naglašavajući da je hrvatski jezik pri svome razvoju bio često ometan, a ponekad i onemogućivan, što su bile posljedice političke sudbine hrvatskoga naroda koji je gotovo devet stoljeća bio u sastavu drugih država. Govori se također o razdoblju Prve i Druge Jugoslavije i upozorava da su

Hrvati stoljećima pisali *trima svojim povezanim narječjima* (gotovo osam stoljeća prije Srbâ, koji su tek u 19. st. napustili srpskoslavenski i počeli pisati jezikom na folklornoj štokavskoj osnovici, dok se nikad nisu služili dvama tipično hrvatskim narječjima: čakavskim i kajkavskim). Hrvati su svoju pismenost, književnost, znanost i duhovnost uopće oblikovali i stvarali unutar *zapadne, latinske Europe*, a Srbi u krilu *istočne grčke i slavenske*. (*Promemorija*, 1995, 166)

61 Ustav Republike Hrvatske (1990); dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html (citirano 5. siječnja 2022).

62 Treba napomenuti da je među njima bilo i onih koji su svojim nekompetencijama u hrvatskome standardu (npr. objavljivanjem različitih savjetnika, razlikovnih rječnika i sl.) naškodili i službenoj hrvatskoj jezičnoj politici, pogotovo u usporedbi sa srpskom jezičnom politikom (Granić, 2013, 72).

Na kraju se naglašava da sve relevantne političke, znanstvene i kulturne međunarodne ustanove trebaju „poštovati neotuđivo pravo hrvatskoga naroda i hrvatske države na svoj jezik i njegovo vlastito ime, to jest: na *samostalan hrvatski jezik*“ (*Promemorija*, 1995, 166).

nije prihvatio, pa ga je — unatoč represiji komunističkog režima — i javno odbacio 1967. godine *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskoga jezika*, koju su tada *potpisale* sve relevantne hrvatske kulturne i znanstvene ustanove i *supotpisale* tisuće hrvatskih intelektualaca i kulturnih radnika. Snagom tih nastojanja u drugoj su Jugoslaviji (1945–1991) ipak svi bitni savezni dokumenti obvezatno službeno objavljeni u četiri verzije: *slovenskoj, hrvatskoj, srpskoj i makedonskoj*, a u početku su se i tako zvale.

III.

Neosporna je činjenica da već trinaest stoljeća *postoji hrvatski narod*, da je njegova kršćanska tradicija stara trinaest stoljeća, da Hrvati već gotovo tisuću godina imaju *dokumentiranu pismenost i književnost na svojem narodnom jeziku*. Neosporno je i to da su Hrvati stoljećima pisali *trima svojim međusobno povezanim narječjima* (gotovo osam stoljeća prije

Srbā, koji su tek u 19. st. napustili srpskoslavenski i počeli pisati jezikom na folklornoj štokavskoj osnovici, dok se nikad nisu služili dvama tipično hrvatskim narječjima: čakavskim i kajkavskim). Hrvati su svoju pismenost, književnost, znanost i duhovnost uopće oblikovali i stvarali unutar *zapadne, latinske Europe*, a Srbi u krilu *istočne grčke i slavenske*. Nije dvojbeno ni to da je *hrvatska državopravna tradicija* (koju je morala priznati i uvažavati i komunistička Jugoslavija) starija od jednog tisućljeća, i da je upravo na njezinu temelju nastala i današnja Republika Hrvatska, kao *međunarodno priznat pravni i politički entitet*. A sve se to moglo izražavati, pa se i danas izrazuje, na jeziku kojemu je jedino naravno ime — *hrvatski jezik*, bez obzira na stupnjeve srodnosti ili sličnosti s ostalim južnoslavenskim jezicima.

Stoga Matica hrvatska ovom *Promemorijom* ponovno naglašava da sve relevantne političke, znanstvene i kulturne međunarodne ustanove trebaju uzeti *u obzir* navedene bjelodane i neosporne činjenice jednako u diplomatskim tijelima kao i u slavističkim institutima, kojima je inače dužnost promicati *posebnu književnost i prepoznatljiv jezik* svih naroda pa i hrvatskoga, te *poštovati* neotuđivo pravo hrvatskoga naroda i hrvatske države na svoj jezik i njegovo vlastito ime, to jest: na *samostalan hrvatski jezik*.

Zagreb, prosinac 1995.

Matica hrvatska

Slika 14. Završetak teksta Promemorije o hrvatskome jeziku (*Jezik*, 1995)

U isto vrijeme i s istim ciljevima objavljeno je i stajalište Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razreda za filološke znanosti *Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik* (Stajalište HAZU, 1995). U njemu se također upozorava na odvojenu kulturnu i jezičnu povijest i književnost hrvatskoga i srpskoga jezika koja se odražava u posebnostima na različitim jezičnim razinama, počevši od fonološke do grafijske. Naglašava se da se

nikada nije moglo niti se danas može govoriti i pisati „srpskohrvatskim“ („hrvatskosrpskim“) jezikom, jer on kao konkretan jezik nikada nije ni postojao niti danas postoji, nego se tekstovi ostvaruju ili kao hrvatski ili kao srpski. Ne može se spontano napisati isti tekst niti od jedne stranice koji bi Hrvati primili kao hrvatski, a Srbi kao srpski. Kad dakle sadržaj nije isti, ne može biti ni isti naziv. (Stajalište HAZU, 1995, 163)⁶³

Za ilustraciju razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika u Stajalištu HAZU-a navode se dva recepta, prvi na srpskome jeziku i drugi na hrvatskome jeziku, u kojima se kurzivom označavaju posebnosti svakoga od jezika.

Čorba od kelerabe sa pečenicom

Sitno *iseckati crni* luk, pa ga propržiti u Zepter posudi. Dodati kelerabi *supu* i *kuvati* 15 minuta. Propasirati *čorbu*. Dodati *pavlatku*. Ukrasiti pečenicom, *isečenom* na rezance, kao i listićem *peršuna*.

Juba od korabice s pečenicom

Sitno *isjeckati crveni* luk, pa ga propržiti u Zepter posudi. Dodati korabici *jubu* i *kuhati* 15 minuta. Propasirati *jubu*. Dodati *vrhnje*. Ukrasiti pečenicom, *izrežanom* na rezance, kao i listićem *peršina*. (Stajalište HAZU, 1995, 163)

Kao što vidimo iz recepata, razlike se pojavljuju na različitim razinama – fonetsko-fonološkoj: srp. *iseckati* (hrv. *isjeckati*), *kuvati* (*kuhati*), *peršun* (*peršin*); morfonološkoj: upotreba prijedloga *s, sa*, srp. *sa pečenicom* (*s pečenicom*); i najuočljivijoj leksičkoj razini: srp. *čorba, keleraba, crni luk, supa, pavlaka, isečen* i hrv. *juba, korabica, crveni luk, juba, vrhnje, izrežan*. Naglašava se da od 35 riječi ima 12 razlika ili 35% i da se nikakvom kombinacijom „ne može napraviti tekst koji bi bio i hrvatski i srpski, tj. 'srpskohrvatski'“ (Stajalište HAZU, 1995, 163). Osim toga upozorava se da bi u hrvatskome jeziku bilo i drugih razlika (umjesto infinitiva bio bi imperativ ili bezlično; umj. *u Zepter posudi* bilo bi *u Zepterovoj posudi* ili *u posudi Zepter* itd.), ali „budući da se danas i u hrvatskome piše kako je u gornjem tekstu, takvi se primjeri ne navode kao razlike“ (Stajalište HAZU, 1995, 163).

63 Ovdje i dalje u tekstu svi citati iz: *Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik* (1996); dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/204050> (citirano 5. siječnja 2022).

Dakle, na primjeru jednoga teksta autori pokušavaju dokazati da hrvatski i srpski nisu jedan, a još manje isti jezik.

3.5.2. „Novine“ u korpusu hrvatskoga jezika

Promjene u hrvatskome jeziku devedesetih godina 20. stoljeća, odnosno „novine“, kako ih neki autori nazivaju, bile su uvjetovane različitim razlozima: promjenom društveno-političkoga uređenja, promjenom odnosa prema srpskome jeziku, promjenama pravopisa, povećanim laičkim interesom za jezična pitanja (a time i njihovom politizacijom), stranačkim djelovanjem nekih hrvatskih lingvista (pogotovo onih oko tadašnje vodeće političke stranke Hrvatske demokratske zajednice), radikalizacijom (zaoštavanjem) jezične politike i uopće pristupa (standardno)jezičnoj problematici, pogotovo u časopisu *Jezič*⁶⁴ itd. (Pranjković, 2008a, 84). Upravo želja za većim razlikovanjem hrvatskoga jezika u odnosu na srpski, kao što naglašava Badurina (2015, 61), bila je pokretač mnogih normativnih, pa i nenormativnih promjena u devedesetim godinama koje su, prije svega, zahvatile leksičku i pravopisnu razinu.

Model hrvatskoga jezičnog planiranja devedesetih godina čini prije svega učvršćivanje hrvatskoga nacionalnog identiteta i isticanje simboličke funkcije jezika, a zanemarivanje komunikacijske. U tome se smislu hrvatski jezik mijenja nametanjem ideologizama, uvođenjem arhaizama, napadima na strane riječi, pogotovo srbizme i kvazisrbizme⁶⁵, forsiranjem hrvatskoga novogovora itd. Tako je početkom devedesetih godina bila propisana nacionalno ispravna upotreba hrvatskoga jezika, a svi oni koji nisu tako govorili, i to ne samo u javnoj, već i u privatnoj komunikaciji, bili su proglašavani da govore srpski ili nedovoljno „čisti“ hrvatski jezik. U to vrijeme nije bila rijetkost da se govornike u javnome, a ponekad čak i u privatnome diskursu ispravljalo, ili su oni sami sebe ispravljali bojeći se da nisu upotrijebili jezični izraz koji je tadašnja politika smatrala „nepodobnim“. Zbog toga su govornici osjećali nesigurnost; čak su sami sebe ispravljali ili zamuckivali tražeći „pravu“ riječ (Badurina, 2015). Drugim riječima, govor je ljude „politički obilježavao“ i prema njemu se određivalo pripadaju li ovoj ili onoj političkoj opciji. Ukratko, važnije je bilo *kako* se govori, a ne *što* se govori, a izbor jezične jedinice postao je „prva vijest, oznaka identiteta /.../ ponajprije nacionalnoga i/ili političkoga“ (Granić, 2013, 77).

64 Riječ je o jezikoslovnome časopisu koji neprekidno izlazi od 1952. i objavljuje radove iz područja hrvatskoga standardnog jezika. Iako na stranicama časopisa piše da je „jedan od najuglednijih“ časopisa, moramo naglasiti da je taj „ugled“ posljednih desetljeća izgubio, prije svega zbog radikalne jezične politike.

65 Srbizmi su riječi preuzete iz srpskoga jezika koje su prilagođene i uklopljene u hrvatskome jeziku u različitim tipovima diskursa. Oni se devedesetih godina 20. stoljeća purističkim zahvatima istiskuju iz hrvatskoga jezika, čak i onda kada se u određenim kontekstima koriste u hrvatskome jeziku, ali s drugim značenjem. Te su riječi kvazisrbizmi ili navodni srbizmi.

Gotovo za svaku jezičnu razinu mogli bismo navesti „podobne“ primjere koje su forsirali neki tadašnji akteri jezične politike, počevši od najuočljivije leksičke razine nadalje. Političkim diktatom nametale su se npr. riječi *djelatnik* umjesto *radnik* i *djelatno vrijeme*, a ne *radno vrijeme*, dok dobra hrvatska riječ *zadaca* postaje *uradak* (slika 15).

Slika 15. Politički „podobni“ leksemi u hrvatskome jeziku devedesetih godina 20. stoljeća

Nadalje, sumnjivi su postali neki sufixi, kao npr. *-lac* (*gledalac*) u usporedbi sa sufixom *-telj* (*gledatelj*), koji su do devedesetih godina 20. stoljeća funkcionirali kao jednakovrijedni, da bi nakon devedesete godine odjednom sufix *-telj* postao „hrvatskiji“. Pritom treba naglasiti važnu ulogu medija u kojima se isključivo upotrebljavala riječ *gledatelj*. Jer, ono što se koristi u medijima, obično se smatra „pravičnim“ (usp. Opačić, 2014). Znak političke prepoznatljivosti bilo je, npr. pisanje *j* iza pokrivenoga *r* koje je podiglo dosta prašine, npr. *pogrješka* umjesto *pogreška*, kao i sastavljeno ili odvojeno pisanje glagola *neću*: dakle *neću* ili *ne ću* – oni koji su na strani vodeće (jezične) politike, pišu odvojeno *ne ću*, a oni koji su na suprotnoj strani, pišu sastavljeno *neću*.⁶⁶

U Hrvatskoj se devedesetih godina 20. stoljeća opravdano govorilo ne samo o strahu od stranoga jezika⁶⁷ već i o strahu od prvoga jezika (Mihaljević Djigunović i dr. 2005), a prije svega o strahu od

dobivanja *političke* etikete (najgore moguće: komunjara i jugonostalgicar) ako se novokomponirane „hrvatske“ riječi pošto-poto ne uguraju u svaki govoreni i pisani tekst. /.../

66 O tome se čak izjašnjavao i bivši predsjednik vlade o čemu govori jedan od naslova objavljen u dnevnim novinama *Večernjem listu* 2005.: „Sanader: I dalje ću pisati 'neću' zajedno“; dostupno na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/sanader-i-dalje-cu-pisati-necu-zajedno-813929> (citirano 5. siječnja 2022).

67 Strah od stranoga jezika jedan je od ključnih faktora u učenju i uporabi stranoga jezika. Više o tome kako on nastaje i kako ga se osloboditi u Mihaljević-Djigunović (2002).

Naime, otada česte i (još češće) nasilne promjene u hrvatskom standardnom jeziku – poglavito u leksiku, ali i u sintaksi (npr. pošto-poto napuštanje konstrukcije veznika da + prezent kao nešto što je odlika samo srpskog jezika) i u tvorbi riječi („istjerivanje“ nekih sufikasa kao da nisu (i) hrvatski, npr. *-lac*, *-ka*, ali i drugih) – mogu se lijepo pratiti ne samo kao hrvatska jezična „inovacija“ (bilo kao oživljavanje arhaizama, bilo kao novotvorenice) nego i kao mjerilo hrvatske nacionalne svijesti, a to u našim prilikama nerijetko znači svrstavanje pod određene stranačke stjegove. (Opačić, 2014, 34)

Što se leksika tiče, devedesetih godina možemo govoriti o pojačanoj brizi ili, kako se često moglo čuti, skrbi o hrvatskome leksičkom blagu i revitalizaciji leksema iz pasivnoga jezičnog sloja, tj. onih koji se ranije nisu smjeli koristiti, uglavnom zbog toga jer su bili „previše hrvatski“. Nadalje, započinju obračuni s riječima stranoga porijekla i sve brojnijim anglicizmima. Poseban je odnos bio prema srpskome jeziku, pa je u to vrijeme tiskano niz razlikovnih rječnika hrvatskoga i srpskog jezika, jezičnih savjetnika i pruručnika, često sumnjive stručnosti, koji su pobudili veliko zanimanje javnosti, a promovirali su ih različiti mediji. Kao primjer navodimo tekst „višeputno emitirane propagandne poruke“ na Radiju 101 za *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka – „pravu knjigu u pravo vrijeme“. U njoj se autori poruke poigravaju razlikama između srpskog i hrvatskog jezika, na primjer u rečenici „To klokan odskače smjelo, al' kengur ne!“ navode hrv. *klokan* i *smjelo*, a srp. *kengur* i *smelo* (slika 16).

Sve te promjene, pogotovo leksičke, što smo već naglasile, izazivale su zbnjenost i nesigurnost govornika hrvatskoga jezika. Novi leksemi koji su se koristili imali su različit (standardno)jezični status. Lada Badurina (2015, 69–70) dijeli ih u tri skupine.

Prvoj skupini pripadaju hrvatski nazivi (vojno, pravno i administrativno nazivlje) koji su zakonskim aktima preko noći dobili apsolutnu prevlast u odnosu na ranije razdoblje, npr. *oficir* Jugoslavenske narodne armije nasuprot *časniku* Hrvatske vojske, jugoslavenski *pasoš* nasuprot novoj hrvatskoj *putovnici*. Zbog drukčije društvene stvarnosti dolazi do revitalizacije nekih leksema koji iz pasivnoga sloja ponovno prelaze u aktivni, npr. *županija* (administrativno-politička jedinica u Hrvatskoj), *župan* (onaj koji je na čelu županije) i *kuna* (hrvatska novčana jedinica) – ti leksemi baš zato što dobivaju terminološko značenje, prestaju biti arhaizmima, a brišu se i dotadašnje konotacije (npr. *kuna* kao gotovo bezvrijedna novčana jedinica u doba Nezavisne Države Hrvatske (1942–1945), naspram *kuna* kao stabilna konvertibilna valuta u samostalnoj Hrvatskoj).

RAZLIKOVNI RJEČNIK

Jednog znakovitog poslijepodneva u zoo-bašči: (bomp! bomp!)

Ž: Nu! Pogledaj, Strahimire plemeniti, ovog kengura dičnog u uzduh kako smjelo odskače on! A odskače meko, gle, na naše lijepo hrvatsko tle!

M: A ne, ne ne! To klokan odskače smjelo, al' kengur ne! I odskače meko, gle, al' ne baš o tle. Već, o kako mu samo nije zlo, ravno na tvrdo tlo!

Ž: Ma nemoj!, A, u čemu je razlika?

M: Razlika jest – i to fest!

U »Razlikovnom rječniku srpskog i hrvatskog jezika«!

Ž: Povucite crtu! –

M: Riješite zagonetku! –

Ž: Razlikujte se! –

M: U više od 30.000 leksičkih jedinica, izričaja, izreka i slično!

Ž: Vladimir Brodnjak – »Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika«!

M: Riječi zbog kojih se nekada išlo u buksu –

Ž: a danas u knjižaru! –

M: Ili izravno u »Školske novine« –

Ž: jer kod izdavača je jeftinije!

M: Vladimir Brodnjak –

Ž: »Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika« –

M: Prava knjiga u pravo vrijeme!

Ž: Školske novine, Hebrangova 40.

»Radio 101« – višekratno
emitirana propagandna poruka

Slika 16. Radijska reklama za *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka (1991)

Drugoj skupini pripada dio hrvatskih leksema koji koegzistiraju s internacionaliz-
mima, ponekad iste, a ponekad različite stilske vrijednosti, koji se najčešće javljaju
kao termini i koji će

/u/ razgovornom /.../ jeziku i u žargonima pojedinih struka biti posve
uobičajeni, a hrvatskome će jeziku imanentne purističke tendencije više
doći do izražaja u biranijem stilu. Tako se uz uobičajene lekseme *rezerva*,
faktor, *fotokopija*, *kompjuter/kompjutor*, *avion* itd. sve češće (ali ne i u
svim kontekstima) javljaju *pričuva*, *čimbenik*, *preslika*, *računalo*, *zrakoplov*.
(Badurina, 2015, 70)

Trećoj skupini pripadaju leksemi koji se iz raznih razloga, uglavnom nelingvističkih „nameću“ drugim, jednako prihvatljivim ili čak boljim leksemima (usp. i Pranjković, 2008a, 90–91; Opačić, 2014; Badurina, 2015, 69. i dr.). Prema Ivi Škariću (2005) to su leksemi visokoga simboličkog naboja koji pojačano ocrtavaju hrvatsku samobitnost. Naročito se to događa u općeuporabnome leksiku u kojem su neki leksemi dobili apsolutnu prednost, npr. *izvješće* (*izvještaj*), *nazočnost* (*prisutnost*), *uporaba* (*upotreba*), *podrijetlo* (*porijeklo*), *štovanje* (*poštovanje*), *perilica* (*stroj za pranje*), *postaja* (*stanica*), *u svezi* (*u vezi*) itd. Neki autori te lekseme nazivaju *kroatiz-mima*, a drugi govore o *ideologemima*. Vladimir Anić (2003, 425) *ideologem* definira kao leksem koji „pripada ideologiji ili se upotrebljava kao znak raspoznavanja među pripadnicima jedne ideologije (ideologem) ili služi za obrazloženje određene ideologije“. Za te je lekseme teško pronaći lingvističke argumente koji bi govorili u prilog njihovoj upotrebi i normativni ih rječnici uglavnom navode kao sinonime. Njihovu upotrebu mogu opravdati samo sociolingvistički i psiholingvistički razlozi. Naime, nakon nekoliko desetljeća ujednačavanja, odnosno unifikacije sa srpskim jezikom, razumljiva je (makar nije lingvistički opravdana) težnja za razlikovanjem. Drugim riječima, nakon nekoliko desetljeća prevladavanja ujedinjujuće funkcije standardnoga jezika u doba Jugoslavije, devedesetih godina teži se za razlikovnošću u odnosu na srpski jezik i prevladavanjem odvajajuće funkcije standardnoga jezika (Badurina, 2015, 70). Treba naglasiti da su širenju tih leksema uz administrativni jezik puno doprinijeli i hrvatski mediji u kojima se neke „riječi stalno vrte pa su, poput pjesama, na prvim mjestima top-lista“, a koje Branka Tafra naziva leksičkim stereotipima, o kojima kaže:

U nas su doskora ključne riječi u jeziku javnih medija bile *samoupravljanje*, *socijalizam*, *udruženi rad*, *samoupravni sporazum*, potisnule su ih *rat*, *izbjeglice*, *prognanici*, a danas su to, na primjer, *pretvorba*, *gospodarstvo*, *integracija*, *tranzicija*, *tajkun*, *privatizacija*, *poduzetnik*, *domovina*, te bez konkurencije *Hrvatska*, *Hrvat*, *hrvatski*, tri riječi koje su otkad je samostalno države po čestoti upotrebe među prvima. (Tafra, 2005, 205)

Hrvatska jezična politika devedesetih godina okomila se također na strane riječi, posebno na srbizme koji „predstavljaju neprijatelja koji ne ugrožava samo manifestiranje nacionalnog identiteta već i samu naciju“ (Lučić, 2007, 338). Tako su neki leksemi koji su se često upotrebljavali, ali su smatrani srbizmima, postali tabuizirani, npr. *obezbijediti*, *spisak*, *hiljada* itd. i umjesto njih isključivo se koriste *osigurati*, *popis*, *tisuća* itd. Među njima ima i riječi za koje „nije bilo nikakvih iole ozbiljnih razloga da postanu zazorne“ (Pranjković, 2008a, 90) – osim, dodajmo, što su „hrvatskije“, npr. *izvješće* (*izvještaj*), *priopćenje* (*saopćenje*), *pučki* (*narodni*) itd.

Budući da je u standardnome hrvatskom jeziku u devedesetim godinama u prvome planu težnja za razlikovanjem, to je razdoblje bilo povoljno za objavljivanje mnogih razlikovnih rječnika, jezičnih savjetnika i priručnika, pa čak rječnika suvišnih riječi u hrvatskome jeziku u kojima se pitanjima hrvatskih i srpskih pretežno leksičko-semantičkih razlika pristupalo s malo stručnosti, ali zato puno nestručnih i dijelom tragikomičnih pretjerivanja, na što su upozoravali brojni autori, npr. Pranjković (1992/93), Samardžija (1993/94), Peti (2006), Peti-Stantić i Langston 2013) i dr. Osim Brodnjakova *Razlikovnoga rječnika srpskog i hrvatskog jezika* (1991), pojavili su se i mnogi diletantski rječnici i jezični savjetnici upitne kvalitete (više o tome u Peti, 2006) koje su neki poznati hrvatski lingvisti dočekali hvalospjevima. Brojni razlikovni rječnici i priručnici preporučuju raznovrsne neologizme i rjeđe arhaizme. U protjerivanju stranih riječi iz hrvatskoga jezika najdalje je otišao Mate Šimundić (1994) u *Rječniku suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku* u kojemu su za internacionalizme ponudene ove zamjene: *naestnik* (*tinejdžer*), *vježbatelj* (*trener*), *tjednica* (*vikend*) itd. (Pranjković, 2008a, 89–93).

Veliku su ulogu odigrali i jezični savjeti u medijima, npr. različite kolumne, radio i televizijske emisije i sl. (više o tome u Peti-Stantić i Langston, 2013) koji se uglavnom bave leksičkim pitanjima hrvatskoga jezika donoseći popise „zabranjenih“ riječi (više o tome u Pranjković, 1997) i preporučujući „hrvatskije“ lekseme. Zanimljivi su kriteriji procjenjivanja, primjerice „dobre“ i „loše“ riječi u jednome od savjetnika. Jedino je mjerilo „*hrvatskosti neke riječi*“ upotreba „te riječi u hrvatskom jeziku – od starine do danas“ (Dulčić, 1997, 7). Ideološki opterećen diskurs obilježje je većine rasprava u tome savjetniku, u kojemu se objašnjava (ne)podobnost određenoga leksema u hrvatskome jeziku, npr. zašto se u tome jeziku ne smije upotrebljavati leksem *spisak*, već *popis*:

Ruskih je posuđenica mnogo više u srpskom jeziku nego u hrvatskome, pa su se mnogi srpski rusizmi pokušali u vrijeme *jednačenja po srpskosti* uvući bez potrebe i u hrvatski jezik. Takvima u hrvatskome jeziku nema mjesta. (Dulčić, 1997, 31)

i zašto se npr. mora upotrebljavati leksem *podrijetlo* umjesto leksema *porijeklo*:

Ali taj je lik *samo naš*. Sada kada možemo slobodno birati, vagati što nam bolje odgovara, kada možemo iz obilja leksičkog fonda odabrati za normu ono što je *samo naše* i tako stvarati razlike od istočnih nam susjeda – iza-berimo svoje. Dakle *podrijetlo*. (Dulčić, 1997, 123)

Zaključno moramo naglasiti da su spomenuti rječnici, savjetnici i priručnici u ono doba nanijeli više štete nego koristi i uzrokovali brojne nesporzume, i to ne samo u Hrvatskoj već i na stranim sveučilištima. No kasnije su jednostavno „pali u zaborav“.

Hrvatsku (standardno)jezičnu praksu devedesetih godina 20. stoljeća dijelom je obilježio i tzv. hrvatski novogovor koji postoji

u značenju *s i m b o l a* nove faze političke egzistencije hrvatskoga jezika: njime se naime ističu razlike između hrvatskog u hrvatskoj državi i hrvatskog pod utjecajem srpskog u bivšoj Jugoslaviji. (Lučić, 2009, 442)

Osim klasičnoga *zrakomlata*, koji je na neki način postao simbolom identiteta hrvatskog jezika (Lučić 2007: 343), spomenimo neke novotvorenice: *nadnevak* (*datum*), *pismobrana* (*arhiv*), *radiopostaja* (*radiostanica*), *mamutnjak* (*džambodžet*), *bankovnica* ili *glavnjak* (*džekpot*), *bogataši* ili *mondenci* (*džetset*) itd. Rijetke od njih zaživjele su u jezičnoj praksi, kao npr. *radiopostaja*, *djelatnik* itd. Čak se išlo tako daleko da se leksik normirao u pravopisu (iako to uopće nije pravopisno pitanje), posebno u pravopisnome rječniku Babića-Finke-Moguša (1996) koji umjesto tuđica nude zamjene za anglizme, objašnjavajući taj postupak u najmanju ruku na neobičan način, što se može iščitati iz polemike između Stjepana Babića i Ive Pranjkovića koji kaže:

Veli [Babić] da nije mogao mirno staviti te neprihvatljive tuđice u rječnik, nego je ponudio zamjene „koje su se već javile i upotrebljavale ili sam morao na brzinu nešto smisliti da tuđice načnem“ (!?). On nije mogao dakle staviti u rječnik riječi koje se normalno upotrebljavaju i koje čak nemaju ni zamjena, a mirno je mogao „smisliti nešto na brzinu“, a to znači tjerati sprdnju i s riječima i s jezikom i s pravopisom. (Pranjković, 1997, 85–86)

Različitim su načinima vladajuće političke elite usmjeravale razvoj hrvatskoga jezika u smjeru kojim su željele. Tako je npr. časopis *Jezik* 1993. počeo organizirati Natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ koja dosada nije zabilježena ni u jednome hrvatskom rječniku, s napomenom da prednost imaju zamjene za anglizme. Godine 2006. bilo je čak 500 prijedloga, 47 riječi ušlo je u uži izbor, a pobijedila je riječ *uspornik* koja treba zamijeniti metaforički izraz *ležeći policajci* ili *hupseri*. Godine 2007. pobijedile su riječi *naplatnica* za *naplatnu kućicu*, *opuštaonica* za *wellness* i *borkinja* za *ženu borac*; 2008. *proširnica* za *stent*; 2009. *osobnik* za OIB (osobni identifikacijski broj koji dodjeljuje porezna uprava), 2010. *ispraznica* za *floskulu*, 2011. *zatipak* za *tipfeler*. Stjepan Babić u *Komentaru izbora najboljih riječi za 2007.* za riječ *opuštaonica* kaže:

Dobra i potrebna riječ. Ne samo što je *wellness* tuđica, nego je i nejasna. I prije mi je zapela za oko i tražio sam zamjenu za nju, ali ju nisam mogao naći jer nisam znao što zapravo znači. Zapisao sam i nekoliko primjera, ali iz njih nisam mogao odgonetnuti značenje, vidi se da je

značenje blisko fitnessu, ali ne vidi se jasno značenje ni jedne ni druge, nisam vidio granicu među njima i zato nisam mogao smisliti hrvatskih zamjena za njih. (Babić, 1995, 111)

Povjerenstvo koje je izabralo tri pobjedničke riječi u 2007. godini ovako objašnjava izbor riječi *opuštaonica*:

Opuštaonica zamjena za englesku riječ *wellness*. Pripada riječima na -onica, npr. *čekaonica*, *kupaonica*; najduža je *propovjedaonica* (7 slogova). Prednost je *opuštaonice* što je inventivna tvorenica. Analogijom prema *opuštaonici*, *fitnes* bismo mogli nazvati *jačaonica* (*vježbaonica*).⁶⁸

Godine 2012. povjerenstvo za izbor najbolje riječi prosudilo je da pristigle riječi ne zadovoljavaju postavljena Jezikovna pravila – ili nisu zamjene za tuđice ili nisu tvorene u skladu s hrvatskim tvorbenim sustavom ili nisu nove. Uz to, prisitglo nam je i mnoštvo prijava pod lažnim imenima, a to znači da su pojedinci, lažno se predstavljajući, predlagali i do pedesetak riječi makar pravila nalažu da jedna osoba može predložiti najviše pet riječi. Uzevši sve u obzir, odlučili smo ne dodijeliti nagrade. (Ham, 2013, 200)

Dok je 2018. prvonagrađena riječ bila *zapozorje* za *backstage*, drugonagrađena *oznak* za *brend* i trećenagrađena *bilješkinja* za *javna bilježnica*, godine 2019. ponovno nisu proglašene najbolje hrvatske riječi. Iako organizatori natječaja smatraju da cilj natječaja nije „nametnuti“ novotvorenice, slažemo se s mišljenjem Kovačeca (2006, 95) koji naglašava da „diletantsko individualno izmišljanje leksičkih novotvorina, često bez sustava i bez svrhe, ostaje samo loš folklor“. Slika 17 prikazuje finaliste Natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ 2021. godine.

Takav novogovor u Hrvatskoj, a pogotovo u inozemstvu asocirao je na nešto strano i nepoznato i mnogi Hrvati izvan domovine jednostavno nisu mogli prepoznati *svoj* jezik. U svakome slučaju novogovor nije donio ništa dobro, naprotiv, on je razgradio /.../ sintaksu, poremetio pravila tvorbe, ograničio vitalne funkcije jezika hrvatske književne tradicije, degradirao dio leksika na funkciju praznih riječi, kompromitirao dio frazeološkog blaga, iskvario stilove i pomiješao njihove funkcije, obezvrijedio značenja. (Sesar i Vidović, 2001, 623)

---

68 Završen natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ u 2007. *Jezik*. 55/2. (2008). 73.

velepošast	pandemija
novosnik	newsletter
obnovnik	regenerator
subolesti	komorbiditeti
suncozor	solarna ploča
dišnik disajnik	respirator
društvo društvo obustavka	lockdown
rukozborac	osoba koja govori znakovnim jezikom za osobe oštećena sluha
preklikati	screenshotati
zabranjenica	tabu
prebrisač prebrisnik	korektor
kihobran	sneez protector stakloplastično pomagalo koje štiti od kihanja i ostalih kapljičnih napada. :)
kartičnik	etui za kartice
kockomat	engl. <i>slot machine</i> ; slotovi, slot aparat, slično kao kladomat, samo ne za kladenje nego za kockanje)
samoosama	samoizolacija
šeksipirti se	na razmetljiv se i neopravdan način praviti/prikazivati velikim piscem (pjesnikom, dramatičarom, i sl.), tj. kad se netko (a dakako neutemeljeno) busa kao da je ravan

Slika 17. Finalisti Natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ 2021.

Bilo je i takvih primjera, na koje upozorava Pranjković (2008a), da se u nekim tipovima tekstova, pogotovo onima koji su bliži „desnijim“ strankama i/ili su im autori pretjerani puristi, nameću leksemi tipa: *predočnik (ekran)*, *brzoglas (telefon)*, *samokres (pištolj)*, *samovoz (automobil)* itd. Zbog takvih „poduhvata“ jezične politike, kao i zbog nekih nekompetentnih pojedinaca (pogotovo među autorima razlikovnih rječnika i različitih jezičnih savjetnika), službeno se hrvatskoj jezičnoj politici (za razliku od srpske) prigovarao dogmatski purizam (sl. i Granić, 2013, 72). Rezultati istraživanja Peti-Stantić i Langstona (2013) te Czerwińskoga (2012) pokazuju da je bilo čišćenja hrvatskoga jezika nakon 1991. godine, no te promjene nisu bile ni nagle ni dosljedne, kao što su tvrdili neki autori oslanjajući se na intuiciju. Mediji su se polarizirali tako da je izbor pojedinih jezičnih jedinica ovisio o ideološkoj orijentaciji medija, što ukazuje na političku dimenziju jezičnoga purizma. Što je izvor nacionalniji, tim je vjerojatnija realizacija purističke jezične politike. No čak ni izrazito nacionalistički mediji ne pridržavaju se dosljedno preporuka, odnosno uz „čiste hrvatske lekseme“ koristili su i politički nepodobne lekseme. Uglavnom je riječ o promjenama frekventnosti upotrebe pojedinih oblika, a ne o potpunoj zamjeni postojećih leksema novima. No u novome tisućljeću možemo govoriti o normalizaciji norme. Naime prema rezultatima istraživanja jezika medija Branke Barić (2015, 42) u hrvatskome se jeziku „prestaje s radikalnim purističkim zahvatima“.

3.5.3. Pravopisna previranja

Devedesetih godina 20. stoljeća hrvatska je jezična politika nakon obračunavanja s „nepodobnim“ leksemima i različitim „novinama“ te nakon „proganjanja“ srbizama iz hrvatskoga jezika namjerno počela destabilizirati pravopisnu normu započevši borbu za prevlast službenoga pravopisa, tj. onoga koji će biti odobren za upotrebu u školama. Osim što je pravopisna norma najeksplicitnija norma, pravopis je, bez ikakve dvojbe, i sociolingvistička i sociopolitička činjenica. Sociolingvistička sastavnica pravopisne norme uvjetovana je društvenim kontekstom; njome se, naime, regulira pismenost velikoga broja ljudi, što se može organizirati samo institucionalizirano. Dakle, jezična i izvanjezična narav pravopisne norme ogleda se u dvostrukoj autoritarnosti (Čužić, 2015, 27). Prvu čini sustav pravopisnih pravila koja sastavljaju stručni „autoriteti“ (lingvisti), a drugu nejezični „autoriteti“, odnosno državne institucije koje donose konačan sud o tome hoće li ili neće određena pravila biti prihvaćena i postati službenom normom (u Hrvatskoj npr. pravopis potvrđuje Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske). Upravo zato je pravopisna norma najizravnije pod utjecajem državne (službene) politike i podložna zloupotrebi, pri čemu ona kao takva ništa nije kriva, već su krivi oni koji je zloupotrebljavaju. Pritom moramo reći da je u Hrvatskoj devedesetih godina bilo ideološko nametnutih jezičnih rješenja na različitim razinama i da su neka od njih postala „sastavnica koju kao takvu nudi jezik“ (Čužić, 2015, 215) i koja su s vremenom prihvaćena.

Ako se u Jugoslaviji hrvatska pravopisna norma morala ujednačavati prema *novosadskome pravopisu*, očekivalo se da s njom u samostalnoj Hrvatskoj neće biti većih problema. Međutim, ona je postala glavni predmet rasprava i sporenja među lingvistima, političarima i u široj javnosti, čemu je, naravno, pogodovala moć određenih političkih opcija. Nadalje, problem je bio i u tome što se hrvatska pravopisna norma stalno propitivala u odnosu na novosadsku s ciljem da se što više udalji od nje, umjesto da bi se nastojala što bolje propisati (Badurina i Pranjković, 2009, 308).

O pravopisnim se pitanjima raspravljalo u sklopu različitih povjerenstava i/ili vijeća, gdje su još više dolazila do izražaja ova ili ona politička uvjerenja. Tako je početkom 1991. osnovano Jezično povjerenstvo Matice hrvatske, čiji je predsjednik bio Stjepan Babić, a 2005. Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika s predsjednikom Radoslavom Katičićem (osnivač Vijeća bilo je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa⁶⁹) – oba tijela bavila su se prije svega načelnim pravopisnim pitanjima.⁷⁰

69 U međuvremenu je Ministarstvo promijenilo naziv u Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

70 Pritom je neobično da je Jezično povjerenstvo o pravopisnim pitanjima raspravljalo tek na svojoj 9. sjednici, a onda je opet nastao jednogodišnji prekid rada. Više o tome, kao i o direktnome „miješanju“ politike u jezična pitanja u Pranjković (2008a, 40–41).

Krajem 1992. godine Jezično povjerenstvo Matice hrvatske tražilo je očitovanje pojedinih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova te državnih ustanova o tome jesu li za morfološki (tj. etimološki) ili za fonološki pravopis. Predlagale su se radikalne pravopisne promjene:

- a) umjesto bivšega jata pisanje *ie* u dugim slogovima, npr. *mlikeo* umj. *mlijeko*;
- b) pisanje *je* u kratkim slogovima i u riječima s tzv. pokrivenim *r* (tamo gdje *r* dolazi iza konsonanta), npr. *strjelica* umj. *strelica*;
- c) pisanje *d* i *t* u oblicima imenica na *-tak*, *-dak*, *-tac*, *-dac*, *-tka* ispred *c* i *č*, dakle pisanje *sudca* umj. *suca*.

Riječ je dakle o velikim promjenama⁷¹ kojima se postojeća pravopisna praksa namjerno željela destabilizirati, i to tamo gdje to jednostavno nije bilo potrebno. Većina hrvatskih ustanova izjasnila se protiv predloženih (općih) načela, pogotovo onih radikalnih, počevši od Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu do Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (više o tome u Pranjković, 1997, 51–57. i 2008a, 39–51). Bez obzira na to nova, ideološki nametnuta, pravopisna rješenja imala su veliku simboličku funkciju, a neka od njih, koja su se provukla kroz medije i obrazovanje, bila su i s vremenom prihvaćena.⁷² Osim toga izbor ovoga ili onoga rješenja (npr. *pogreška* ili *pogrješka*) politički je obilježavao ne samo korisnike jezika već i pravopisne knjige koje se u javnosti etiketiralo s obzirom na to za koje se rješenje odlučuju; npr. oni koji su pisali *neću* i *pogreška* bili su „ljevičari“ ili „novosađani“. Ukratko, Povjerenstvo je na čelu sa svojim predsjednikom vodilo otvorenu borbu na stvaranju što je moguće više razlika između hrvatskoga i srpskoga i time destabiliziralo postojeću pravopisnu normu i poljuljalo pismenost prosječnoga govornika hrvatskoga jezika, na što su upozoravali npr. Pranjković 2008a, Badurina 2015. i dr.

Slično kao i Jezično povjerenstvo Matice hrvatske, Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika (dalje u tekstu Vijeće) raspravljalo je o aktualnim pitanjima hrvatskoga jezičnog standarda, među kojima su i temeljna pitanja pravopisne norme. Naročito su se burne diskusije vodile o dvjema temama, i to o sastavljenome i rastavljenome pisanju niječne čestice *ne* i enklitičkih oblika glagola htjeti (*ne ću* ili *neću*) te o pisanju

71 Detaljnije o tome i razlozima za njihovo uvođenje u Badurina (2015, 72–75) i Pranjković (2008a, 43).

72 Tako su u određenome periodu oba pravopisa koja su u bila u upotrebi dozvoljavala oba načina pisanja (*brjegovi* i *brjegovi*). Babić-Finka-Mogušev pravopis (1994, 45), koji zapravo uvodi pisanje *j* iza pokrivenog *r*, dozvoljava i stari način pisanja uz u najmanju ruku „neobično“ objašnjenje: „Iako je dosadašnja novija norma priznavala samo likove *bez j*, ipak su se i u posebno pažljivo tiskanim tekstovima javljali likovi i sa *j* jer se tako često govori, a kako je to opravdano, to se može i pisati. Ipak, neki su se likovi sasvim uobičajili bez *j* /.../.“ Anić-Silićev pravopis (2001, 125) u rječniku navodi oblike zapisa sa *e*, a u pravilima upozorava da „b/ez obzira na gornje načelo u praksi se ponegdje nailazi na pisanje *brjegovi*, *sprječavati*, *vrjedniji*, *crjepić* i sl.“ (u izvornome tekstu označeno masnim slovima; više u Požgaj Hadži, 2002, 53).

već prije spomenutoga *j* iza pokrivenoga *r*, što se može pročitati u zapisnicima Vijeća⁷³, objavljenih priopćenja za javnost, kao i iz brojnih polemika među pojedinim hrvatskim lingvistima (više o tome u Pranjčević 2008a: 21–51. i Požgaj Hadži i Balažić Bulc 2017). Nakon 27 održanih sjednica, dolaskom na vlast druge političke opcije, Vijeće je ukinuto 8. svibnja 2012. odlukom ministra i s obrazloženjem da se jezikom na stručnoj i znanstvenoj razini moraju baviti instituti i visokoškolske ustanove.

Devedesete godine 20. stoljeća bile su „obilježene procvatom pravopisne djelatnosti u Hrvatskoj“ (Badurina, 2006, 149). Borba se vodila za pravopis autora Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša čiji su autori nekritički hvaljeni kao „navodni čuvari i promicatelji stvarne hrvatske pravopisne tradicije“ (Badurina i Pranjčević, 2009, 316), a optuživalo se Anić–Silićev, a kasnije i Badurina–Marković–Mićanovićev pravopis koji su pravopisnu normu i metodološki i sadržajno sustavnije propisali.⁷⁴ Dakle, riječ je o trima skupinama pravopisaca koji međusobno konkuriraju i stručno, i politički, i tržišno, i financijski. Supostojanje čak pet pravopisnih knjiga, uključujući i školska izdanja, izazivalo je brojne nedoumice u javnosti, a posebno u odgojno-obrazovnome sustavu te zahtjeve za rješavanjem „pravopisne anarhije“. Rješenje je ponudio Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje koji je travnja 2013. predstavio radnu verziju *Hrvatskoga pravopisa*⁷⁵ koji je iste godine dobio preporuku tadašnjega Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske za uporabu u osnovnim i srednjim školama i koji je i danas važeći pravopis. Zaključno možemo reći da ovaj prikaz hrvatske pravopisne situacije pokazuje kako se relativno stabilna hrvatska pravopisna norma (koja se doduše dijelom mijenjala, ali je u osnovici ostajala ista – fonološko-morfonoška/morfološka) zbog različitih tumačenja tradicije hrvatske (pravo)pismenosti, može destabilizirati ako je to u interesu aktera vodeće jezične politike.

3.5.4. Zaključak

Kada je riječ o promjenama koje su zahvatile hrvatski standardni jezik od devedesetih godina 20. stoljeća do danas, moramo reći da relevantnih sociolingvističkih istraživanja o tome nema. Ipak, uzimajući u obzir mišljenja različitih autora, može se zaključiti da u jezičnome sustavu gotovo da i nema promjena, osim na leksičkoj razini. Međutim, kao što smo vidjeli, mnoge leksičke „novine“ (bolje reći „starine“)

73 Navodno, članovi Vijeća nisu smjeli govoriti o tome što se raspravljalo na sjednicama Vijeća; za komunikaciju s javnošću bio je isključivo „zadužen“ predsjednik Vijeća. Zapisnici i zaključci sjednica Vijeća od 2005. do 2012. dostupni su na: <http://pravopis.ihj.hr/uploads/vijece-za-normu.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

74 Spomenutim pravopisima dodavane su različite etikete: Babić–Finka–Moguševu „desni“ (pravi hrvatski, desničarski, nacionalistički) i Anić–Silićevu „lijevi“ (nehrvatski, suvremen, novosadski), a između njih smješten je Badurina–Marković–Mićanovićev pravopis, što je odraz ispolitiziranosti hrvatskoga društva (više o tome u Požgaj Hadži i Balažić Bulc, 2017. i Volenec, 2015). Detaljniji popis izdanja pravopisa v. u *Izvorima*.

75 *Hrvatski pravopis*, 1. internetsko izdanje dostupno na: <http://pravopis.ihj.hr/pravopisna-pravila.php> (citirano 5. siječnja 2022).

zapravo nisu zaživjele u jezičnoj praksi. Slažemo se s mišljenjem Dubravka Škiljana koji je, govoreći o toj temi u intervjuu 2005. godine, naglasio:

Prava se promjena dogodila, čini se, u svijesti govornika i u jezičnoj zajednici, gdje je uvjerenje u to da je hrvatski jezik sasvim autonoman i bitno različit (bar) od srpskoga neusporedivo jače usađeno nego što je bilo prije 1990. godine. To je jedan od nesumnjivih uspjeha sadašnje jezične politike i njezine ideologije, bar s njezina stajališta, a u jednoj zločestoj interpretaciji moglo bi se pomisliti da je to ujedno i jedan od rijetkih stvarnih uspjeha hrvatske politike. (Dragojević i Svilar, 2005, 22–23)

Vidjeli smo da hrvatsku jezičnu politiku obilježavaju različiti nesporazumi. Jedni smatraju da bi jezičnu politiku trebalo voditi poštujući osnovne parametre opće standardologije, a drugi se još uvijek obračunavaju s prošlošću, s odnosom prema srpskome jeziku, s čišćenjem hrvatskoga od unitarizacije, s izbacivanjem svega što je silom ušlo u njega itd., što zaista nije produktivno (Pranjковиć, 2008a). No već na pragu tisućljeća prestali su zahvati i počela je stabilizacija norme. Hrvatska jezična problematika nije više toliko ispolitizirana kao što je bila u početnim godinama hrvatske samostalnosti. Međutim, ni danas, nakon triju desetljeća, još uvijek ne možemo govoriti o sustavnoj jezičnoj politici ni hrvatskoga kao prvoga (materinskoga), a ni hrvatskoga kao drugoga/stranoga jezika.⁷⁶

3.6. Srbija

Nakon raspada Jugoslavije 1992. Srbija i Crna Gora ujedinile su se u Saveznu Republiku Jugoslaviju (dalje u tekstu SR Jugoslavija) koja je postojala do 2003. godine, kada je preimenovana u državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, koja je slijedom događaja – osamostaljenjem Crne Gore 2006. godine – postala Republika Srbija. Politički burne devedesete godine 20. stoljeća, raspad zajedničke države, velike promjene izazvane jezičnom politikom u okruženju (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, a nešto kasnije i u Crnoj Gori) nisu uvjetovale radikalne jezične promjene u srpskome jeziku. Za razliku od hrvatskoga, srpski jezik nije trebao svoju samostalnost i nacionalni identitet potvrđivati i dokazivati jer je već ranije imao prestižniji status unutar srpskohrvatskoga jezika.

76 Upozoravam ovdje na tekst Augusta Kovačeca objavljen 2012. godine s indikativnim naslovom *Hrvatska danas – bez sustavne jezične politike*. Iako imamo drukčije mišljenje o Zakonu o hrvatskome jeziku, slažemo se s autorom kada kaže: „Od svih slavenskih zemalja jezična politika u Republici Hrvatskoj na najnižim je mogućim granama. Sva je prilika da će jezičnu politiku u Hrvatskoj od sada voditi *klanovi, klike i različite privatne, stranačke i ideološke skupine*, i to vjerojatno prema gnomskim savjetima diletanata koji ljude na vlasti besplatno savjetuju ne bi li zatim indirektno svaki savjet stotruko naplatili – na štetu hrvatske nacionalne i jezične zajednice. Hoće li nam uskoro biti nužna nova Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskoga jezika!"; dostupno na: <http://www.matica.hr/kolo/374/Hrvatska%20danas%20%E2%80%93%20bez%20sustavne%20jezi%C4%8Dne%20politike/> (citirano 5. siječnja 2022).

Ipak, novi smjer u jezičnoj politici očitovao se prvo u promjeni naziva jezika iz *srpskohrvatskoga* na *srpski* te u nekim drugim oblicima jezičnih promjena koje provode nacionalistički orijentirani akteri (od nekih lingvista, književnika do institucija, različitih udruženja itd.). U tome smislu opisujemo sociolingvističku situaciju u Srbiji i srpsku jezičnu politiku toga razdoblja.

3.6.1. Planiranje statusa srpskoga jezika

Danas je srpski standardni jezik službenim i općekomunikacijskim jezikom dviju sociokulturnih (državnih) zajednica iste vjeroispovijesti: Republike Srbije i Republike Srpske⁷⁷, a do 2006. bio je i službeni jezik Crne Gore s nazivom srpski jezik ijekavskoga tipa⁷⁸. Njegovu pravnu (ustavnu i zakonsku) problematiku na unutar-njemu i na međunarodnome planu reguliraju ustav i različiti zakonski akti u kojima se navodi naziv jezika, izgovor (ekavski i ijekavski) i pisma jezika u službenoj upotrebi, kao i službena upotreba jezika i pisama nacionalnih manjina.

Ustav Republike Srbije iz 1990. godine, u kojemu je u nazivu države izbrisano *Socijalistička*, donesen je neposredno prije raspada Jugoslavije, kada se nije znalo kakva će biti njezina sudbina. U članku 8. toga Ustava još uvijek se navodi dvočlani naziv jezika u službenoj upotrebi – *srpskohrvatski*, ne navodi se dvojestvo izgovora (ekavski i ijekavski) i prednost se daje ćirilici kao obaveznoj u službenoj upotrebi, dok se latinica u toj funkciji pojavljuje „na način utvrđen zakonom“.

Član 8.

U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi na način utvrđen zakonom.⁷⁹

Kako je u međuvremenu SFR Jugoslavija prestala postojati, 1992. proglašen je Ustav SR Jugoslavije, čijim su sastavnim dijelom Srbija i Crna Gora. U njemu je promijenjen naziv jezika – umjesto srpskohrvatskoga pojavljuje se *srpski*, što je nakon raspada zajedničke države u Srbiji prihvaćeno bez većih problema budući da se jednočlani naziv jezika (dakle srpski) koristio i ranije u neslužbenoj upotrebi. Za razliku od prethodnoga Ustava Republike Srbije iz 1990. ponovno se pojavljuje

77 Republika Srpska je sastavni dio Bosne i Hercegovine, tj. jedan od dvaju entiteta (drugi je Federacija Bosne i Hercegovine) koji obuhvaća 49% njezine površine. Nakon rata (1992–1995) njezino stanovništvo pretežno čine Srbi.

78 Zato neki autori, npr. Miloš Okuka, govore o trima varijantama standardnoga srpskog jezika koje imenuju na osnovi regija (država, republika): srpska (srbijanska), crnogorska i bosanska ili prema geografskom položaju jezičnih regija: istočna, južna i zapadna. Svaka od njih ima prepoznatljive karakteristike na različitim jezičnim razinama, posebno leksičkoj (Okuka, 2009, 221). U međuvremenu je južna varijanta 2007. godine postala crnogorskim standardnim jezikom.

79 Ustav Republike Srbije (1990); dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

formulacija o dvojstvu izgovora (ekavskoga i ijekavskoga). Konkretno, u članku 15. Ustava SR Jugoslavije iz 1992. piše:

Član 15.

U Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj upotrebi je srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi, u skladu sa ustavom i zakonom.⁸⁰

Do ponovne promjene Ustava Republike Srbije dolazi 2006. godine. Za razliku od promjene naziva jezika koja je bila opravdana i prethodnom tradicijom, odnosno korištenjem jednočlanoga naziva jezika u neslužbenoj upotrebi, kao i političkim događanjima, ovaj Ustav uopće ne spominje službenu upotrebu latinice u srpskome jeziku, kao ni različite izgovore. Konkretno u članku 10. pod naslovom *Jezik i pismo* navodi se:

Član 10.

U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćiriličko pismo.⁸¹

Kao što vidimo u članku 10. Ustava Republike Srbije (2006), izričito se naglašava da je u službenoj upotrebi samo ćirilično pismo, čime se umanjuje službeni status latinice kao alternativnoga pisma srpskoga jezika koje se koristilo desetljećima i u jezičnoj se stvarnosti još uvijek koristi. O tome će biti riječi nešto kasnije.

Ranije smo pokazale da su se u susjednoj Hrvatskoj, a kasnije ćemo vidjeti i u Bosni i Hercegovini, dogodile brojne jezične promjene. Za razliku od toga, srpski jezik nije mijenjan izvana. Poslužimo li se riječima Milorada Radovanovića, Srbi su

u tom pogledu nastavili ići već utabanim putem. /.../ I – *tako je "srpski" (p)ostao "srpski"*. Sa oba izgovora, sa oba pisma, nepurističan pri tom. Sklon internacionalizmima svakovrsnim, balkanizaciji i evropeizaciji istovremeno. (Radovanović, 2009, 206)

Jednostavno rečeno, u srpskoj je javnosti

prevladalo osećanje da je srpski jezik „svoj na svome“, da je on ionako osnova bivšeg srpskohrvatskog, te da ako drugi imaju potrebu da svoj zasebni identitet potvrđuju (i jednočlano nacionalno ime opravdavaju) leksičkim i strukturalnim udaljavanjem od srpskog, ovaj nema takav poriv. (Bugarski, 2013, 98)

80 Ustav Savezne Republike Jugoslavije (1992); dostupno na: <http://mojustav.rs/w-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf> (citirano 5. siječnja 2022).

81 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS 98/2006; dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (citirano 5. siječnja 2022).

3.6.2. Jezik kao nacionalna svetinja

Budući da srpski jezik nije imao potrebu za dokazivanjem vlastitoga identiteta, kao ni potrebu za distanciranjem od drugih susjednih jezika, ovdje govorimo o „reduktivnom tipu nacionalizma“ koji, prije svega, brani vlastito tlo (Bugarski, 2012, 52). Nadalje, u Srbiji je, za razliku od Hrvatske, bilo manje organiziranih kampanji jezičnoga inženjeringa (npr. u sklopu različitih odbora, vijeća, pa i važnijih ustanova kao što je akademija), ali zato je bilo više pojedinaca (nacionalnih lingvista, književnika, javnih ličnosti itd.), odnosno neformalnih grupa koje su „brinule“ o srpskome jeziku i njegovu narodu. Svi oni propagiraju različite popularne stavove o obrani ugroženoga srpskog jezika od svega tuđega i zalažu se za njegovo vraćanje *duhovnom prostoru (srpske) nacije*.

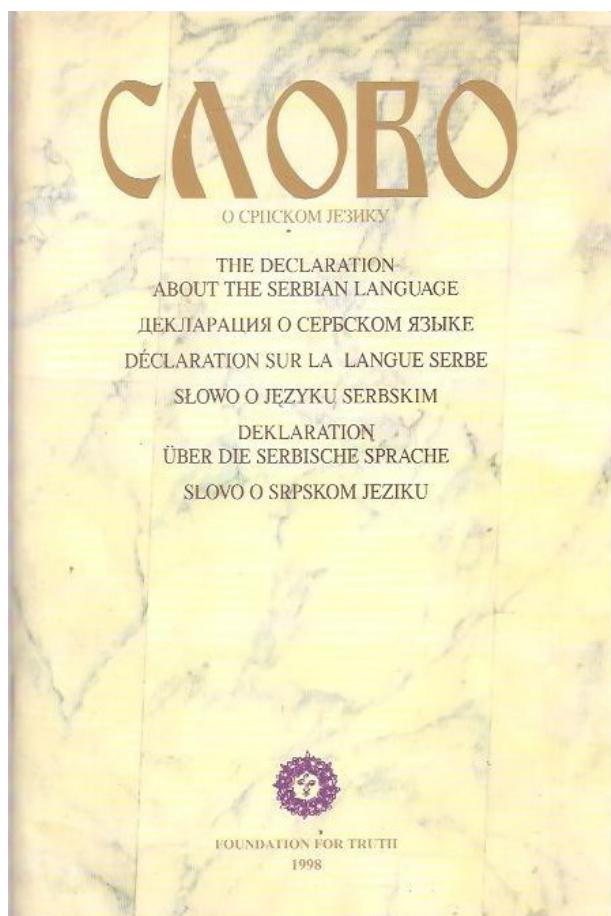
Prema Čoloviću (2008, 54–57) mit *duhovnog prostora nacije* nastaje razgraničavanjem s fizičkim prostorom (zemaljsko-nebesko), obilježen je tragovima povijesti i kulture (srednjovjekovni gradovi, manastiri, poprišta bitaka, grobovi itd.), a obuhvaća sve pripadnike jednoga naroda ma gdje živjeli, pri čemu svaka nacija ima svoj specifičan karakter. Pri tome se granice *duhovnog prostora nacije* podudaraju s granicama nacionaloga jezika, koji postaje *nacionalna svetinja* o kojoj vode brigu, kao što smo već rekli, odabrani nacionalni lingvisti i književnici, pogotovo pjesnici (ne samo u Srbiji već i u drugim novoosnovanim državama). Tako „otporan“ srpski jezik postaje bedem, štit ili posljednje utočište nacije. Ukratko, jezik se slavi kao parareligijski kult, o njemu pjevaju pjesnici odnosno „sveštenici jezika“, kao npr. Matija Bećković kojemu je jezik „naša nevidljiva crkva“. S druge strane, neki lingvisti još su dramatičniji govoreći o srpskome jeziku. Tako Radmilo Marojević upozorava da je kulturna izdaja srpskoga naroda najveća nacionalna izdaja, a „izdajući jezik izdaje se i sopstvena istorija i sopstvena budućnost“, dok je za Miloša Kovačevića jezik srpska nacionalna *lingua sacra* koju od Srba nitko nije prodavao, iako je srpski jezik bio „otiman od jačih od nas, a oni su znali da, ukoliko uzmu jezik, uzimaju i narod“ (sve citirano prema Čoloviću, 2008, 38–39).

Povratak duhovnosti značio je očuvanje i vraćanje korijenima Srpske pravoslavne crkve i tradicije od kojih se srpski jezik u 19. stoljeću odvojio reformama Vuka S. Karadžića. Sve to se odražavalo i u fonološko-grafološkim detaljima, kao npr.

u rečima *Srbstvo, srbski*, dakle sa antipravopisno ali „rodoljubivim“ *b* umjesto *ѣ*, što je specijalitet nekih kleronacionalističkih omladinskih grupa, ili ispisivanje banalnih tekstova kao što su kafanski jelovnici i etikete na flašama piva neveštom imitacijom svečanog srednjovekovnog pisma na kojem je napisano Miroslavljevo jevanđelje⁸². (Bugarski, 2013, 99)

82 *Miroslavljevo jevanđelje* najznačajniji je ćirilčni spomenik srpske i južnoslavenske, odnosno srpskoslavenske pismenosti 12. stoljeća.

Za razliku od neformalnih grupa i pojedinaca zaduženih za *povratak duhovnosti*, sasvim je drukčije pretenzije imao manifest koji je objavljen u novinama *Politika* 1998. pod naslovom *Slovo o srpskom jeziku* (Marković, 1998). Na kraju dokumenta piše da je on „Jezičko zakonopravilo srpskog naroda, koje potpišaše i potvrdiše srpski filolozi i pisci“, a koje uči o „srpskom narodu i njegovom jeziku, o srpskom književnom jeziku i njegovim varijantama, o srpskim pismima, o preveravanju (prozelitizmu), o srpskoj književnosti, umetnosti i kulturi (u najširem značenju)“. *Slovo o srpskom jeziku* (slika 18), tiskano na šest jezika i čak u 300 000 primjeraka, s pravom je uzburkalo javnost jer sadrži niz nacionalističkih teza, među kojima je i ranije poznata teza da su svi štokavci Srbi, samo različite vjeroispovijesti, a svi njihovi jezici varijante su srpskoga jezika.

Slika 18. Naslovnica *Slova o srpskom jeziku* (1998)

Odmah nakon objavljivanja manifesta pojavilo se Saopoštenje nadležnih komisija Odbora za standardizaciju srpskog jezika (odluka br. 2, 11. 8. 1998)⁸³ koji je zabrinut zbog toga kakvu će štetu *Slovo o srpskom jeziku* donijeti srpskomu nacionalnom interesu i koji želi ublažiti posljedice koje će taj proglas izazvati. Međutim, taj dokument nije naišao na odgovor u struci i brzo je zaboravljen. Ali ipak ostaje zapisano tko ga je potpisao, a tko se suprotstavio tomu nacionalističkom manifestu (Pranjković 2008a: 59).

3.6.3. Za ćirilicu i protiv latinice

Srpski jezični nacionalizam ostavio je traga ratnih i poratnih godina u javnome jeziku u Srbiji,⁸⁴ na što upozoravaju različiti radovi u polemikama oko identiteta, razgraničavanja i imenovanja jezika, a naročito oko digrafije. Kao što naglašava Ivan Klajn (2014)⁸⁵, srpski je jezik, bar među europskim jezicima, jedini koji ima dva pisma u istovremenoj upotrebi, što je on oduvijek „smatrao za 'nepotrebnu komplikaciju', a ne za 'naše bogatstvo', kako je glasio zvanični stav u vreme 'bratstva i jedinstva'“, tj. stav službene jugoslavenske jezične politike. S druge strane, neki od poznatih lingvista, kao npr. Milan Šipka, isticali su prednost digrafije

Zbog duge upotrebe, stečenih navika i bogatog književnog nasljeđa i na ćiriličkom i na latiničkom pismu, danas nije moguće nijedno od tih pisama izbaciti iz upotrebe, pa stoga to dvojstvo treba prihvatiti kao neminovnost i opterećenje koje ima i određenih prednosti, a to je prije svega otvorenost prema kulturama i Istoka i Zapada u cjelini, a posebno prema kulturama slovenskih naroda koji se služe ćiriličkim ili latiničkim pismom. (Šipka, 2006, 189)

Povijesno gledano, primarno je pismo srpskoga jezika ćirilica u kojoj se svaki fonem označava posebnim grafemom, a koje je pravopisnom reformom uveo Vuk S. Karadžić početkom 19. stoljeća. Početkom 20. stoljeća, od stvaranja zajedničke jugoslavenske države (1918), težeći standardnojezičnomu jedinstvu, a i zbog otvaranja prema zapadnim kulturama, Srbi prihvaćaju latinicu, kojom se i danas služe u različitim područjima jezične upotreba (Šipka, 2006, 189). Međutim, upotreba latinice od sedamdesetih godina 20. stoljeća nadalje bilježila je porast u privatnoj i javnoj sferi, što je bilo posljedicom zajedničkoga života u višenacionalnoj, političkoj, kulturnoj

83 Odbor za standardizaciju srpskog jezika; dostupno na: <https://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluka002.html> (citirano 5. siječnja 2022).

84 Time se bave neke od monografija indikativnih naslova: *Javni diskurs Srbije* (Silaški i dr. 2009), *Jezik i moć* (Klikovac, 2008), *Jezik od mira do rata* (Bugarski, 1995) itd.

85 Izlaganje pod naslovom *Daleko je Skandinavija* održano na raspravi u povodu 60. godišnjice *Novosadskoga dogovora* u Kulturnome centru Novi Sad, 10. 12. 2014.

zajednici, ali i posljedicom modernizacije, ekspanzije medija, jezične europeizacije, globalizacije itd. Prema rezultatima novinske ankete iz 2002. godine, koje navodi Klajn (2003, 126), čak je 39,8% anketiranih građana Srbije izjavilo da u privatnoj sferi koristi latinicu, 21,9% ćirilicu i 38,3% oba pisma, što znači da je latinica u Srbiji u široj upotrebi. Uostalom, kao što kaže Klajn (2014), ona je „univerzalnija, ne u nekom kulturnom, istorijskom ili civilizacijskom smislu, nego iz čitsto praktičnih, 'bukvarskih' razloga“. Naime, dok u latinici postoji „osnovni“, zajednički fond od 26 slova, bez dijakritičkih znakova, u ćirilici ga nema i ona je za svaki jezik (makedonski, bugarski, ruski, ukrajinski itd.) nacionalno specifična. No s time se ne bismo mogli složiti budući da oba pisma imaju osnovni fond istih slova i fond nacionalno specifičnih slova, pa tako npr. slovenska, češka i poljska abeceda također nisu univerzalne.

Kao što smo već naglasile, srpska ćirilica tradicionalno je pismo srpske kulture i pismenosti. Među njezinim vrijednostima Predrag Piper navodi ove:

- a) kulturna vrijednost za srpski narod za koji „njezino napuštanje znači odricanje od najvažnijih segmenata srpske kulturne baštine“;
- b) simbolička vrijednost „kao prepoznatljiv znak nacionalnog identiteta“;
- c) funkcionalna vrijednost jer je to pismo čiji sastav i struktura najviše odgovaraju glasovnom sistemu srpskog jezika. (Piper, 2004, 134–135)

Isti autor upozorava na opasnosti prelaska na latinicu jer bi to značilo „prekid u srpskom nacionalnom i kulturnom identitetu s dalekosežnim negativnim posledicama“ (Piper, 2004, 134).

Od spomenutih vrijednosti ćirilice devedestih godina 20. stoljeća izbija u prvi plan simbolička vrijednost i ćirilica postaje simbolom srpskoga nacionalnog identiteta. Ona se brani kao „srpska nacionalna svetinja“ (Bugarski, 2013, 102), o njoj se pišu knjige (Marojević, 1991), a napada se hrvatska latinica odnosno gajica (ime je dobila po ilirskome reformatoru Ljudevitu Gaju) koju treba protjerati ne samo iz službene, nego također iz javne upotrebe, dok se privatna upotreba ne može kontrolirati. Rasprave o ćirilici i latinici bile su emocionalno obilježene različitim stereotipima i manipulacijama. Sve je, međutim, postalo mnogo ozbiljnije kada su se u igru uključile poznatije javne ličnosti te kulturna i politička elita – propagatori ćirilice, tzv. „ćirilčari“ bili su patrioti, a oni koji smatraju da srpski jezik ima dva pisma proglašeni su izdajnicima.

Tako srpska ćirilica postaje predmet folklorne obrade u popularnim stavovima koji imaju obilježja narodne lingvistike. Od niza razloga za ćirilicu, a protiv latinice, navode se različiti argumenti, npr. estetski („ćirilica je najljepša“), pragmatički, povijesni, zdravorazumski, komparativni itd.

A sve ovo zajedno biva krunisano biološkim argumentom: ćirilica je srpska nacionalna svetinja koja se mora odbraniti po svaku cenu, pošto je poznato da bi njeno iščezavanje neumitno značilo nestanak srpskog jezika, a samim tim i srpskog naroda, s lica zemlje. To je, dakle, patriot-ski zadatak prvog reda. (Bugarski, 2013, 102)

O zaštiti srpske ćirilice organiziraju se različiti skupovi, kao npr. „naučno-politički skup“ s naslovom *Govori srpski, piši ćirilicom* (Trebinje, 4. ožujka 2017) kojim se željelo ujediniti politiku i struku i donijeti *Deklaraciju o ćirilici*. Osim toga postoje različite udruge za zaštitu ćirilice, kao što je npr. „Ćirilica“ Beograd, osnovana 2009. godine s logom na kojem piše: „Srpska je samo ćirilica; Ne odrecimo se naj**srpskijeg!**“⁸⁶ Iz različitih tekstova koji se nalaze na stranicama te udruge može se iščitati nacionalistički diskurs. Budući da je ćirilica, uz vjeru i jezik, „treći stub nacionalnog identiteta srpskog naroda“ i najprepoznatljiviji „spoljašnji simbol srpstva i državne suverenosti“, udruga se osniva jer postoji

/.../ veliki raskorak između ustavnog određenja ćirilice i njene za-stupljenosti u realnom životu, a medijski mrak u Srbiji onemogućava da se taj raskorak smanjuje, potrebno je da se narod upozna sa osnovnim činjenicama vezanim za stradanje ćirilice i okupaciju Srbije hrvatskom latinicom.⁸⁷

Napadi na latinicu rezultirali su promjenom članka 10. Ustava Republike Srbije iz 2006. godine, u kojemu izričito piše da je u Republici Srbiji u službenoj upotrebi samo ćirilčno pismo. Time je smanjen ne samo službeni status latinice kao alternativnoga pisma srpskoga jezika, već je to u suprotnosti s jezičnom stvarnošću. Naime, rezultati istraživanja s kraja 2014. godine, koje navodi Mirjana Stevanović (2014), pokazuju da nešto više od 47% ispitanika koristi latinicu, ćirilicom piše 36%, a preostali dio ispitanika (ukupno 1011 iz svih krajeva Srbije) upotrebljava oba pisma. Pri tome postoji razlika među regijama. Što se tiče dominantnosti latinice, na prvome je mjestu Beograd u kojemu je koristi čak 61,6% ispitanika. Autorica zaključuje da ćirilica nije „na izdisaju“ i da latinica nije nikakva prijatnja ćirilici sve dok se nalazi u Ustavu i dok god se udžbenici tiskaju na ćirilici, sve dok dnevne i većina tjednih novina izlazi na ćirilici itd.

86 Udruženje „Ćirilica“ Beograd; dostupno na: <http://cirilica-beograd.bestfromserbia.com/> (citirano 5. siječnja 2022).

87 Citat se nalazi na stranici udruženja pod naslovom Zašto udruženje; dostupno na: <http://cirilica-beograd.bestfromserbia.com/Зашто-удружење.html> (citirano 5. siječnja 2022).

Slika 19. „Ćirilica nije na izdisaju“

Da ćirilično pismo nikako nije ugroženo, slaže se i Teofil Pančić (2000) u tekstu *Vizantijsko plavo*⁸⁸ upozoravajući pritom da je „orquestrirana 'antilatinična histerija“ bila dio mnogo širega projekta u kojemu je sama ćirilica potpuno nedužna. Međutim, „histerična rećirilizacija svega postojećeg“ već je

uzela maha, i ubrzo je pretočena i u zakon, tako da je ćirilica postala zvanično, superiorno, Jedino Pravo, Državno Pismo, a latinica tek nevoljna ispomoć, Nužno Zlo u lokalnim zajednicama gde, eto, živi baš mnogo „nesrba“. Dešavalo se, neretko, da vam u kojekakvim Nadleštlima vrata obrazac ispunjen gnusnim, nakaznim vatikansko-protestantskim latiničnim slovima, zahtevajući da ga ispunite ponovo, ali u novootkrivenom *vizantijsko-pravoslavnom* duhu... (Pančić, 2000)

Polemike, posebno u medijima, između „ćiriličara“ i „latinačara“, tj. onih koji smatraju da je ćirilica ugrožena i onih koji smatraju da ćirilica nije ugrožena koliko se predstavlja, očito ne jenjavaju. To potvrđuje i letimičan pregled novinskih naslova na Googlu (travanj 2020): *Da li je u Srbiji ćirilica ugrožena?*; *Ćirilica je kulturno, a ne ideološko pitanje*; *U Srbiji ima više ćirilice nego latinice*; *Lingvista: Pisanje ćirilicom i latinicom civilizacijska prednost*; *Prijeti li ćirilici izumiranje?* itd., kao i brojni grafiti (slika

⁸⁸ Riječ je o posebnoj plavoj boji koja se nalazi na freskama srpskih manastira i koja je u srednjemu vijeku bila jako skupa jer se dobivala od poludragoga kamena Lapis lazuli i zlata.

19). O ugroženosti ćirilice, kao jednoga od stupova srpskoga identiteta, i dominaciji latinice u Srbiji govori se već desetljećima i u toj priči sudjeluju državne institucije, stručne udruge, pojedinci itd. Nažalost, o odnosu ćirilice i latinice ima izuzetno malo konkretnih empirijskih istraživanja, većina je zapažanja bazirana na jezičnome osjećaju. Jedno od rijetkih istraživanja navodi Vuk Vukotić (2018) u svojoj polemici s Pres-službom Ministarstva kulture i informisanja, a vezano je uz broj izdanih knjiga na ćirilici, odnosno latinici u Srbiji prema podacima COBISS-a, i to od 2000. do 2017. te u razdoblju SFR Jugoslavije. Njegovi rezultati pokazuju da

odnos ćirilice i latinice u izdavaštvu knjiga je preko dve decenije otprilike pola-pola, sa blagom prednošću ćirilice. Dakle, o nekakvoj značajnoj dominaciji latinice nema ni govora, ni u vreme Jugoslavije, ni danas. (Vukotić, 2018)

Ne ulazeći ovdje dublje u polemiku, na kraju autor postavlja pitanje „šta to Ministarstvo želi da štiti i od čega. Ćirilicu od njenog već jakog statusa?“

Godine 2017. Ministarstvo kulture i informisanja predložilo je Vladi Republike Srbije *Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o službenoj i javnoj upotrebi jezika i pisama* kojim se predlažu promjene koje su u javnosti predstavili sastavljači zakona: radna grupa Ministarstva i predstavnici Odbora za standardizaciju. One su toliko velike i restriktivne da su uzburkale onaj dio stručne javnosti koji se zalaže za ravnopravnu upotrebu obaju pisma, a jedan je od razloga koji navode da je latinica primjerenija suvremenoj globalnoj komunikaciji. U prijedlogu nacrtu izmjena i dopuna zakona navodi se samo službena upotrebu jezika i pisama, a nema javne upotrebe, tj. ona se „sedinjuje“ sa službenom, pa tako ćirilica postaje „matično“ službeno pismo u Srbiji, a latinica „pomoćno“ pismo. Isključivo na ćirilici moraju komunicirati državni i pokrajinski organi, obrazovne ustanove i mediji čiji je osnivač država, javna poduzeća, profesionalne i strukovne udruge; ćirilica je obavezna u pravnome prometu, nazivima poduzeća, deklaracijama, potvrđama i računima itd. Sve one koji se ne budu pridržavali novoga zakona čekaju novčane kazne u skladu sa člancima koji reguliraju upotrebu službenoga jezika i matičnoga pisma.

Neki autori, npr. Ranko Bugarski (2018b), upozoravaju da predložene mjere s jedne strane predstavljaju nasilje nad jezikom koji je takva materija da se ne može regulirati prisilnim i drastičnim mjerama, a s druge strane riječ je o diskriminatorskim mjerama, s napomenom da je člankom 21. Ustava Republike Srbije (2006) zabranjena svaka diskriminacija

neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti,

političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.⁸⁹

Slika 20. Pismo kao simbol (ne)tolerancije

Kao što vidimo, Ustavom je zabranjena i diskriminacija na osnovi jezika, a pismo je dio jezika (slika 20). Moglo bi se reći da predloženi nacrt izmjena i dopuna zakona nema samo lingvističke već i neke druge ciljeve – u pitanju je, kao što kaže Ratko Božović, „politički pragmatizam“ (citirano prema Kljajić, 2018), a priča o političkome pragmatizmu na srednjojužnoslavenskome području zapravo je priča o privremenoj i kratkoročnoj koristi.

Da je pitanje ćirilice postalo izrazito političko pitanje, potvrđuje istovremeno izglasavanje *Zakona o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog pisma* u Skupštini Srbije i Republike Srpske 15. rujna 2021. koji je nastao na osnovi nacрта iz 2017. godine, bez ikakva objašnjenja što ga je dosad sprečavalo da dođe na dnevni red. Hitno izglasavanje bilo je na inicijativu političke elite Republike Srbije i Republike Srpske, i to na novoproglašeni praznik Dan srpskog jedinstva, slobode i nacionalne zastave (usp ut ovoga praznika uopće nema u *Zakonu o državnim i drugim praznicima u Republici Srbiji*). Prvenstveni je cilj donošenja Zakona, kao što je u ime predlagача istaknula resorna ministrica Maja Gojković, „bolje regulisanje statusa ćirilice u javnom životu imajući u vidu njen značaj i činjenicu da su jezik i pismo jedan od najvažnijih delova kulturnog nasleđa i pitanje identiteta srpskog naroda“ (Timofejev, 2021). Od strane vlasti i dijelova struke Zakon je dočekan pohvalama, dok su mu Helsinški odbor

89 Ustav Republike Srbije (2006); dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (citirano 5. siječnja 2022).

za ljudska prava u Srbiji i neki (rijetki) lingvisti i novinari uputili kritike. Tako npr. Ranko Bugarski upozorava na niz nedostataka Zakona koji je zaobišao bilo kakvu javnu raspravu i koji u obje srpske države „deluje kao paradni markentiški potez nacionalistički i populistički ustrojenih vlasti“ (Bugarski 2021). U Zakonu se čak sedam puta spominje ćirilica kao „matično pismo“ koje „predstavlja uporište nacionalnog identiteta“ (član 2), dok se latinica uopće ne spominje. Ne spominje se ni službena upotreba jezika, već se koristi „upotreba srpskog jezika u javnom životu“, iako je, kao što naglašava Bugarski (2021), predmet zakonskoga normiranja samo službena upotreba, dok je javna upotreba toliko difuzno područje da ga je gotovo nemoguće regulirati zakonima. U svakome slučaju, bit će zanimljivo pratiti kako se Zakon primjenjuje i kontrolira u praksi.

3.6.4. Zaključak

Kao što smo vidjeli, srpski jezik, za razliku od hrvatskoga, nije doživio znatnijih promjena, no obilježili su ga oblici jezičnoga nacionalizma koji su bili u potpunoj suprotnosti s jezičnom stvarnošću. Srpski jezični nacionalizam devedesetih godina 20. stoljeća ostavio je traga u javnome jeziku u Srbiji, naročito u mitomanskome diskursu, jeziku rata i govoru mržnje i sl. U Srbiji također možemo govoriti o brojnim nesporazumima vezanima za jezičnu politiku koja se vodi pod okriljem Odbora za standardizaciju srpskog jezika, osnovanoga 1997. godine, koji okuplja predstavnike različitih znanstvenih, nastavnih i kulturnih ustanova i kojemu je „poverena stalna briga oko poslova planiranja jezika“ (Radovanović, 2009, 203). Iako se naglašava da je Odbor „isključivo naučno i savjetodavno tijelo, a ne neki zakonodavni ili administrativni organ“ (Okuka, 2009, 230), sam Sporazum za osnivanje Odbora sadrži političko-ideološke konotacije. Naime, istraživanje Jelene Filipović (2018) pokazuje da se standardizacija srpskoga jezika i dosadašnja jezična politika u Srbiji usmjeravala

gotovo isključivo na pitanja i probleme odnosa statusa, jezičkog korpusa i sociolingvističkih konotacija srpskog jezika u odnosu na srpskohrvatski, hrvatski, bošnjački ili bosanski i crnogorski, gde se jezik sagledava kao nosilac „narodnog, kulturnog, standardnojezičkog, političkog i sveukupnog državnog jedinstva“ (Brborić, *S jezika na jezik*), sa jedne strane, odnosno na probleme ugroženosti opstanka čistote i integriteta srpskog jezika pred prodorom uticaja engleskog jezika, sa druge strane /.../. (Filipović, 2018, 99)

Prema mišljenju Ranka Bugarskoga (2016, 108) srpski jezik posljednjih godina odražava „blagu krizu identiteta, i to obostrano – eksterno kao i interno“. Eksterni identitet odražava se nasuprot susjednim srodnim jezicima (hrvatskome, bosanskom i crnogorskome standardom jeziku) i tu nema jasnih granica, a interni identitet srpskoga mnogo se ne razlikuje od srpskohrvatskoga, od kojega je naslijedio dvojnost

izgovora (ekavski i ijekavski) i pisanja (ćirilica i latinica). Neki tu dvojnost smatraju prijeljnom srpskomu nacionalnom identitetu, a neki (rjeđi) je pozdravljaju i smatraju obogaćenjem jezične raznolikosti.

Slazemo se s Jelenom Filipović koja smatra da Srbija u Europi u 21. stoljeću mora pronaći svoje mjesto, što znači da i srpska jezična politika i odnos prema standardnome jeziku „moraju pronaći svoj novi put“ (Filipović, 2018, 100) u kojemu će se, između ostaloga, voditi računa o dosada zanemarenim jezičnim pitanjima, kao što su npr. položaj srpskoga jezika u europskoj zajednici jezika, odnosno pitanja planiranja nastave i učenja srpskoga jezika kao prvoga/drugoga/stranoga, koja predstavljaju dio obrazovne jezične politike i planiranja.

Međutim, da je „novi put“ još daleko, pokazuje *Deklaracija o granicama srpskog jezika*⁹⁰ prihvaćena lipnja 2022. godine na Trećoj interkatedarskoj srbističkoj konferenciji na kojoj su bili predstavnici svih srbističkih katedri na sveučilištima u Srbiji, Republici Srpskoj i Crnoj Gori, kao i predstavnici Instituta za srpski jezik SANU, Instituta za književnost i umetnost, Odbora za standardizaciju srpskog jezika, Društva za srpski jezik i književnost Srbije te Zavoda na unapređenje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije. U njoj se polazi od poznate teze Vuka S. Karadžića objavljene 1849. godine o štokavskome narječju koje je u osnovi isključivo srpsko, a ista je teza prisutna i u *Slovu o srpskom jeziku*, pri čemu samo srpski jezik ima, kao što piše u dokumentu, „primarni status lingvističkog jezika“, a ostali standardni jezici samo su njegove „varijante“.

3.7. Bosna i Hercegovina

Kao u Hrvatskoj i Srbiji, tako su se i u Bosni i Hercegovini burne društvene promjene devedesetih godina 20. stoljeća odrazile u standardnim jezicima triju konstitutivnih naroda: bosanskome, hrvatskome i srpskome koji se smatraju dijelom bošnjakoga, hrvatskoga i srpskoga naroda (Palić, 2009, 116). Treba spomenuti da je u usporedbi s drugim jugoslavenskim republikama nacionalna struktura stanovništva u Bosni i Hercegovini složenija. Prema popisu stanovništva Republike Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, od ukupno 4.377.033 stanovnika 43,3% je Muslimana, 31,1% Srba, 17,3% Hrvata, 5,5% Jugoslavena (u nacionalnome smislu) i manje od 1% drugih (Crnogorci, Romi, Albanci idr.).⁹¹ S obzirom na nacionalnu pripadnost stanovništva i raznolikost jezika i kultura, Republiku Bosnu i Hercegovinu s pravom se smatralo „Jugoslavijom u malom“. Ona je zapravo bila oličenje multikulturalnosti. Zbog nesuglasica oko pitanja treba li zakon o popisu stanovništva sadržavati odredbe o nacionalnome, vjerskome i

90 Citirano prema tekstu *Deklaracije*; dostupno na: <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs/2022/07/02/deklaracija-o-granicama-srpskoga-jezika/> (citirano 22. rujna 2022).

91 Popis stanovništva 1991; dostupno na: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> (citirano 11. siječnja 2022).

jezičnome opredjeljenju državljana ili ne treba, godine 2011. nije bilo popisa stanovništva, a ni posljednji popis iz 2013. nije prošao bez problema (npr. nije ga htjela priznati Republika Srpska). Rezultati toga popisa pokazuju da u Bosni i Hercegovini živi 3.531.159 stanovnika, od toga u Federaciji Bosni i Hercegovini 62,8%, u Republici Srpskoj 34,7% i u Distriktu Brčko 2,3% stanovnika. Kada je riječ o nacionalnoj strukturi, u Bosni i Hercegovini živi 50,1% stanovnika koji su se izjasnili kao Bošnjaci, 30,7% kao Srbi, a 15,4% kao Hrvati. Za nas je zanimljiv još jedan podatak, i to o jezicima koji se koriste: bosanski govori 52,8%, srpski 30,7%, a hrvatski 14,6% stanovnika.⁹² Halilović (2014, 125) ističe da su ratne (1992–1995) i poratne godine smanjile broj stanovnika, ali i donijele etničku homogenizaciju i jako socijalno raslojavanje, što se odrazilo i u jezičnoj politici, a prije svega u drukčijim pogledima na jezik kao odrednicu nacionalnoga identiteta. Opisujući bosanskohercegovačku jezičnu stvarnost, govorimo o promijenjenome društvenom statusu jezika nakon uspostavljanja samostalnosti Bosne i Hercegovine u travnju 1992. Promjenom statusa jezika (1993) došlo je i do promjene korpusa, doduše u manjemu opsegu i dosegu u usporedbi s jezičnim promjenama u Hrvatskoj, ali i ovdje simbolička funkcija jezika izbija u prvi plan. U komunikacijskome pogledu doduše nije bilo nikakvih problema, a nema ih ni danas i, objektivno gledano, malo se što promijenilo u odnosu na nekadašnji *bosanskohercegovački izraz*. Međutim, niz poteškoća pojavilo se u vezi s (re)standardizacijom svakoga jezika posebno (bosanskoga, hrvatskoga, srpskoga), a pogotovo s njihovim funkcioniranjem u legislativi, medijima, obrazovnome sustavu itd., o čemu će biti riječi u nastavku teksta.

Osim toga, treba istaknuti još jednu posebnost Bosne i Hercegovine koja se očituje u tome da se jezična politika u Jugoslaviji, a kasnije i u samostalnoj državi vodila, i još se uvijek vodi, *izvana*, konkretnije iz Beograda za srpski jezik i iz Zagreba za hrvatski jezik, pa neki autori govore o tzv. „uvoznim“ jezičnim politikama (Halilović, 2014, 129). Već smo naglasile da je do devedesetih godina 20. stoljeća službena jezična politika promovirala bosanskohercegovački standardnojezični izraz u okviru zajedničkoga, ali ne i jedinstvenoga srpskohrvatskog jezika (s dvije varijante i dva izraza: bosanskohercegovački i crnogorski), čime se željelo očuvati jedinstvo bosanskohercegovačkoga komunikacijskog prostora. U kontekstu jugoslavenske jezične politike osnovna je karakteristika bosanskohercegovačkoga izraza bila neutralizacija varijantne bipolarizacije i uključivanje svih elemenata i istočne i zapadne varijante, kao i ravnopravnost latinice i ćirilice, koju je također proklamirala jugoslavenska jezična politika, i koja je najviše bila zastupljena upravo u Bosni i Hercegovini. Tako su npr. dnevne novine *Oslobođenje*, novine s najdužom tradicijom koje izlaze od 1943. do danas, bile tiskane naizmjenično jedna stranica latinicom, a druga ćirilicom, što se vidi na slici 21.⁹³

92 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013; dostupno na: https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_BS.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

93 Danas se ravnopravna zastupljenost latinice i ćirilice u medijima može vidjeti npr. u Dnevniku Televizije Bosne

Bosanskohercegovački izraz karakteriziralo je sve ono što je egzistiralo u zajedničkom standardnom jeziku uzimajući u obzir neke bošnjačke posebnosti. On je zapravo bio „njegova slika u malom“ (Baotić, 2005, 458). No danas se u Bosni i Hercegovini koriste tri standardna jezika: bosanski, hrvatski i srpski, te dva pisma: latinica i ćirilica, koja je također tradicionalno pismo bosanskoga srednjovjekovlja. Svaki od triju jezika nalazi se na listi jezika međunarodnoga tijela za norme ISO 639 (bosanski s kodom bos, hrvatski s kodom hrv, srpski s kodom srp). Država je prema Daytonskom sporazumu⁹⁴ (1995), koji, među ostalim, sadrži i Ustav Bosne i Hercegovine (Aneks 4), podijeljena na dva samostalna entiteta: Republiku Srpsku te Federaciju Bosnu i Hercegovinu, kojima se 2000. pridružuje i treća samostalna jedinica: Distrikt Brčko.

3.7.1. Supostojanje triju standardnih jezika

Dosada smo na primjeru Hrvatske i Srbije vidjeli da je prvi korak u rekonstrukciji identiteta naziv jezika. On se može promatrati iz različitih gledišta kao lingvističko (terminološko), političko ili ustavnopravno pitanje (Šipka, 2006, 144). Govoreći o nazivu jezika u Bosni i Hercegovini, osvrnut ćemo se uglavnom na njegov politički i ustavnopravni aspekt. Pogledajmo prvo kako je naziv jezika riješen u različitim zakonskim dokumentima.

Osnivanje Republike Bosne i Hercegovine 1992. godine⁹⁵ nije pratilo intenzivnije djelovanje u legislativi, tako da je u Ustavu prihvaćenome 1993. u članku 4. ostala formulacija naziva službenoga jezika iz 1974. godine, dakle srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskoga izgovora i ravnopravnost latinice i ćirilice:

Član 4.

U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora.

Oba pisma — latinica i ćirilica su ravnopravna.⁹⁶

Međutim, već je 1993. godine predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donijelo *Uredbu sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u Republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja* kojom se za jedan jezik uvode tri naziva:

94 Daytonski sporazum, odnosno Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini koji je, nakon pregovora između bošnjačke, hrvatske i jugoslavenske (srpske) delegacije na čelu s predsjednicima Alijom Izetbegovićem, Franjom Tuđmanom i Slobodanom Miloševićem, prihvaćen 1995. godine u Daytonu (SAD), a potpisan iste godine u Parizu (Francuska) kako bi se okončao rat u Bosni i Hercegovini; dostupno na: https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/opci_okvirni_sporazum_za_mir_u_bosni_i_hercegovini.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

95 Republika Bosna i Hercegovina službeni je naziv države od proglašenja nezavisnosti 1992. do formalnoga stupanja na snagu Daytonskoga sporazuma (1997), kojim se mijenja državno uređenje, a time i naziv države: Bosna i Hercegovina.

96 Ustav Republike Bosne i Hercegovine (1993); dostupno na: http://www.fcjip.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Ustav%20RBiH.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je standardni književni jezik ijekavskog izgovora njenih konstitutivnih naroda koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski, hrvatski. (citirano prema Šipka, 2001, 248)

Kako bi se u ratnome periodu što prije sklopio mir, u Ustavu Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Daytonškoga sporazuma) 1995. godine jezično se pitanje uopće ne spominje, no više mu se pozornosti posvećuje u ustavima pojedinih entiteta. Tako je u Ustavu Republike Srpske (1992) ozakonjen kao službeni jednočlani naziv jezika, ijekavski i ekavski izgovor i ćirilčno pismo kao glavno. Članak 7. glasi:

Član 7.

U Republici je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekavskog izgovora i ćirilčno pismo, a latinično pismo na način određen zakonom.⁹⁷

Krajem 2000. godine tu odredbu Ustavni sud Bosne i Hercegovine proglasio je neustavnom, s obrazloženjem da svi jezici moraju biti ravnopravni u cijeloj državi, što je bio i stav međunarodne zajednice, koja je nakon potpisivanja Daytonškoga sporazuma utjecala na jezičnu politiku Bosne i Hercegovine i inzistirala na ravnopravnosti triju standardnih jezika. Tako je 2002. Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu⁹⁸ donio odluku o Amandmanu LXXI kojim je zamijenjen stavak 1. članka 7. Ustava Republike Srpske i koji sada glasi:

Član 7.

Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskoga naroda, jezik bošnjačkoga naroda i jezik hrvatskoga naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica.⁹⁹

Kao što se može vidjeti, u tome se amandmanu ne spominje konkretan naziv jezika, već se općenito govori o „jezicima naroda“. Kamen spoticanja bio je naziv bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika, o čemu će više govora biti u nastavku teksta, pa je zato doneseno kompromisno rješenje – jezici se uopće ne imenuju.

Godinu dana kasnije u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine (1994) u članku 6. proglašavaju se dva službena jezika i latinično pismo:

97 Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine (1992); dostupno na: http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=ustav_srpske_republike_bosne_i_hercegovine_1992 (citirano 11. siječnja 2022).

98 Ured visokog predstavnika (OHR) je međunarodna institucija koja nadgleda provedbu civilnih aspekata Daytonškoga sporazuma. U suradnji s građanima i institucijama Bosne i Hercegovine te međunarodnom zajednicom osigurava da Bosna i Hercegovina ostvaruje ciljeve mirovnoga sporazuma; dostupno na: <http://www.ohr.int/?lang=bs> (citirano 11. siječnja 2022).

99 Ustav Republike Srpske (2002); dostupno na: https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

Član 6.

(1) Službeni jezici Federacije su bosanski i hrvatski jezik. Službeno pismo je latinica.

(2) Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave.¹⁰⁰

I ovdje, kao i u Ustavu Republike Srpske, godine 2002. Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu donosi odluku o Amadmanu XXIX kojim se uvodi i treći službeni jezik, srpski:

Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. (Amadman XXIX, 19. 4. 2002)¹⁰¹

Ustavna rješenja, različite zakonske odredbe, amandmani itd. formalnopravno mogu biti idealno riješeni, no sasvim je drugo pitanje kako funkcionira njihova realizacija u praksi. Kao što naglašava Palić (2009, 115), ustavna rješenja daju mnogo više nade od stvarnoga raspoloženja političkih elita, koje zastupaju ne samo pozicije podijeljenosti nego i isključivosti. U službenim organima vlasti i institucijama u službenoj su upotrebi sva tri jezika (bosanski, hrvatski, srpski) i engleski jezik. Iako nepraktično i skupo, čini se da bi jedino prihvatljivo rješenje za sve aktere jezične politike i sve entitete u Bosni i Hercegovini bilo prevodenje svih dokumenata i zakona na sva tri standardna jezika. Tako se npr. na internetskim stranicama Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine mogu odabrati jezici: bosanski, hrvatski, srpski, engleski (slika 22). Evo kako glasi početak teksta koji se odnosi na *Pravosudni ispit* na različitim jezicima:

bosanski

Na ovoj stranici možete dobiti sve informacije u vezi polaganja pravosudnog ispita, od uslova za polaganje, programa i relevantnih propisa, do pratećih troškova i aktuelnih ispitnih termina.

hrvatski

Na ovoj stranici možete dobiti sve informacije u svezi polaganja pravosudnog ispita, od uvjeta za polaganje, programa i relevantnih propisa, do pratećih troškova i aktualnih ispitnih termina.

srpski

На овој страници можете добити све информације у вези полагања правосудног испита, од услова за полагање, програма и релевантних прописа, до пратећих трошкова и актуелних испитних термина.¹⁰²

100 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (1994); dostupno na: <https://skupstinabd.ba/images/dokumenti/ba/ustav-federacije-bih.pdf> (citirano 11. siječnja 2022).

101 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (2002); dostupno na: <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/ustav-federacije-bosne-i-hercegovine.html> (citirano 11. siječnja 2022).

102 Tekst je dostupan na: <http://www.mpr.gov.ba/Language.aspx> (citirano 11. siječnja 2022).

Slika 22. Uvažavanje jezičnih prava u Bosni i Hercegovini

Kao što se može vidjeti iz navedenih odlomaka, većih razlika nema. Osim što je srpski tekst pisan ćirilicom, tekstovi su „prilagođeni“ pojedinim standardima s minimalnim razlikama koje se odnose na samo tri leksema, i to u hrv. *u svezi, uvjet, aktuelan*, a u bos. i srp. *u vezi, uslov, aktuelan*. Ovdje trebamo napomenuti da izraz *u vezi* u standardnome obliku u sva tri jezika ima dopunu u instrumentalu, a ne, kao što se navodi u tekstu, u genitivu, dakle *u vezi/svezi s polaganjem ispita*. Najveći korpus jezičnih elemenata pripada i hrvatskomu, i bosanskomu i srpskomu standardnom jeziku. Neki su jezični elementi zajednički hrvatskomu i bosanskomu, a nisu svojstveni srpskomu standardnom jeziku i obrnuto, neki su jezični elementi zajednički bosanskomu i srpskomu, a nema ih u hrvatskome standardnom jeziku. Također postoje i elementi specifični za svaki pojedini standardni jezik. No razumijevanje među govornicima triju jezika u Bosni i Hercegovini nije upitno i zapravo malo se što promijenilo u odnosu na vrijeme funkcioniranja zajedničkoga standarda. Pogledajmo kako zamršenu jezičnu situaciju ironično opisuje Nenad Veličković¹⁰³ u romanu *Sahib: Impresije iz depresije*¹⁰⁴:

Ovdje se govore tri različita jezika: srpski, hrvatski i bosanski. U povjerenju, ja mislim da je to jedan jezik, kojeg svaki od tri naroda zove drugačije. /.../
Razlikuju se u nekim riječima. Npr. Srbi kažu kafa, Bošnjaci kahva, a Hrvati kava. Ja sam iz toga izveo pravilo: tamo gdje Srbi kažu f, Hrvati

103 Nenad Veličković (1962) bosanskohercegovački je pisac, profesor na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Sarajevu i urednik portala *Školarijum*. Bavi se kritikom obrazovnih praksi i politika u Bosni i Hercegovini te ulogom književnosti u procesima indoktrinacije; dostupno na: <https://www.nenadvelickovic.ba> (citirano 11. siječnja 2022).

104 Sahib je britanski diplomat na misiji u Bosni i Hercegovini koji e-poštom šalje pisma svome ljubavniku u kojima, osim osobnih stvari, iznosi dojmove o Bosni i Hercegovini, o mentalitetu stanovnika, Sarajevu, svojim doživljajima u dotada nepoznatom brdovitom Balkanu, razlozima svoje misije itd., što Veličković uspješno ismijava ne štedeći pritom ni svoje sunarodnjake.

kažu v, a Bošnjaci hv. Naprimjer: Srbi kažu Kofi Anan, Hrvati Kovi Anan, a Bošnjaci Kohvi Anan. Pogrešno!

Svi kažu Kofi Anan.

U jednoj hrvatskoj kavani, ovo mi je Sakib pričao, u cjenovniku je pisalo kava 1 marka, kafa 2 marke a kahva 3 marke. Od tada on svugdje naručuje ili kapučino, ili espresso. (Veličković, 2012, 28)

No sama činjenica da na jednome prostoru službeno supostoje i funkcioniraju tri standardna jezika otvara brojna pitanja i državu postavlja pred zadatak poštivanja jezičnih prava svake etničke zajednice, kao i svakoga pojedinca (Palić, 2009, 115).

Problem, nažalost, ne vide ni stručnjaci, ni političari, već korisnici jezika koji su bili zadnjega desetljeća 20. stoljeća potpuno zatečeni i zbunjeni jezičnim događanjima (Lovrenović, 2002). Naime, osim što u Bosni i Hercegovini postoje i drugi predstavnici i pripadnici etničkih grupa i manjina, mnogi korisnici svakoga od triju standarda morali su ponovno učiti normu „svoga“ (materinskog) jezika. Neki govornici ne prihvaćuju normu smatrajući je nametnutom; drugi, manje obrazovani, nisu je ni usvojili, pa se događa da linijom manjega otpora i dalje „živi“ norma *bosanskohercegovačkoga standardnojezičnog izaza* (Palić, 2009). Bila su predložena tri moguća rješenja bosanskohercegovačke standardnojezične situacije (Karadža, 1999):

- a) Bosanski standardni jezik s tri jezična idioma u statusu varijanti (bošnjačka, hrvatska i srpska), pri čemu bi status bosanskoga bio isti kao i status srpskohrvatskoga u Jugoslaviji.
- b) Tri standardna jezika u Bosni i Hercegovini: za hrvatski i srpski jezična bi se politika i dalje vodila *izvana*, dakle iz Hrvatske i Srbije. Jezična politika u Bosni i Hercegovini odnosila bi se samo na bosanski.
- c) Jedan standardni jezik u Bosni i Hercegovini s elastičnom normom.

Međutim, od predloženih rješenja najpragmatičnije, treće rješenje – jedan standardni jezik – nije se moglo ostvariti, prije svega zbog političkih razloga. Prevladalo je drugo rješenje, pa je supostojanje triju međusobno bliskosrodnih standarda činjenica od koje treba polaziti. Pri tome treba naglasiti da nije multistandardnost jedina sociolingvistička karakteristika u Bosni i Hercegovini, tu je i „multidržavna situacija“ – jedan jezik u više država (Mønnesland, 2005, 518). Naime, hrvatska odnosno srpska kultura u matičnim zemljama (Hrvatskoj i Srbiji) također je dio nasljeđa bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba. S druge strane Hrvati, Srbi i Bošnjaci u Bosni i Hercegovini imaju zajednički kulturni kontekst, na što se često zaboravlja u nacionalnim euforijama.

3.7.2. Pitanje naziva bosanskoga jezika

Već je ranije spomenuto da je jedno od jezičnih pitanja koje je obilježilo lingvističke rasprave u Bosni i Hercegovini u devedesetim godinama 20. stoljeća bilo pitanje kako nazvati jezik Bošnjaka koji oni sami nazivaju *bosanskim*. Taj je naziv pobudio najviše diskusija među lingvistima, političarima i u javnosti, a neki akteri srpske, pa i hrvatske, jezične politike još ga uvijek osporavaju.¹⁰⁵ No mnogi ga prihvaćaju smatrajući neotuđivim pravom svakoga naroda da svoj jezik imenuje kako želi.¹⁰⁶

Argument bošnjačke strane za naziv bosanski jezik bio je da je to tradicionalan, historijski naziv (Halilović, 1991; Jahić, 1999b) koji je izveden iz naziva zemlje – Bosna. Isti argument druge dvije strane koriste protiv toga naziva smatrajući da se na taj način bosanski pokušava predstaviti kao državni jezik obavezan za sve tri nacije u Bosni i Hercegovini, a to je ponovno čin jezičnoga udruživanja. Njima je prihvatljiviji naziv *bošnjački* koji je izveden prema nazivu stanovnika – Bošnjaci. Među lingvistima koji se nisu slagali s nazivom bosanski naročito je bio oštar Branislav Brborić (1999, 528) koji smatra da se u njemu skriva „osvajачki, 'velikodržavni', (nad)nacionalni politički naum“. O tome je nazivu raspravljao i tek osnovan Odbor za standardizaciju srpskog jezika 1998. te u vezi s tim donio Odluku br. 1 u kojoj piše:

Zašto su muslimani/Muslimani/Bošnjaci izabrali baš ime *Bošnjaci* – nije teško pogoditi, a nije teško ni u nazivu jezika koji su odabrali (*bosanski*) prepoznati njihovu težnju ka unitarnoj BiH, u kojoj bi vladali i oni i njihov jezik.¹⁰⁷

Na tu je odluku reagiralo Odjeljenje humanističkih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine pod naslovom *Lingvistički nacionalizam Srpske akademije nauka i umjetnosti*. Iz te polemike, kao i mnogih drugih polemika koje vode nacionalno-identitetske politike u Bosni i Hercegovini te drugim novoosnovanim državama, još jednom se potvrđuje tvrdnja Ivana Lovrenovića (2015), koji u tekstu s indikativnim naslovom *Rat za jezik* kaže: „Jezik je u našim prilikama, to je notorno poznato, uvijek korišten kao vrhovni i glavni instrument tih politika.“

S druge strane, Senahid Halilović ovako objašnjava naziv bosanski jezik u istoimenoj monografiji objavljenoj 1991:

105 Detaljnije o argumentima jedne i druge strane u Mønnesland (2005, 507–510).

106 To je bila i središnja tema okrugloga stola koji je 1999. organizirala redakcija časopisa *Dani* uz pomoć američke agencije za informiranje USIS; više o tome u Jurić-Kappel i Stojnić (1999). O jezičnoj situaciji u Bosni i Hercegovini organizirano je nekoliko znanstvenih skupova, čiji su rezultati objavljeni u zbornicima, npr. *Simpozij o bosanskom jeziku* (Čedić, 1999), *Jezik i demorakcija* (Mønnesland, 2001), *Jezik u Bosni i Hercegovini* (Mønnesland, 2005).

107 Odluka br. 1 (16. 2. 1988); dostupno na: <http://www.rastko.rs/filologija/odbor/> (citirano 11. siječnja 2022).

Narodno ime *bosanski jezik* kroz povijest je mijenjalo svoju sadržinu: prvotno bijaše imenom jezika svih žitelja zemlje Bosne, da bi se – odkraja 19. vijeka naovamo – svelo, uglavnom, na osnovno ime materinjeg jezika Bosanskih Muslimana, islamiziranog slavenskog stanovništva u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji uopće. (Halilović, 1991, 7)

Osim spomenute Halilovićeve knjige treba reći da su važnu ulogu u afirmaciji bosanskoga jezika odigrale još dvije publikacije, i to *Jezik bosanskih Muslimana* Dževada Jahića (1991) i *Rječnik bosanskog jezika* Alije Isakovića (1992) koje su postavile stručni temelj političkim postupcima oko proglašenja bosanskoga jezika (Mønnesland, 2005, 484). Naziv bosanski jezik također se branio s pozicije bosanskoga zajedništva, a neki su ga upotrebljavali u smislu općebosanske jezične norme (npr. Čedić, 2001a). Već je na početku spomenuto da se za taj naziv uglavnom zalažu sami Bošnjaci i zato je godine 2002. šezdesetak bošnjačkih intelektualaca potpisalo *Povelju o bosanskoj jeziku*¹⁰⁸ u kojoj se izričito naglašava da „b/osanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom "osjećaju svojim.“

Time se bosanski otvara prema drugima, a s druge se strane u daljnjemu tekstu *Povelje* kao najvažniji argument navodi *historijsko pravo*, tj. „legitimno pravo da svoj jezik nazivaju njegovim historijskim i u narodu ukorijenjenim imenom“. Kada se u ustavima nekih kantona s većinskim hrvatskim stanovništvom pojavio termin *bošnjački* (a ne *bosanski*), izbio je pravni spor pred Ustavnim sudom Federacije Bosne i Hercegovine koji je donio odluku da je to protuustavno (Šipka, 2006, 156–166). Kao što upozorava Mønnesland (2005, 510), došlo je do paradoksalne situacije jer „isti standardni jezik Srbi u Srbiji i Hrvati u Hrvatskoj zovu 'bošnjačkim', a Bošnjaci 'bosanskim', dok je Srbima i Hrvatima u samoj Bosni i Hercegovini zabranjena službena upotreba naziva 'bošnjački'“. Kako bi izbjegli političko pitanje i zadovoljili kriterij etničke ravnopravnosti, neki autori u svojim tekstovima koriste oba naziva: bosanski/bošnjački.

Koliko je ime jezika važno, vidi se i u nazivima jezičnih predmeta i odsjeka na različitim fakultetima u matičnim državama i u inozemstvu. Zanimljivo da je nakon rata na Filozofskome fakultetu Univerziteta u Sarajevu ime odsjeka bilo Odsjek za bosanski, hrvatski, srpski jezik (bez *i*), što je značilo da je riječ o jednome „trostandardnom“ jeziku. Kasnije je to promijenjeno i novo je ime Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik,¹⁰⁹ a studenti polažu ispit iz jednoga od njih po vlastitome izboru.

108 *Povelja o bosanskoj jeziku*, dostupno na: <http://bichamilton.com/web/wp-content/themes/calvary/docs/Povelja%20o%20Bosanskom%20jeziku.pdf> (citirano 11. siječnja 2022).

109 Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik, Nastavni plan i program 2019/2020; dostupno na: http://www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp_2019/NPP-BHS-jezik-2019-2020.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

3.7.3. Tri pristupa jezičnomu planiranju

Proces zasebne restandardizacije svakoga od triju jezika otvara ozbiljne jezične probleme, često kao rezultat nesustavne jezične politike, jedne domaće (za bosanski jezik) i dviju „uvoznih“ jezičnih politika (Halilović, 2014, 129) koje se za hrvatski i srpski standardni jezik vode izvana, iz Hrvatske i Srbije. „Uvoznu“ jezičnu politiku, odnosno stavove različitih srpskih i hrvatskih lingvista detaljnije je analizirao Svein Mønnesland (2005, 489–495). Rezultati njegova istraživanja pokazuju da glavnu riječ u srpskoj jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini i dalje vode lingvisti iz Srbije, kao i stručnjaci iz Republike Srpske koji sudjeluju u okviru Odbora za standardizaciju srpskog jezika. Rasprave o spornim pitanjima (npr. uvođenje ekavice u Republici Srpskoj) vodile su se uglavnom između dviju skupina aktera jezične politike: onih izrazito nacionalistički orijentiranih i onih umjerenih koji se suprotstavljaju uplitanju politike u jezična pitanja. Što se hrvatske jezične politike u Bosni i Hercegovini tiče, ona se i danas zalaže za isti standardnojezični idiom Hrvata u Hrvatskoj i Hrvata u Bosni i Hercegovini. To znači da se i od bosanskohercegovačkih Hrvata devedesetih godina 20. stoljeća očekivalo da govore „čistim“ hrvatskim jezikom kakav se govorio u Hrvatskoj i koji je propagirala hrvatska jezična politika, naročito prvoga desetljeća hrvatske samostalnosti. Rezultat toga bio je strah od materinskoga jezika koji se javio kod bosanskohercegovačkih Hrvata u svakodnevnim govornim situacijama (o tome smo već govorili opisujući jezičnu situaciju u Hrvatskoj). Drugim riječima, riječ je o strahu od upotrebe „nacionalno krive riječi“, što Ivan Lovrenović slikovito opisuje ovako:

Na svakom koraku i u svakom trenutku susrest ćete se sa situacijom u kojoj govornik sam sebi pregriza jezik kad, posve hrvatski prirodno, zausti da izgovori *hiljadu, kafa, izvještaj, obaveza, naročito, prisutan*, pa se uz vidljivu unutarnju paniku popravlja: „hi... tisuća“, „kaf... kava“, „izvješ... izvješće“, „obav... obveza“, „nar... osobito“, „pris... nazočan“, „činit... čimbenik“, itd. unedogled... (Lovrenović, 2003, 235)

Može se zaključiti da bosanskohercegovački Hrvati i Srbi (pogotovo Hrvati) nemaju nikakva utjecaja na jezičnu politiku koja se vodi u njihovo ime. Oni u suštini slijepo prihvaćaju rješenja iz Zagreba i iz Beograda. Sve to skupa onemogućuje da se u Bosni i Hercegovini, kakva je ustrojena na državnoj razini, vodi bilo kakva bosanskohercegovačka jezična politika.

Koliko jezik može postati dominantan etnonacionalni simbol, pokazuje etnografsko i antropološko istraživanje uloge obrazovanja u Bosni i Hercegovini Azre Hromadžić (2017) među bosanskohercegovačkom omladinom, konkretnije

srednjoškolicima Gimnazije Mostar¹¹⁰ koju pohađaju učenici dviju etničkih grupa, pa se nastava odvija na dva nastavna programa, od kojih je jedan na hrvatskome, a drugi na bosanskome jeziku. Između ostaloga, autorica prikazuje zanimljiva zapažanja o hrvatskome jeziku među bosanskim Hrvatima koji imaju i hrvatsko i bosansko državljanstvo. Kako većinom namjeravaju studirati u Hrvatskoj, žele govoriti „čistim“ hrvatskim jezikom bez primjesa lokalnih jezičnih specifičnosti, što također očekuju i od svojih nastavnika. Ako netko od nastavnika nije tako govorio, bio je meta ispravki. Zato su nastavnici koji su predavali hrvatski jezik trpjeli pritisak i morali naučiti „onih 20 glavnih riječi, kao što su tisuća, kolodvor i tjedan“ (Hromadžić, 2017, 88). Evo kako jedna nastavnica – Bošnjakinja koja je predavala njemački jezik po hrvatskome nastavnom programu opisuje svoje iskustvo:

Drugom prilikom, mislim da je to bilo 1993, bila sam u učionici i rekla *sedmica*, na šta je neko odmah dobio *tjedan*. Ustala sam i na tabli napisala *tjedan = sedmica = hefta* [kolokvijalni bosanski]. Kad sam napisala *hefta*, povikali su „Uuuuu!“ Rekla sam: „Da, da, na persijskom *hefta* znači sedam. Što više jezika znamo, to više vrijedimo, jesam li u pravu?“ Odgovorili su: „Jeste.“ (Hromadžić, 2017, 88)

Sve dosada rečeno odražava se i na jezično planiranje bosanskoga jezika, pri čemu se pojavljuju dva glavna problema: s jedne strane, nedostatak institucionalne brige i s druge strane, različiti pogledi na jezično planiranje koji postoje među bošnjačkim lingvistima. Prema Paliću (2009, 117) u standardizaciji bosanskoga jezika isprofilirala su se tri različita pristupa.

- a) Prvi, „radikalni“ pristup u kojem postoji znak jednakosti između jezika i (bošnjačke) nacije, pri čemu su pretpostavljene jezične posebnosti one koje bi trebale biti nacionalna posebnost. U želji da se bosanski jezik što više razlikuje od susjednih jezika (hrvatskoga, srpskoga, crnogorskoga) zanemaruje se komunikacijska uloga jezika u jezičnoj zajednici, a naglašava se nefunkcionalna arhaizacija (najčešće orijentalizacija) bosanskoga jezika. Tako je orijentalni leksik arhaičnoga sloja, koji se ranije smatrao regionalnim, podignut na razinu standardnoga jezika. Rezultat toga bilo je nerazumijevanje tzv. „novih“ orijentalizama kod korisnika jezika u Bosni i Hercegovini, a njihova upotreba postala je obilježje „većeg“ Bošnjaka od drugih, što je stvaralo pogrešnu sliku o bosanskome jeziku (detaljnije o tome u Mønnesland, 2005, 518). Predstavnicima su takva pristupa Dževad Jahić (1999a, 1999b, 1999c) i Faruk Konjhodžić (1999).

110 Gimnazija je sagrađena 1898. godine, a nalazi se u samome centru Mostara na zapadnoj, hrvatskoj strani. Bila je jedna od najprestižnijih obrazovnih institucija u Jugoslaviji i među najboljim gimnazijama u Bosni i Hercegovini. Različitim donacijama škola je nakon rata potpuno obnovljena; dostupno na: <https://gimnazijamostar.ba/> (citirano 11. siječnja 2022).

- b) Drugi, „umjereni“ pristup polazi od definicije bosanskoga jezika koju donosi *Povelja o bosanskom jeziku*, naime da je to jezik Bošnjaka kao i pripadnika drugih naroda u Bosni i Hercegovini i svijetu koji ga osjećaju svojim. Predstavnik je takvoga pristupa Senahid Halilović (1996) koji se zalaže za afirmiranje bošnjačkih posebnosti koje je norma nekadašnjega srpskohrvatskog standarda zanemarivala. Tolerantnost norme odražava se i u činjenici da se u tome pristupu zadržava prirodni središnji kurs između hrvatske i srpske norme (Muratagić-Tuna, 2005), ali uzimajući u obzir spomenutu težnju za afirmiranjem bošnjačkih jezičnih posebnosti.¹¹¹
- c) Treći, „konformistički“ pristup predstavlja nastavak jezične politike sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća pri čemu je bosanski jezik zapravo samo novo ime za *bosanskohercegovački standardnojezični izraz*. Njegova je norma potpuno „otvorena“ bez posebnoga odnosa ne samo prema nacionalnome nego čak i prema regionalnome, tj. bosanskohercegovačkome (Palić, 2009, 117). Predstavnik je toga pristupa Ibrahim Čedić (2001a, 2001b).

Pokušaj ujedinjenja opisanih triju različitih pristupa standardizaciji bosanskoga jezika vidi se u *Gramatici bosanskoga jezika* Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića (2000). Iako se spomenuta tri pristupa teško mogu uspoređivati (prvi autor normira leksik, drugi pravopis i treći gramatiku), Palić (2009, 118) zaključuje da je drugi, „umjereni“ pristup prevladao.

Što se tiče pravopisne norme bosanskoga jezika, spomenimo da je 2017. godine objavljeno drugo, znatno izmijenjeno i dopunjeno izdanje *Pravopisa bosanskoga jezika* Senahida Halilovića (2017) koje je u javnosti doživljeno kao važan kulturni događaj, a 2018. pravopis je objavljen i kao mobilna aplikacija Android i iOS. *Pravopis* je doživio pozitivne, ali i negativne kritike. Dok je prvo izdanje *Pravopisa* (1996) „promoviralo“ specifičnosti bosanskoga jezičnog standarda u odnosu na hrvatski ili srpski standard (što se odražavalo npr. u pretjeranoj arhaizaciji, dominaciji orijentalizama, „čuvanju“ glasa *h*), drugo izdanje pravopisna pravila osuvremenjuje. Osim toga zadržava i brojne dublete (npr. *opština* i *općina*), a glas *h*, kao što naglašava sam autor¹¹², ostaje „tamo gdje mu je etimološki, tj. po postanku mjesto (hajde, promaha), ili u riječima koje su odavno odomaćene (hastal, sevdah), ali pisanje toga glasa više ne forsiramo u oblicima koji nisu prihvaćeni u posljednja dva desetljeća.“ Prema tome pravopisna rješenja u drugome se izdanju usklađuju s uporabnom

111 O posebnostima bosanskoga standarda pogotovo na leksičkoj razini, a nešto manje na morfološkoj i sintaktičkoj razini npr. u Mønnesland (2005, 502–507).

112 Citat se nalazi na internetskoj stranici na kojoj autor pravopisa odgovara na često postavljena pitanja; dostupno na: <https://pravopis.ba/> (citirano 11. siječnja 2022).

normom (uzusom), tj. s jezičnom praksom.¹¹³ U međuvremenu je najavljen novi *Bosanski pravopis* autora Refika i Halida Bulića (izdavač Institut za bosanski jezik i književnost, Tuzla) u kojemu se neće uspoređivati ili kontrastirati s rješenjima preporučenima u pravopisu hrvatskoga i pravopisu srpskoga jezika, jer autori smatraju da, kao što u intervjuu kaže Halid Bulić, „/b/osanski jezik predstavlja jedan poseban idiom i treba ga i opisati i normirati nezavisno i neopterećeno, bez odmjerenja s hrvatskim i srpskim“ (Agić, 2020). On također ističe da će posebna pažnja biti posvećena islamskoj terminologiji čije je pisanje dosta neujednačeno. Sredinom 2020. godine potpisan je i memorandum između Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“ i Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu o početku izrade još jednoga pravopisa bosanskoga jezika, čije je izdavanje najavljeno za 2021.¹¹⁴

Što se leksičke razine tiče, u prvome desetljeću 21. stoljeća objavljeno je nekoliko rječnika bosanskoga jezika. Među njima su dva jednosveščana rječnika, i to *Rječnik bosanskog jezika* koji je objavljen 2007. godine pod uredništvom Ibrahima Čedića (2007), a drugo je izdanje objavljeno 2010. Iste je godine objavljen i *Rječnik bosanskoga jezika* Senahida Halilovića, Ismaila Palića i Amele Šehović (2010), kao i prva knjiga (A – Č) višesveščanoga *Rječnika bosanskog jezika* Dževada Jahića (2010). Godine 2019. promovirana je deveta knjiga Jahićeva rječnika (Or – Pa), od ukupno šesnaest predviđenih, koji je, prema riječima autora, „najveći naučni poduhvat u bosanskom jeziku uopće, ne samo u leksikografiji toga jezika“ (Sokolija, 2019).

3.7.4. „Dvije škole pod jednim krovom“

Da bismo pokazali složenost jezične stvarnosti u funkcioniranju triju standarda u Bosni i Hercegovini, pogledajmo primjer školstva (slični se problemi javljaju u sudstvu, javnim medijima, privatnoj upotrebi itd.). Poznato je da obrazovni sustav ima značajnu ulogu u oblikovanju jezične politike, čega su posebno svjesni oni koji se bave obrazovnom jezičnom politikom u nekoj zemlji (Joseph, 2006). Specifičnost je obrazovanja u Bosni i Hercegovini da se ono provodi na tri različita jezična standarda, uključujući i druge kulturno-povijesne (pa i vjerske) specifičnosti (Pašalić Kreso, 2008). Dosadašnja istraživanja¹¹⁵ pokazala su da je obrazovanje u službi ideologije podjela koja odgovara vladajućim elitama. Posljedice su toga nejednakost, diskriminacija i segregacija koja se uvodi nakon Deytonskoga sporazuma,

113 U svojoj kritici *Pravopisa* Ismail Palić (2018) upozorava da Senahid Halilović polazi od „potpuno naopake temeljne postavke da normu propisuje praksa“ i Halilovićev pravopis smatra primjerom „neobično velike improvizacije i puke proizvoljnosti, koji je nažalost višestruko štetan za tokove standardizacije bosanskoga jezika“; dostupno na: <https://stav.ba/o-halilovicevu-pravopisu-stavi-h-da-bi-ga-izvadio/> (citirano 11. siječnja 2022).

114 *Nužno je raditi i stvarati u korist bosanskoga jezika, uskoro novi pravopis*; dostupno na: <https://www.preporod.ba/nuzno-je-raditi-i-stvarati-u-korist-bosanskoga-jezika-uskoro-novi-pravopis/> (citirano 11. siječnja 2022).

115 Bogat popis literature o toj temi, od zbornika, članaka, izvještaja do pravnih dokumenata itd. u Trkulja (2017).

konkretnije 1999. godine kao privremeno rješenje, i to na područjima Federacije Bosne i Hercegovine u kojima žive Bošnjaci i Hrvati, te manji broj Srba. Riječ je o nacionalno podijeljenim školama, poznatima pod imenom "dvije škole pod jednim krovom"¹¹⁶, a prema izvještaju Misije OSCE-u Bosni i Hercegovini¹¹⁷ iz 2018. godine, postoji 56 škola na 28 lokacija koje se razlikuju od slučaja do slučaja. No svima njima zajedničko je da se vrši segregacija po nacionalnoj osnovi (tzv. monoetničke škole) i kroz nju se uči da među učenicima postoje nepremostive razlike. Segregacija ide toliko daleko da su ulazi u nekim školama odvojeni, drugdje je nastava organizirana u smjenama da se učenici i nastavnici različitih nacionalnosti ne bi susretali. Negdje su čak jedni od drugih odvojeni fizičkim preprekama. Slikovit je primjer takve škole srednja škola u Travniku: s jedne strane ograde (koja je 2019. uklonjena) nalazi se obnovljena fasada Katoličkoga školskog centra Petar Barbarić koji radi po *Nastavnome planu i programu na hrvatskom jeziku* i s druge strane oronula fasada Srednje mješovite gimnazije u Travniku koja radi po *Nastavnome planu i programu na bosanskom jeziku* (slika 23).

Slika 23. „Dvije škole pod jednim krovom“

Pri tome se nastava odvija po različitim, nacionalnim nastavnim programima i udžbenicima, odnosno čitankama u kojima se također odražava nacionalistička obrazovna jezična politika. Kako se književnost može koristiti kao sredstvo

116 Pod istim naslovom ima niz studija kao i dokumentarnih filmova, npr. film koji je nastao u okviru akcije njemačkih srednjoškolaca koji su htjeli nakon rata pomoći srednjoškolcima u Bosni i Hercegovini; dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=_lMoDRmbsx0 (citirano 11. siječnja 2022).

117 „Dvije škole pod jednim krovom“ Najvidljiviji primjer diskriminacije u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini (2018); OSCE (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi); dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/5/404993.pdf> (citirano 11. siječnja 2022).

indoktrinacije, pokazuje istaživanje nacionalizma u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama Nenada Veličkovića (2015).

Najgore od svega jest činjenica da se sve to radi pod izgovorom zaštite jezičnih prava učenika različitih nacionalnosti u nacionalno miješanim sredinama (Palić, 2009, 120). Upravo to političari u Bosni i Hercegovini koriste kako bi održali *status quo* upotrebljavajući jezik kao važnu strategiju za dokazivanje nacionalnoga identiteta. Pritom tvrde da svaka etnička grupa ima pravo na nastavu na vlastitome jeziku – u protivnome bi, naravno, mogla izgubiti svoj identitet. Ta se bojazan pojavljuje i kod roditelja koji smatraju da bi eventualno rješenje toga problema moglo dovesti do slabljenja njihova identiteta.

Međunarodna je zajednica preko svojih različitih organizacija bezuspješno pokušavala obustaviti i smanjiti segregaciju na nacionalnoj osnovi naglašavajući da obrazovni sustav mora omogućiti da učenici zajedno pohađaju školu jer će tako naučiti poštivati i cijeniti kulturološke raznolikosti. Zanimljivo je da su poseban otpor ukidanju segregacije pružili hrvatski političari u Bosni i Hercegovini koji smatraju da Hrvati imaju pravo na upotrebu svoga jezika. Ukratko, obrazovanje se i dalje koristi u političke svrhe, a međunarodna zajednica ne zna kako riješiti problem: kako osigurati jezičnu slobodu, kako spriječiti majorizaciju (nadglasavanje) i kako ukinuti segregaciju (Mønnesland, 2005, 517). Usprkos nizu pravnih dokumenata međunarodnoga, europskoga i bosansohercegovačkoga prava koje država Bosna i Hercegovina krši održavanjem „dviju škola pod jednim krovom“ i mononacionalnim obrazovanjem, ta praksa i nakon triju desetljeća još uvijek traje (Swimelar, 2012; Mirašćija, 2017; Emkic, 2018). Zanimljivo je da protiv monoetničkih škola i nastavnih programa sve češće protestiraju oni kojima je obrazovanje zapravo namijenjeno – učenici koji „predvode obrazovnu (r)evoluciju u BiH“, kao što piše u naslovu članka Nidžare Ahmetašević (2017). Prvi puta takvi su protesti bili 2016. i kasnije 2017. godine, kada su učenici bošnjačke i hrvatske etničke grupe u Jajcu uspješno spriječiti novi slučaj „dvije škole pod jednim krovom“. U okviru Asocijacije srednjoškolaca Bosne i Hercegovine i projekta *Prijatelji bez granica* protesti su nastavljeni u Sarajevu, a 2018. u Bugojnu¹¹⁸ s istim ciljem – boriti se za ukidanje takva sustava obrazovanja, kao i za zajednički nastavni plan i program bez nacionalističkih obilježja. Učenici naglašavaju da žele jedinstveno obrazovanje i traže od mjerodavnih institucija da čuju „glas mladih“ i da je krajnje vrijeme da se konačno riješi taj problem iako za to, barem tako izgleda, još uvijek nema dovoljno političke

118 Više o tome u videu Borba srednjoškolaca protiv segregacije u obrazovanju u BiH. *Al Jazeera Balkans*. 22. travnja 2018.; dostupno na: https://balkans.aljazeera.net/videos/2018/04/22/borba-srednjoskolaca-protiv-segregacije-u-obrazovanju-u-bih?page=2&qt-view__news_taxonomy__news_taxonomy_panel_pane=3?gb=true (citirano 11. siječnja 2022).

volje. Bez obzira na to rezultati protesta učenika i rada aktivista donose neke pomake. Tako je fotografija s vjenčanja Elizabeth Elli Hrgić i Inasa Dagoje (slika 24), bivših učenika tih škola, uz već spomenutu ogradu između Katoličkoga školskog centra Petar Barbarić i Srednje mješovite gimnazije u Travniku, objavljena sredinom 2019. na društvenim mrežama izazvala velik interes javnosti.

Slika 24. Protest protiv segregacije u školama – slika s vjenčanja

Nevezano za taj događaj, ograda je nedugo nakon toga uklonjena, što bi se moglo shvatiti kao pobjeda onih koji su protiv segregacije učenika, ali priča o ogradi još uvijek nije završena zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa. Ipak, rušenje „ograda“, koje su postale simbolom etničkih podjela i razdvajanja učenika po nacionalnoj osnovi, na neki je način otvorilo put izradi alternativnih rješenja k zajedničkom obrazovanju, kao i put drukčijim modelima obrazovanja u Bosni i Hercegovini (Trkulja, 2017, 28–29) u smislu promocije veće tolerancije i jačanja društvene kohezije.

3.7.5. Uvođenje ekavice u Republici Srpskoj

Već smo ranije rekly da je srpski standardni jezik danas službenim jezikom, osim u Republici Srbiji, i u Republici Srpskoj koja je jedan od dvaju entiteta u Bosni i Hercegovini. Karakterizira ga dvojnost izgovora (ekavica i ijekavica) – koju nemaju ni hrvatski, ni bosanski, ni crnogorski, ali oni sa srpskim dijele ijekavski izgovor – a u prošlosti i dvojnost pisama (latinica i ćirilica). U jezičnoj praksi te su dvojnosti

izazvale različite nedoumice i nesporazume, a ovdje ćemo se usredotočiti na dvojnost ekavskoga i ijekavskoga izgovora.¹¹⁹

Podsjetimo se da su potpisnici *Bečkoga književnog dogovora* (1850) odlučili da je za književni jezik najprikladniji ijekavski izgovor „južnog narječja“. Međutim, Karadžićeva je reforma jezika u 19. stoljeću naišla u Srbiji na velik otpor i reakcije zbog odmicanja od tradicije i uvođenja ijekavice. Zato je ijekavski prihvaćen samo na područjima u kojima je već postojao, dok se dio Srbije i Vojvodina, koji su imali književnu tradiciju na ekavskome, nisu željeli odreći ekavskoga izgovora u korist ijekavskoga. Tako su se razlike između ekavskoga i ijekavskoga izgovora očuvale i koegzistiraju sve do danas, kada se ponovno aktualizira pitanje njihova odnosa. Ekavski i ijekavski izgovor ne uzrokuju nikakvih komunikacijskih smetnji i nepotrebno je njihovo međusobno „prevođenje“ odnosno adaptacije ekavskih i ijekavskih tekstova¹²⁰, budući da su oba izgovora, kao što naglašava Šipka (2006, 177), „jednako srpska, nema nikakve potrebe za inzistiranjem na njihovoj 'ravnopravnosti'“. No oko te dvojnosti došlo je devedesetih godina 20. stoljeća do različitih nedoumica i nesporazuma, pa i sukoba, pogotovo u područjima u kojima se povijesno upotrebljava ijekavica, konkretnije u Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini.

Naime, godine 1993. političko rukovodstvo Republike Srpske iznenada je donijelo odluku o proglašenju ekavskoga izgovora u službenoj i javnoj upotrebi pod prijetnjom sankcija. Riječ je o potpuno političkoj odluci i još jednome obliku diktata politike koja nameće rješenja suprotna jezičnoj stvarnosti. Naime, na tim područjima žive govornici koji, uz Crnogorce, pripadaju najizrazitijim ijekavcima među štokavcima i njih tjerati da uime srpskoga jedinstva „preko noći“ prijeđu na ekavicu vodi najgrubljem obliku jezičnoga inženjeringa (Pranjковиć, 2008a, 131). Normalno je da je takva odluka izazvala nesigurnost i konfuziju kod korisnika jezika, pa čak i kod lokalnih političkih vođa koji su je donijeli, da ne govorimo o potpunome kaosu u javnoj upotrebi. Prema riječima Bugarskog (1995, 138), ta politička odluka ima dva aspekta: s jedne strane svojevrsno etničko čišćenje jezika, a s druge strane približavanje Srbiji te nametanje stereotipne formule u kojoj se *srpski* i *srpstvo* isključivo povezuje s ćirilicom i ekavicom. Odluka o uvođenju

119 O tome su vođene polemike u medijima, bili su različiti javni protesti, pa čak i objavljivane polemičke knjige, kao npr. knjiga *U odbranu jezika srpskog – i dalje* Miloša Kovačevića (1997). Na tekst o predstavljanju te knjige, objavljen u *Politici* 28. ožujka 2000. godine, reagirao je Odbor za standardizaciju srpskog jezika osporavajući neistinite i neodržive tvrdnje u tekstu koje se mogu označiti kao „ruženje srpske jezičke kulture i njenih institucija“. Trebamo napomenuti da je Miloš Kovačević (jedan od inicijatora *Slova o srpskom jeziku*) još uvijek član Odbora za standardizaciju srpskog jezika, a promovira stajališta koja su u suprotnosti sa stajalištima Odbora.; dostupno na: <https://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluka013.html> (citirano 11. siječnja 2022).

120 To se odnosi na tekstove svih funkcionalnih stilova, a pogotovo tekstove književnoumjetničkoga stila čije su adaptacije neprihvatljive i štetne jer je riječ o autorskim djelima. Različiti primjeri navedeni su u Šipka (2006, 195–209).

ekavice programski se uklopila u odluku o udžbenicima iz Srbije po kojima će učiti djeca u Republici Srpskoj i Republici Srpskoj Krajini; nadalje, u posrblijevanje toponima, npr. Donji Vakuf u Srpski Donji Vakuf, a kasnije u Srbobran. Te su odluke imale podršku nekih implementatora jezične politike Srbije, a s druge strane, bilo je i protivnika takve jezične politike (npr. Ranko Bugarski, Ivan Klajn i dr.). U svakome slučaju, uvođenje ekavice ostat će u povijesti zabilježeno kao „bizaran primer ekstremnog jezičkog nacionalizma, ali i kao znamenje pobjede prezrenog etniciteta nad tim istim bahatim nacionalizmom“ (Bugarski, 2002, 75). Odluka o obaveznome ekavskom izgovoru u službenoj i javnoj upotrebi ukinuta je smjenom političkoga rukovodstva 1998. godine.

Kako bi se izbjegle ovakve situacije, predložen je *Kodeks upotrebe srpskog standardnog jezika*

u kome bi se utvrdila pravila ponašanja u upotrebi ekavskog i ijekavskog izgovora, kao i ćirilčkog i latiničkog pisma, i definisao odnos prema tekstovima preuzetim iz hrvatskog i bošnjačkog jezičkog standarda. (Šipka, 2006, 167)

3.7.6. Zaključak

Iz prikaza jezične situacije u Bosni i Hercegovini možemo zaključiti da je ona od devedesetih godina 20. stoljeća nadalje izuzetno opterećena izvanjezičnom stvarnošću. Ratna događanja (1992–1995) bila su obilježena sukobima među različitim entitetima, a nakon rata država je politički podijeljena na dva (kasnije čak tri) samostalna entiteta (Federacija BiH, Republika Srpska i Distrikt Brčko), čime je potpuno promijenjena njezina demografska slika (prijeratna izmiješanost stanovništva i poslijeratna nacionalna homogenost). Sve to ostavilo je traga na jezičnoj politici i u jeziku/jezicima u kojima, kao i u ostalim novoosnovanim državama, dominira simbolička funkcija jezika nad komunikacijskom. Promijenjene društveno-političke okolnosti na srednjojužnoslavenskome području devedesetih godina 20. stoljeća, a pogotovo rast nacionalizma doveli su do „nacionalističkih“ jezičnih politika koje su se ponajviše odrazile u bosanskohercegovačkoj jezičnoj stvarnosti. Većina se lingvista slaže da je jezična situacija u Bosni i Hercegovini složena zbog njezine višenacionalnosti (tri autohtona naroda: Bošnjaci, Hrvati i Srbi) i višejezičnosti. No, kako Halilović (2014, 122) ističe, složenost jezične situacije ne proizlazi iz problema u jeziku, već iz složenih društveno-političkih okolnosti. U društvenoj zajednici prisutna je politizacija jezičnih pitanja, jezični nacionalizam, manipulacija jezikom, jezična segregacija itd., a pojedini entiteti zatvaraju se u „svoj“ jezik i „svoje“ pismo (Halilović, 2014, 130–131).

U Bosni i Hercegovini supostoje tri standardna jezika: bosanski, hrvatski i srpski, čiji je formalnopravni status riješen različitim dokumentima (od ustava, različitih odredaba, amandmana itd.). Ta tzv. nominalna ravnopravnost zadovoljava nacionalno-političke elite koje još uvijek zastupaju pozicije podijeljenosti i isključivosti (primjer je te ravnopravnosti „mehaničko“ prevođenje tekstova na različite jezike). Sasvim je druga priča kako nominalna ravnopravnost funkcionira, bolje reći *ne* funkcionira u jezičnoj stvarnosti. Palić (2009, 119) naglašava da se u Bosni i Hercegovini mora donijeti jasna politička odluka koja će nominalnu, tj. navodnu ravnopravnost zamijeniti stvarnom funkcionalnom ravnopravnošću. U vezi s tim spomenimo samo dva od niza osjetljivih i otvorenih pitanja. Prvo je pitanje funkcioniranje jezika u javnim i državnim medijima, prije svega zbog velike uloge koju mediji imaju u javnosti. Drugo pitanje vezano je uz fenomen bosanskohercegovačkoga obrazovnog aparthejda poznatoga pod imenom „dvije škole pod jednim krovom“ – segregacije škola prema nacionalnoj osnovi u kojima se radi po nacionalnim programima i udžbenicima s ciljem – apsurdno – zaštite prava učenika.

Za razliku od drugih novoosnovanih država, u Bosni i Hercegovini se jezična politika za hrvatski i srpski standardni jezik još uvijek vodi *izvana* (iz Hrvatske i Srbije). Problem je u tome što se pritom ne uzimaju u obzir posebnosti bosanskohercegovačkoga kulturnog konteksta, (jezične) povijesti itd. S druge strane, što se bosanskoga standardnog jezika tiče, od različitih pristupa njegovoj restandardizaciji izgleda da je prevladao „umjereni“ pristup koji se zalaže za tolerantnost norme, ali i za afirmaciju bošnjačkih posebnosti. Gledano s današnje pozicije, nakon skoro triju desetljeća, možemo konstatirati da još uvijek postoje nesuglasice među nekim akterima jezične politike svakoga jezika ponaosob i bilo kakvi dogovori u vezi sa zajedničkom jezičnom politikom među entitetima gotovo su neostvarivi.

Ukratko, jezičnom situacijom u Bosni i Hercegovini nitko nije zadovoljan. Normativci nisu zadovoljni jer se norme koje oni propisuju slabo poštuju i komunikacija je daleko od njihova „zamišljenoga“ standardnog jezika. Korisnici jezika, kao što naglašava Ismail Palić, nikako da

„progovore“ „svojim“ standardnim jezikom koji je za njih živ samo u jezičkim priručnicima. I jedni i drugi uglavnom krivca nalaze u drugima s kojima u zajedničkoj državi žive i koji im agresivno nameću „svoje“ jezike. Društvenoj zajednici u takvoj situaciji ostaje da riješi probleme „nemogućnosti“ pohađanja zajedničkih škola, gledanja zajedničkih televizijskih programa, čitanja zajedničkih knjiga – jednom riječju „nemogućnosti“ funkcioniranja bilo čega zajedničkoga. (Palić, 2009, 118)

Složenosti jezične situacije svakako pridonosi i složenost samoga ustroja Bosne i Hercegovine, koja je i nacionalno, i konfensionalno, i politički i administrativno podijeljena. U takvoj državi, ni pored najbolje volje, nije jednostavno osigurati ni pojedinačna ni kolektivna jezična prava, koja su, doduše, zajamčena različitim zakonskim aktima. Međutim, u praksi se njihovo ostvarivanje svodi na čisti formalizam i mehaničko prevođenje s jezika na jezik, što zadovoljava nacionalno-političke elite (Palić, 2009, 119). Danas se govornici svih triju standardnih jezika, kao i akteri jezične politike više boje „eventualnog utjecaja jednoga komšijskog/susjednog standarda na drugi ('njihovog' jezika na 'naš') nego utjecaja geografski udaljenog a moćnog engleskog jezika“ (Katnić-Bakaršić, 2013, 124). Izgleda da u Bosni i Hercegovini još uvijek nema dovoljno volje za razumijevanjem *Drugoga* i *Drukčijega*, odnosno za promicanjem interkulture komunikacije. Nadamo se da će se u budućnosti, bez obzira na nacionalnu, vjersku, političku i dr. podijeljenost, kreatori jezičnih politika triju standardnih jezika uspjeti dogovoriti oko zajedničke jezične politike na razini Bosne i Hercegovine, vodeći pritom računa o jezičnim navikama korisnika jezika koji bi svakako trebali postati aktivnim sudionicima jezične politike.

3.8. Crna Gora

Za razliku od hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga, u kojima je proces standardizacije započeo još prije formiranja zajedničkoga srpskohrvatskog jezika i koji su u prošlosti bili opisani u različitim normativnim priručnicima, crnogorski jezik prvi se puta službeno pojavljuje u nekome službenom dokumentu osnivanjem samostalne države Republike Crne Gore 2006.¹²¹, i to u Ustavu Crne Gore¹²² godine 2007.¹²³ Kao što kaže Igor Lakić (2013, 135), nije poznato da se naziv crnogorski pojavljivao ranije u nekome službenom dokumentu jer se njegovo ime prilagođavalo različitim kulturno-povijesnim okolnostima. U Ustavu SR Crne Gore doneseno 1963. godine u službenoj je upotrebi *srpskohrvatski jezik*, odnosno od 1974. *srpskohrvatski jezik ijekavskog tipa*. U razdoblju zajedničke države koristi se i neslužbeni naziv *crnogorski standardnojezični izraz* (isto kao i za bosanskohercegovački književnojezični izraz), naravno u okviru srpskohrvatskoga, a kasnije i srpskoga jezika.

121 Da podsjetimo, Crna Gora bila je nakon raspada Jugoslavije u zajedništvu sa Srbijom, prvo u sklopu Savezne Republike Jugoslavije (1992–2003), a nakon toga u sklopu državne zajednice Srbije i Crne Gore, sve do proglašenja nezavisnosti i osnivanja Republike Crne Gore.

122 Ustav Crne Gore (2017); dostupno na: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html> (citirano 11. siječnja 2022).

123 Formalni razvoj crnogorskoga kulturnog identiteta, pri čemu jezik igra važnu ulogu, općenito je sporiji u usporedbi s drugima na srednjojužnoslavenskome području. Za razliku od drugih republika u Jugoslaviji, u Crnoj Gori tek je 1971. godine osnovana Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU), a nešto kasnije i Institut za jezikoslovlje i književnost CANU (1980). Godine 1999. osnovana je nova, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti (DANU).

Iako je Crna Gora nakon Drugoga svjetskog rata postala samostalnom socijalističkom republikom u okviru Jugoslavije, crnogorski identitet više se shvaćao kao teritorijalno opredjeljenje i nije se postavljalo pitanje „znači li biti Crnogorac ujedno biti i Srbin ili ne“ (Mønnesland, 2009, 125).¹²⁴ Međutim, raspadom zajedničke države devedesetih godina 20. stoljeća on se počinje intenzivnije propitivati. Promijenjene društveno-političke okolnosti u Crnoj Gori (najprije u zajednici sa Srbijom, a nakon toga borba za neovisnost) bile su razlogom kolebanja u izražavanju nacionalnoga identiteta, što znači da se sadržaj identiteta, pogotovo onaj koji je označen kao *crnogorski* i onaj koji je označen kao *srpski*, mijenjao. To pokazuju i popisi stanovništva u Crnoj Gori 1991., 2003. i 2011. godine.¹²⁵

Nakon raspada Jugoslavije 1991. godine u Crnoj Gori prevladava crnogorski identitet (61,86% stanovništva Crnogorci), a u sljedećim desetljećima taj se identitet smanjuje na račun srpskoga. Jelena Džankić (2015), istražujući simboličku rekonstrukciju identitetskih parametara na primjeru identitetske kategorije Crnogorac/Crnogorka¹²⁶, zaključuje da su se crnogorska i srpska identitetska shema mijenjale s jedne strane, s obzirom na politički okvir (od početne bliskosti sa Srbijom nakon raspada Jugoslavije do udaljavanja od nje) i s druge strane, u skladu s činjenicom je li netko podržavao crnogorsku nezavisnost ili nije.

3.8.1. Planiranje statusa crnogorskoga jezika

Ranije smo već naglasili da je jezik jedan od najvažnijih simbola državnosti. On je dio države koja ga potvrđuje i koja mu daje moć, pri čemu naziv jezika ima simboličku funkciju, a proces njegova imenovanja često prate različite polemike, što smo vidjeli na primjeru bosanskoga i bošnjačkoga jezika. Ideja o samostalnome crnogorskome standardnom jeziku prisutna je već šezdesetih godina 20. stoljeća, prije svega u radovima Vojislava P. Nikčevića¹²⁷, da bi se zalaganja za to intenzivirala ubrzo nakon raspada Jugoslavije. No 1992. donesen je Ustav SR Jugoslavije, u kojemu u članku 15. piše:

124 Nedorečenost samoga statusa Crne Gore potvrđuju i republičke zastave. Naime, svaka socijalistička republika imala je svoju zastavu, no zastava SR Crne Gore bila je ista kao zastava SR Srbije.

125 Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT); dostupno na: <http://pxweb.monstat.org/PXWeb/pxweb/sr/Popisi/?rxid=cfa0b20a-9068-4f1c-9cca-ce53d2573bc9> (citirano 18. siječnja 2022).

126 Istaživanje, koje je provedeno 2011. godine, nastalo je u skupu projekta *Symbolic Nation-Building in West Balkan States: Intentions and Results* koji je financirao Research Council of Norway; dostupno na: <https://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/> (citirano 11. siječnja 2022).

127 Vojislav P. Nikčević (1935–2007) jedan je od crnogorskih intelektualaca koji su se već šezdesetih godina 20. stoljeća zalagali za zaseban crnogorski standardni jezik. Devedesetih godina 20. stoljeća objavio je niz radova o povijesti i gramatici crnogorskoga jezika, često s polemičnim tonovima i ne uvijek na najstručnijoj osnovi (Mønnesland, 2009). Između ostaloga, objavio je *Pravopis crnogorskoga jezika* (Nikčević, 1997) i *Gramatiku crnogorskoga jezika* (Nikčević, 2001). Više o tome u Dulović (2013) i Nakazawa (2015).

Član 15.

U Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj upotrebi je srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi, u skladu sa ustavom i zakonom.

Na područjima Savezne Republike Jugoslavije gde žive nacionalne manjine u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma, u skladu sa zakonom.¹²⁸

Na republičkoj razini, u Ustavu Republike Crne Gore (1992) u članku 9. detaljnije se određuje jezik u službenoj upotrebi na području Crne Gore i kaže:

Član 9.

Jezik i pismo

U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora.

Ravnopravno je ćiriličko i latiničko pismo.

U opštinama u kojima većinu ili značajan dio stanovništva čine pripadnici nacionalnih i etničkih grupa u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma.¹²⁹

Možemo, dakle, vidjeti da se i u Ustavu Republike Crne Gore 1992. jezik naziva srpskim, što odražava tadašnje društveno-političke i povijesne okolnosti. Naime, u jeziku su tada još uvijek dominirali konvergentni procesi koji su i doveli do takva rješenja (Glušica, 2009b, 27).

Pokret o nacionalnoj samobitnosti Crnogoraca i crnogorskome kao službenome jeziku sve do 1997. biva u opoziciji, a padom režima Slobodana Miloševića dobiva političku potporu. Među argumentima za samostalan jezični razvoj crnogorskoga jezika naglašavaju se dva: a) govornici koji materinski jezik imenuju crnogorskim i b) novoosnovana samostalna država koja to omogućuje govornicima i koja će zreloom i pametnom jezičnom politikom taj jezik podupirati i razvijati (Glušica, 2012, 162). Godine 1993. crnogorski PEN¹³⁰ objavljuje *Deklaraciju o ustavnom položaju crnogorskoga jezika* u kojoj se crnogorski jezik određuje kao nacionalni jezik Crnogoraca i zato mora dobiti status službenoga jezika. Nadalje, osniva se niz samostalnih institucija koje će pomoći u ostvarenju toga cilja: Matica crnogorska (1993), Dukljanska akademija znanosti i umjetnosti (1999) i Institut za crnogorski

128 Ustav Savezne Republike Jugoslavije (1992); dostupno na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf> (citirano 11. siječnja 2022).

129 Ustav Republike Crne Gore (1992); dostupno na: http://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf (citirano 11. siječnja 2022).

130 Međunarodno udruženje književnika osnovano 1921. u Londonu; kratica izvorno znači: pjesnici, esejisti i novelisti (Poets, Essayists and Novelists).

jezik i književnost (2003). Kasnije, kada promocija nacionalnoga identiteta u novo-osnovanoj državi dobije i političku potporu, te institucije dolaze pod okrilje države, i to Matica crnogorska 2008. godine, a Institut za crnogorski jezik i književnost odlukom Vlade Crne Gore od 2014. djeluje u okviru novoosnovanoga Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Taj je fakultet direktna konkurencija studijskomu programu Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti Filološkoga fakulteta (do 2015. Filozofski fakultet) Univerziteta Crne Gore u Nikšiću. Za našu je temu zanimljiv podatak da predstavnici studijskih programa crnogorskoga jezika nikšićkoga i cetinjskoga fakulteta zastupaju dvije potpuno suprotne ideje standardizacije crnogorskoga jezika.

Zanimljivo je da je planiranje statusa crnogorskoga jezika započelo na području obrazovne jezične politike, odlukom Ministarstva prosvjete i nauke 2004. godine da se školski predmet Srpski književni jezik u osnovnoj i srednjoj školi preimenuje u Materinji jezik i književnost s dodatkom u zagradi: srpski, crnogorski, bošnjački, hrvatski, albanski.¹³¹ Pritom je Ministarstvo kao glavne argumente navodilo da se to čini kako bi se omogućio izbor materinskoga jezika svim učenicima te promjenom imena školskoga predmeta depolitizirao školski obrazovni sustav, međutim rezultat je bio upravo suprotan. Promjena naziva školskoga predmeta izazvala je burne reakcije nekih profesora koji su bojkotirali nastavu, a glavno uporište za „obranu srpskog jezika“ bio je Odsjek za srpski jezik i književnost na Filološkome fakultetu Univerziteta Crne Gore u Nikšiću, koji su podržavale različite političke stranke i druge institucije (više o polemikama predstavnika različitih stranaka u Mønnesland, 2009, 131). Nakon tih događaja uslijedile su burne rasprave, najprije oko planiranja statusa, a kasnije i oko planiranja korpusa, koje detaljnije predstavljamo u nastavku monografije.

Konačno, kao što smo rekle, proglašenjem nezavisnosti Crne Gore (2006) stekli su se uvjeti da se promijeni i naziv jezika. Tako je u Ustavu Crne Gore koji je donesen 2007. u članku 13. zapisano:

Član 13.

Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik.

Ćirilичno i latinično pismo su ravnopravni.

U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik.¹³²

131 Prema popisu stanovništva Uprave za statistiku Crne Gore iz 2003. od ukupnoga broja stanovnika (620.145) bilo je 43,16% Crnogoraca, 31,99% Srba, 7,77% Bošnjaka, 5,03% Albanaca, 3,97% Muslimana, 1,10% Hrvata, 0,42% Roma i čak 4,35% neopredjeljenih; dostupno na: http://pxweb.monstat.org/PXWeb/pxweb/sr/Popisi/Popisi_Popis%202003/TABELA%202.px/?rxid=cfa0b20a-9068-4f1c-9cca-ce53d2573bc9 (citirano 19. siječnja 2022).

132 Ustav Crne Gore (2017); dostupno na: <https://www.skupstina.me/me/ustav-crne-gore> (citirano 11. siječnja 2022).

Dakle, tu se prvi put pojavljuje naziv crnogorski jezik kao odrednica za službeni jezik u Crnoj Gori, pri čemu se termin *službeni jezik* razlikuje od termina *jezik u službenoj upotrebi* – oni predstavljaju dvije razine službenosti (više o tome u Lakić, 2013). Očigledno je da je odluka za takvo definiranje službenoga jezika i jezika u službenoj upotrebi nastala iz potrebe rješavanja jezične problematike u višejezičnoj i višenacionalnoj državi koja je prije svega politički podijeljena (Glušica, 2009b, 27).

Iako javne rasprave o jezičnim pitanjima nije bilo, prema podacima Uprave za statistiku Crne Gore iz 2003. za crnogorski kao materinski jezik izjasnilo se 21,96%, a za srpski 63,49% stanovnika Crne Gore.¹³³ Narednih godina crnogorski jezični identitet raste, što pokazuju rezultati istraživanja Igora Lakića i Nataše Kostić (2009) iz godine 2007. u okviru bilateralnoga projekta između tadašnjeg Instituta za strane jezika Univerziteta Crne Gore u Podgorici i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani.¹³⁴ Prema njihovu istraživanju, više od 50% ispitanika (od ukupno 500 iz svih krajeva Crne Gore) smatra da je njihov materinski jezik crnogorski, a nešto manje od 50% da je njihov materinski jezik srpski. Doduše, kod popisa stanovništva Uprave za statistiku Crne Gore iz 2011. brojevi su nešto niži jer se za crnogorski izjasnilo 36,97%, a za srpski 42,88% stanovništva.

No s obzirom na to da se broj govornika srpskoga jezika smanjio na račun govornika crnogorskoga jezika i uzimajući u obzir činjenicu da u Crnoj Gori nema značajnijih migracija iz države u državu, može se zaključiti da je zapravo riječ o jednome jeziku i dva različita jezična identiteta. Neki govornici, naime, jezik kojim se govori u Crnoj Gori nazivaju srpskim, a drugi smatraju da se crnogorski već odavno razlikuje od srpskoga i hrvatskoga i da je on odraz crnogorske kulture, povijesti i drugih vrijednosti (Komatina, 2012, 164–165). U tom smislu Lakić (2013) argumentira samostalnost crnogorskog jezika političkim, kao i lingvističkim razlozima. Odcjepljenjem od Srbije i proglašenjem samostalnosti 2006. godine stvoreni su uvjeti za preimenovanje službenoga jezika. Iako jezični parametri gramatičke strukture, dakle fonetika, fonologija, morfologija i sintaksa, pokazuju da su sva četiri jezika lingvistički jedan jezik utemeljen na štokavskome dijalektu, sociolingvistički parametri daju pravo svakomu narodu da svoj jezik imenuje onako kako želi uzimajući u obzir društvene vrednote govornika određenoga jezika (Lakić, 2013, 143).

133 Rezultati za druge jezike kao materinske bili su: albanski 5,26%, bosanski 2,29%, bošnjački 3,21% i manje od 1% hrvatski i romski. Dostupno na: <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje60.pdf> (citirano 18. siječnja 2022).

134 Riječ je o dvama projektima, i to od 2004. do 2005. projekt *Slovenski i srpski kao strani jezici* i od 2006. do 2007. projekt *Odnos prema jezicima u Sloveniji te Srbiji i Crnoj Gori*.

Danas službeni status crnogorskoga jezika nije upitan. Od 2017. godine ima svoj međunarodni kod u okviru ISO 639 međunarodnoga standarda: za crnogorski se koristi kratica *cnr*, a njegov cijeli naziv izvorno je zapisan u latinici i ćirilici (Vračar i Ševaljević, 2017, 48).

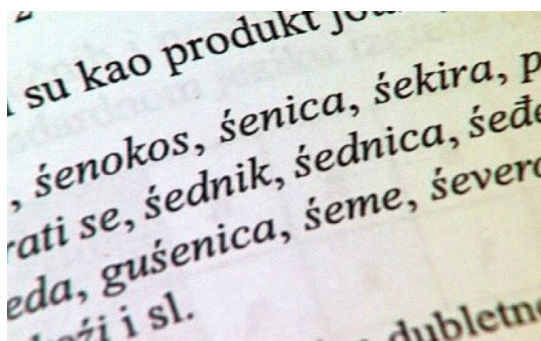
3.8.2. Pitanja standardizacije crnogorskoga jezika

Početnu fazu crnogorske jezične politike obilježilo je planiranje statusa i u vezi s tim imenovanje jezika, a kasnije je u središtu pozornosti bilo planiranje korpusa, prije svega jezična kodifikacija, tj. rad na temeljnim normativnim priručnicima, kao što su pravopis, gramatika i rječnik. S tim je ciljem Vlada Crne Gore 2008. osnovala Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika (dalje u tekstu Savjet) s ukupno 13 članova koji, osim brige o afirmaciji montenegristike, ima, kao što kaže Lakić (2013, 144), povijesnu ulogu – kodificirati crnogorski jezik. Njihov prvi zadatak bio je izraditi prijedlog koncepta pravopisa i gramatike crnogorskoga standardnog jezika. No već na samome početku među članovima Savjeta došlo je do nesuglasica oko temeljnoga pitanja jezične standardizacije: koju varijantu crnogorskoga odabrati kao standardnu. Ta se dilema zapravo pojavila već kod prihvaćanja ustavnih odredaba, gdje se radna skupina koja je pripremala članak o jeziku zalagala da u stavku 3. bude zapisano da su, osim crnogorskoga, u javnoj upotrebi srpski, bosanski i hrvatski jezik koji pripadaju zajedničkomu štokavskom dijasistemu. Takvom formulacijom spriječile bi se polemike oko pitanja odnosa *službenog jezika* i *jezika u službenoj upotrebi*, a s druge strane naglasila bi se povezanost crnogorskoga s jezicima u Srbiji, Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj. Na kraju je, kao što smo vidjeli, u Ustavu Crne Gore ostao termin *jezici u službenoj upotrebi* (Lakić, 2013, 138). Članovi Savjeta podijelili su se u dvije skupine koje su imale različite poglede na proces standardizacije, tj. na pitanje što odabrati kao osnovicu pri normiranju crnogorskoga jezika: prva je skupina bila za umjereniju, a druga za radikalniju kodifikaciju.

Umjerenija skupina, koju se sastavljali prije svega lingvisti, smatrala je da crnogorski treba standardizirati na postojećemu standardu koji proizlazi iz srpskohrvatskoga, odnosno crnogorskoga standardnojezičnog izraza *jer je*, kao što kaže Glušica (2012, 163), jezik u Crnoj Gori još od 19. stoljeća bio dio srpskohrvatskoga, odnosno kasnije srpskoga jezičnog standarda i zato ga treba samo doraditi i preoblikovati. Prema mišljenju te skupine nema se smisla vraćati u prošlost budući da se jezik u razdoblju od 150-ak godina razvijao i mijenjao na svim razinama, ponekad doduše planski i nasilno (pogotovo za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskog rata), no te su promjene bile prihvaćene i zaživjele su u jeziku. Činjenica je također da su se danas aktivne generacije u Crnoj Gori školovale na srpskohrvatskome jeziku (Lakić, 2013, 145). Osnova za jezičnu standardizaciju morala bi biti aktualna jezična

upotreba u različitim funkcionalnim stilovima, a ne dijalekti ili književna tradicija 19. stoljeća. Budući da standardni jezik znači kulturnu, političku, ideološku i ekonomsku unifikaciju nekoga društva, mora biti prihvaćen na osnovi društvenoga konsenzusa, što znači da mora odgovarati većini društvenih grupa (Glušica, 2010a, 34–35, 39).

Radikalnija skupina, koju su uglavnom činili književnici i jedan lingvist, nije se slagala s idejom da bi temelj crnogorskomu standardnom jeziku bila srpska standardna ijekavska norma (v. npr. Čirgić 2010), već smatra da, po uzoru na Vojislava P. Nikčevića, crnogorski treba vratiti svojim korijenima, tj. Njegoševu jeziku i jeziku stare crnogorske književnosti. To bi značilo na leksičkoj razini arhaizaciju jezika, a na gramatičkoj razini provela bi se ijekavska jotacija. Nadalje, to bi značilo da standardni fonološki sustav crnogorskoga dobiva dva nova fonema i ima ih ukupno 32, a azbuka i abeceda 32 grafema, tj. dodani su grafemi *ś* i *ž*.

Slika 25. Novi grafemi u crnogorskom jeziku

Te dvije skupine Savjeta bile su razjedinjene, takoreći, oko svih pitanja standardizacije i kodifikacije crnogorskoga jezika: i teorijskih, i terminoloških i praktičnih. Najviše nesuglasica i rasprava između radikalnije i umjerenije skupine pojavilo se oko uvođenja novih fonema, odnosno grafema *ś* i *ž* (slika 25) koji su produkt ijekavske jotacije (do sada su kao rezultat ijekavske jotacije standardizirani samo glasovi tj = [ć] i dj = [đ]), kao i druge glasovne promjene (više o tome u Glušica, 2009a, 296). Umjerenija skupina smatra da je uvođenje fonema odnosno grafema *ž* nepotrebno budući da se on javlja u nekim dijalektnim riječima, npr. *ženica* umjesto *zjenica*. S druge strane, uvođenje fonema odnosno grafema *ś* smatraju opravdanim jer je on i ranije bio markantno crnogorsko obilježje iako ga je tadašnja službena norma zabranjivala. Osim toga *ś* je frekventniji i nosi razliku u značenju, nadalje javlja se u nekim toponimima, vlastitim imenima, nadimcima, hipokoristicima, deminutivima itd., dakle ima onomastičku, lingvističku i transkripcijsku funkciju (Glušica, 2009a, 296–297). Umjerenija je skupina također predlagala da u tome slučaju treba navoditi oba oblika, dakle osim *ś* treba navoditi i

sj, npr. *šekira* i *sjekira*. Takav bi pristup omogućio korisnicima jezika da sami odaberu oblik koji im više odgovara, čime bi se polako oblikovao jezični standard koji bi bio prihvatljiv za većinu korisnika jezika. Nasuprot tome, radikalnija se skupina zauzimala za dosljedno provođenje ijekavske jotacije za oba fonema odnosno grafema, a samo u nekim izuzecima mogu postojati dublete. Tako bi bilo *šekira* umjesto *sjekira*, *čerati* umjesto *tjerati* i *đeca* umjesto *djeca* (Lakić, 2013, 145–146). Na kraju se može zaključiti da je uvođenje novih fonema dovelo do rascijepljenosti u crnogorskome društvu na one koji ne mijenjaju svoje pravopisne i pravogovorne navike i one koji svoju nacionalnu i političku pripadnost potvrđuju jotiranim oblicima.

Usprkos činjenici da glavni akteri jezične politike u Crnoj Gori prihvaćaju samo jotiranu varijantu, ona nije zaživjela u medijima, državnoj administraciji itd., međutim implementirana je u obrazovni sustav, iako nesustavno. Godine 2016. objavljena je početnica („bukvar“) s ciljem da se, prema riječima izdavača „Naša škola pet plus“, učenici prvoga razreda upoznaju sa *š* i *ž* (slika 26). Početnica je iznenadila i roditelje i učenike, kao i crnogorsku javnost, a Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore poručilo je da *Bukvar* nema odobrenja Nacionalnoga savjeta za obrazovanje, niti je nadležno Ministarstvo dalo suglasnost da bude dio dodatne literature u obrazovno-odgojnim ustanovama od kojih očekuju da se „odgovorno ponašaju u ovakvim situacijama i da učenicima omoguće korišćenje sadržaja za koje postoji suglasnost nadležnih institucija“.¹³⁵

Slika 26. Novi grafemi u udžbenicima crnogorskoga jezika

135 Sporna početnica *Bukvar* nema odobrenje obrazovnih institucija. *Vijesti*. 13. 12. 2016.; dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/101813/sporni-bukvar-nema-odobrenje-obrazovnih-institucija> (citirano 11. siječnja 2022).

3.8.3. Pravopis crnogorskoga jezika

Zbog potpuno suprotnih gledišta i nepremostivih razlika u shvaćanju procesa standardizacije crnogorskoga jezika umjerenija i radikalnija skupina radile su odvojeno i napravile dvije verzije pravopisa koje su predane Ministarstvu prosvjete i nauke Crne Gore početkom 2009. Dok je prva verzija pravopisa bila utemeljena na stavovima Vojislava P. Nikčevića i zalagala se, kao što smo rekly, za arhaizaciju jezika i uvođenje novih fonema odnosno grafema *ś* i *ž*, druga verzija nastavljala je dotadašnju pravopisnu tradiciju i zalagala se za standardizaciju kao proces preoblikovanja jezika, gdje se standardni crnogorski izgrađuje od crnogorske varijante policentričnoga srpskohrvatskog jezika (Glušica, 2020, 83). Uspirkos potpuno različitim pravopisnim metodologijama i bez javne rasprave Ministarstvo je srpnja 2009. na svojim internetskim stranicama objavilo *Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom*¹³⁶. Na konferenciji za tisak ministar prosvjete objasnio je da je zbog blokade rada *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika* bio prinuđen oformiti, kao što piše u *Riječi priređivača Pravopisa crnogorskoga jezika*, radnu skupinu koja mu je podnijela prijedlog pravopisa s rječnikom crnogorskoga jezika koji je on usvojio kao službeni.¹³⁷ I tako je Crna Gora dobila prvi službeni pravopis odlukom ministra prosvjete i „iza kulisa i tajno, bez učešća javnosti, bez javnih rasprava i stručnih diskusija, bez dogovora i konsenzusa“ (Glušica, 2010b, 254). To pokazuje koliko je pravopisna norma najizravnije pod utjecajem državne (službene) politike i koliko je ona podložna zloupotrebi. Upravo tu dolazi do izražaja dvostruka autoritarnost pravopisne norme: jezični „autoriteti“ (lingvisti) zaduženi su za sustav pravopisnih pravila, a nejezični „autoriteti“, odnosno državne institucije odlučuju hoće li ta pravila biti prihvaćena i postati službenom normom (Požgaj Hadži i Balazić Bulc, 2017, 273–274).

Novi crnogorski pravopis zapravo je treća, kompromisna verzija pravopisa koji je napisala Radna grupa sastavljena od domaćih i inozemnih stručnjaka¹³⁸. Ne ulazeći detaljnije u analizu različitih nedosljednosti i otvorenih pitanja u crnogorskom pravopisu, primjerice pravopisna pravila propisuju jedna pravila, npr. *radio-stanica*, a u rječniku se navode drukčija rješenja, npr. *radiostanica* (više o tome u Glušica,

136 Drugo, izmijenjeno izdanje s naslovom *Pravopis crnogorskog jezika* objavljeno je 2010. godine. Kao što vidimo, iz naslova pravopisa izbačen je „pravopisni rječnik“, i to s razlogom. Naime, u prvome izdanju Radna grupa uzela je kao radni predložak „verziju rječnika koji je u ime Savjeta podnijela prof. Rajka Glušica“ (Perović i dr., 2009, 3), a u drugome izdanju pravopisa navodi se općenitije, tj. da su uzete „obje ponuđene varijante pravopisnog rječnika“ (Perović i dr., 2010, 10).

137 Do tada je postojao samo jedan pravopis crnogorskoga jezika, tj. pravopis Vojislava P. Nikčevića (1997), ali on nije imao status službenoga pravopisa. No poslužio je kao osnova novoobjavljenomu pravopisu autora Perović i dr. (2009).

138 Autori pravopisa su Milenko Perović, redovni profesor filozofije na Univerzitetu u Novome Sadu (Srbija), Josip Silić, profesor emeritus Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska) i Ljudmila Vasiljeva, redovna profesorica na Sveučilištu Ivana Franka u Lavovu (Ukrajina).

2010b), spomenimo samo dva sporna rješenja koja, po našem mišljenju, radikalno mijenjaju pravopisnu normu i time direktno utječu na pismenost velikoga broja ljudi u Crnoj Gori. Prvo rješenje, o kojemu smo već govorili, odnosi se na promjenu fonološkoga sustava standardnoga crnogorskog jezika uvođenjem dvaju novih fonema odnosno grafema *ś* in *ž* (pravopis, doduše, uzima u obzir dublete). Drugo rješenje vezano je uz izbor primjera kojima se ilustriraju određena pravopisna pravila. Iako među pravopisnim načelima na kojima je zasnovan pravopis piše da se neće provoditi jezična arhaizacija (Perović i dr. 2009: 6), izbor primjera u *Pravopisu* pokazuje suprotno. Naime, velik dio primjera uzet je iz književnih djela, čak i stihovanih, najčešće iz 19. stoljeća (stihovi Petra II. Petrovića Njegoša, Poslanice Petra I. Petrovića Njegoša, primjeri iz narodne književnosti itd.). Tako se npr. pisanje zarezna u zavisnoupitnim rečenicama s vokativima ilustrira ovim arhaičnim primjerom, neprimjerenim za normiranje suvremenoga jezika:

Kazuj, babo, jesi li vještica.

Kaž', vladiko, što ti vezir piše (Perović i dr., 2009, 63)

Nadalje dosta primjera za interpunkciju ima iz *Gorskoga vijenca* Petra II. Petrovića Njegoša¹³⁹ koji su uzeti iz različitih redakcija. Glušica (2010b, 261–261) upozorava na niz nedosljednosti i pogrešaka između faksimila prvoga izdanja *Gorskoga vijenca* i primjera u pravopisu, kao što je npr. ovaj koji ilustrira da se prva riječ u upravnome govoru, poslije točke i navodnika, piše velikim početnim slovom:

Vladika Danilo otpisuje:

»Od vladike i svijeh glavarah

Selim-paši otpozdrav na pismo.« (Perović i dr., 2009, 13)

Tekst u faksimilu prvoga izdanja *Gorskoga vijenca* glasi:

VLADIKA DANILO (odpisuje)

Od vladike i svijeh glavarah!

Selim paši odpozdrav na pismo: (citirano prema Glušica, 2010b, 261)

Očito je da se autori pritom najvjerojatnije povode za stavom Vojislava P. Nikčevića:

Osnovni lajtmotiv *Crnogorskog pravopisa* mora da bude maksima: „Piši kao što dobri pisci pišu!“ To podrazumijeva da se bez ikakvoga zazorra ugledamo na riječ našijeh najboljih književnika kao najvećih tvoraca jezika što u okviru svojega narodnog kolektiva stvaraju uzoran obrazac kulture usmenoga i pisanog izražavanja. U njihovome jeziku sve što je

139 Petar II. Petrović Njegoš (1813–1851) crnogorski je vladika, reformator i pjesnik koji 1830. preuzima crkvenu i svjetovnu vlast u Crnoj Gori. Među njegovim epskim književnim djelima o povijesnim zbivanjima, osobama i događajima najpoznatiji je *Gorski vijenac*, u kojemu tematizira herojstvo, borbu i slobodu kao oblike crnogorskoga identiteta.

umjetnički funkcionalno, pravilno je i lijepo. Oni poŕeduju bezgraničnu slobodu (*licentia poetica*) u pogledu upotrebe svih slojeva jezika pa i njihove tvorbe. (Nikćević, 1993, 12)

Međutim, to je u suprotnosti s činjenicom da se pravopisom regulira suvremeni standardni jezik, koji se koristi u medijima, obrazovnome sustavu, državnoj administraciji itd. (Lakić, 2013, 149–150).

3.8.4. Gramatika crnogorskoga jezika

Iste godine kada je objavljeno drugo, izmijenjeno izdanje *Pravopisa crnogorskog jezika*, ista radna skupina pripremila je *Gramatiku crnogorskoga jezika* čiji su autori Adnan Ćirgić te hrvatski lingvisti Ivo Pranjković i Josip Silić (Ćirgić i dr., 2010). Tu je gramatiku Savjet za opšte obrazovanje Ministarstva prosvjete i nauke usvojio za upotrebu u školama 2010, tj. proglasio službenom (Glušica, 2011c, 273). Ona se upravo tako i reklamira kao „prava službena gramatika crnogorskog jezika“ koja obuhvaća fonologiju (i fonetiku), morfonologiju, morfologiju, tvorbu riječi, sintaksu i funkcionalne stilove i koja je plod koautorskoga rada lingvista specijaliziranih za navedena područja. Riječ je zapravo o prerađenoj *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Silić i Pranjković, 2007). Pojavljivanje gramatike dočekano je s različitim kritikama, pogotovo među srpskim lingvistima. Tako Ivan Klajn ističe da je „crnogorski jezik [je] veštačka kreacija, a Crnogorska gramatika politička odluka“, da ona nema osnove u lingvističkome smislu te da razlike u crnogorskoj od srpske gramatike, prema riječima Veljka Brborića, „mogu jedino da budu veštačke, izmišljene i improvizovane“ (Keranović i Leskovic, 2010). I u Crnoj Gori dio se stručne javnosti usprotivio prihvaćanju gramatike, a glavne primjedbe odnosile su se na prevladavanje arhaizama i oslanjanje na gramatiku hrvatskoga jezika. Na pitanje je li gramatika crnogorskoga jezika kroatizirana, jedan od njezinih autora Josip Silić kaže da je:

/.../ gramatika crnogorskoga jezika i gramatika hrvatskoga jezika ista (i jedna je i druga činjenica štokavskoga sistema, koji kao jedan ima i jednu gramatiku). No, metodologija je, prilagodba te gramatike, različita. Različitost crnogorskoga jezika traži i različitost pristupa njegovoj gramatici. Eto, u tome je problem – u metodologiji pristupa gramatici, a ne u gramatici. (Čadež, 2011)

Rezultati istraživanja poglavlja sintakse u gramatici crnogorskoga i gramatici hrvatskoga jezika Rajke Glušica (2011c, 320–326) pokazuju niz razlika, kao npr. dosljedno zamjenjivanje sintagme *hrvatski jezik* sintagmom *crnogorski jezik*;

gramatička terminologija u crnogorskoj je gramatici hrvatska, dosljedno provođenje novonormiranoga jotiranja u crnogorskome itd. Autorica zaključuje da je zapravo riječ o identičnim gramatikama. Bez obzira na činjenicu da se te gramatike bave srodnim jezicima i pokrivaju iste gramatičke sadržaje, ne možemo jedan jezik (crnogorski) opisivati gramatikom drugoga jezika (hrvatskoga). Iako država stoji iza normativnih priručnika, to ništa ne govori o njihovoj kvaliteti. Oni ispunjavaju samo jedan uvjet – „postojanje pravopisa i gramatike sa crnogorskim imenom na koricama /.../ bilo je prijeko potrebno aktualnom crnogorskom ideološko-političkom kontekstu“ (Glušica, 2011c, 327–328). Zasad ostaje otvoreno pitanje hoće li se i kako gramatička i pravopisna norma prihvatiti i provoditi.

3.8.5. Rječnik crnogorskoga jezika

I kod objavljivanja trećega normativnog priručnika – rječnika došla je do izražaja izrazita polariziranost koja je konstantna u crnogorskome društvu. Crnogorska akademija znanosti i umjetnosti (CANU) i njezin Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“ u suradnji s montenegristima Filološkoga fakulteta Univerziteta Crne Gore u Nikšiću započela je rad na rječniku crnogorskoga jezika 2011. godine (Steinacker, 2016). Godine 2016. objavljena je prva od 12 knjiga *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika* (dalje u tekstu *Rječnik*) koja počinje slovima A, B i V te sadrži 12 018 odrednica. *Rječnik* je doživio burne proteste političkih predstavnika bošnjačke i albanske manjine, kao i Fakulteta za crnogorski jezik i književnost u Cetinju prije svega zbog neodgovarajućih i diskriminirajućih rječničkih opisa nacionalnih manjina.

Godine 2016. časopis *Matica* koji izdaje Crnogorska akademija nauka i umjetnosti objavljena je *Polemika o Rječniku crnogorskog jezika* (Polemika, 2016). iz koje se mogu iščitati stavovi jedne i druge strane. Međutim, može se zaključiti da su polemike *oko* rječnika nadišle granice kulturne polemike i znanstvene te stručne argumentacije. Riječ je naime o obračunima i podmetanjima između dviju dijametralno suprotnih strana s izrazitim političkim konotacijama. Osim političkih predstavnika manjinskih naroda Albanaca i Bošnjaka, 114 intelektualaca u otvorenome pismu pozvalo je CANU da povuče *Rječnik*. Događaj je eskalirao reciklažom nekoliko listova spornoga *Rječnika* u Skupštini Crne Gore od strane poslanika Albanske alternative u znak protesta zbog pojedinih spornih izraza (slika 27). Jedan je od takvih primjera definicija termina „albanizacija“, što je druga strana označila „necivilizacijskim postupkom“ (Polemika, 2016, 648). U *Rječniku* je leksem ovako definiran:

albanizacija ž. [gen. jd. -e] nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima. – Pitajući se nudio je i neke odgovore – na osnovu iskustava izbjeglica pravoslavnog življa iz Albanije koje je bilo izloženo sistematskoj albanizaciji, naročito u vremenu poslije II svjetskog rata 1945. godine. (Lak. II) (Polemika, 2016, 540)

Kritikama *Rječnika* pridružio se i predsjednik vlade nakon čega je Skupština Crne Gore donijela odluku da se knjiga povuče, popravi i ponovno tiska. CANU na to nije pristao (više o tome u npr. Steinacker, 2017), prije svega zbog toga što, kako kaže Glušica (2011b, 20), promjene u jeziku moraju biti uvjetovane lingvističkim, a nikako ideološkim razlozima. A „struka i nauka u sudaru s politikanstvom nemaju nikakve šanse“ (Glušica 2016b). Činjenica je da rječnik uvijek odražava ideologiju autora, bilo definicijama leksema, a još više izborom ilustrativnih primjera jer pri njihovu odabiru leksikografi imaju najviše slobode (Gorjanc, 2004, 159). Za primjer uz leksem *albanizacija* u *Rječniku* doista ne bismo mogli reći da je ideološki neutralan.

Slika 27. Nesuglasice oko rječnika crnogorskoga jezika

3.8.6. Zaključak

Kao što smo vidjeli, akteri jezične politike u Crnoj Gori susreću se sa zahtjevnim izazovima standardizacije crnogorskoga jezika. Usprkos drukčijim pogledima nekih, pogotovo srpskih lingvista, danas se više ne postavlja pitanje naziva jezika jer je crnogorski službeno priznat i prihvaćen i u međunarodnim institucijama. Za razliku od toga, planiranje korpusa crnogorskoga standardnog jezika obilježeno je

kontroverzama oko svih dosada objavljenih normativnih priručnika (crnogorskoga pravopisa, gramatike i rječnika). Polemike oko jezične standardizacije intenzivirale su se u prvoj polovici devedesetih godina, kada se intenzivno počinje izgrađivati crnogorski nacionalni identitet, a naročito osamostaljenjem Crne Gore 2006. godine, kada jezična politika postaje ključno političko pitanje, što traje i danas. Rezultat toga su nesuglasice i oprečna stajališta oko standardizacije crnogorskoga jezika, gdje su se isprofilirale dvije suprotne skupine: umjerenija i radikalnija. Dok umjerenija skupina za osnovicu standardizacije crnogorskoga predlaže crnogorsku varijantu nekadašnjega policentričnoga srpskohrvatskog jezika, tj. standard sa 150-godišnjom tradicijom, uzimajući pritom u obzir neke izmjene koje prate svaki jezični razvoj, radikalnija se skupina zalaže za arhaizaciju jezika i intenzivnije uvođenje posebnosti crnogorskih govora, odnosno za jotiranu varijantu crnogorskoga standarda. Ona je uspostavljena procesom kodifikacije u dvama normativnim priručnicima: *Pravopisu crnogorskog jezika* (Perović i dr., 2009, 2010), koji je objavljen bez javnih rasprava i bez konsenzusa, i prvoj službenoj *Gramatici crnogorskog jezika* (Čirgić i dr., 2010), koja je zapravo prerađena gramatika hrvatskoga jezika. I objavljivanje rječnika crnogorskoga jezika, koji je pripremala umjerenija skupina, izazvalo je burne polemike i proteste.

U normativnim priručnicima supstoje i jotirana i nejotirana varijanta i obje su službeno ravnopravne, tj. tretirane kao dublete. No akteri jezične politike koji su kodificirali pravopisnu i gramatičku normu crnogorskoga jezika usprkos ravnopravnosti obiju varijanata smatraju pravilnom samo jotiranu varijantu jer je ona „autohtono crnogorska“ i nadaju se da će ona s vremenom postati jedinom pravilnom onda kada se korisnici priviknu (Glušica, 2020, 234). S druge strane, nejotirana se varijanta smatra srpskohrvatskom ili srpskom. Pritom se nameće pitanje kako te dvije varijante funkcioniraju u jezičnoj stvarnosti, tj. u obrazovnome sustavu, državnim institucijama, medijima itd. Ne upuštajući se ovdje detaljnije u rezultate istraživanja koje navodi Rajka Glušica (2020, 249–258), upotreba jotirane varijante crnogorskoga standarda u jezičnoj stvarnosti neujednačena je, nedosljedna, negdje sporadična, što začuđuje ako se uzme u obzir i politička i financijska podrška skupini koja se zalagala za taj tip standardizacije. Pritom je zanimljivo da su u međuvremenu neke državne institucije (npr. Skupština Crne Gore, Ministarstvo prosvjete itd.) promjenom političke vlasti, tj. smjenom vodećih ljudi umjesto jotirane varijante počele koristiti nejotiranu varijantu. To potvrđuje velik utjecaj politike na jezik i zato je u ovome trenutku teško predvidjeti smjer razvoja jezične politike u Crnoj Gori. Dosadašnja iskustva restandardizacije jezika u okruženju nastalih na novoštokavskoj osnovici pokazuju da nasilne jezične promjene nisu zaživjele i da ih korisnici jezika uglavnom nisu prihvatili. Kada je riječ o crnogorskoj jezičnoj

politici, koju posljednjih desetljeća karakterizira podijeljenost i isključivost, moramo naglasiti da se ni ona nimalo ne brine o korisnicima jezika koji bi morali postati aktivnim sudionicima te politike.

4. Hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezik danas i ubuduće

Iako novo tisućljeće obilježava smirenje nacionalističkih strasti nakon raspada Jugoslavije i rastakanja srpskohrvatskoga jezika, posljedice takve politike bile su pravno-političke, lingvističke, obrazovne i kulturološke (Bugarski, 2018a, 29–43). Spomenimo npr. uništavanje knjiga u Hrvatskoj devedesetih godina 20. stoljeća pisanih na ćirilici, ekavici, knjiga srpskih autora i izdavača, „sumnjivih“ Hrvata, lijeve literature itd. (više o tome u Lešaja, 2012), kao i uništavanje antifašističkih spomenika s područja bivše Jugoslavije, o čemu govori dokumentarni film *Neželjena baština* (2016) Irene Škorić¹⁴⁰. Svaka od novoosnovanih država susreće se s nizom otvorenih jezičnih pitanja vezanih uz afirmaciju novih standardnih jezika koji svoju samostalnost potvrđuju i dokazuju na različite načine, prije svega povezujući jezični i nacionalni identitet. Akteri jezičnih politika preko svojih institucija, vijeća, odbora, pa i pojedina utječu na jezik i njegovu upotrebu u društvu, nadziru ga i pokušavaju mijenjati jezičnu praksu – riječ je o novim, ideološki obojenim jezičnim praksama koje se pojavljuju u jezičnoj stvarnosti novoosnovanih država. Kao reakcija na te prakse 2016. godine pokrenuta je serija regionalnih ekspertnih konferencija pod naslovom *Jeziči i nacionalizmi* (slika 28) u krovnoj organizaciji udruge Krokodil¹⁴¹ i lokalnih partnerskih udruga u pojedinim državama te radne skupine projekta¹⁴².

Cilj je projekta, kao što piše na njegovoj internetskoj stranici, artikuliranje značajne teme „a to je zloupotreba jezičke nauke u vreme formiranja novih država nakon raspada Jugoslavije i pojave četiri politička jezika koja su zamenila jedan policentrični jezik koji se koristio u bivšoj Jugoslaviji (srpskohrvatski/hrvatskosrpski).“¹⁴³ Na konferencijama koje su održane u Podgorici (Crna Gora), Splitu (Hrvatska), Beogradu (Srbija) i Sarajevu (Bosna i Hercegovina) raspravljalo se o mnogim, već u prethodnome poglavlju spomenutim, jezičnim pitanjima, pogotovo onima koja pokazuju kako jezik služi kao sredstvo različitih manipulacija. Na svakoj konferenciji bila su dva debatna kruga, jedan moderator iz radne skupine i sudionici iz četiriju država različitih struka, odabrani prema kriterijima kompetentnosti, generacijske i rodne ravnopravnosti. O kojim se temama raspravljalo, govore sami naslovi konferencija: u Podgorici *Govori li svaki narod u Crnoj Gori svojim jezikom?* i *Kakav je smisao povećanja jezičkih razlika?*, u Splitu *Prijeti li anarhija ako ne propisujemo kako*

140 *Neželjena baština* (2016); dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=tKwdX50QyiU> (citirano 11. siječnja 2022).

141 Riječ je o udruzi koja koordinira različite aktivnosti koje su prije svega vezane uz kulturu čitanja i književnog stvaralaštva Srbije, Balkana i Europe; dostupno na: <http://www.krokodil.rs/> (citirano 11. siječnja 2022).

142 Radnu skupinu projekta činili su lingvisti Snježana Kordić (Hrvatska), Hanka Vajzović (Bosna i Hercegovina), Ranko Bugarski (Srbija) te književna teoretičarka Božena Jelušić (Crna Gora).

143 Citirano prema <http://www.krokodil.rs/jezici-i-nacionalizmi/> (citirano 11. siječnja 2022).

Slika 28. Plakati za seriju konferencija Jezici i nacionalizmi

govoriti? i *Što ako Hrvati i Srbi imaju isti jezik?*, u Beogradu *Ko kome krade jezik?* i *Ideologija ispravnog jezika* te u Sarajevu *Političke manipulacije temom jezika* i *Lektori kao utjerivači nacionalnosti*. Važno je naglasiti da se na konferencijama nakon izlaganja sudionika u debatu uključivala publika svojim komentarima, prijedlozima i pitanjima. Spomenute konferencije bile su izuzetno dobro medijski popraćene i iza- zvale su velik interes šire javnosti. Kako se na konferencijama raspravljalo i o nekim temama o kojima se govori u ovoj monografiji, u nastavku ih ukratko predstavljamo.

4.1. Naziv jezika: stvar politike?

Jedna je od tema na konferencijama bila naziv jezika – pitanje koje je svakako dio (jezične) politike. Danas svaka od novoosnovanih država ima svoj, nacionalni jezik, osim Bosne i Hercegovine koja je, prema mišljenju Hanke Vajzović (SaK1, 2–3¹⁴⁴), najgore prošla jer su u njoj tri službena jezika, što jezičnu situaciju čini još složenijom. Naime, osim triju konstitutivnih naroda koji imaju svoje jezike postoji i četvrta skupina – *ostali* koja može birati samo jezik jednoga od konstitutivnih naroda, dok se njihovi jezici uopće ne spominju, pa je i tu na djelu jezična diskriminacija. Više je puta naglašeno da se prvo treba dogovoriti o zajedničkom jeziku, a tek onda o njegovu nazivu, jer „dok nije čisto da li je to jedan jezik ili nije, dok to javno nije čisto, tema naziva jezika je u stvari druga etapa“ (Kordić, SK2, 32) budući da svatko hoće da se jezik zove po njegovoj naciji. Rajka Glušica (PK1, 19) podsjetila je da termin srpskohrvatski nije nastao s Jugoslavijom, nego je gotovo sto godina stariji od Jugoslavije. Nastao je, kao što je rečeno u drugome poglavlju monografije, početkom 19. stoljeća, a prvi ga je upotrijebio Jacob Grimm. Problem je u tome što termin *srpsko-hrvatski*, *srpski ili hrvatski*, *srpski i hrvatski* asocira na nacionalnu kategoriju, a srpsko-hrvatska nacija ne postoji – podsjetimo da lingvistika 19. stoljeća zapravo govori o standardnim jezicima kao nacionalnim kategorijama (Baotić, PK1, 21). Kako je naziv jezika, kao što smo vidjeli, od samoga početka kamen spoticanja, predloženo je da se za naziv koriste neutralni termini, i to „književni štokavski“ (Kapović, SK2, 14–15) ili, prema našem mišljenju, neprikladan termin, „nastavni jezik“ (u nižim razredima) i „jezik i književnost“ (u višim razredima) koji je predložila Snježana Kordić naglasivši

/.../ da se nigdje ni u jednoj od sve četiri države, ne koristi „srpski jezik“, „hrvatski jezik“, „bosanski jezik“, „crnogorski jezik“ kao naziv predmeta u školama, nigdje, nego da sve četiri pređu na ovaj neutralni naziv

144 Svi citati ovdje i dalje u tekstu prema transkriptima konferencija koji su dostupni na: <http://jezicnacionalizmi.com/> (citirano 11. veljače 2021). U citatima se uz prezime govornika koriste kratice: SK1 i SK2 – što znači splitska konferencija, 1. debatan krug, odnosno 2. debatan krug; pa druge konferencije: podgorička (PK1, PK2), beogradska (BK1, BK2) i sarajevska (SaK1, SaK2).

– »jezik i književnost«, odnosno u nižim razredima – »nastavni jezik«.
(Kordić, SaK, 26–27)

Pritom se zaboravlja da naziv jezika ne određuju političari, a još manje lingvisti, već o tome odlučuju njegovi govornici.

4.2. Pitanje jezične standardizacije

Kako se do 1990. godine smatralo da je srpskohrvatski jedan, ali ne i jedinstven jezik, a od raspada Jugoslavije smatra se da postoje tri, a nešto kasnije četiri standardna jezika, crvena nit svih konferencija bilo je pitanje jesu li bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski zasebni standardni jezici ili je riječ o jednome zajedničkom policentričnom jeziku? Tako je na splitskoj konferenciji nekoliko puta bilo naglašeno

/.../ da bi bio ogroman uspjeh kad bi lingvisti javno rekli: „To je jedan standardni jezik sa svojim standardnim varijantama.“ I – nema problema. Tek kad bi to bilo u javnosti, onda bi došla na red tema naziva jezika.
(Kordić, SK2, 32)

Međutim, pitanje koliko je to jezika „uopće nije stvar lingvistike, nego stvar politike. To je stvar naziva jezika“ (Kapović, SK2, 32). Smatramo da u odgovoru na pitanje je li riječ o jednome policentričnom jeziku ili o četirima zasebnim standardnim jezicima treba uzeti u obzir različita gledišta i da ne možemo samo reći, kao što naglašava Ranko Bugarski, „jedan jezik – tačka“. Naime, to je

jedan jezik, lingvistički gledano i komunikacijski gledano, dok je formalno-pravno gledano to ipak drukčije. Treći, nemogući plan gledanja, subjektivni, psihološki, socio-psihološki, ako hoćete, tiče se stava, osjećaja ljudi, načina na koje oni nazivaju jezik, ne zato što im to neko nameće, nego kako ga oni doživljavaju i koje mu ime oni daju. U tom smislu, recimo, to nije jedan jezik za mnoge ljude. Dakle, to su različiti jezici. Mislim da za neke, u tom psihološkom smislu, na onom trećem planu, srpskohrvatski jezik i dalje postoji. Za mene postoji, to je i dalje moj materinji jezik, ako smem to da kažem, evo, vrlo javno. Ali naravno, za mnoge druge ne. Oni će reći: „Ne, moj jezik je srpski!“ Ili hrvatski, bosanski ili crnogorski. Ja sam član jedne izumiruće, i to izgleda brzoizumiruće vrste, ali dobro, to je sadašnje stanje. (Bugarski, SK2, 33–34)

Uzimajući u obzir ono što je dosada rečeno u monografiji, možemo reći da je toliko jezika koliko je nacionalnih identiteta. Ne smijemo zaboraviti da je u zajedničkoj državi Jugoslaviji funkcionirao jedan, iako nejedinstven simbolički prostor i da je

pitanje prvoga (materinskoga) jezika imalo drukčije parametre od onih koji postoje u novoosnovanim državama. Nekada je, naime, bilo moguće

hrvatsko-srpski idiom smjestiti pod simboličku kapu cjeline hrvatsko-srpskog jezika bez približe etničke identifikacije, pa se netko mogao smatrati govornikom toga jezika a da ga istovremeno ne specificira kao hrvatski, srpski, crnogorski /.../. U novim nacionalnim državama takva je situacija gotovo nemoguća: ako je jezik nosilac – kako kažu ideolozi nacionalizma – čovjekove biti koja se mora realizirati i u pripadnosti određenom etničkom kolektivu, onda se pripadnik svake nacije u principu /.../ rađa ujedno i unutar jezične zajednice nacionalnog jezika. (Škiljan, 2002, 281)

Na kraju moramo istaknuti da teorijska raspravljanja o jednome policentričnom jeziku ili različitim standardnim jezicima korisnicima jezika nisu važna. Teorijsko rješenje ni u kojemu slučaju neće riješiti brojne probleme koji i danas postoje u jezičnoj stvarnosti srednjojužnoslavenskoga područja.

Govoreći o nacionalnim jezicima, već smo ranije citirale Škiljanovu tvrdnju da je Hrvat u materinski jezik hrvatski, Srbinu srpski, Bošnjaku bosanski, a Crnogorc crnogorski, bez obzira na to koliko oni različito ili slično govorili (Škiljan, 2002, 280–281). To je još jednom ponovljeno na podgoričkoj konferenciji, gdje je Josip Baotić rekao: ”/k/ako god Hrvat progovori – on govori hrvatski, kako god Crnogorac progovori – on govori crnogorski, kako god Srbin progovori – on govori srpski, kako god Bošnjak progovori – on govori bosanski” (Baotić, PK1, 22).

Osim toga u diskusijama je bilo riječi i o problemu manjina, konkretnije Srba u Hrvatskoj koji su samostalnošću Hrvatske izgubili status konstitutivnoga naroda i postali manjina (više o tome u Granić, 2013, 71–75). Odgovarajući na naslovno pitanje drugoga splitskoga debatnog kruga – imaju li Hrvati i Srbi zajednički jezik – Jagoda Granić naglasila je da odgovor

zavisu od toga ili ovisi o tome gdje žive. Ako je riječ o Hrvatskoj, može li se reći da Hrvati govore hrvatski, a Srbi srpski? Teško. /.../ zapravo svi idemo u iste škole ili svi idemo na iste fakultete i slušamo nastavu na hrvatskom jeziku. (Granić, SK2, 18)

4.3. O nacionalizmu i nacionalističkoj jezičnoj politici

Između ostaloga, Rajka Glušica (PK1, 13) istaknula je da su jezične politike u post-jugoslavenskim državama „ekvivalentne s opštim ideologijama i politikama koje se u njima vode“. Kako je upravo riječ nacionalizam jedna od često spominjanih na

konferenciji, osvrnimo se na zanimljivu usporedbu nacionalizma s nekom vrstom religije, preciznije političke, o kojoj je govorio Ivan Čolović. On kaže:

Kako su primetili neki istraživači, religiju nacionalizma čini jedan skup raznih rituala, simbola, ceremonija, svetih mesta i mitova, u čijem središtu je kult nacije, slavljenje nacije. E, u nekim verzijama nacionalizma kao religije ili religije nacionalizma važno mesto ima kult jezika, slavljenje jezika kao svetinje. To je nešto što je svojstveno i našim balkanskim nacionalizmima, što je ovde posebno oživelo od vremena krize i raspada Jugoslavije ali što daje obilježje i našim današnjim nacionalizmima. (Čolović, BK1, 7–8)

Sudionici konferencija upozorili su na manipulacije jezikom u političke svrhe koje provode akteri aktualnih jezičnih politika u novoosnovanim državama. Sve to ostavilo je traga u različitim vidovima nacionaliziranja jezika, kao npr. čišćenju jezika od srbizama u Hrvatskoj, forsiranju ćirilice u Srbiji, zalaganjima za „najcrnogorski-ji“ jezik s jotiranom varijantom itd., kao i u obrazovnoj jezičnoj politici, pogotovo u Bosni i Hercegovini, gdje se čak više od jezika manipulira s književnošću, a preko nje i kulturom (više o tome u Veličković 2015). Kao što naglašava Nenad Veličković, problem je u tome

/.../ što je to jedan jezik dok sva ljudska, kolektivna, individualna prava naglašavaju, između ostalog, i pravo obrazovanja na vlastitom jeziku. Onda ovdje, krijući se iza toga da govorimo različitim jezicima, sva tri bosanska nacionalizma, i srpski i hrvatski i bošnjački ulaze u obrazovni sistem, tražeći pravo da se obrazuju na svom jeziku. Ali pošto je jezik isti, kad vi onda uradite analizu toga što se dešava, uočite da nema razlike u načinu na koji se proučava jezik nego upravo u načinu na koji se proučava književnost a preko književnosti i kultura. (Veličković, SaK1, 9)

4.4. Ideologija standardnoga jezika

Dva su debatna kruga bila posvećena ideologiji standardnoga jezika koji je zaštićen putem autoriteta i doktrine ispravnosti i koji se glorificira kao jedini ispravan jezik, što vodi u diskriminaciju prema jeziku (lingvicizam). Boban Arsenijević upozorava da o tome što je ispravno ili nije ispravno danas još uvijek često odlučuju lingvisti koji smatraju da standard ne nastaje sam, već da on mora biti propisan, a onaj tko odstupa od standarda mora biti kažnjen. Standard je dakako potreban, ali onaj „standard koji se neprestano menja i razvija u krugu svojih korisnika i prilagođava potrebama, standard koji se lako uči i koji nema besmislenih pravila ili pseudologičnih pravila“ (Arsenijević, BK2, 4, 6).

Postavlja se pitanje zašto uopće postoji fenomen ideologije standardnoga jezika? Prema Kapoviću (SK1, 8) „ona je zapravo odraz konzervativne političke ideologije u jeziku“. Ivan Čolović (BK2, 9) upozorio je da se ideologija ispravnoga jezika pretvara u mitske naracije o čistome i prljavome jeziku, pri čemu *mit o čistom jeziku* može biti opravdanje za agresivnu jezičnu politiku. To je pokazao na primjeru mijenjanja toponima u Republici Srpskoj 1992. godine koji imaju neki turcizam, arabizam ili pridjev „bosanski“ i koji su morali biti očišćeni od tih riječi. Tako je Foča postala Srbinje (toponim je kasnije ipak vraćen u upotrebu), Bosanski Brod – Brod itd. Ksenija Rakočević (BK2, 21) pokazala je kako se u Crnoj Gori jotiranje poistovjetilo s ideologijom ispravnoga crnogorskog jezika i „postalo mjerilo doze ispravnosti, mjerilo doze domoljublja“. Naglašeni preskriptivizam odražava se u različitim normativnim priručnicima, a pogotovo jezičnim savjetnicima, u propisivanju i fetišiziranju jedino ispravnih jezičnih oblika u obrazovnome sustavu, u diskursu medija i administracije i sl. Korisnici jezika prisiljeni su koristiti nacionalno markirane jezične oblike koji postaju etiketama njihove političke korektnosti. Pri tome su nerijetko veliku ulogu odigrali lektori kao utjerivači nacionalnosti, ali i, prema riječima Envera Kazaza, žrtve vladajuće politike (citirano prema Bugarski, 2018a, 94).

4.5. Deklaracija o zajedničkom jeziku

Oko četiri mjeseca nakon zadnje konferencije *Jezici i nacionalizmi* održane u Sarajevu objavljena je i javno predstavljena (30. 3. 2017) *Deklaracija o zajedničkom jeziku* (slika 29) koja je postala temom žustrih više političkih nego lingvističkih rasprava u regiji¹⁴⁵. Iako ona nije bila ranije planirana (u transkriptima konferencija nema riječi ni o kakvu dokumentu), ideja o njezinu nastanku pojavila se među skupinom lingvista nakon sarajevske konferencije. Razlog su tome svakako složene društveno-političke okolnosti u Bosni i Hercegovini, a ne problemi u jeziku, što upozoravaju različiti autori (npr. Halilović, 2014, 122). Može se reći da se većina problema o kojima se govori u *Deklaraciji* odnosi, prije svega, na jezičnu situaciju u Bosni i Hercegovini. Dokument, koji je sastavljen u sklopu udruge Krokodil, doradivala je četveročlana radna skupina projekta uz pomoć vanjskih konzultanata (lingvista, književnika, publicista, prevodilaca itd.).

Na početku *Deklaracije* najprije se navode razlozi njezina donošenja, a to su negativne društvene, kulturne i ekonomske posljedice manipulacija jezikom (npr. korištenje jezika kao argumenta za segregaciju u obrazovnome sustavu, nepotrebno

---

145 Riječ *regija* odnosi se na Zapadni Balkan i posljednjih se desetljeća često koristi kao eufemizam za izbjegavanje upotrebe imenice *Jugoslavija* (*bivša Jugoslavija*) i pridjeva *jugoslavenski*.

Deklaracija o zajedničkom jeziku

Suočeni s negativnim društvenim, kulturnim i ekonomskim posljedicama političkih manipulacija jezikom i aktualnih jezičnih politika u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, mi, dolje potpisani, donosimo

DEKLARACIJU O ZAJEDNIČKOM JEZIKU

Na pitanje da li se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji upotrebljava zajednički jezik – odgovor je potvrđan.

Riječ je o zajedničkom standardnom jeziku policentričnog tipa – odnosno o jeziku kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama – kakvi su njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski i mnogi drugi. Tu činjenicu potvrđuju štokavica kao zajednička dijalekatska osnovica standardnog jezika, omjer istoga spram različitoga u jeziku i posljedična međusobna razumljivost.

Korištenje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da su to i četiri različita jezika.

Insistiranje na malom broju postojećih razlika te nasilnom razdvajanju četiri standardne varijante dovodi do niza negativnih društvenih, kulturnih i političkih pojava, poput korištenja jezika kao argumenta za segregaciju djece u nekim višenacionalnim sredinama, nepotrebnih „prevođenja“ u administrativnoj upotrebi ili medijima, izmišljanja razlika gdje one ne postoje, birokratskih prisila, kao i cenzure (te nužno auto cenzure), u kojima se jezično izražavanje nameće kao kriterij etno-nacionalne pripadnosti i sredstvo dokazivanja političke lojalnosti.

Slika 29. Početak teksta Deklaracije o zajedničkom jeziku (2017)

„prevođenje“ u sudskoj i administrativnoj praksi te u medijima, izmišljanje razlika među jezicima koje ne postoje itd.), kao i posljedice aktualne jezične politike u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji. Navodi se da se u spomenutim državama upotrebljava *zajednički standardni jezik policentričnoga tipa* i da „k/orištenje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da su to i četiri različita jezika.“¹⁴⁶ Naglašava se da među četirima standardnim varijantama postoje razlike u jezičnim i kulturnim tradicijama, kao i na pojedinim jezičnim razinama. Također se ističe da su spomenute varijante ravnopravne i da svaka država može slobodno i samostalno kodificirati svoju varijantu, a svaki korisnik imenovati svoj jezik onako kako želi.

146 Citirano ovdje i dalje u monografiji prema tekstu *Deklaracije*; dostupno na: <http://jezicinacionalizmi.com/deklaracija/> (citirano 11. siječnja 2022).

Potpisnici *Deklaracije* pozivaju na ukidanje niza negativnih praksi koje su razvile nacionalističke jezične politike i zalažu se za jezičnu slobodu, toleranciju te „prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkog jezika na sveopću korist svih njegovih govornika.“

4.6. Reakcije na *Deklaraciju o zajedničkom jeziku*

Nekoliko tjedana nakon javnoga objavljivanja *Deklaraciju* je potpisalo 8000 potpisnika, među kojima su lingvisti, književnici, povjesničari, kritičari, prevodioci i drugi javni radnici iz regije i iz inozemstva (popis potpisnika v. u Bugarski, 2018a, 98–99). Ukratko, riječ je o intelektualcima kojima je jezik jedan od temeljnih „alata“ u obavljanju vlastita posla. *Deklaracija* je također izazvala velik interes medija, nadalje postala je temom okruglih stolova, izlaganja na skupovima itd.¹⁴⁷ No *Deklaracija o zajedničkom jeziku* već je svojim naslovom uzbudila duhove, čak i prije službenoga objavljivanja i podijelila javnost na one koji su za nju i one koji su protiv nje. Kao što se i moglo očekivati, najžešće i najnegativnije reakcije bile su u Hrvatskoj, i to od predstavnika vlasti, državnih institucija, društava i sl., pa sve do pojedinaca. Zanimljivo je da u nekima od izjava autori „priznaju“ da tekst *Deklaracije* nisu detaljno pročitali, no ipak ga komentiraju i kritiziraju u javnosti. U Hrvatskoj je među ostalim *Deklaracija* ocijenjena kao neformalna, besmislena, apsurdna i uzaludna inicijativa na koju, prema riječima tadašnjega predsjednika Vlade Republike Hrvatske, „na ozbiljan način ne treba trošiti riječi“¹⁴⁸ budući da je, prema izjavi predsjednika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Zvonka Kusića, hrvatski jezik

Ustavom Republike Hrvatske definiran kao službeni jezik u Hrvatskoj, jedan je od službenih jezika Europske unije, priznat i normiran kao zasebni jezik s vlastitim međunarodnim kodom. Apsurdne su, uzaludne i besmislene svake inicijative koje bi dovodile u pitanje pravo hrvatskog naroda na svoj vlastiti jezik s njegovim nacionalnim imenom.¹⁴⁹

147 Npr. okrugli stol na Sedmome međunarodnom naučnom skupu *Njegoševi dani 2017*; plenarno predavanje Ranka Bugarskog *A lingua communis in the Western Balkans?* u Solunu 2017. na *1st International Conference on Koine*; dostupno na: <http://ins.web.auth.gr/images/banners/SUMMARIES%202017.pdf> (citirano 11. siječnja 2022).

148 Plenković o zajedničkom jeziku Hrvata i Srba. „Kako bi itko u Hrvatskoj to podržavao?“, *Hina*. 29. ožujka 2017; dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/plenkovic-o-zajednickom-jeziku-hrvata-i-srba-kako-bi-itko-u-hrvatskoj-to-podrzavao/959991.aspx> (citirano 11. siječnja 2022).

149 Izjava predsjednika HAZU o deklaraciji o tzv. zajedničkom jeziku; dostupno na: <https://akademija-art.hr/2017/03/30/izjava-predsjednika-hazu-o-deklaraciji-o-tzv-zajednickom-jeziku/> (citirano 11. siječnja 2022).

Za tadašnju hrvatsku ministricu kulture pitanje zajedničkoga jezika je politički konstrukt koji je došao s jednom državom '45. godine, nastao kao rezultat određene ideologije i državne politike koji u praksi nikada nije realiziran, odnosno nikada zapravo u stvarnosti nije zaživio. On se nazivao hrvatsko-srpskim jezikom, ali svi smo mi u školi učili hrvatski i pisali smo na hrvatskom. Nije mi jasno koji bi cilj bio danas pokretati takvu inicijativu. (Pavliša, 2017)¹⁵⁰

I ravnatelj Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Željko Jozić smatra da *Deklaracija*

ide u red **nepotrebnih akcija** koje ne mogu imati ozbiljnih utjecaja na hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski jezik. /.../ Hrvati su se još prije 50 godina, o čemu nam govori Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967., **vrlo energično borili** da svoj jezik nazivaju hrvatski kad je takvo mišljenje bilo prilično nepopularno i moglo je imati (a i imalo je) ozbiljnih posljedica. (Denk, 2017)

Označeni dijelovi teksta (u originali masnim slovima), čini nam se, ne trebaju poseban komentar.

Za razliku od Hrvatske, u Srbiji nije bilo reakcija političara na *Deklaraciju*. Prve su reakcije bile pozitivne, ali su uskoro uslijedile izrazito negativne reakcije po kojima je ona ocijenjena kao antisrpska, namjerno nedorečena provokacija. Neki srpski lingvisti iskoristili su tezu iz *Deklaracije* o jednome zajedničkom jeziku za promociju ideje da to „jeste jedan, u osnovi srpski jezik“, kao što konstatira Slobodan Remetić¹⁵¹. Drugim riječima, ističe Predrag Piper, jezici kojima govore Bošnjaci, Hrvati i Crnogorci i historijski i sinkronijski varijante su srpskoga jezika, pa je tako naziv književnoga jezika Srba – srpski, Bošnjaka – bošnjačkosrpski, a Crnogoraca – crnogorskosrpski dodajući pritom da se „/m/nogi izvan Srbije s tim ne bi složili, ali cilj termina nije da se nekome ugodi, niti da se nekoga izaziva, nego da se stvari nazovu onakvima kakve činjenično jesu.“¹⁵² Isto mišljenje ima i Miloš Kovačević, koji smatra da „jedino srpski jezik ima status lingvistički utemeljenog jezika, njegove varijante su politički jezici“ (Hadžović, 2017).

150 Zaista je neobično da hrvatska ministrica kulture nije čula za *Bečki književni dogovor* (1850) i da govoreći o hrvatsko-srpskom jeziku kao „političkom konstrukt“ pogriješi ni manje ni više nego jedno stoljeće.

151 Reakcija na Deklaraciju o zajedničkom jeziku, *N1 BiH*, 29. 3. 2017; dostupno na: <https://ba.n1info.com/vijesti/a145784-reakcija-na-deklaraciju-o-zajednickom-jeziku/> (citirano 11. siječnja 2022).

152 Piper: Deklaracija o zajedničkom jeziku je namerno nedorečena provokacija. *Blic*. 11. travnja 2017.; dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/piper-deklaracija-o-zajednickom-jeziku-je-namerno-nedorecena-provokacija/wb9rv54> (citirano 11. siječnja 2022).

Što se tiče Bosne i Hercegovine, najvećim je dijelom bilo pozitivnih reakcija u smislu da je riječ o prvome zajedničkom dokumentu koji se suprotstavlja lingvističkom nacionalizmu, dokumentu koji će naročito dobro doći Bosni i Hercegovini jer je ona, prema riječima Envera Kazaza, „premrežena nacionalizmom koji se kapilarno proširio na sve aspekte svakodnevnog života“, a njezini su jezici „bedemi preko kojih pucaju čuvari nacionalnog identiteta“ (Ćirić, 2017a). Pri tome je, naglašava Kazaz, obrazovni sustav najranjiviji od svake, pogotovo nacionalističke ideologije jer je, kao ideološki aparat države, obilježen diskriminacijom, segregacijom, ali i asimilacijom, i to na osnovi jezika. S druge strane, neki shvaćaju *Deklaraciju* kao napad na bosanski prostor i sve što ga čini autentičnim, odnosno kao ideološko potiskivanje prava Bošnjaka na bosanski jezik, a „svako potiskivanje jezika, tradicije i kulture je ideološko ugnjetavanje,“ smatra Dževad Jahić (Hadžović, 2017). Također se upozoravalo na moguće zloupotrebe *Deklaracije*. Tako je npr. bosansko-hercegovački književnik i scenarist Josip Mlakić povukao svoj potpis s *Deklaracije* nakon što je dokument potpisao jedan od aktualnih političara koji je prema njegovu mišljenju simbol i jedan od uzroka trenutačnoga stanja u Bosni i Hercegovini, posebno što se tiče problema „dviju škola pod jednim krovom”.¹⁵³

U Crnoj Gori bilo je puno manje negativnih reakcija na *Deklaraciju* nego u susjednim državama. „Niko nije javno zagalamio da će Deklaracija urušiti državu, ustav, naciju, vjeru i nacionalni jezik, kako smo to mogli čuti u okruženju“, naglašava Rajka Glušica (Ćirić, 2017b). Ona smatra da je jedan od razloga taj da su svi nacionalizmi u Crnoj Gori pod kontrolom i u službi vlasti koja ih aktivira onda kada želi ostvariti svoje političke ciljeve; očigledno crnogorska vlast *Deklaraciju* nije prepoznala kao opasnost.

Već je rečeno da su reakcije na *Deklaraciju* bile brojne, i službene i neslužbene. Zamjerke koje se pripisuju dokumentu Bugarski (2018a, 111–123) u knjizi *Govorite li zajednički* (slika 30) navodi u osam točaka koje sažimamo u nastavku.

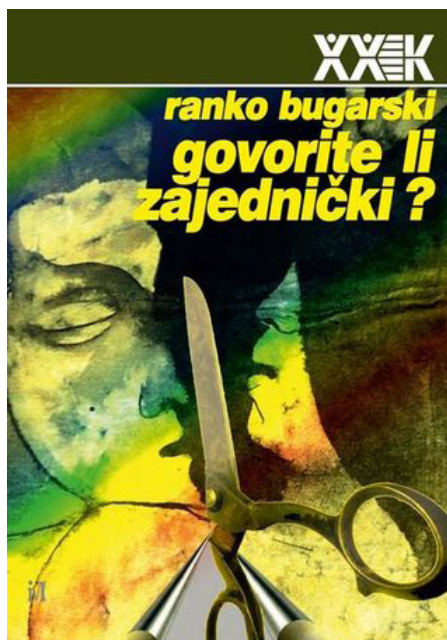
1. *Deklaraciju* su napisali nestručnjaci koji su zaobišli nadležne političke i stručne institucije.

Prema Bugarskome (2018a, 111) ovaj je dokument primjer izvaninstitucionalnoga djelovanja zainteresiranih i samoorganiziranih građana, među kojima su mnogi istaknuti intelektualci različitih zanimanja čija je inicijativa tipa „odozdo nagore“, a ne, kao što je na našim prostorima uobičajeno pri provođenju jezične politike, „odozgo nadole“.

---

153 Josip Mlakić povukao potpis s Deklaracije o zajedničkom jeziku i pohvalio Pupovca, *Maxportal*, 8. 4. 2017; dostupno na: <https://www.maxportal.hr/premium-sadržaj/josip-mlakic-povukao-potpis-s-deklaracije-o-zajednickom-jeziku-i-pohvalio-pupovca/> (citirano 19. siječnja 2022).

Slika 30. Naslovnica knjige *Govorite li zajednički* Ranka Bugarskog (2018)

2. Dokumente kao što je *Deklaracija* ne bi smjeli sastavljati ni potpisivati neovlašteni pojedinci u ime nacionalnih filologija ili svojih naroda.

Bugarski (2018a, 112) konstatira da su potpisnici *Deklaracije* ugledne javne osobe koje su potpisane svojim imenom i prezimenom. Istina, manje je nacionalnih lingvista, tj. onih koji „pripadaju službenoj 'mejnstrim' lingvistici“, a više onih koji se bave općom lingvistikom, sociolingvistikom i sl.

3. *Deklaracija* je pripremana uz podršku nevladinih organizacija, i to stranih, pa je stoga ne treba uzimati ozbiljno.

Budući da su sve okolnosti nastanka *Deklaracije* javno dostupne¹⁵⁴, spominjanje tih organizacija, smatra Bugarski (2018a, 114), u službi je diskvalifikacije.

4. Riječ je o očiglednoj političkoj provokaciji.

S tom se tvrdnjom Bugarski (2018a, 115) ne slaže naglašavajući da *Deklaracija*, doduše, ima neizbježnu političku dimenziju, ali ona je prije svega društveni i kulturni dokument kojim se ukazuje na štetne posljedice nacionalističkih jezičnih i identitetskih politika pozivajući pritom na „*depolitizaciju* jezika“.

¹⁵⁴ *Jezici i nacionalizmi*; dostupno na: <http://www.krokodil.rs/jezici-i-nacionalizmi/> (citirano 11. siječnja 2022).

5. *Deklaraciji* se zamjera nedorečenost jer ne navodi kakav je i kako se zove zajednički jezik.

Pronaći ime jezika koje bi bilo prihvatljivo u svim sredinama nemoguća je misija i zato se ne osporava niti nameće ime, već svatko može svoj jezik nazvati kako hoće:

Kratko rečeno, važnija od imena je svest o produženom postojanju zajedničkog jezika, kako god imenovanog, čija se utemeljenost svakodneвно dokazuje glatkim sporazumevanjem bez prevođenja, te da *sadašnja četiri službena naziva nikako ne podrazumevaju da su u pitanju i četiri različita jezika*. (Bugarski, 2018a, 116)

No s tim se mišljenjem ne bismo mogle složiti, ali više o tome u nastavku monografije.

6. *Deklaracija* je nepotrebna jer ne donosi ništa novo.

Nasuprot toj tvrdnji Bugarski smatra da je važnost dokumenta u činjenici da na konkretnim primjerima pokazuje kako vladajuće elite mogu manipulirati minimalnim jezičnim razlikama ako je to u njihovu interesu.

7. Varijante zajedničkog jezika ne mogu biti ravnopravne.

Kako Bugarski (2018a, 117) konstatira, u Hrvatskoj se pojam *varijanta* uopće ne koristi jer se hrvatski i srpski tretiraju samostalnim jezicima, dok je u Srbiji to najvažniji lingvistički prigovor *Deklaraciji*. Naime, službena srbistika odavno inzistira na „tezi da je jedino srpski 'pravi' jezik, dok su ostala tri njegove potonje 'političke' varijante“, hrvatskosrpska, bošnjačkosrpska i crnogorskosrpska. Ovdje je riječ, naglašava autor, o nerazumijevanju koncepta policentričnoga jezika, gdje se isključivo govori o standardnim varijantama danoga jezika s većim ili manjim specifičnostima. I zato se hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski teorijski mogu promatrati kao zasebni jezici (kao npr. u Hrvatskoj) ili kao ravnopravne standardne varijante zajedničkoga jezika (kao u *Deklaraciji*).

8. Ne zna se komu je *Deklaracija* upućena i što se od nje očekuje.

Bugarski (2018a, 120–121) naglašava da se *Deklaracija* upućuje javnosti koju upozorava na pogubne posljedice nacionalističkih jezičnih politika i poziva na pružanje otpora protiv manipulacija jezikom, što je dugotrajan proces.

Iz svih prigovora može se zaključiti da u društvima srednjojužnoslavenskoga područja još uvijek prevladava mišljenje da je jezična standardizacija u domeni odabranih državnih institucija i da je kreiraju odabrani stručnjaci, odnosno lingvistička elita. U takvu okruženju izražavanje vlastita mišljenja koje nije u skladu s aktualnom jezičnom politikom u najmanju je ruku nepoželjno. Već je rečeno da *Deklaracija* upozorava na negativne posljedice jezičnih politika

koje su se odrazile u vrijeme rastakanja srpskohrvatskoga jezika te formiranja zasebnih jezičnih standarda. Svakako se slažemo s temeljnim polazištima zapisanima u tekstu *Deklaracije*, tj. da je neophodno „ukidanje svih oblika jezične segregacije i jezične diskriminacije u obrazovnim i javnim ustanovama“ te „zastavljanje represivnih, nepotrebnih i po govornike štetnih praksi razdvajanja jezika“. Međutim, kada se tekst *Deklaracije* razmotri iz sociolingvističke perspektive, s njim se možemo složiti samo donekle. Naime, čini se da teorijska polazišta *Deklaracije* za današnju jezičnu situaciju nisu najadekvatnija. Osim toga problem predstavlja i terminološka neusklađenost u tekstu *Deklaracije*, počevši od određivanja termina *zajednički jezik*.

Zapravo, javnost je najviše uzburkao upravo termin *zajednički jezik* koji se nekada odnosio na *zajednički srpskohrvatski standardni jezik*. On doduše nije imenovan, odnosno njegovo imenovanje, kao što piše u *Deklaraciji*, prepušta se korisnicima jezika jer „činjenica da se radi o zajedničkom policentričnom standardnom jeziku ostavlja mogućnost svakom korisniku da ga imenuje kako želi“. Ta konstatacija otvara nekoliko pitanja. Prvo, naravno, svaki korisnik može svoj jezik imenovati kako želi u slučajevima kada se misli na jezik u komunikacijskome smislu, odnosno na idiom pojedinca. No kada je riječ o standardnome jeziku, i njegov naziv mora biti standardiziran, što znači da ga treba točno odrediti. Drugo, ako je jezik zajednički, uobičajeno je da je i njegov naziv zajednički, što potvrđuju i primjeri njemačkoga, engleskoga, arapskoga, francuskoga, španjolskoga, portugalskoga i sl., koji se navode u *Deklaraciji*. Sve su to primjeri jednočlanih naziva standardnih jezika koji se koriste u različitim državama u kojima postoji društveni konsenzus da se ti jezici tako nazivaju. Za razliku od spomenutih jezika, na srednjojuznoslavenskome području u prošlosti koristio se dvočlani naziv jezika srpskohrvatski/hrvatskosrpski, koji se, kao što smo vidjeli ranije, pokazao neprikladnim, prije svega zbog svoje dvočlanosti, što potvrđuju i neprestana sporenja oko njegova zapisa: srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, srpski ili hrvatski, hrvatski ili srpski. Osim što takav naziv spaja dva gotovo nespojiva entiteta koja su se stoljećima razvijala odvojeno, u zasebnim kulturno-političkim okruženjima, on je problematičan i po tome što uključuje samo dva od ukupno četiriju entiteta, dakle isključuje bosanski i crnogorski, koji također imaju svoja obilježja. I još se nešto nikako ne smije zaboraviti: kao za sva područja jezične standardizacije, tako i za naziv jezika u društvu treba postojati konsenzus, odnosno društvena prihvatljivost, što znači da se većina pripadnika društvene zajednice slaže s odlukama jezične politike (v. npr. Haugen, 1966, 932). Mogli bismo reći da danas u većini novoosnovanih država naziv jezika ne predstavlja problem, osim u Bosni i Hercegovini, gdje se nameće jezik pojedinih konstitutivnih nacija,

tj. bosanski, hrvatski i srpski (što zadovoljava političke elite), a ne jezik zemlje, tj. bosanskohercegovački. Pritom se jezična politika za hrvatski i srpski i dalje vodi izvana, tj. iz susjednih zemalja.

Čitajući *Deklaraciju*, otvaraju se također brojna pitanja o jezičnoj standardizaciji. U našim promišljanjima izdvajamo dva: pitanje procesa standardizacije i pitanje tipa standardizacije. Što se tiče procesa standardizacije, slažemo se s tvrdnjom da „svaka država, nacija, etno-nacionalna ili regionalna zajednica može slobodno i samostalno kodificirati svoju varijantu zajedničkog jezika“ te s pozivom na „prestanak rigidnog definiranja standardnih varijanti“. No u kontekstu jezične standardizacije problematičnima smatramo pozive na „slobodu individualnog izbora i uvažavanje jezičnih raznovrsnosti“, „slobodu 'miješanja', uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkoga jezika na sveopću korist svih njegovih govornika“ i sl. jer su oni dijametralno suprotni onomu što pojam standardizacije znači. Ako se vratimo na početak razmatranja jezične standardizacije, o čemu je bilo riječi u uvodu monografije, ciljevi su jezične standardizacije minimalna varijantnost norme i maksimalna varijantnost funkcija (Haugen, 1966, 931). To znači da standardni jezik pokriva što šire područje javne komunikacije, a da su jezični elementi koji čine standardni jezik što preciznije određeni i nevarijantni kako bi se olakšala komunikacija u određenoj jezičnoj zajednici – zato jezična inovativnost, raznovrsnost i sloboda izbora nisu poželjne. No istina je da se u novonastalim društvima često zaboravlja da se stroga pravila standardnoga jezika uglavnom odnose na pisane tekstove, dok bi ona u govornoj komunikaciji ipak trebala biti „opuštenija“. Tako npr. opisujući jezičnu situaciju u Hrvatskoj, Ivo Žanić upozorava:

Uskoro će tri desetljeća otkad se jezična politika vodi isključivo u Hrvatskoj, no kao da to ne podrazumijeva da se vodi i iz stvarne hrvatske jezične situacije i za stvarne hrvatske govornike, na temelju njihovih stvarnih jezičnih praksi. Nekim protagonistima jezične politike živi govornici kao da su smetnja: norma, posebno leksička, i dalje je vrlo rigidna, o jeziku se i dalje razmišlja mehanički u kategorijama ispravno/pogrešno, koje se shvaćaju kao nešto supstancijalno a ne situacijski uvjetovano, mediji i njihove jezične prakse i dalje se doživljavaju kao mjesto kvarenja jezika umjesto kao stjecište inovacija, da se i ne govori o trajnoj i neshvatljivoj opsesiji razlikovnošću u odnosu na srpski...“ (Štahan, 2017)

Drugo pitanje odnosi se na tip standardizacije. U *Deklaraciji* je njegovo imenovanje terminološki neusklađeno, naime, javlja se u nekoliko varijanata: „zajednički jezik“, „zajednički policentrični jezik“, „zajednički standardni jezik policentričnog tipa“, a određen je ovako:

Riječ je o zajedničkom standardnom jeziku policentričnog tipa – odnosno o jeziku kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama – kakvi su njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski i mnogi drugi. Tu činjenicu potvrđuju štokavica kao zajednička dijalekatska osnovica standardnog jezika, omjer istoga spram različitoga u jeziku i posljedična međusobna razumljivost.

Korištenje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da su to i četiri različita jezika.

Iz gornjega teksta *Deklaracije* vidi se da se autori zalažu za policentričan tip standardizacije koji se određuje kao jezik „kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama“. Drugim riječima, teorija policentričnosti odnosi se na situacije kada se neki jezik kodificira na više mjesta i pritom postoje razlike među centrima kodifikacije, ali te razlike nisu tolike da bi se moglo govoriti o različitim standardnim jezicima (Kordić, 2010, 94). Primjeri su takve kodifikacije već prije spomenuti: njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski itd., pa i srpskohrvatski, iako se njegovo ime u tekstu ne spominje. S današnjega gledišta može se reći da se pokušaj policentrične standardizacije srpskohrvatskoga koji je obilježio 19. i 20. stoljeće pokazao neuspješnim. Neslaganja koja su se pojavljivala od samih početaka, intenzivirala su se nakon potpisivanja *Novosadskoga dogovora* 1954. godine, i to na različitim razinama: od već spomenutoga kolebanja oko naziva jezika, različitih pogleda na kodifikaciju standardnoga jezika, kao što su npr. problem zajedničkoga pravopisa iz 1960. godine, odustajanje hrvatske strane od zajedničkoga rječnika zbog nepoštivanja osobitosti hrvatske varijante, posebno književnosti na kajkavskome i čakavskome književnom jeziku, problem terminologije (detaljnije o tome npr. Badurina i Pranjković, 2009), do problema drugih jezičnih izraza, npr. bosanskoga (v. npr. Vasić, 1990; Bugarski i Hawkesworth, 1992; Vajzović, 2008. i dr.). Nedostatak jezičnoga konsenzusa doveo je šezdesetih godina 20. stoljeća do objavljivanja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967), kojom se tražila upotreba naziva *hrvatski književni jezik* i njegova ravnopravna zastupljenost u komunikacijskome prostoru ondašnje države. Sva ta događanja upućuju na jezični konflikt u kojemu se različite jezične zajednice osjećaju ugrožene od dominantne jezične zajednice (Garvin, 1993, 38). Činjenica je da je srpski jezik (istočna varijanta) ipak imao veću moć i prestiž u značajnim političkim i ekonomskim situacijama, pa i u vojsci, a s druge strane također i dvostruko veći broj govornika. Može se zaključiti da su zapravo razlike „između standardnih varijanti policentričnog jezika /.../ u jezičnim i kulturnim tradicijama i praksama, upotrebi pisma, rječničkom blagu kao i na ostalim jezičnim razinama“ u prošlosti pokazale da formiranje zajedničkoga jezika nije moguće.

Policentrična standardizacija u *Deklaraciji* argumentira se općim lingvističkim kriterijima razlikovanja jezika koje čine zajednička dijalektna osnovica, gramatička podudarnost i međusobna razumljivost. Međutim, pitanje standardizacije mnogo je kompleksnije, prije svega zato što osim lingvističkih na proces standardizacije utječu i kulturni aspekti. Budući da se jezik ostvaruje u komunikaciji, u jezičnoj se standardizaciji ne mogu mimoći društvene okolnosti (Milroy, 2001). A te su se okolnosti na srednjojužnoslavenskome području devedesetih godina 20. stoljeća drastično promijenile raspadom zajedničke države i formiranjem novih, nacionalnih država u kojima nacionalni jezici dobivaju simboličku funkciju i na taj način preuzimaju moć i prestiž nekadašnjemu zajedničkome srpskohrvatskom jeziku.

U tekstu *Deklaracije* također se može pročitati da je policentrična standardizacija „demokratski oblik standardizacije najbliži stvarnoj upotrebi jezika“. No da bi standardni jezik zaživio u svojoj polifunktionalnosti, treba mu društvena prihvatljivost koja je prema Haugenu (1966, 932) jedan od četiriju kriterija jezične standardizacije (uz izbor norme, kodifikaciju oblika i elaboraciju). Uzimajući u obzir kulturni aspekt standardizacije, teško bismo se danas složili da takav tip standardizacije najbolje odražava realno stanje. Naime, nakon nekoliko burnih desetljeća razvoja zasebnih standardnih jezika njihovo postojanje nije upitno. Činjenica je da se svi oni temelje na istoj dijalektnoj osnovici, međutim pod utjecajem različitih društveno-povijesnih i kulturnih okolnosti ta se osnovica u različitim zajednicama na različite načine obogaćuje, što posljedično utječe i na različito razumijevanje jezične standardizacije. Slažemo se da na komunikacijskoj razini među njima postoji gotovo potpuna razumljivost, no razlike su u njihovim standardizacijskim procesima, kao što je već spomenuto, nepremostive.

Iz svega rečenoga može se zaključiti da je *Deklaracija* skrenula pozornost javnosti na jezične probleme do kojih dolazi zbog nacionalističkih jezičnih politika, ali se u njoj zaboravlja na važnu činjenicu, a to je da je za jezična rješenja na razini standardnih jezika potreban društveni konsenzus. *Deklaracija* naime donosi gotove konstatacije, koje su često nejasne i neprecizne, i poziva na rješenja u skladu s vlastitim konstatacijama, a ne poziva na suradnju i dogovor, i u tome je smislu ekskluzivna. Kao politički akt pojavljuje se četvrt stoljeća nakon raspada zajedničke države ne donoseći nikakva konkretna rješenja za jezičnu stvarnost ili, bolje rečeno, različite jezične stvarnosti u kojima su se našle novonastale jezične zajednice. Štoviše, idejom o zajedničkome policentričnome standardnom jeziku vraća se ideji jezične standardizacije koja se, unatoč više od stoljeća zalaganja, pokazala neuspješnom. No, bez obzira na to, *Deklaraciju* možemo shvatiti kao upozorenje lingvistima da je krajnje vrijeme da se na srednjojužnoslavenskome području oblikuju inkluzivne jezične politike, koje će omogućiti jezičnu standardizaciju na temelju jezične prakse, a ne propisivati je prema

osjećaju ovlaštenih pojedinaca, i koje će poštivati i jezičnu varijantnost, i dijalektnost, i regionalnost. Pritom se postavlja pitanje kakve su uopće jezične politike u novoosnovanim državama nakon triju desetljeća od raspada Jugoslavije i koja su ključna pitanja koja zaokupljaju (socio)lingviste i korisnike jezika.

4.7. Aktualna pitanja jezične politike u državama srednjojužnoslavenskoga područja

Kao što smo ranije vidjeli, raspadom Jugoslavije i rastakanjem srpskohrvatskoga jezika u novoosnovanim državama vlastiti se identitet, između ostaloga, potvrđuje i jezikom koji postaje simbolom nacionalnoga identiteta i nacionalne kulture. Budući da svaka od država provodi svoju jezičnu politiku, zanimalo nas je koja su njihova temeljna polazišta i ciljevi: postoji li uopće sustavna jezična politika, tko su glavni akteri koji je provode, kojim se pitanjima jezična politika bavi danas, a kojima bi se trebala baviti ubuduće? Iako se dio odgovora nalazi u različitoj literaturi (monografijama, zbornicima, člancima itd. domaćih i stranih lingvista), nadalje u različitim kodifikacijskim priručnicima (rječnicima, pravopisima, gramatikama itd.) te u medijskim člancima o jezičnim pitanjima, godine 2019. provele smo istraživanje metodom pisanoga intervjua. S obzirom na to da su nas zanimali odgovori na usko specijalizirana pitanja jezične politike standardnih jezika nastalih na novoštokavskoj osnovici, ispitanici nisu izabrani slučajnim uzorkom, nego na osnovi unaprijed definiranoga kriterija: zanimala su nas mišljenja (socio)lingvista i drugih stručnjaka koji se bave standardnim jezicima: hrvatskim, srpskim, bosanskim i crnogorskim i koji žive u državama u kojima su ti jezici službeni. Većina njih profesori su različitih fakulteta i/ili istraživači u različitim institucijama koji su elektroničkom poštom odgovorili na četiri pitanja otvorenoga tipa. Pitanja su bila vezana za dokumente koji donose strategije jezične politike pojedine države, glavne aktere jezične politike, aktualna jezična pitanja pojedinih država, kao i jezična pitanja kojima bi se trebala baviti jezična politika ubuduće. U nastavku monografije prikazujemo, prije svega, rezultate istraživanja koji se odnose na aktualnu jezičnu politiku u državama srednjojužnoslavenskoga područja i otvorena pitanja kojima bi se ona trebala baviti ubuduće.

4.7.1. Aktualna jezična politika u Hrvatskoj

Što se strategija jezične politike tiče, prema rezultatima istraživanja, u Hrvatskoj postoje uglavnom deklarativni tekstovi o hrvatskome jeziku, koji su najčešće bez političke potpore i nekoga učinka u društvu. Hrvatsku jezičnu politiku obilježava nekoherentnost i parcijalnost. Iako u njezinu kreiranju sudjeluju različita državna i nedržavna tijela te pojedinci (npr. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Institut za hrvatski jezik i

jezikoslovlje, Matica hrvatska, Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika¹⁵⁵ itd.), aktivnosti su povremene i parcijalne te nekoordinirane i neusklađene. Problem predstavlja nekomunikacija među akterima jezične politike, kao i polarizacija lingvista prema političkome ključu na desno i lijevo orijentirane, pa se jezična politika uglavnom provodi po raznovrsnim medijima i portalima koji su orijentirani po istome ključu. Rezultati istraživanja pokazuju da je u Hrvatskoj neophodna depolitizacija jezika kao antipod izrazitoj politizaciji jezika od devedesetih godina 20. stoljeća, kada je hrvatski jezik bio zahvaćen različitim (nasilnim) jezičnim promjenama ili „novinama“, pogotovo na leksičkoj i pravopisnoj razini. Osim toga jezično savjetništvo doživljava procvat, a mijenja se i odnos prema drugim novoštokavskim standardnim jezicima, posebno srpskome itd. Za razliku od toga razdoblja, posljednjeg se desetljeća hrvatska jezična politika više bavi standardizacijskim procesima i implementacijom norme u praksu, uz pitanja jezične obrazovne politike, uvođenja novih tehnologija i sl. (slika 31).

Slika 31. Početna stranica portala Hrvatski u školi Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

155 Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika osnovalo je tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2005. godine sa zadatkom da vodi sustavnu i stručnu brigu o hrvatskome standardnom jeziku, a ukinuto je od istoga ministarstva 2012. godine.

Kada je riječ o glavnim zadacima jezične politike u Hrvatskoj ubuduće, rezultati istraživanja pokazuju nekoliko tema koje bi trebale biti u središtu njezina proučavanja. Jedna od tema vezana je uz status hrvatskoga jezika u društvu i podizanje svijesti o važnosti poznavanja vlastita standardnoga jezika u pisanoj i govorenoj komunikaciji, što bi se trebalo medijski promicati. Posebno se naglašava da razvoj i upotreba jezika moraju biti u skladu s razvojem društva i promjenama u njemu. Pritom treba voditi brigu o očuvanju posebnosti i vrijednosti poznavanja hrvatskoga jezika na svim njegovim jezičnim razinama, ali isključivo u skladu s pravilima struke, odnosno u skladu sa suvremenim teorijskim spoznajama i smjernicama. Sve to pretpostavlja povjeravanje tih zadataka najkompetentnijim ljudima bez obzira na njihovo političko opredjeljenje, i to u pravilu mladima.

Nadalje, bilo koja jezična politika (pa tako i hrvatska) trebala bi voditi računa o odnosu normativnosti i ideologije standardnoga jezika. U vezi s tim u Hrvatskoj postoje dva potpuno suprotna stava. S jedne strane, jedni smatraju da standardu treba osigurati najviše mjesto na hijerarhijskoj ljestvici idioma hrvatskoga jezika, posebno u javnome prostoru, a to je moguće samo ako svi sudionici komunikacije steknu sve kompetencije (od jezične do pragmatične). Na razini pojedinca neophodno je osvještavanje potrebe da je standardni jezik nužan. Nadalje, jasno mora biti definirano u kojim sve domena standardni jezik funkcionira kao obavezni, i to bez nametanja i politikanstva (predlaže se čak i zakon o javnoj uporabi hrvatskoga jezika jeziku koji bi pripomogao kreiranju nedvosmislene jezične politike¹⁵⁶). Problematizira se također neriješeno pitanje naglasne norme, kod koje postoji velik raskorak između norme (pravila) i uzusa, tj. govorne prakse u kojoj četveronaglasni sustav ne funkcionira. Naglašava se također da treba proučavati odstupanja u primjeni norme hrvatskoga standardnog jezika, zatim poteškoće u ovladavanju normom, kao i utvrđivanje nejasnih mjesta u normi. S druge strane, druga skupina lingvista protiv je preskriptivističke jezične politike i smatra da je propisivanje bilo kakvih jezičnih rješenja nepoželjno i štetno. Naprotiv, samo sloboda uporabe jezika omogućuje govornicima da budu kompetentniji u hrvatskome jeziku. Umjesto ideologije standardnoga jezika, oni smatraju da je smisljena i korisna ona jezična politika u kojoj struka jezik opisuje, analizira i tumači, uključujući i nestandardne varijetete, i koja u javnosti promovira znanstvene i pozitivne stavove o jeziku, npr. jednakovrijednost svih idioma, jezičnu slobodu, jezičnu toleranciju itd.

Rezultati ankete pokazuju da bi hrvatska jezična politika također trebala uvažavati polifunkcionalnu narav standardnoga jezika koji predstavlja ukupnost funkcionalnih stilova, pa je u tome smislu neophodno proučavanje svih njegovih funkcija. Standardni jezik treba normirati isključivo u kontekstu hrvatskoga jezika i potreba

---

156 Spomenimo da je struka i tu podijeljena na one koji su za prihvaćanje takva zakona i one koji su protiv njega.

te navika njegovih govornika, a ne u odnosu prema drugim jezicima, naročito u odnosu prema engleskome i srpskome. Kada je riječ o različitim diskursima, upozorava se na potrebu dodatnih proučavanja medijskoga diskursa, koji je posebno podložan stranim utjecajima, ali ne samo na leksičkoj razini već i na drugim jezičnim razinama (npr. promjene rekcije, tvorbe riječi i sl.). Kao poseban problem u održavanju polifunkcionalnosti jezika ističe se sve češće objavljivanje znanstvenih radova na stranome (engleskome) jeziku, čak i u domaćim časopisima. Dužnost je znanstvenika, ali i njihovo pravo, da svoje radove publiciraju na hrvatskome jeziku.

Posljednjih desetljeća srednjojužnoslavensko područje susreće se s problemom funkcionalne nepismenosti. Upravo zato više sudionika istraživanja upozorava da je jedan od zadataka jezične politike u Hrvatskoj podizanje jezične kulture pod kojom se podrazumijeva svjesno njegovanje i poštivanje normi standardnoga jezika u javnoj komunikaciji (govorenoj i pisanoj), pri čemu bi jezična kultura trebala postati dijelom društvene etikete. U vezi s tim posebno se ističe važnost rada na relevantnim i kvalitetnim priručnicima, neophodnost izrade terminologije, podupiranje razvoja novih tehnologija, promocija izdavačke djelatnosti i različitih medija na hrvatskome jeziku.

Kao jedan od načina implementacije standardnojezične norme predlaže se obrazovani sustav. Upozorava se na važnost kvalitetnoga jezičnog obrazovanja i pritom ulogu hrvatskoga jezika u obrazovnoj jezičnoj politici. Naglašava se da treba inzistirati na adekvatnoj zastupljenosti humanističkih predmeta, pa tako i hrvatskoga jezika u školama. U tome se smislu predlaže povećanje broja sati hrvatskoga jezika na osnovnoškolskoj razini, uvođenje nastave jezične kulture na srednjoškolskoj razini, dok se na fakultetskoj razini predlaže uvođenje kolegija Hrvatski jezik na sve fakultete, čime bi se povećala razina pismenosti, kultura govorenja, pisanja i izražavanja. Što se tiče odnosa hrvatskoga i stranih jezika, podupire se ne samo rano učenje stranih jezika već i podizanje svijesti o položaju hrvatskoga u odnosu prema svjetskim jezicima, kao i u odnosu prema jezicima u okruženju (slovenski, srpski, bosanski, crnogorski), pri čemu se naglašava lokalni/regionalni i europski kontekst. U tome se smislu zalaže za podupiranje bilingvalnih i multilingvalnih obrazovnih programa.

4.7.2. Aktualna jezična politika u Srbiji

Rezultati istraživanja pokazuju da u Srbiji također ne postoji eksplicitno utvrđena strategija jezične politike na državnoj razini, kao ni normativno obvezujući cjeloviti dokumenti koji bi je jasno definirali. No obrisi srpske jezične politike nalaze se po različitim zakonskim i podzakonskim aktima, nekim dokumentima te odlukama različitih institucija i tijela koja u suradnji s državom sudjeluju u njezinu kreiranju.

Spomenimo neke od njih: Odbor za standardizaciju srpskoga jezika koji djeluje pri Institutu Srpske akademije nauka i umetnosti, Matica srpska koja se bavi kodifikacijom srpskoga jezika, Ministarstvo kulture i informisanja i dr. Od glavnih tema kojima se bavi srpska jezična politika danas na prvome je mjestu osiguranje načina efikasne zaštite nacionalnoga statusa srpskoga jezika i ćirilice na cjelokupnome srpskome jezičnom području. Nadalje, u fokusu su srpske jezične politike i problemi vezani uz podizanje svijesti o važnosti njegovanja standardnoga jezika i jezične kulture, obrazovna jezična politika, manjinski jezici i njihov status itd.

Među glavnim zadacima srpske jezične politike ubuduće navodi se, između ostaloga, podizanje svijesti o jeziku uopće, a pogotovo o kompleksnome odnosu između jezika i društva koji su u kontinuiranoj interakciji, pri čemu je jezik sredstvo društvenih promjena. Kao što pokazuje istraživanje, tu činjenicu srpska jezična politika još uvijek odbija prihvatiti kao znanstvenu. Tako se i u Srbiji može govoriti o dvama suprotnim stavovima: predstavnici prvoga, radikalnijega stava promoviraju mit o (navodnoj) ugroženosti srpskog jezika i pisma – ćirilice, pri čemu srpski jezik predstavlja bit nacionalnoga bića. Zato se naglašava da u suradnji struke i države treba izgraditi takvu jezičnu strategiju koja će osigurati nacionalni status srpskoga jezika i ćirilice u svim vidovima života. S druge strane, predstavnici drugoga, liberalnijega stava zalažu se za razuvjeravanje tih zabluda, za otvorenost i jezičnu toleranciju. Oni kao primjer neprimjerene jezične politike koja kreira stavove o navodnoj ugroženosti srpskoga jezika i promovira preskriptivnost navode akcije *Neguјmo srpski jezik* i *Sačuvajmo srpski jezik* realizirane u sudjelovanju različitih znanstveno-obrazovnih institucija i medija¹⁵⁷, a glavni im je cilj da se pojedincima, ali i institucijama koje su stajale iza njih osigura veća moć i društveni utjecaj.

Već smo spomenule da za srpski jezik ne postoji izgrađena i dosljedna jezična politika, osim u pogledu zaštite ćirilice. S jedne strane, većina sudionika istraživanja zalaže se za precizno reguliranje statusa ćirilice. Ona ima prednost nad latinicom koja postaje pomoćnim pismom, o čemu se detaljno govori u nacrtu izmjena i dopuna Zakona o službenoj i javnoj upotrebi jezika i pisama. Činjenica da nacrt zakona ni nakon dvije godine još uvijek nije usvojen izaziva nezadovoljstvo glavnih aktera jezične politike. S druge strane, neki smatraju da ćirilica nije toliko ugrožena koliko se prikazuje (o čemu je već bilo riječi), pogotovo jer je ona Ustavom Republike Srbije zaštićeno pismo i jer se osnovna škola ne može završiti ako se ne zna

157 Akcije zaštite srpskoga jezika i pisma (ćirilice) te podizanja opće jezične kulture i pismenosti provode se od 2015. i to prva u organizaciji: Filološkoga fakulteta Univerziteta u Beogradu, Sekretarijata za kulturu grada Beograda, Biblioteke grada Beograda i Radio-televizije Srbije (više o tome u Brborić, 2016), a druga u organizaciji Ministarstva kulture, Filološkoga fakulteta Univerziteta u Beogradu i novina *Politika*.

ćirilica. Štoviše, neki smatraju da odnos latinice i ćirilice uopće nije tema kojom bi se trebala baviti srpska jezična politika i da zaštita ćirilice nije toliko u interesu građana koliko vladajućih krugova.

Zanimljivo je da se gotovo svi sudionici istraživanja slažu da bi jedan od glavnih zadataka jezične politike u Srbiji trebalo biti podizanje nedopustivo niske razine funkcionalne i medijske pismenosti, a neki dodaju da pritom nije bitno u kojemu je pismu netko nepismen. Uz to spominje se podizanje svijesti o važnosti njegovanja standardnoga jezika i jezične kulture u društvu (slika 32), pri čemu važnu ulogu igra obrazovni sustav, kao i osiguravanje više financijskih sredstava za proučavanje standardnoga jezika (financiranje projekata i izrada kapitalnih djela).

НЕГУЈМО СРПСКИ ЈЕЗИК

- Да ли је тренер био захтевнији и **СТРОЖИЈИ** према теби зато што си био **ВИШЉИ** од других?
- Не, али ме је научио да је правилно рећи **СТРОЖИ** и **ВИШИ**.

Београд
www.bеоград.rs

Богдан Богдановић, спортиста

The image shows a young man in a white basketball jersey with the number 7, smiling and holding two books. The book on the left is blue with the title 'СРПСКИ ЈЕЗИК ПУТОВАЊИК' and the book on the right is white with the title 'ГРАМАТИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА'. The background is a light grey gradient. At the top, the slogan 'НЕГУЈМО СРПСКИ ЈЕЗИК' is written in blue capital letters inside a white box with a blue dotted border. Below the slogan, there are two bullet points in black text. The first bullet point asks if a coach is more demanding and 'strogiji' (more strict) towards you because you are 'višlji' (more arrogant) than others. The second bullet point says 'No, but he taught me to say 'strogi' and 'viši' correctly. At the bottom left, there are logos for the City of Belgrade and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. Below the logos is the text 'Београд' and the website 'www.bеоград.rs'. At the bottom center, the name 'Богдан Богдановић, спортиста' is written.

Slika 32. Negujmo srpski jezik – akcija za podizanje jezične kulture

Kada je riječ o obrazovnoj jezičnoj politici, većina sudionika istraživanja naglašava da se viša razina jezične kulture i stabilnosti srpskoga standardnog jezika u društvu može postići povećanjem broja sati srpskoga jezika u osnovnoškolskom i srednjoškolskom

obrazovanju te uvođenjem obaveznoga predmeta srpski jezik na sve fakultete barem na jednoj godini studija, što je i predložio Odbor za standardizaciju srpskoga jezika. Pritom se upozorava da je srž problema zapravo pristup učenju srpskoga jezika u obrazovanju i da ga treba promijeniti: umjesto učenja apstraktnoga jezičnog sustava, cilj mora biti komunikacijski kompetentan govornik koji posjeduje različita znanja: znanja o jeziku (na svim jezičnim razinama), pragmatičko znanje o društveno prikladnoj upotrebi jezika, pa sve do specifičnih kulturoloških znanja.¹⁵⁸

I u odnosu normativnosti i ideologije (srpskoga) stanardnoga jezika odražavaju se dva suprotna stava. S jedne strane, preskriptivizam i razvijanje svijesti o važnosti njegovanja norme, pri čemu je glavni cilj planiranje daljnega razvoja normativne znanosti o srpskome jeziku na svim jezičnim razinama, od fonetike i fonologije do normativne stilistike. S druge strane, upozorava se na kompleksnost odnosa između jezika i društva koji su u kontinuiranoj interakciji i čiji se rezultati ne mogu predvidjeti ograničavanjem na samo strukturalističku lingvističku teoriju niti kontrolirati jezičnom policijom poput one koja želi sankcionirati upotrebu latinice. Pritom se upozorava i na važnost prepoznavanja i vrednovanja značaja i uloge ne-standardnih varijeteta u javnome korpusu i formalnome obrazovanju.

Od drugih zadataka srpske jezične politike navodi se rad na njegovanju i održavanju jezičnih prava većinskih i manjinskih jezičnih zajednica u višejezičnoj zajednici te reguliranje njihova statusa. Upozorava se na problem diskursa javne komunikacije, posebno političkoga i medijskoga, koji je pun govora mržnje i verbalnoga prostaštva prisutnoga u različitim „reality showovima“ i brojnim tabloidima koji su u službi političke vlasti. Također se spominje i razvijanje jezičnih tehnologija, analiza i sinteza govora, strojno prevođenje itd. Naglašava se kako bi se jezična politika trebala osloboditi zabluda o naciji i jeziku, jeziku i ispravnosti. Upozorava se na transdisciplinarnu dimenziju jezične politike i prepoznavanje drukčijega koncepta jezične politike inače prisutnoga u svijetu – „odozdo prema gore“, tj. od građana do državnih organa. Ističe se da je umjesto menadžerski postavljene srpske jezične politike, koja poznaje samo princip naređivanja i kontrole „odozgo prema dolje“, neophodno omogućiti pristup javnoj sferi i donošenju odluka svim zainteresiranim stranama.

4.7.3. Aktualna jezična politika u Bosni i Hercegovini

Rezultati istraživanja jezične situacije u Bosni i Hercegovini ukazuju na kompleksnost i ispolitiziranost koja je isprepletena s političkom situacijom u društvu. Slično kao u Hrvatskoj i Srbiji, ni ovdje ne postoji jedinstvena službena jezična politika ni na

158 Na taj problem upozorava i Boban Arsenijević (2020) u članku s naslovom *Treba li uvesti predmet srpski jezik na sve fakultete?*

jednoj razini državne organizacije jer svaki od triju konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi) ima svoju viziju jezične politike, koja se vodi odvojeno za svaki pojedini jezik i zato bi se zapravo trebalo govoriti o trima jezičnim politikama. Ravnopravnost bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, uz ostala jezična pitanja, regulirana je entitetskim ustavima i zakonima, ali postoji veliki raskorak između formalne ravnopravnosti i jezične prakse. Skreće se pozornost na „vanjske“ jezične politike, koje zapravo nemaju posebnu strategiju koja bi se ticala posebice hrvatskoga i posebice srpskoga jezika u Bosni i Hercegovini. Što se tiče bosanskoga jezika, upozorava se na različite poglede na pitanja standardizacije među bošnjačkim lingvistima, kao i na nedostatak institucija koje bi se sustavno bavile znanstvenim proučavanjima bosanskoga jezika. U provođenju odvojenih jezičnih politika sudjeluju mjerodavna ministarstva, političke elite, nacionalna društva, određena savjetodavna tijela i vijeća, pojedinci itd. Međutim, među njima nema nikakve suradnje i koordinacije, a njihove odluke političke vlasti često koriste u ideološke svrhe. Ističe se da čak ne postoji ni dogovor o nazivu jezika (*bosanski* ili *bošnjački*) zbog složenosti birokratskoga aparata, političkih ideologija i problema definiranja mjerodavnosti određenih državnih tijela. Aktualna jezična politika u Bosni i Hercegovini usredotočena je, prije svega, na pitanja politizacije jezika, uz probleme (re)standardizacije, imenovanja jezika općenito, a posebno u obrazovanju, podizanja jezične kulture, usklađivanja obrazovne jezične politike zbog različitih zakona o obrazovanju (okvirnih, kantonskih, županijskih; zakona Federacije Bosne i Hercegovine, zakona Republike Srpske)¹⁵⁹ itd.

Što se tiče glavnih zadataka jezične politke u Bosni i Hercegovini ubuduće, upozorava se na nekonzistentnost postojeće jezične politike. Naglašava se da bi jedan od prvih zadataka jezične politike trebalo biti sustavno uklanjanje svih oblika nacionalizma u jeziku i zloupotrebe jezika u političke svrhe. Prema riječima jednoga od sudionika istraživanja jezik bi trebalo osloboditi od robovanja identitetskim političkim programima. Naglašava se da među akterima koji provode jezičnu politiku postoje potpuno suprotni pogledi o različitim jezičnim pitanjima. S jedne strane, upozorava se na važnost provođenja aktivnosti na očuvanju identiteta srpskoga jezika te ćirilice kao primarnoga srpskog pisma u okolnostima u kojima se bošnjački političari i lingvisti zalažu za naziv *bosanski jezik* za jezik Bošnjaka s ambicijom da se on nametne kao „krovni“ jezik stanovnika Bosne i Hercegovine. S druge strane, poziva se na ostvarivanje jezičnih prava svakoga naroda da svoj jezik imenuje onako kako želi, iz čega proizlazi i mogućnost upotrebe naziva *bosanski jezik* tamo gdje je on danas zabranjen (Republika Srpska i kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine s većinskim

---

159 Popis zakona i propisa nalaze se na stranici Agencije za predškolsko, osnovnoškolsko i srednje obrazovanje; dostupno na: <https://aposo.gov.ba/bs/informacije/zakoni-i-propisi/>, a Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini na: <https://www.unsa.ba/en/node/223> (citirano 11. siječnja 2022).

hrvatskim stanovništvom). Zato se kao jedan od zadataka jezične politike u Bosni i Hercegovini navodi jezična ravnopravnost i tolerancija te ravnopravno osiguravanje jezičnih prava svim trima entitetima (riječ je o istome cilju koji je imala i jezična politika nekadašnje zajedničke države Jugoslavije), kao što prikazuje slika 33.

Slika 33. Ostvarivanje jezičnih prava u obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Upozorava se i na to da se na ukupnome srednjojužnoslavenskom području neprestano uskraćuju politička, jezična i kulturna prava Bošnjaka. Usprkos formalnopravnoj ravnopravnosti bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika na cijelome području Bosne i Hercegovine, stvarna ravnopravnost ne postoji. Naime, ljudima se na mnogo načina osporavaju njihova jezična prava, a najgori je primjer koji se navodi u Republici Srpskoj, gdje se osporava naziv *bosanski jezik*. Osim niza pokušaja bezuspješnih dogovora o nazivu jezika Bošnjaka, treba voditi računa i o ostvarivanju jezične ravnopravnosti ne samo u zakonskoj regulativi već i u praksi, i to u svim područjima, počevši od javnih i državnih medija, pravnoga sustava, pa sve do obrazovnoga sustava.

Kao što smo već rekli, jezična politika u Bosni i Hercegovini vodi se odvojeno za svaki standardni jezik pri čemu nema komunikacije među glavnim akterima jezične politike. Za hrvatski i srpski standardni jezik centri su jezične politike izvana, a što se bosanskoga jezika tiče, još uvijek ne postoji svijest o vođenju bosanske jezične politike koja bi trebala reprezentirati najrelevantnije iz naslijeđa autentične bosanske jezične kulture. Naglašava se da se složena jezična situacija u Bosni i Hercegovini može promijeniti tek onda kada „vanjske“ jezične politike (hrvatska i srpska) ne budu

toliko negatorski usmjerene prema bosanskome jeziku, a do tada će jezična politika otprilike izgledati onako kako izgleda danas. Jedno od rješenja koje se predlaže jest zajednička jezična politika, konkretnije osnivanje tijela koje bi bilo zaduženo za jezična pitanja i vođenje bosanske, hrvatske i srpske jezične politike na razini Bosne i Hercegovine. Osnovano mjerodavno tijelo trebalo bi uzeti u obzir i poštovati već uspostavljene principe te pokušati usuglasiti određene pravce zajedničkoga, ali i specifičnoga djelovanja različitih jezičnih tradicija. Također se naglašava da sva tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi) trebaju razvijati svoje znanstvene jezične discipline i usmjeriti se na konkretne znanstvene i stručne projekte.

S obzirom na činjenicu da su još uvijek prisutne određene nepovoljnosti u vezi s bosanskim jezikom i jezičnom politikom koja bi se trebala voditi za bosanski jezik, od presudne je važnosti rad na institucionalizaciji bosanskoga jezika i praćenju njegova statusa u obrazovanju, i šire u društvu. Zato se predlaže osnaživanje institucija koje bi se aktivno bavile bosanskim jezikom, pogotovo uzimajući u obzir činjenicu da za hrvatski i srpski jezik takve institucije postoje u njihovim matičnim državama. Što se tiče jezične politike koja bi se trebala voditi za bosanski jezik, prvo je potrebno ustanoviti odgovarajuće tijelo (ili vijeće) kao rezultat zajedničkoga nastojanja zainteresiranih društvenih i političkih činilaca s jedne strane i struke s druge strane. To tijelo bavilo bi se svim pitanjima jezične politike bosanskoga jezika vodeći računa o komunikaciji i suradnji među različitim akterima jezične politike koja bi u konačnici u svim sferama svoga djelovanja postala konzistentna (za razliku od današnje koja je nekonzistentna).

I Bosna i Hercegovina, kao uostalom i Hrvatska i Srbija, suočava se s problemom funkcionalne nepismenosti i polupismenosti, pogotovo u jeziku medija koji se, među ostalim, suočava i s anglicizacijom jezika. Upozorava se na neophodnost vraćanja osnovnoj funkciji jezika, a to je komunikacija i sporazumijevanje, kulturi govora i kulturi slušanja. Pritom treba prije svega voditi računa o podizanju jezične kulture, što znači njegovanju i poštivanju normi standardnoga jezika u javnoj komunikaciji. Mnogi naglašavaju da je obrazovna jezična politika još uvijek u službi ideologije i karakterizira je diskriminacija te jezična segregacija koja se odražava ne samo u nastavi već i u nastavnim programima, udžbenicima itd. Umjesto zatvaranja u „svoj“ jezik i „svoju“ naciju predlaže se upoznavanje svih učenika jedne nacije s normama drugih dvaju standardnih jezika, što bi zapravo značilo kompletnu reformu obrazovanja od osnovne škole do fakulteta.

Među budućim zadacima jezične politike u Bosni i Hercegovini često se navodi razvoj i primjena jezičnih tehnologija, što podrazumijeva dostupnost niza jezično-tehnoloških resursa, alata i usluga (npr. jezična provjera, www-tražilice, govorna interakcija, strojno prevođenje i sl.).

4.7.4. Aktualna jezična politika u Crnoj Gori

Dosada smo vidjeli da nijedna od novoosnovanih država, dakle ni Hrvatska, ni Srbija, ni Bosna i Hercegovina, nema strategiju jezične politike na razini države, što vrijedi i za Crnu Goru, u kojoj ne postoji relevantan dokument koji bi od formalnopravnoga uvođenja crnogorskoga jezika u crnogorskoj jezičnoj zajednici jasno definirao jezičnu politiku. Već je u prethodnome poglavlju rečeno da je zakonski akt koji se direktno odnosi na upotrebu jezika Ustav Crne Gore iz 2007. godine, koji definira crnogorski kao službeni jezik, ćirilčno i latinično pismo kao ravnopravna pisma, a u službenoj su upotrebi i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik. Sporadično, određeni organi vlasti i medijske kuće donose odluke koje se tiču pojedinih jezičnih pitanja. Tako je npr. neko vrijeme Skupština Crne Gore u svojim dokumentima i izjavama za javnost upotrebljavala jotirane varijante (grafeme *ś* i *ž*), no izborom novoga predsjednika Skupštine (2016) odustala je od te upotrebe.¹⁶⁰ Jedan od sudionika istraživanja navodi podatak da na Radio televiziji Crne Gore – Nacionalnome javnom servisu ne postoji eksplicitan dokument koji bi definirao kojim će se standardom prevoditi, niti hoće li se koristiti „starija“ ili „novija“ pravopisna rješenja, ali postoji usmeni dogovor o upotrebi samo ijekavskih rješenja, pa se tako ne može koristiti *nisu*, nego mora biti *nijesu*. Upozorava se također da je pitanje jezika u Crnoj Gori ispolitizirano, pogotovo kada je riječ o nazivu jezika, gdje nije razjašnjena razlika između termina *službeni jezik* i *jezik u službenoj upotrebi*. Ta je distinkcija, kao što izričito navodi jedan od sudionika istraživanja, iskonstruirana da bi se izdvojio crnogorski jezik kao službeni koji je u biti „preimenovan srpski jezik“. Osim različitih zakona u obrazovanju, spominje se i najava zakona o crnogorskome jeziku, koji je u javnosti izazvao brojne polemike. Jedan dio stručnjaka smatra da je on neophodan jer u praksi ima primjera ne samo ignoriranja ustavne odredbe već i podcjenjivanja jezika tamo gdje to ne bi smjelo biti i zato se zakonom želi regulirati upotreba državnoga jezika (crnogorskoga) kao jednoga od stupova identiteta Crne Gore. Nasuprot tome, druga skupina stručnjaka protiv je zakona o crnogorskome jeziku jer oni smatraju da se u jeziku ništa ne može postići restrikcijama, kaznama i zakonima.

U kreiranju neusuglašene jezične politike sudjeluju prvenstveno državne institucije, prije svega Ministarstvo prosvjete Crne Gore, dijelom i Ministarstvo nauke Crne Gore te Ministarstvo kulture Crne Gore, Matica crnogorska, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Filološki fakultet Univerziteta Crne

160 U popisu sjednica skupštine, kao i u pojedinim dokumentima sjednica, iako neujednačno, do kraja 2016. godine koristi se *sjednica*, a od 2017. *sjednica*; dostupno na: <https://www.skupstina.me/me/sjednice/sjednice-skupstine> (citirano 11. siječnja 2022).

Gore na kojemu postoje dva „suprotstavljena“ studijska programa: Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti te Srpski jezik i južnoslovenske književnosti, zatim Fakultet za crnogorski jezik i književnost sa sjedištem na Cetinju, nadalje pojedinci na vodećim pozicijama, a navodi se također i bivši Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika. Problem je u tome što među njima nema komunikacije; ona čak nije zadovoljavajuća ni unutar pojedinih institucija, a kamoli među njima.

Sve se to odražava na aktualnoj jezičnoj politici u Crnoj Gori koju obilježavaju potpuno suprotna gledišta i sukobi među njezinim kreatorima, i to oko pitanja statusa jezika (sukobi između onih koji zagovaraju crnogorski standardni jezik i onih koji ga smatraju srpskim jezikom), kao i oko pitanja njegova korpusa (sukobi oko koncepta standardizacije crnogorskoga jezika). Kao što se navodi u istraživanju, riječ je zapravo o sukobima između predstavnika dviju škola, „nikšićke“ i „cetinjske“¹⁶¹ koje su se već isprofilirale u sklopu Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika, a u prethodnome se poglavlju spominju pod nazivima umjerenija i radikalnija skupina.

Predstavnici „nikšićke škole“ smatraju da jezičnu politiku u Crnoj Gori vode Ministarstvo prosvjete Crne Gore i Fakultet za crnogorski jezik i književnost u Cetinju. Oni su kodificirali crnogorski jezik (izdali su i pravopis i gramatiku) inzistirajući pritom na jotiranoj varijanti kao jedinoj crnogorskoj. Osim toga aktivno sudjeluju i u obrazovnoj politici, npr. u izradi predmetnoga programa crnogorskoga jezika i književnosti za osnovnu školu i opće gimnazije, autori su nekih udžbenika itd. Ističu da „cetinjska škola“ svoj rad temelji na nacionalnim mitovima razvijajući pritom tezu o posebnosti crnogorskoga jezika u odnosu na druge standardne jezike nastale na novoštokavskoj osnovici, prije svega u odnosu na srpski jezik. Prema mišljenju predstavnika „nikšićke škole“, crnogorski standard trebao bi odražavati realno stanje norme koja funkcionira već 150 godina i koja neće izazivati nove podjele i neprijateljstva među različitim stručnjacima, kao što je to trenutačna situacija. Forsirajući upotrebu jotiranih varijanti, koje nisu prihvaćene ni u jezičnoj praksi (medijima, administraciji itd.) ni u obrazovnome sustavu, nameću novu normu crnogorskim učenicima. To je jedan od razloga za što brže usvajanje zakona o crnogorskom jeziku za koji se zalaže „cetinjska škola“ i po kojemu bi govornici bili prinuđeni da u javnoj upotrebi koriste jotirane oblike.

---

161 Nazivi škola dobiveni su prema toponimima gradova u kojima se nalaze fakulteti na kojima rade predstavnici tih škola: Fakultet za crnogorski jezik i književnost na Cetinju – „cetinjska škola“ i Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore u Nikšiću – „nikšićka škola“.

S druge strane, predstavnici „cetinjske škole“ smatraju da je neformalno vođenje jezične politike u Crnoj Gori nerijetko prepušteno nekompetentnim ili nedovoljno kompetentnim osobama, uglavnom novinarima ili pojedinim lingvistima sa studijskih programa Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti te Srpski jezik i južnoslovenske književnosti na Filološkome fakultetu Univerziteta Crne Gore. Pritom naglašavaju da između lingvista spomenutih programa i Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju ne postoji nikakva suradnja. Predstavnici „cetinjske škole“ smatraju da lingvisti programa Srpski jezik i južnoslovenske književnosti u Nikšiću osporavaju naziv crnogorski jezik, njegovu normu i posebnosti kulture, smatrajući ih dijelom srpskoga jezika i kulture. Nasuprot tome, lingvisti programa Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti u Nikšiću ne osporavaju naziv crnogorski jezik, ali oni ne prihvaćaju ni jotirane varijante, ni službeni *Pravopis crnogorskoga jezika*, pri čijemu su pisanju sudjelovali predstavnici „cetinjske škole“ i koji je u upotrebi na cetinjskome Fakultetu za crnogorski jezik i književnost. Što se tiče obrazovne jezične politike, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva objavio je udžbenike za crnogorski jezik za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, pa čak i za crnogorski jezik kao strani za razine A1 i A2. No problem predstavlja politički dogovor o preimenovanju predmeta *Crnogorski jezik* u *Crnogorsko-srpski, bosanski i hrvatski jezik i književnost*, što je rezultiralo dodatnim problemima kod izdavanja udžbenika.¹⁶² U vezi sa standardizacijom crnogorskoga jezika „cetinjska škola“ također spominje neuspješan pokušaj izrade *Rječnika crnogorskoga narodnoga i književnoga jezika* u sklopu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, pri čijem su radu sudjelovali predstavnici „nikšićke škole“. Naime, izlazak 1. sveska *Rječnika*, o čemu smo već govorile u prethodnome poglavlju, izazvao je burne polemike nakon kojih je rad na rječniku prestao.

Što se tiče glavnih zadataka jezične politike u Crnoj Gori, sudionici istraživanja ističu nekoliko pitanja. Kao jedan od glavnih zadataka ističe se ostvarivanje jezične ravnopravnosti i tolerancije u Crnoj Gori. To znači demokratizaciju jezičnih pitanja i pronalaženje rješenja koja bi omogućila svim stanovnicima Crne Gore da afirmiraju i očuvaju svoje jezične identitete, iako ta rješenja nisu uvijek najprihvatljivija (slika 34).

---

162 Tako su npr. udžbenici za gimnazije Adnana Čirgića i Jelene Šušanj s naslovom *Crnogorski jezik bez znanja* autora bili preimenovani u *Moj jezik* i ljeti 2019. na zahtjev autora Zavod za udžbenike i nastavna sredstva povukao ih je iz tiska.

Objavljujemo nove testove, zbog velikog interesovanja
Pripremite se za polumaturu!

ПОБЈЕДА
 objavljuje testove za vježbu
 uoči eksterne provjere
 znanja učenika na kraju
 osnovne škole

20. MAJA
 ENGLESKI JEZIK

21. MAJA
 MATEMATIKA

23. MAJA
 CRNOGORSKI-SRPSKI,
 BOSANSKI,
 HRVATSKI JEZIK
 I KNJIŽEVNOST

#UČIDOMA

Crna Gora
 Ministarstva prosvjete

Slika 34. Ostvarivanje jezičnih prava u obrazovanju u Crnoj Gori

Pri tome bi država, zajedno sa stručnjacima, morala odrediti smjernice strategije jezične politike koje ne bi smjele biti diskriminatorne. Kako postoje dva suprotna pristupa kodifikaciji crnogorskoga jezika, sljedeći je zadatak vezan uz dogovor o jezičnome standardu koji bi bio prihvatljiv svim govornicima Crne Gore, a nakon toga i objavljivanje različitih normativnih priručnika. Većina sudionika istraživanja naglašava da je jedan od važnih zadataka crnogorske jezične politike, dosada zanemaren, a to je njegovanje i podizanje jezične kulture. Predlaže se osmišljavanje modela, ali ne u preskriptivnome, već u kulturološkome smislu. Razvitak jezičnih tehnologija i digitalizacija obrazovanja sljedeći je zadatak crnogorske jezične politike, pri čemu se posebno naglašava izrada reprezentativnoga korpusa crnogorskoga jezika koji bi i te kako pomogao pri leksikografskoj obradi crnogorskoga jezika, i to u skladu sa suvremenim trendovima u lingvistici. Zbog niza problema vezanih uz disproporciju u nazivima jezika i nazivima predmeta u obrazovnome sustavu, spominje se da posebnu pozornost treba usmjeriti obrazovnoj jezičnoj politici vodeći računa o osuvremenjivanju nastavnih programa koje prate odgovarajući udžbenici pomoću kojih se ostvaruju glavni ciljevi nastave jezika i književnosti. A prije svega, poboljšanje odnosa među različitim akterima jezične politike pridonijelo bi njihovoj međusobnoj komunikaciji i ujednačavanju ciljeva jezične politike na razini države. U tome se smislu predlaže osnivanje instituta za crnogorski jezik (ili nekoga drugog tijela, odbora, vijeća i

sl.) koji bi trebala osnovati država, a koji bi vodio brigu o jeziku i osmislio koncept buduće jezične politike na državnoj razini.

4.8. Zaključak

Kao što smo pokazale u ovome poglavlju, novo tisućljeće u odnosu na razdoblje neposredno nakon raspada Jugoslavije donijelo je smirivanje strasti, pogotovo kada je riječ o odnosu jezika, nacije i politike. Novoosnovane države prvo su krenule u planiranje statusa jezika, tj. afirmaciju naziva jezika unutar država, pa onda i u svijetu, a nakon toga započele planiranje korpusa. Činjenica od koje treba polaziti jest postojanje četiriju standardnih jezika uzimajući u obzir različitosti jezičnih politika pojedinih država. Gledajući unazad, posljednja tri desetljeća obilježena su ideološki obojenim jezičnim praksama koje provode akteri pojedinih jezičnih politika koristeći pritom jezik kao sredstvo manipulacije, što je 2016. godine potaknulo seriju regionalnih konferencija pod nazivom *Jezici i nacionazlimi*. Na njima se raspravljalo o nekoliko zanimljivih tema, o kojima se, između ostaloga, govori i u ovoj monografiji:

- a) o problemu naziva jezika, koji je od samoga početka bio kamen spoticanja, pri čemu se često zaboravlja da o njemu ne odlučuju ni političari, ni lingvisti, već govornici jezika;
- b) o bosanskome, crnogorskome, hrvatskome i srpskome kao zasebnim standardnim jezicima ili jednome policentričnom jeziku, što je povezano s jezičnom standardizacijom;
- c) o nacionalističkim jezičnim politikama, prije svega različitim manipulacijama jezikom;
- d) fenomenu ideologije standardnoga jezika koja se odražava u normativnim priručnicima, a nerijetko „ispravni“ standardni jezik postaje mjerilo domoljublja.

Zbog različitih negativnih praksi i manipulacija jezikom koje su, pogotovo u zadnjemu desetljeću 20. stoljeća, provodili akteri jezične politike novoosnovanih država godine 2017. objavljena je *Deklaracija o zajedničkom jeziku* koja, podsjećajući na temeljnu, komunikacijsku funkciju jezika, predlaže vraćanje na zajednički jezik i njegovu policentričnu standardizaciju, što je izazvalo burne reakcije u regiji, i to među političarima, lingvistima, kao i u javnosti. Iako se slažemo s temeljnim polazištima *Deklaracije*, smatramo da njezina teorijska polazišta za današnju situaciju – ne zaboravimo, prošlo je više od 30 godina od raspada zajedničke države i rastakanja srpskohrvatskoga jezika – nisu najadekvatnija, počevši od naziva *zajednički jezik*, pri čemu se ne uzima u obzir činjenica da za naziv jezika i uspješno jezično planiranje mora postojati društveni konsenzus. Kao politički akt, koji je nastao u novim društveno-političkim okolnostima, *Deklaracija* nije donijela nikakva konkretna rješenja.

Svojom idejom o zajedničkom policentričnom standardnom jeziku vratila se ideji jezične standardizacije koja je postojala više od stoljeća i koja se već ranije pokazala neuspješnom. Iako je brzo pala u zaborav, *Deklaracija* je ukazala na neophodnost inkluzivnih jezičnih politika te potvrdila činjenicu da osnova za jezičnu standardizaciju mora biti jezična praksa, a ne, kao dosada, propisivanje ovlaštenih pojedinaca.

Iz svega rečenoga u ovome poglavlju može se zaključiti da se jezične politike u svim državama srednjojužnoslavenskoga područja danas susreću s uglavnom istim, ali i nekim posebnim pitanjima koja su specifična za pojedinu državu. Spomenimo neka od tih pitanja:

- a) Status pojedinih standardnih jezika u društvu i podizanje svijesti o važnosti poznavanja vlastitoga jezika na svim jezičnim razinama, uvažavajući pritom njegovu polifunkcionalnu narav. Pritom se ne smije zanemariti ni odnos prvoga jezika prema stranim jezicima, a pogotovo jezicima u okruženju uzimajući u obzir i važnost lokalnoga/regionalnoga i europskoga konteksta.
- b) Kada je riječ o odnosu između normativnosti i ideologije standardnoga jezika, dolaze do izražaja dva suprotna stava: onaj čiji se zagovornici zalažu za preskriptivističku jezičnu politiku i onaj čiji su zagovornici protiv nje smatrajući da je smisljena ona jezična politika koja promovira jednakovrijednost svih idioma, jezičnu slobodu, toleranciju i sl.
- c) Upozorava se na izuzetno nisku razinu funkcionalne i medijske pismenosti i zato je jedan od zadataka jezičnih politika podizanje i njegovanje jezične kulture.
- d) Što se tiče obrazovne jezične politike, s jedne se strane naglašava uloga obrazovnoga sustava u implementaciji norme i s druge strane, predlaže se povećanje broja sati prvoga (materinskoga) jezika u osnovnoškolskome i srednjoškolskome sustavu te uvođenje kolegija standardni jezik na fakultetsku razinu; sve to doprinijelo bi višoj razini jezične kulture.
- e) Zalaže se za uklanjanje svih oblika nacionalizma u jeziku i protiv korištenja jezika u političke svrhe, nadalje za jezičnu toleranciju i ravnopravnost svih entiteta, manjina, pojedinaca itd. koji žive u određenoj državi. Posebno se naglašava da smjernice strategije jezične politike ne smiju biti diskriminatorne.

No ima i nekih pitanja jezične politike koja su specifična za pojedine države. Tako npr. u Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena jezična politika na razini države, već se ona vodi odvojeno za svaki standard posebno, prisutna je diskriminacija i segregacija u obrazovnome sustavu, uskraćuju se politička, jezična i kulturna prava Bošnjaka itd. Što se tiče Crne Gore, glavni je problem nepostojanje dogovora o jezičnome standardu prihvatljivom svim govornicima, a po svemu sudeći trenutačno

nema ni izgleda da bi u skoroj budućnosti moglo doći do njega. To povlači za sobom i niz drugih poteškoća počevši od naziva samoga jezika, kao i naziva nastavnoga predmeta u obrazovnome sustavu Crne Gore.

Naše istraživanje prikazano u ovome poglavlju upozorilo je na još jedan značajan problem – nedostatak dijaloga među onima koji na ovaj ili onaj način sudjeluju u kreiranju i provođenju jezične politike, dakle među lingvistima i različitim institucijama (fakultetima, ministarstvima, vijećima, odborima itd.). Dijalog ponekad čak ne postoji ni unutar jedne institucije i/ili države, a kamoli među njima iako je općepoznato da je međusobna komunikacija ključ dobrih rješenja. Nedostaje također razmjena iskustava i plodnija suradnja među onima koji sudjeluju u kreiranju jezične politike. Osim toga moramo upozoriti na još jednu važnu činjenicu o kojoj se izuzetno malo govori – zanemarenu ulogu jezične zajednice. Naime, o sudbini pojedinih standardnih jezika i razvoju njihove norme ipak ne odlučuje samo ova ili ona politika, ova ili ona vlast, nego prije svega jezična zajednica. Neki se u tome smislu zalažu za drukčiji koncept jezične politike, tj. „odozdo prema gore“. Već smo naglasile da na srednjojužnoslavenskome području jezik još uvijek izaziva snažne emocije, on nije samo sredstvo komunikacije nego i sredstvo očitovanja rodoljublja, a često i političkih opredjeljenja. Da se to promijeni, treba ne samo pametna opća politika nego i dobro osmišljena i sustavna jezična politika koja, bar zasad, ne postoji ni u jednoj od država srednjojužnoslavenskoga područja.

5. Zaključna riječ

Zbog specifičnih društveno-povijesnih, kulturnih i političkih okolnosti na srednjo-južnoslavenskome području jezični identitet oduvijek se poistovjećivao s nacionalnim identitetom i odatle proizlazi složenost jezične situacije, koja doduše nije jedinstvena u svijetu. Budući da su i jezik i identitet, kao uostalom i nacija, zamišljeni društveni konstrukti – iako ljudi o njima misle kao o stvarnima (v. npr. Anderson, 1990) – problematika o kojoj govorimo ne može se izdvojiti niti tumačiti izvan društvenoga i političkoga konteksta. S jedne strane, jezik se poistovjećuje s nacijom i državom, a osim toga kroz povijest pridavana mu je izrazita simbolička važnost (počevši od njegova naziva, pisma, pojedinih jezičnih oblika, izbora leksema itd.). S druge strane, jezična su pitanja gotovo uvijek, a naročito u turbulentnim razdobljima devedesetih godina 20. stoljeća na srednjojužnoslavenskome području, kojim se bavimo u ovoj monografiji, izuzetno ispolitizirana. Tada se glavna, komunikacijska funkcija jezika zamjenjuje simboličkom, a jezikom kao simbolom odmjeravaju se odnosi moći i promoviraju određeni politički ciljevi.

Na srednjojužnoslavenskome području jezik je neprestano i sredstvo ujedinjavanja i sredstvo razjedinjavanja, a sam naziv jezika često je kamen spoticanja. Svein Mønnesland (2013, 313–352) detaljnije prikazuje kako su se na tome području kroz različita povijesna razdoblja ispreplitale unitaristička i seperatistička jezična politika, odnosno jezična politika ujedinjavanja i odvajanja, pri čemu prva teži jedinstvenomu i zajedničkomu jeziku, dok se druga usredotočuje na stvaranje što više razlika među jezicima. Usput rečeno, nijedna od tih dviju krajnosti nije rješenje za život u multinacionalnoj državi.

Proces jezičnoga ujedinjavanja započinje u prvoj polovici 19. stoljeća, kada je jaka i ideja o udruživanju svih Južnih Slavena od Alpa do Crnoga mora (uključujući i Slovence i Bugare) pod ilirskim imenom i zajedničkim *ilirskim jezikom*. Ta se ideja kasnije ograničava na jezično ujedinjavanje srednjojužnoslavenskoga područja, što se formalno potvrđuje 1850. godine *Bečkim književnim dogovorom*. Na taj se način otvaraju vrata književnome jeziku koji je zajednički Hrvatima i Srbima, na štokavskoj osnovici, ali bez naziva. Jezično ujedinjavanje još više jača od 1918. godine, osnivanjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije preimenovanoga u Kraljevinu Jugoslaviju, kada se pojavljuje ideja o stvaranju nadnacionalne države i spajanju slovenskoga jezika s hrvatskim i srpskim.

Naziv jezika proširuje se u „srpsko-hrvatsko-slovenački“, koji doduše nikada nije formiran jer je slovenski jezik već ranije imao zasebnu tradiciju standardizacije i bio važnim simbolom slovenskoga nacionalnog identiteta. Nezavisna Država

Hrvatska za vrijeme Drugoga svjetskog rata (1941–1945) na nekoliko godina prekida ideju o zajedničkome jeziku provodeći direktivnu državnu jezičnu politiku reguliranu državnim uredbama i zakonima kojoj je cilj jedinstvena hrvatska nacija s „čistim“ hrvatskim jezikom utemeljenim na štokavskome narječju i bez primjese kajkavskoga i čakavskoga narječja. Zato je na snazi bio jak jezični purizam s dva glavna cilja: smanjiti broj posuđenica u hrvatskome jeziku i rasteretiti ga od srpskoga jezika.

Poslije Drugoga svjetskog rata, kada se formira socijalistička Jugoslavija, ponovo pobjeđuje, pokazat će se kasnije, neostvariva ideja ujedinjavanja. U tome je duhu 1954. godine sklopljen *Novosadski dogovor*, kojim je dogovoren zajednički policentrični srpskohrvatski jezik za koji se ubrzo pokazalo da nije jedinstven. Kako je sastavljen iz (barem) dvaju entiteta, na što ukazuje i njegovo dvočlano ime, u njegovu službenome nazivu uvijek se moraju upotrebljavati oba njegova sastavna dijela, i hrvatski i srpski. Srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski, kako je jezik nazvan u Hrvatskoj, ima dva ravnopravna izgovora (ekavski i ijekavski) i dva ravnopravna pisma (latinica i ćirilica). No neravnopravnost entiteta unutar zajedničkoga jezika uzrok je nezadovoljstvu i težnjama za jezičnim razdvajanjem koje eskalira 1967. godine, kada je u Hrvatskoj objavljena *Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika*. Hrvati *Deklaracijom* traže da svoj jezik nazivaju vlastitim imenom (kao što je bilo dogovoreno u ključnome dokumentu avnojske jezične politike 1944. godine), također traže i njegovu ravnopravnu zastupljenost u komunikacijskome prostoru ondašnje države. *Deklaracija* je doživjela političku osudu, a njezini potpisnici i sudionici kulturnoga pokreta Hrvatsko proljeće optuženi su za nacionalizam i rušenje bratstva i jedinstva. Uskoro nakon toga, 1971. godine, u Bosni i Hercegovini objavljen je dokument *Književni jezik i književnojezička politika u BiH* u kojemu se postavlja pitanje koja će se varijanta koristiti u multinacionalnoj Bosni i Hercegovini budući da se Muslimani u *Novosadskome dogovoru* iz 1954. uopće ne spominju i budući da su se od sredine šezdesetih godina 20. stoljeća uvriježile samo dvije varijante: istočna (srpska) i zapadna (hrvatska). U dokumentu se naglašava sloboda individualnoga izbora jezičnih sredstava, ali i upozorava na moguće posljedice varijantske polarizacije koja bi dovela do dezintegracije bosanskohercegovačke kulture.

Raspadom Jugoslavije 1991. godine na cijelome srednjojužnoslavenskom području u prvi plan dolazi ideja jezičnoga razjedinjavanja. Srpskohrvatski kao administrativni i zakonski identitet prestaje postojati, a njegove varijante i izrazi u novoosnovanim državama postaju standardnim jezicima koji služe za nacionalnu i teritorijalnu homogenizaciju svakoga od naroda. Pritom se jezično razjedinjavanje ne odvija samo na nominalnoj razini, tj. na razini naziva jezika, već se odražava i u samome

jeziku, prije svega na leksičkoj i pravopisnoj razini, s ciljem što većega razlikovanja među njima. Kada je riječ o takvim nametnutim jezičnim promjenama, govori se o nacionaliziranju jezika, jezičnome inženjeringu ili jezičnoj restandardizaciji.

No posljednji se pokušaj jezičnoga ujedinjavanja dogodio 2017. godine, kada je objavljena *Deklaracija o zajedničkom jeziku* koja ponovo promovira *zajednički jezik policentričnoga tipa*, ali ovoga puta ravnopravnost svih četiriju standardnih varijanta – bosanske, crnogorske, hrvatske i srpske. Pritom svaka država kodificira svoju varijantu, a svaki korisnik svoj jezik naziva kako želi. Pokazale smo da je u novome društvenom kontekstu nacionalnih država i već izgrađenih nacionalnih identiteta pokušaj bio neuspješan. Uostalom, teorijska razglabanja o jednome policentričnom jeziku ili četirima standardnim jezicima ne pomažu korisnicima jezika da bi se bolje koristili jezikom.

Kao što smo vidjeli, danas svaka država provodi svoju jezičnu politiku, one se bave dijelom istim, a dijelom posebnim jezičnim pitanjima, specifičnima za pojedinu državu. Primjerice, u Bosni i Hercegovini upozorava se na nekonzistentnost postojeće jezične politike i na dvije „uvozne“ jezične politike. Uz to traži se formalnopravna ravnopravnost triju standardnih jezika na cijelome području Bosne i Hercegovine jer ona navodno postoji samo „na papiru“ – čak se predlaže zajednička jezična politika za sva tri entiteta na razini države. Kada je riječ o jezičnoj politici u Crnoj Gori, glavni je zadatak, prema mišljenju nekih lingvista, dogovor o jezičnome standardu prihvatljivome svim govornicima Crne Gore. Tek nakon toga slijedi njegova kodifikacija i poboljšanje odnosa među različitim akterima jezične politike, što bi pridonijelo ujedačavanju ciljeva jezične politike na razini države. Što se Srbije tiče, neki lingvisti upozoravaju da se još uvijek promovira mit o navodnoj ugroženosti srpskoga jezika, a još više pisma (ćirilice). Ćirilica je zapravo i dalje jedna od glavnih tema srpske jezične politike, pri čemu se jedni zalažu za reguliranje statusa ćirilice, a drugi smatraju da ćirilica zapravo nije toliko ugrožena koliko se prikazuje. Važan pomak u razumijevanju jezične politike pokazuje i prepoznavanje drukčijega koncepta jezične politike prisutnoga u svijetu, i to „odozdo prema gore“.

S druge strane, akteri jezične politike u novoosnovanim državama susreću se i s mnogim sličnim pitanjima jezičnoga planiranja. Jedno je od tih pitanja status standardnoga jezika u društvu i u vezi s tim podizanje svijesti o važnosti poznavanja vlastitoga jezika u govorenoj i pisanoj komunikaciji i na svim jezičnim razinama, isključivo s pravilima struke i u skladu sa suvremenim spoznajama. Pritom se naglašava da razvoj i upotreba jezika moraju biti u skladu s razvojem društva i promjenama u njemu uvažavajući njegovu polifunkcionalnost. Mnogi lingvisti slažu se da bi jedan od glavnih zadataka jezične politike trebalo biti podizanje razine

funkcionalne pismenosti i podizanje jezične kulture te svijesti o važnosti standardnoga jezika. No istina je da se često zaboravlja da se striktna pravila standardnoga jezika uglavnom odnose na pisane tekstove, dok bi ona u govornoj komunikaciji ipak trebala biti opuštenija.

Što se tiče normativnosti i ideologije standardnoga jezika, uz neka specifična jezična pitanja na koje se upozorava uz pojedini jezik, može se govoriti o dvama suprotnim stavovima: s jedne su strane preskriptivisti koji na standard gledaju kao na „kanonski“ oblik jezika i zalažu se za razvijanje svijesti o važnosti njegovanja norme, a s druge strane oni koji su protiv ideologije standardnoga jezika i zalažu se za slobodu upotrebe jezika. No, ono što je najvažnije, jezične politike trebale bi se osloboditi zabluda o naciji i jeziku pri čemu je krajnji cilj uklanjanje svih oblika nacionalizma koji nažalost još uvijek postoje. Pritom se treba zalagati za ravnopravnost, toleranciju i demokratizaciju jezičnih pitanja te pronalaženje takvih rješenja koja će omogućiti afirmaciju i očuvanje različitih jezičnih identiteta. Uza sve dosad rečeno, jedan je od važnijih zadataka jezičnih politika razvijanje jezičnih tehnologija i digitalizacija obrazovanja, pri čemu se posebno naglašava izrada reprezentativnih korpusa pojedinih jezika.

Zaključno se može reći da je jezik na srednjojužnoslavenskome području uvijek pobuđivao strasti i izazivao snažne emocije. Pokazale smo da je njegova primarna, komunikacijska uloga često zamjenjivana simboličkom ulogom, pogotovo u turbulentnim razdobljima, a to je svakako bilo razdoblje raspada zajedničke države Jugoslavije i rastakanja srpskohrvatskoga jezika. Tada se jezikom kao simbolom očitivalo rodoljublje, ali i politička opredjeljenja, što smo vidjeli na primjerima različitih jezičnih promjena ili „novina“ u hrvatskome, srpskome, bosanskome i crnogorskome standardnom jeziku. Kako će se standardni jezici razvijati ubuduće, teško je predvidjeti. Ali sa sigurnošću možemo reći da će svaka od država voditi svoju jezičnu politiku i da će među njima zasigurno i dalje biti nekih sličnosti, ali i razlika. Sve to zavisit će ne samo od pametne opće politike već prije svega od sustavne i osmišljene jezične politike pojedine države, koje, kao što smo vidjeli, zasad još uvijek ne postoje. Pritom moramo upozoriti na nedostatak dijaloga među svima koji na bilo koji način sudjeluju u kreiranju jezične politike na razini država, ali i među državama u regiji. Naravno, ne u smislu jezičnoga ujedinjavanja, već u smislu razmjene informacija i primjera dobre prakse. Nadamo se da će u budućnosti kreatori jezične politike naći odgovore primjerene vremenu u kojemu živimo te svoja vlastita mišljenja ne samo argumentirati nego i preispitivati, pa čak i modificirati, a prije svega slušati druge, naročito jezičnu zajednicu koja dosada nije aktivno sudjevala u kreiranju jezične politike na srednjojužnoslavenskome području.

Povzetek

Monografija *Formiranje jezika i njegovo rastakanje: od srpskohrvatskoga do hrvatskoga, srpskoga, bosanskoga i crnogorskoga* (Oblikovanje jezika in njegovo razdruževanje: od srbohrvaščine do hrvaščine, srbsčine, bosanščine in črnogorščine), ki je namenjena slavistični ter tudi širši jezikoslovni in humanistični javnosti, še posebej pa študentom slavistike doma in po svetu, je plod dolgoletnega preučevanja in spremljanja razvoja jezikovne standardizacije v osrednjejužnoslovanskem prostoru. Raziskovanje je potekalo v okviru številnih bilateralnih projektov z jezikoslovcami in jezikoslovci iz novonastalih držav nekdanje Jugoslavije, nekaj izsledkov preučevanj jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike novonastalih standardnih jezikov je bilo leta 2009 predstavljenih na konferenci in objavljenih v istoimenski monografiji *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*, ki smo ju s kolegom Vojkom Gorjancem pripravili ob devetdeseti obletnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (gl. Požgaj Hadži, Balažić Bulc in Gorjanc 2009), ter v monografiji *Jezik između lingvistike i politike* (gl. Požgaj Hadži 2013), objavljeni v Beogradu pri založbi Biblioteka XX vek.

V pričujoči monografiji poskušava na temelju metodoloških izhodišč diahrona in sinhrona sociolingvistične analize zaobjeti zgodbo jezikovne standardizacije na osrednjejužnoslovanskem prostoru, ki jo spremljamo od oblikovanja skupnega jezika pa vse do njegove nominalne smrti in oblikovanja novih standardnih jezikov na isti jezikovni osnovi. Pri tem lahko ves čas opazamo prehajanje iz ideologije jezikovnega združevanja oz. unifikacije, ki z nekaterimi vmesnimi prekinitvami traja od sredine 19. stoletja do devetdesetih let 20. stoletja, v ideologijo jezikovnega razdruževanja oz. separacije, ki ga je med drugim povzročilo vsiljevanje skupne, nadnacionalne jezikovne identitete, po letu 1990 pa tudi spremenjen družbenopolitični kontekst.

Po uvodni opredelitvi temeljnih teoretičnih pojmov, iz katerih izhaja pri obravnavanju posameznih vprašanj, sledi poglavje z naslovom *Od ideje o zajedničkom jeziku do njegove standardizacije* (Od ideje o skupnem jeziku do njegove standardizacije). V poglavju zaobjameva čas od 19. stoletja, ko se tudi v dokumentih pojavi ideja o oblikovanju skupnega knjižnega jezika, do njegove nominalne smrti ob razpadu skupne države leta 1991. To je čas, ko so se med jezikoslovci pojavljala številna trenja, predvsem glede samega postopka standardizacije. Eno temeljnih vprašanj pri tem je bilo, ali standardizirati srbohrvaščino kot avtonomni jezik (monocentrični pristop) ali standardizirati njene variante (policentrični pristop). Najprej poskušava na kratko orisati zgodovinske in politične okoliščine v osrednjejužnoslovanskem prostoru v 19. stoletju, ko se, zahvaljujoč prebujanju nacionalne zavesti in narodnemu preporodu, začne proces jezikovne standardizacije večine

evropskih nacionalnih jezikov. Tako se z idejo o oblikovanju skupne južnoslovan-ske skupnosti pojavi tudi ideja o skupnem knjižnem jeziku Hrvatov in Srbov, ki je leta 1850 zapisana v *Dunajskem književnem dogovoru*. Po zgledu jezikovnih reform Vuka S. Karadžića naj bi skupni knjižni jezik temeljil na štokavščini, ki za razliko od ostalih narečnih skupin (čakavske, kajkavske in torlačke) zaobjema vse dele osrednjejuznoslovanškega prostora. S tem se začrta nova, skupna jezikovna pot, ki pomeni odmik od tradicije tako za Hrvate kot za Srbe. Na Hrvaškem sta namreč od domačih knjižnih jezikov poleg štokavskega soobstajala še čakavski in kajkavski knjižni jezik, v Srbiji pa srbskoslovanški knjižni jezik oziroma njegove redakcije. Zato ne preseneča, da *Dogovor* na začetku ni bil sprejet ne na Hrvaškem, kjer je še vedno prevladoval ilirski koncept združevanja vseh južnih Slovanov, ne v Srbiji, kjer konservativno okolje ni sprejemalo Karadžićevih reform. Vendar sčasoma ideja o skupnem knjižnem jeziku vendarle zaživi. Zanimivo je, da jezik v dokumentu ni poimenovan, a se postopoma sprejme dvodelno poimenovanje srbohrvaščina, ki so ga že v prvi polovici 19. stoletja predlagali tuji filologi.

Ideja o združevanju južnih Slovanov v skupno državo se uresniči leta 1918, ko je ustanovljena najprej Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se še istega leta preimenuje v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, leta 1929 pa v Kraljevino Jugoslavijo. Unitaristična državna politika, ki temelji na oblikovanju nadnacionalne države, prevzame idejo o jezikovnem združevanju celo vseh treh ustavnih entitet in temu ustreza tudi njegovo poimenovanje: srbsko-hrvaško-slovanški jezik. Vendar je jezikovna standardizacija potekala posebej za srbsko-hrvaški del in posebej za slovanški, medtem ko je bil v državni administraciji in v vojski v rabi srbski jezik z ekavskim izgovorom. Jezikovne odnose v srbsko-hrvaškem jeziku je še bolj poslabšalo pravopisno vprašanje, predvsem z objavo „dogovornega“ (pravzaprav pa vsiljenega) pravopisa leta 1923, ki se mu pozneje pridruži še „dogovorna srednje-šolska terminologija“, ki je pri hrvaških jezikoslovcih izzvala precej negotovanja, predvsem zato, ker ni upoštevala hrvaške terminološke tradicije. Po atentatu na kralja Aleksandra Karađorđevića leta 1934 njegovi nasledniki prekinejo z ideologijo oblikovanja nadnacionalne države in nastopi obdobje nekoliko bolj sproščene in vključujoče jezikovne politike, ki se izvaja v okviru posameznih banovin.

Razmere se bistveno spremenijo leta 1941, ko se na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini oblikuje Neodvisna država Hrvaška (NDH). Ta se z direktivno (državno) jezikovno politiko popolnoma odmakne od jugoslovanškega unitarizma in hrvaščino razglasi za samostojni jezik, ki temelji na štokavski osnovi in etimološkem oz. morfonološkem pravopisu. Po mnenju državne politike ta jezik ni enak nobenemu drugemu jeziku, niti ni narečje drugega jezika, niti ni skupni

z drugim jezikom. Sočasno se na drugi strani, v narodnoosvobodilnem gibanju, oblikuje drugačna jezikovna politika. Kot je razvidno iz *Odloka o objavljanju odlokov in razglasov Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, njegovega Predsedstva in Narodnega komiteja v srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem jeziku*, so štirje konstitutivni jeziki bodoče skupne države Jugoslavije, srbsčina, hrvaščina, slovenščina in makedonščina, obravnavani enakopravno. Vendar pa kmalu po vojni, v času Federativne ljudske republike Jugoslavije, ponovno zaživi ideja o jezikovnem združevanju jezikov osrednjejužnoslovenskega prostora. Leta 1954 hrvaški in srbski jezikoslovci v Novem Sadu podpišejo *Novosadski dogovor*, ki ureja vprašanja skupnega srbohrvaškega jezika: poleg dvodelnega poimenovanja tudi dva izgovora (ekavski in ijekavski) in dve pisavi (latinica in cirilica). Kmalu pa se izkaže, da je jezikovno združevanje pretrd oreh. Najprej se pojavijo nesoglasja o poimenovanju jezika (srbohrvaščina, hrvaškosrbščina) in različnih možnostih zapisa (srbohrvaščina, srbo-hrvaščina, srbsčina ali hrvaščina), pozneje tudi pri oblikovanju skupnega pravopisa, slovarja, terminologije itd. Leta 1960 je bil objavljen skupni pravopis (v latinici v Zagrebu in cirilici v Novem Sadu), od izdelave skupnega slovarja pa je leta 1970 hrvaška stran odstopila, predvsem zaradi neupoštevanja korpusa literarnih besedil v kajkavskem in čakavskem knjižnem jeziku. Vse bolj se je kazalo, da skupni jezik ni enoten, kar so sredi šestdesetih let 20. stoletja potrdile tudi številne jezikoslovne razprave o jezikovnih variantah in izrazih. Poleg vzhodne, beograjske (srbsčina), in zahodne, zagrebške (hrvaščina), se ponovno pojavi tudi tretja, sarajevska, ki ji pripade status izraza – bosanskohercegovski knjižnojezikovni izraz (do oblikovanja skupne države leta 1918 bosanski jezik), in pozneje še črnogorski izraz. S tem se utrdi policentrična standardizacija srbohrvaškega jezika. Hrvaški jezikoslovci so svoje nestrinjanje z obstoječo unitaristično jezikovno politiko javno izrazili leta 1967 v *Deklaraciji o poimenovanju in položaju hrvaškega knjižnega jezika*, s katero so zahtevali z zakonom določeno enakopravnost štirih knjižnih jezikov v državi: slovenščine, hrvaščine, srbsčine in makedonščine, ter dosledno rabo hrvaškega knjižnega jezika v političnem in javnem življenju na Hrvaškem. Istega leta je Društvo pisateljev Srbije objavilo *Predlog za razmišljanje*, v katerem predlagajo, da naj se srbsčina in hrvaščina razvijata samostojno, kot ostali jeziki v državi. Hkrati pa poudarjajo, da mora vsaka socialistična republika pripadnikom drugih narodov zagotoviti jezikovne pravice. Obe akciji sta seveda izzvali burne reakcije tedanjih političnih akterjev, vendar pa sta odprli vrata jezikovnopoličnim spremembam na republiški ravni v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila dovoljena javna raba tudi enodelnega poimenovanja, torej samo srbski jezik ali hrvaški jezik. Obenem so ti dve desetletji zaznamovale številne razprave o odnosu narod – politika – jezik, ne le

na Hrvaškem, temveč v vseh jugoslovanskih republikah. Med drugim so potekale tudi razprave o spornem statusu jezikovnega izraza v Bosni in Hercegovini, pri čemer sta med predlogi za njegovo standardizacijo prevladovala sporazumevalni in teritorialni kriterij, ki pa ju je po razpadu skupne države povsem izrinil etnični kriterij.

Tretje poglavje z naslovom *Formiranje zasebnih standardnih jezikov* (Oblikovanje samostojnih standardnih jezikov) se posveča obdobju po razpadu skupne države, in sicer predvsem devetdesetim letom 20. stoletja, ko so se oblikovale samostojne nacionalne države. Razpad skupne države se je močno odrazil tudi v jeziku, kjer prevlada njegova simbolna funkcija. V novonastalih državah namreč novi standardni jeziki postanejo temeljni nosilci nacionalne identitete. V do tedaj prestižni srbohrvaščini se izvajajo intenzivni procesi jezikovnega razdruževanja, ki povzročijo nominalno smrt tega jezika, njegov status pa prevzemajo njegove variante in izrazi, med letoma 1990 in 1993 hrvaščina na Hrvaškem, srbsščina v Srbiji ter bosanščina, hrvaščina in srbsščina v Bosni in Hercegovini, leta 2007 pa še črnogorščina v Črni gori. Spremembe statusa jezika so bile seveda pričakovane, vendar so povsod tudi na novo vzpostavile odnos med jezikom, identiteto in narodom. Spremembe v odnosu pa se ne odrazijo samo navznoter, v novonastalih državah, kjer v ospredje stopijo etnične identitete in identitete posameznih nacionalnih jezikov, temveč tudi navzven, v odnosu do drugih, še posebej sosednih jezikov (npr. odnos med hrvaščino in srbsščino ali črnogorščino in srbsščino itd.). Spreminjanju jezikovnega statusa je sledilo tudi spreminjanje jezikovnega korpusa v novih standardnih jezikih, saj postopki standardizacije v tem obdobju zasledujejo idejo oddaljevanja od skupnega jezika, pogosto brez jezikoslovnih argumentov in brez družbenega konsenza. Njihov glavni namen je predvsem utrjevanje nacionalnih identitet, zato so v literaturi najpogosteje označeni kot nacionaliziranje jezika, jezikovni inženiring ali jezikovna restandardizacija.

Tako se je na Hrvaškem začela rekonstrukcija hrvaške identitete, ki se je pogosto gradila na razlikovanju od srbsščine. V hrvaškem jeziku sta bili jezikovnih novotarij deležni predvsem dve jezikovni ravni: leksikalna in pravopisna. Model hrvaškega purističnega jezikovnega načrtovanja je predpisoval „čisti“ hrvaški jezik, brez kakršnih koli tujk, predvsem brez srbizmov. Zato je bila v tem času objavljena vrsta razlikovnih slovarjev, slovarjev odvečnih besed v hrvaščini, jezikovnih nasvetov ipd. Glavni akterji hrvaške jezikovne politike vsiljujejo ideologizme, forsirajo hrvaški novogovor, fetišizirajo nekatere besede in slovnične oblike, ki se jim zdijo edine pravilne in boljše od drugih, zato ker so „bolj hrvaške“, „samo naše“ ali pa izbrane po enem od načel preskriptivizma – bolj je „staro“, boljše je. Zanimivo je, da so

zagovorniki posebne hrvaške identitete in identitete hrvaškega jezika na eni strani poudarjali, da je bil hrvaški jezik že v skupni državi poseben jezik s specifičnim in prepoznavnim korpusom, kljub dejstvu, da je bil uradni jezik srbohrvaščina. Na drugi strani pa so se celo nekateri vidnejši jezikoslovci z objavljanjem številnih jezikovnih priročnikov goreče zavzemali za spremembo korpusa jezika, ki je že imel zgrajeno identiteto.

Za razliko od hrvaščine srbščini v devetdesetih letih 20. stoletja ni bilo treba dokazovati ali braniti lastne identitete z distanciranjem od drugih jezikov, zato se tudi jezikovni korpus ni bistveno spremenil. Vendar pa to ne pomeni, da se v Srbiji jezik ni nacionaliziral. Leta 1998 je bil npr. v časopisu *Politika* objavljen manifest z naslovom *Slovo o srpskom jeziku*, ki je vznemiril tudi srbsko strokovno javnost. V manifestu je namreč med drugim zapisano stališče, da so vsi štokavci Srbi, razlikujejo se le po veroizpovedi, in da so vsi njihovi jeziki samo variante srbščine. Kljub množični nakladi in prevodu v šest jezikov je dokument kmalu potonil v pozabo. Jezikovne spremembe so se pravzaprav precej bolj odrazile na pravopisni ravnini, natančneje pri pisavi. Cirilica je namreč z ustavo iz leta 2006 edina uradna pisava v Srbiji (razen seveda na območjih, kjer živijo etnične manjšine), s čimer se ukinja enakopravnost obeh pisav, cirilice in latinice, ki je bila značilna za srbski prostor v 20. stoletju, ko se je jezik razvijal v duhu jezikovnega združevanja. Cirilica postane nekakšna „nacionalna svetinja“, ki jo ogroža predvsem (hrvaška) latinica, zato za njeno ohranjanje skrbijo različna društva in institucije.

Precej bolj zapleteno je jezikovno vprašanje v Bosni in Hercegovini, na katerega intenzivno vpliva zunajjezikovna stvarnost. Splošni okvirni sporazum za mir v Bosni in Hercegovini iz leta 1995, ali krajše Daytonski sporazum, katerega del je tudi Ustava Bosne in Hercegovine, namreč določa enakopravnost vseh treh konstitutivnih narodov (Bošnjakov, Hrvatov in Srbov), zato so v uradni rabi tudi trije jeziki: bosanščina, hrvaščina in srbščina. In vsak je izpostavljen svojemu nacionaliziranju in različnim jezikovnim manipulacijam. Pri tem je treba posebej poudariti nesoglasja med različnimi akterji jezikovne politike, ki se za hrvaščino in srbščino še vedno izvaja od zunaj, na Hrvaškem in v Srbiji, kar pomeni, da bosanskohercegovski Hrvati in Srbi nimajo ravno vpliva na njen razvoj. Najbolj nenavaden primer takšne jezikovne politike je bil odlok leta 1993, ki je določal, da bodo prebivalci Republike Srbske v Bosni in Hercegovini od tistega trenutka dalje uporabljali ekavski izgovor in ne ijekavskega, kot je značilno za vse govore v Bosni in Hercegovini. Odlok je bil preklican leta 1998, ko je oblast prevzela druga politična opcija. Zaradi neuskladenosti bosanskih jezikoslovcev pa se tudi standardizacija bosanskega jezika sooča s številnimi vprašanji. Seveda se enakopravnost vseh treh jezikov zagotavlja predvsem nominalno, s čimer

so nacionalne politične elite povsem zadovoljne. Vprašanje pa je, kako jezikovna enakopravnost deluje v praksi, npr. v javnih medijih, administraciji, izobraževanju itd. Z namenom zagotavljanja jezikovne enakopravnosti v šolah se je ponekod v Bosni in Hercegovini izoblikoval poseben način organiziranja pouka, znan kot „dve šoli pod eno streho“, kjer so otroci v razrede razporejeni glede na etnično pripadnost. V nekaterih primerih pouk poteka tudi časovno ločeno, ponekod pa ločenost zagotavljajo celo fizične ovire. Ločevanje je podkrepjeno tudi s prilagojenimi vsebinami, predvsem pri pouku književnosti, zgodovine itd. ter posledično celotne kulture, vse pod pretvezo varovanja jezikovnih pravic otrok. Kljub protestom učencev, prizadevanjem številnih domačih in mednarodnih organizacij ter različnim pravnim dokumentom, ki zagotavljajo odpravo enonacionalnih šol, takšna praksa po treh desetletjih še obstaja. Vendar pa „glas mladih“ in simbolno „podiranje ograj“, ki so postale zaščitni znak za etnično razdeljenost v izobraževanju, počasi odpirajo vrata drugačnim izobraževalnim modelom.

Črnogorski jezik postane uradni jezik šele z ustavo leta 2007, po dolgotrajnih prizadevanjih za samostojnost Črne gore in samostojni črnogorski jezik ter leto dni po razglasitvi neodvisne Črne gore. Začetno fazo črnogorske jezikovne politike je zaznamovalo načrtovanje statusa, kjer je bila glavna tekunica črnogorščini do tedaj prestižna srbščina, od leta 2008 pa je v ospredju načrtovanje korpusa, ki tudi ne poteka brez težav. Glede na to, da gre črnogorščina prvič skozi proces jezikovne standardizacije, je temeljno vprašanje, na kateri osnovi standardizirati jezik. Pri tem sta se izoblikovala dva diametralno nasprotna koncepta. Na eni strani je zmernejša skupina, ki za osnovo standardnemu jeziku predlaga črnogorski jezikovni izraz nekdanje policentrične srbohrvaščine z več kot stoletno tradicijo. Na drugi strani pa radikalnejša skupina, ki je imela vrsto let tudi popolno politično podporo, temelje standardizacije vidi v jeziku stare črnogorske književnosti predvsem iz 18. in 19. stoletja in v tem smislu uvaja različne jezikovne spremembe tudi v samo strukturo črnogorščine, npr. dva nova grafema š i ž, nadalje na leksikalni ravni s uvajanjem arhaizmov in dialektizmov, na pravopisni ravni s forsiranjem latinice namesto prej dominantne cirilice itd. Nasprotna koncepta jezikovne standardizacije kot tudi nesporazumi med akterji jezikovne politike so se odrazili pri vseh doslej izdanih priročnikih, saj so se tako ob izdaji pravopisa in slovnice kot tudi slovarja črnogorskega jezika vnele burne razprave. Pri tem se v vseh normativnih priročnikih pa tudi v izobraževanju in medijih neenotno pojavljata obe pravopisni različici, tako jotirana kot nejotirana. Politizacija jezikovnega vprašanja ter izenačevanje jezikovne identitete z etnično oz. nacionalno ne prispeva k reševanju številnih odprtih vprašanj jezikovnega načrtovanja črnogorskega standardnega jezika. Še vedno pa je pereč tudi status srbskega jezika.

Čeprav so se v novem tisočletju strasti glede novonastalih standardnih jezikov v osrednjejužnoslovanskem prostoru precej umirile, obdobje intenzivnih, pogosto tudi vsiljenih jezikovnih sprememb ni potonilo v pozabo. V četrtem poglavju z naslovom *Hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezik danas i ubuduće* (Hrvaški, srbski, bosanski in črnogorski jezik danes in v prihodnje) se osredotočava na razvoj novonastalih standardnih jezikov v zadnjem desetletju in njihovi prihodnji perspektivi. Najprej prikaževa trenutno stanje, potem pa v drugem delu smernice na področju jezikovne politike, jezikovnega načrtovanja in standardizacije vseh štirih jezikov, kot se kažejo v intervjujih, v katerih so sodelovali številni jezikoslovci s tega prostora. Različne neustrezne jezikovne prakse, pri katerih so glavni akterji jezikovne politike pogosto manipulirali z jezikom in ga izrabljali v politične namene in ki so ponekod še zelo žive, so leta 2016 spodbudile javno razpravo o jezikovnih vprašanjih, ki je potekala v okviru konferenc z naslovom *Jeziki in nacionalizmi*. Med drugim se je razpravljalo o poimenovanju jezika oz. jezikov in njihovi standardizaciji. V ospredju je bilo predvsem vprašanje, ali so hrvaščina, srbsščina, bosanščina in črnogorščina štirje samostojni jeziki ali gre za en policentrični jezik. Odgovor na to vprašanje ni enovit, saj lahko problem opazujemo iz različnih zornih kotov. Če damo prednost jezikovnemu sistemu in sporazumevalni funkciji jezika, gre za en standardni jezik z nacionalnimi variantami; če damo prednost simbolni funkciji jezika, so vsi štirje jeziki samostojni standardni jeziki, ki simbolizirajo nacionalne identitete novonastalih držav; in če damo prednost družbeni oz. psihološki funkciji jezika, je jezikov toliko, kolikor je jezikovnih identitet med samimi govorci. Kakorkoli, dejstvo je, da teoretične razprave o tem, ali gre za en ali štiri standardne jezike, za samo jezikovno rabo nimajo pretiranega pomena. Na konferencah je potekala tudi razprava o nacionalističnih jezikovnih politikah, ki so se odrazile v različnih, pogosto vsiljenih jezikovnih spremembah, kot tudi o ideologiji standardnega jezika, ki jo producirajo različne družbene avtoritete, saj poveličevanje standardnega jezika kot edinega pravilnega vodi v jezikovno diskriminacijo.

Nekaj mesecev po zaključku celotnega cikla konferenc so organizatorji objavili *Deklaracijo u skupnem jeziku* (2017), s katero so tudi v obliki formalnega dokumenta hoteli opozoriti na negativne družbene, kulturne in ekonomske posledice aktualnih jezikovnih politik v novonastalih državah ter spodbuditi prenehanje vrste negativnih praks, ki so jih vzpostavile nacional(istič)ne jezikovne politike. *Deklaracija* je vzbudila velik interes javnosti, seveda pa je izzvala tudi burne (formalne in neformalne) reakcije v celotni regiji. Najbolj negativne so bile na Hrvaškem, nekoliko manj v Srbiji, črnogorska javnost se ni posebej odzvala, najbolj pozitivne pa so bile v Bosni in Hercegovini. To niti ne preseneča, saj se pravzaprav večji del negativnih praks, ki so omenjene v dokumentu, nanaša prav na to državo. *Deklaracija* je seveda dobrodošla

v smislu opozarjanja na negativne posledice jezikovnih politik, ki so se izoblikovale v času razpada srbohrvaščine in oblikovanja samostojnih standardnih jezikov. Vendar pa je treba poudariti, da teoretična izhodišča dokumenta ne odražajo ravno trenutne jezikovne situacije. Poleg številnih vprašanj jezikovne standardizacije je temeljni problem tudi poimenovanje *skupni jezik*, ki, čeprav nikjer ni eksplicitno omenjen, obuja idejo o skupnem srbohrvaškem jeziku. Pri tem pa se nekako pozablja, da mora pri jezikovni standardizaciji oz. pri oblikovanju jezikovnega statusa in korpusa v družbi obstajati družbeni konsenz. Zdi se, da trideset let po razpadu skupne države poimenovanje jezika v večini novonastalih držav ni vprašljivo in ideja o skupnem policentričnem standardnem jeziku pomeni korak nazaj v jezikovno standardizacijo, ki v preteklosti ni bila ravno uspešna. Res, da je *Deklaracija* opozorila na neustrezne jezikovne politike v regiji, vendar hkrati podaja dokončna mnenja in rešitve, ki ne spodbujajo dialoga, kar je zagotovo eden od razlogov, da je bila hitro pozabljena. S tem se je tudi ponovno potrdilo, da mora biti jezikovna politika vključujoča in da mora jezikovna standardizacija izhajati iz jezikovne prakse in ne iz mnenj pooblaščenih posameznikov, ki imajo trenutno moč.

Glede na podatke, ki sva jih leta 2019 pridobili s pisnimi intervjuji z jezikoslovci, ki delujejo v različnih znanstvenoraziskovalnih institucijah osrednjejužnoslovanškega prostora, lahko sklenemo, da se jezikovne politike v vseh štirih novonastalih državah v zadnjem desetletju srečujejo s podobnimi vprašanji. Kot posebej pereče se kaže vprašanje statusa večinskega jezika v družbi. Seveda je status jezikov formalno-pravno zagotovljen, izpostavlja pa se predvsem pomanjkanje zavesti pri govornicah o pomembnosti poznavanja lastnega jezika na vseh jezikovnih ravneh in v kontekstu večfunkcijskosti standardnega jezika. To se še posebej kaže v medijskem diskurzu, zato mnogi menijo, da je ena pomembnejših nalog jezikovne politike skrb za jezikovno kulturo. Manj soglasja je pri metodah standardizacije in normiranja jezika, saj se kažeta dva diametralno nasprotna pogleda: na eni strani tradicionalnejši pogled na jezikovno politiko, ki temelji na predpisovanju, na drugi pa jezikovna politika, ki se zavzema za enakopravnost vseh idiomov, jezikovno svobodo, toleranco ipd. S tem je povezano tudi vprašanje statusa večinskega jezika v izobraževanju. Na področju izobraževalne jezikovne politike jezikoslovci pogosto poudarjajo vlogo izobraževalnega sistema pri implementaciji jezikovne norme jezika izobraževanja. Za višjo raven jezikovne kulture predlagajo večji nabor ur prvega jezika na osnovnošolski in srednješolski ravni ter uvajanje predmeta standardni jezik na fakultetni ravni. Pri tem se pogosto pozablja, da prvi jezik ne pomeni nujno tudi jezika izobraževanja. Tretje je vprašanje statusa večinskega jezika v primerjavi z jeziki drugih jezikovnih skupnosti tako v lokalnem kot regionalnem in evropskem kontekstu. Večina jezikoslovcev poudarja pomembnost odpravljanja vseh

jezikovnih nacionalizmov in izkoriščanja jezika v politične namene ter v ospredje postavlja jezikovno strpnost in enakopravnost jezikov vseh entitet, manjšin, posameznikov itd., ki živijo v posamezni državi. V tem smislu bi bilo v prihodnje treba posebno pozornost nameniti oblikovanju nediskriminatorskih smernic oblikovanja jezikovne politike. Seveda pa ima vsaka od novonastalih držav tudi specifične probleme pri oblikovanju jezikovne politike, kot je npr. diskriminacija in segregacija v izobraževanju, kratenje jezikovnih pravic Bošnjakov in nezmožnost oblikovanja enotne jezikovne politike v Bosni in Hercegovini ali pa nasprotujoča si mnenja o osnovi standardnega jezika, ki bi bila sprejemljiva za vse govorce, in težave s poimenovanjem jezika in učnega predmeta v Črni gori.

Iz intervjujev pa je mogoče razbrati še nekaj ključnih pomanjkljivosti jezikovnih politik. Najbolj pereča je zagotovo pomanjkanje dialoga med strokovnjaki, ki sodelujejo pri oblikovanju in izvajanju jezikovne politike, tj. med jezikoslovci kot tudi med različnimi institucijami (univerze, ministrstva, sveti, odbori ipd.), včasih celo znotraj ene institucije. Manjka tudi izmenjava izkušenj med akterji jezikovne politike, tako na državni ravni kot tudi v regiji, saj se jezikoslovci, kot smo lahko videli, pri jezikovni standardizaciji in normiranju srečujejo s podobnimi vprašanji. Predvsem pa je treba opozoriti na zanemarjeno vlogo jezikovne skupnosti. O razvoju posameznih standardnih jezikov in njihovem normiranju namreč nikakor ne bi smela odločati samo ta ali ona politična opcija ali vlada, temveč predvsem jezikovna skupnost. Precej jezikoslovcev se v tem smislu zavzema za drugačen koncept jezikovne politike, tj. »od spodaj navzgor« in ne obratno.

Kot rečeno, v osrednjejužnoslovenskem prostoru jezik še vedno vzbuja močne čustvene reakcije, ni le orodje za sporazumevanje, temveč tudi orodje za izražanje etnične pripadnosti in pogosto celo politične opredelitve. To pa se lahko spremeni le z oblikovanjem premišljenih, vključujočih jezikovnih politik.

Summary

The monograph *The Language formation and its dissolution: from Serbo-Croatian to Croatian, Serbian, Bosnian and Montenegrin*, which is aimed at the Slavic and broader linguistic and humanistic public, particularly to the students of Slavic languages, in Slovenia and abroad, is the result of a long-standing study following the development of language standardisation in the South-Central Slavic area. The research took place within many bilateral projects and in cooperation with linguists from the newly established countries of former Yugoslavia. Some findings of the study in linguistic planning and linguistic policies of the newly established standard languages were presented at a 2009 conference and published in the monograph *Between politics and reality: the linguistic situation in newly established countries of former Yugoslavia*, which we put together for the 90th anniversary of the Faculty of Arts, University of Ljubljana, along with our colleague Vojko Gorjanc (see Požgaj Hadži, Balažič Bulc and Gorjanc, 2009), and in the monograph *Language between linguistics and politics* (see Požgaj Hadži, 2013) published in Belgrade by the Biblioteka XX veka publishing house.

The present monograph attempts to cover the story of linguistic standardisation in the South-Central Slavic area, based on the methodological premises of diachronic and synchronic socio-linguistic analysis, which we have followed from the formation of common language, all the way to its nominal death and the formation of new standard languages on the same linguistic base. In this context, we observe a continuous transition from the ideology of linguistic unification, which lasted, with some interruptions, from the mid-19th century until the 1990s, to the ideology of linguistic dissolution that was caused by the enforced common, supranational linguistic identity on one side, and by the socio-political changes since 1990 on the other side.

The introductory definition of fundamental theoretical concepts underlying our discussion on individual issues is followed by the chapter *From the idea of the common language to its standardisation*. This chapter covers the period from the 19th century, when the idea of creating a common literary language appears in documents, until the nominal death of the language at the break-up of the common state in 1991. This was a time of many tensions among the linguists, particularly over the process of standardisation. One of the fundamental issues revolved around the question of whether to standardise Serbo-Croatian as an autonomous language (monocentric approach) or to standardise its variants (polycentric approach). First, we attempt to briefly outline the historical and political circumstances in the South-Central Slavic area in the 19th century, when the awakening of national consciousness and national revival brings about a process of linguistic standardisation of most European national languages. Thus, along with the idea of

the creation of a common South Slavic community, the idea of a common literary language of Croats and Serbs also appears and is documented in 1850 in the *Vienna Literary Agreement* (Dunajski književni dogovor). Following the example of linguistic reforms by Vuk S. Karadžić, the common literary language was meant to be based on the Shtokavian language, which, unlike the other dialect groups (Chakavian, Kajkavian and Torlakian), encompasses all parts of the Central-South Slavic area. This marks a new, common linguistic path, a break from the tradition for both the Croats and the Serbs. Namely, in Croatia, the indigenous standard languages, except Shtokavian, were Chakavian and Kajkavian, while in Serbia, it was Slaveno-Serbian or its variations. It is therefore not surprising that the *Agreement* was not initially accepted in Croatia, where the Illyrian concept of uniting all the South Slavs still prevailed, or in Serbia, where the conservative environment did not accept reforms by Karadžić; but eventually, the idea of a common literary language did come to life. Interestingly, the language in the document was not named, but the two-part name: Serbo-Croatian, which had already been suggested by foreign philologists in the first half of the 19th century, was gradually adopted.

The idea of uniting all South Slavs in a common state was put into action in 1918 with the establishment of the State of Slovenes, Croats and Serbs, later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and from 1929 the Kingdom of Yugoslavia. Unitarian state policy, which was based on the creation of a supranational state, adopted the idea of linguistic unification of all three constitutional entities, which was reflected in the renaming of the language: Serbo-Croatian-Slovenian. However, linguistic standardisation took place separately for Serbo-Croatian and for Slovenian, while the state administration and army forces favoured the Serbian language with Ekavian pronunciation. Linguistic relations in the Serbo-Croatian language were further aggravated by the issue of orthography, particularly with the publication of the „agreed upon“ (but in fact enforced) orthography in 1923 that was later joined by the „agreed upon secondary school terminology,“ which caused a stir among Croatian linguists due to the fact that it ignored the terminology of Croatian tradition. After the assassination of king Aleksander Karađorđević in 1934, his successors broke from the idea of creating the supranational state and there followed a period of more relaxed and inclusive linguistic policy implemented within individual provinces.

The situation changed dramatically in 1941, when the Independent State of Croatia was formed in Croatia and Bosnia and Herzegovina. The latter completely withdrew from Yugoslavian unitarism, turned toward a directive (state) language policy and declared the Croatian language an autonomous language, based on the

Shtokavian base and etymological, or rather, morphophonological, orthography. According to the national policy, this language was not identical to any other language, nor was it a dialect of any other language. At the same time, a different language policy was formed in the national liberation movement. The *Decree on the publication of decrees and proclamations of the Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia, its Presidium and National Committee in Serbian, Croatian, Slovenian and Macedonian*, clearly stated that the four constitutive languages of the future common state of Yugoslavia: Serbian, Croatian, Slovenian and Macedonian, were to be treated on equal terms. However, shortly after WWII, during the time of the Federative People's Republic of Yugoslavia, the idea of linguistic unification of the languages of the Central-South Slavic area was revived. In 1954, Croatian and Serbian linguists signed the *Novi Sad Agreement*, which regulated issues of the common Serbo-Croatian language: in addition to a two-part name, there were also two pronunciations (Ekavian and Ijekavian) and two scripts (Latin and Cyrillic). However, it soon became clear that linguistic unification was a tough nut to crack. First, disagreements regarding the name of the language (Serbocroatian, Croatienserbian) and various spelling options (Serbocroatian, Serbo-Croatian, Serbian and Croatian) appeared, while later, there were disagreements about the development of common orthography, a dictionary, terminology, etc. In 1960, a common orthography was published (in the Latin alphabet in Zagreb and in the Cyrillic alphabet in Novi Sad), but in 1970, the Croatian side withdrew from compiling a common dictionary particularly because the corpus of literary texts in the Kajkavian and Chakavian standard languages had not been taken into account. It became increasingly apparent that the common language was not uniform. This was confirmed in the mid-1960s via a number of linguistic debates on linguistic variants and expressions. In addition to the Eastern variant, Belgrade (Serbian), and the Western variant, Zagreb (Croatian), a third one, Sarajevo, reappeared and was given a status of expression – the Bosnian-Herzegovinian standard linguistic expression (Bosnian, until the formation of the common state in 1918), and then the Montenegrin expression were both added later. This reinforced the polycentric standardisation of the Serbo-Croatian language. Croatian linguists publicly expressed their disagreement with the unitarist language policy in 1967 in the *Declaration on the Name and Position of the Croatian Standard Language*, which demanded the statutory equality of the country's four standard languages, i.e., Slovenian, Croatian, Serbian and Macedonian, and a consistent use of the Croatian standard language in Croatian political and public life. The same year, the Association of Writers of Serbia published *A Proposal for Reflection* suggesting that the Serbian and the Croatian languages should develop independently, like the

other languages in the country. At the same time, they stressed that each socialist republic should guarantee linguistic rights to members of other nations. Both documents, of course, provoked violent reactions on the part of political actors of the time, but it opened the door to linguistic policy changes at the republican level in the 1970s and 1980s, when the public use of one-part designations was allowed, i.e. only Serbian or Croatian. In addition, these two decades were marked by numerous debates on the relationship between nations – politics – language, not only in Croatia, but in all of the Yugoslav republics. Among other things, there were debates on the controversial status of linguistic expression in Bosnia and Herzegovina, with communication and territorial criteria dominating among the proposals for its standardisation, which were, after the break-up of the common state, completely replaced by the ethnic criterion.

The third chapter, titled *The Formation of autonomous standard languages* is dedicated to the period following the break-up of the common state, predominantly the 1990s, when the independent national states were formed. The break-up of the common state was heavily reflected in the language, where its symbolic function was put at the foreground. In the newly established states, namely, the new standard languages became the fundamental pillars of national identity. Within the then prestigious Serbo-Croatian language, the intensive process of linguistic fragmentation was carried out leading to the nominal death of the language. Between 1990 and 1993, its status was taken over by its variants and expressions, the Croatian language in Croatia, the Serbian in Serbia, Bosnian, Croatian and Serbian in Bosnia and Herzegovina, and in 2007, Montenegrin in Montenegro. The changes in the status of the languages were, of course, expected, but they also set the relationship between the language, the identity and the nation anew. However, the changes in the relationship between languages were not only reflected within the newly established countries, which put national identity and the identity of particular languages at the forefront, but also outside those countries, in relation to others, particularly neighbouring languages (e.g. the relationship between Croatian and Serbian or Montenegrin and Serbian, etc.). The changes in linguistic status was followed by the changes in linguistic corpus of the new standard languages, since the processes of standardisation in that period followed the idea of distancing from the common language, often with no linguistic arguments and no social consensus. The main purpose was to strengthen the national identity and so are marked in the literature as nationalisation of the language, linguistic engineering or linguistic re-standardisation. Thus, in Croatia, there began a reconstruction of the Croatian identity based on its distinction from Serbian.

In the Croatian language, the linguistic innovations were mainly concentrated on two linguistic levels: the lexical and the orthographic. The model of Croatian purist linguistic planning prescribed „pure“ Croatian language, free of any foreign languages, particularly Serbianisms. During that time, this was the reason that a number of distinctive dictionaries were published, including dictionaries of redundant words in Croatian, linguistic tips and similar. The main actors in Croatian language policy imposed ideologisms, favoured Croatian newspeak, fetishised some words and grammatical forms that they considered to be the only correct ones and better than others, because they were „more Croatian“, „only ours“, or were chosen according to one of the principles of prescriptivism – the „older“ the better. Interestingly, on the one hand, advocates of a distinct Croatian identity and the identity of the Croatian language highlighted that the Croatian language was already a distinct language in the former common state, with a specific and recognisable corpus, despite the fact that the official language was Serbo-Croatian. On the other hand, in publications of numerous language manuals, some of the prominent linguists fervently advocated for a change in the corpus of the language, which already had an established identity.

The Serbian language, in contrast to the Croatian, did not need to prove or defend its identity by distancing itself from other languages in the 1990s, and for this reason, the linguistic corpus did not change in any meaningful way. However, this does not mean that the language in Serbia was not nationalised. For instance, in 1998, the newspaper *Politika* published a manifest *The Declaration about the Serbian Language*, which alarmed the Serbian expert public. Among other things, the manifest stated that all Shtokavians were Serbs, they differed only in their religion, and that all their languages were simply variants of Serbian. Despite massive circulation and translation into six languages, the document soon faded into obscurity. In fact, the linguistic changes reflected more at the level of spelling and, more specifically, in writing. The 2006 Constitution makes the Cyrillic alphabet the only official script in Serbia (except, of course, in areas populated by ethnic minorities), thus abolishing the equality of the two scripts, Cyrillic and Latin, which was characteristic of the Serbian area in the 20th century, when the language developed in the spirit of linguistic integration. The Cyrillic alphabet became a kind of „national sacred thing“, threatened above all by the Latin (Croatian) alphabet, therefore various associations and institutions worked to preserve it.

However, the language issue in Bosnia and Herzegovina is much more complex and is highly influenced by the extra-linguistic reality. The *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina* (1995) or, briefly, the Dayton Agreement,

of which the Constitution of Bosnia and Herzegovina is a part, provides the equality of all three constituent nations (the Bosniaks, the Croats and the Serbs), therefore, three languages are in official use: Bosnian, Croatian and Serbian. Each of them is exposed to its nationalisation and diverse linguistic manipulations. Here, it should be highlighted that disagreements among various language policy actors were implemented from abroad, from Croatia and Serbia, meaning that when it comes to the two languages, Bosnian-Herzegovinian Croats and Serbs do not have any apparent influence on their development. The most unusual instance of such language policy was a decree in 1993 that stipulated that the inhabitants of the Republic Srpska in Bosnia and Herzegovina would use the Ekavian, rather than the Ijekavian pronunciation, as is characteristic of all the dialects spoken in the region. The decree was revoked in 1998, when another political party came into power. On the other side, the lack of harmonisation among Bosnian linguists also raised a number of issues for the standardisation of the Bosnian language. Of course, the equality of the three languages is guaranteed in a primarily nominal way, to the satisfaction of the national political elites. But the question is how linguistic equality works in practice, e.g., in the public media, administration, education, etc. In order to provide linguistic equality in schools, in some places in Bosnia and Herzegovina, a particular way of organising classes has emerged. It is known as „two schools under the same roof“ where children are placed in classes according to their ethnicity. In some cases, classes are also separated by time and, in others, even by physical barriers. Separation is also reinforced by adapting the content of lessons, in particular in teaching literature, history, etc., and consequently, in culture as a whole, all under the guise of protecting children's linguistic rights. Despite protests by pupils, the efforts of numerous national and international organisations and a series of legal documents guaranteeing the abolition of mononational schools, the practice still persists after three decades. However, the „voice of youth“ and the symbolic „breaking down of fences“ that have become the hallmark of ethnic division in education are slowly opening the door to diverse educational models.

Montenegrin became the official language with the Constitution in 2007, after a long struggle for Montenegrin independence and for an autonomous Montenegrin language, and a year after the declaration of Montenegro's independence. The initial phase of Montenegrin language policy was marked by status planning, during which the main rival to Montenegrin was the then prestigious Serbian language, but since 2008, the focus has shifted to corpus planning, which has not been going smoothly. Given that Montenegrin is going through a process of linguistic standardisation for the first time, the fundamental issue is on what basis they should standardise the language. Two diametrically opposed concepts have

emerged. On one hand, the more moderate group, which suggests as the basis for a standard language the Montenegrin linguistic expression of the former polycentric Serbo-Croatian language, with a tradition of more than a century. On the other hand, the more radical group, which used to have full political support for many years, sees the basis of standardisation in the language of old Montenegrin literature, predominantly from the 18th and 19th centuries, and therefore introduces various linguistic changes that involve the very structure of Montenegrin, e.g. by introducing two new graphemes *ś* and *ž*, further on the lexical level by introducing archaisms and dialectisms, on the orthographic level by favouring the Latin alphabet instead of the previously dominant Cyrillic alphabet, etc. The opposing concepts of language standardisation, as well as the disagreements between language policy actors, have been reflected in all the manuals published so far, with the publication of orthography and grammar, as well as the dictionary of Montenegrin language having sparked heated debates. In all normative manuals, as well as in education and media, the two spelling variants, both with and without jotation appear, but are not uniform. The politicisation of this linguistic issue and the equation of linguistic identity with ethnic or national identity does not contribute to resolving the many open issues in the linguistic planning of a Montenegrin standard language.

Although the new millennium has seen a considerable appeasement of passions about the newly emerging standard languages in the Central-South Slavic area, the period of intense, often imposed linguistic change has not been forgotten. The fourth chapter, titled *The Croatian, Serbian, Bosnian and Montenegrin language now and in the future* is focused on the development of the newly emerging standard languages over the last decade and their future prospects. First, the current state of each language is presented, followed in the second section by the guidelines in the area of linguistic policy, linguistic planning and standardisation of all four languages as they are manifested in the interviews that were conducted with numerous linguists from this area. Various inadequate linguistic practices in which the language policy actors often manipulated the language and used it for political purposes and are now, in some places still very much alive, encouraged a public debate in 2016 on linguistic issues, which took place at the conferences *Languages and Nationalisms*. Among other things, the debate revolved around the names of languages or languages and their standardisation. The issue at the forefront was whether Croatian, Serbian, Bosnian and Montenegrin were four autonomous languages or rather one polycentric language. The answer to this question is not uniform, since the problem can be observed from various perspectives. If priority is given to the linguistic system and the communicative function of language, there

is one standard language with national variants; if priority is given to the symbolic function of language, all four languages are standard languages in their own right, symbolising the national identities of the newly established countries; and if priority is given to the social or psychological function of language, there are as many languages as there are linguistic identities among the speakers themselves. Either way, the fact is that theoretical debates about whether there are one or four standard languages are not relevant to language use. The conferences mentioned above also discussed nationalist language policies, which have resulted in various, often imposed, language changes, as well as standard language ideology produced by various social authorities, since the glorification of a standard language as the only correct one leads to linguistic discrimination.

A few months after the end of the whole series of conferences, the organisers published the *Declaration on a Common Language* (2017), which, as a formal document, aimed to draw attention to the negative social, cultural and economic consequences of the current language policies in the newly independent countries, and to encourage the cessation of a number of negative practices established by nationalist language policies. The *Declaration* has provoked a great deal of public interest and, of course, strong reactions (formal and informal) throughout the region. The most negative reactions were in Croatia, with somewhat less severe reactions in Serbia, the Montenegrin public did not react particularly well, while the most positive reactions were in Bosnia and Herzegovina, which is not surprising, since the majority of the negative practices mentioned in the document referred to this country. The *Declaration* is of course welcome in terms of drawing attention to the negative consequences of the language policies that were shaped during the break-up of the Serbo-Croatian language and the creation of autonomous standard languages. However, it should be highlighted that the theoretical premises of the document do not exactly reflect the current linguistic situation. In addition to the many issues of linguistic standardisation, there is also the fundamental problem of the denomination of a common language, which, although nowhere explicitly mentioned, perpetuates the idea of a common Serbo-Croatian language. However, it is somehow forgotten that there should be a social consensus in society when it comes to linguistic standardisation or the creation of a linguistic status and corpus. It seems that three decades after the break-up of the common state, language naming in most of the newly established countries is a non-issue and the idea of a common polycentric standard language is a step backwards in linguistic standardisation, which has not been very successful in the past. It is true that the *Declaration* drew attention to inadequate language policies in the region, but at the same time, it provided definitive opinions and solutions that did not encourage dialogue,

which is surely one of the reasons why it was quickly forgotten. It also reaffirmed that language policy must be inclusive and that language standardisation must be based on linguistic practice and not on the opinions of mandated individuals who currently hold power.

Based on the data that was gathered in 2019 through written interviews with linguists working in various research institutions in the Central-South Slavic area, it can be concluded that language policies in all four of the newly established countries are currently tackling similar issues. The issue of majority language status is particularly pressing. Of course, the status of languages is formally and legally guaranteed, but the lack of awareness among speakers of the importance of knowing their own language at all linguistic levels and in the context of the multi-functionality of a standard language is highlighted. This is particularly evident in media discourse, which is why many consider language culture to be one of the most important tasks of language policy. There is less agreement on the methods of standardisation and normalisation of language, as two diametrically opposed views are seen: on the one hand, a more traditional view of language policy based on prescription, and on the other, a language policy that advocates equality for all idioms, linguistic freedom, tolerance and similar. Related to this is the issue of the status of the majority language in education. In the field of educational language policy, linguists often emphasise the role of the education system in implementing the linguistic norm of the language of education. They suggest a greater range of first language classes at the primary and secondary levels and the introduction of a standard language course at post-secondary level to raise the level of language culture. It is often forgotten that the first language is not necessarily the same as the language of education. The third issue is that of the status of the majority language in relation to the languages of other linguistic communities in the local, regional and European context. Most linguists stress the importance of eliminating all linguistic nationalism and the exploitation of language for political purposes and emphasise linguistic tolerance and the equal status of languages of all entities, minorities, individuals, etc., living in a country. In this context, special attention should be paid in future to the formulation of non-discriminatory guidelines for language policymaking. Of course, each of the newly established countries also faces specific problems in language policymaking, such as discrimination and segregation in education, the denial of linguistic rights to Bosniaks and the inability to develop a uniform language policy in Bosnia and Herzegovina. They also face conflicting views on the basis of a standard language acceptable to all speakers and the problems associated with naming the language and naming the first language school subject in Montenegro.

However, the interviews also reveal some key weaknesses in language policies. The most acute is certainly the lack of dialogue between the professionals involved in the formulation and implementation of language policy, i.e., between linguists, as well as between various institutions (universities, ministries, councils, committees, etc.), and sometimes even within a single institution. There is also a lack of exchange of experience between language policy actors, both at the national and regional levels, since, as we have seen, linguists face similar issues in language standardisation and normalisation. Above all, the neglected role of the linguistic community should be highlighted. The development of individual standard languages and their normalisation should by no means be decided solely by any specific political party or government, but mainly by the linguistic community. In this context, a number of linguists advocate for a different concept of language policy, i.e., “bottom-up” rather than the other way round.

Therefore, as has been mentioned, in the Central-South Slavic area, language still evokes strong emotional reactions. It is not only a tool of communication, but also a tool of expressing national origin and often even political orientation. This can only change through the development of thoughtful, inclusive language policies.

Literatura

- Agić, Jasmin, 2020: Bulić: Islamska terminologija značajan je dio bosanskog jezika. *Al Jazeera Balkans*. 7. ožujka. 2020. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bulic-islamska-terminologija-znacajan-je-dio-bosanskog-jezika> (citirano 11. siječnja 2022).
- Ahmetašević, Nidžara, 2017: Srednjoškolci predvode obrazovnu (r)evoluciju u BiH. *Kosovo 2.0*. 24. lipnja 2017. Dostupno na: <http://kosovotwopointzero.com/st/srednjoskolci-predvode-obrazovnu-revoluciju-u-bih> (citirano 11. siječnja 2022).
- Alexander, Ronelle, 2006: *Bosnian, Croatian, Serbian, a Grammar: With Sociolinguistic Commentary*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ammon, Ulrich, 2004: Pluricentric and Divided Languages. U: *Sociolinguistics – An International Handbook of the Science of Language and Society*, 2. izdanje, svezak 2 (ur. Ammon, Ulrich i drugi). Berlin i New York: Walter de Gruyter.
- Anderson, Benedict, 1990: *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
- Antić, Čedomir, 2013: *Srpska istorija*. Beograd: Vukotić media.
- Arsenijević, Boban, 2020: Treba li uvesti predmet srpski jezik na sve fakultete? *Nedelja*. 19. siječnja 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/nedelja/ treba-li-uvesti-predmet-srpski-jezik-na-sve-fakultete/> (citirano 11. siječnja 2022).
- Babić, Stjepan, 2006: *Temelji Hrvatskomu pravopisu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan, 1995: Komentar izbora najboljih riječi za 2007. *Jezik*. 55/3. 111–114.
- Badurina, Lada, 2015: Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im godinama 20. stoljeća. U: *Jezične, kulturne i književne politike* (ur. Pišković, Tatjana i drugi). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 57–79.
- Badurina, Lada, 2010: Standardizacijski procesi u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika/Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Mićanović, Krešimir). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 69–101.
- Badurina, Lada, 2006: Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (ur. Samardžija, Marko i drugi). Zagreb: Matica hrvatska.
- Badurina, Lada, 1998: Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici. *Filologija*. 30/31. 417–426.
- Badurina, Lada i Palašić, Nikolina, 2013: Hrvatski pravopis u 90-im godinama 20. stoljeća: povratak tradiciji ili restandardizacija pravopisne norme. U: *Njegoševi dani 4*, zbornik radova (ur. Bečanović, Tatjana). Nikšić: Filozofski fakultet. 386–396.

- Badurina, Lada i Pranjković, Ivo, 2009: Hrvatski pravopisni kompleks: Novi Sad i hrvatski pravopis danas. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput. 307–318.
- Badurina, Lada; Pranjković, Ivo i Silić, Josip, ur., 2009: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput.
- Baotić, Josip, 2012: *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Baotić, Josip, 2005: Književnojezična politika 1970–1990 – borba za zajedništvo i ravnopravnost. U: *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo i Oslo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije. 435–477.
- Baotić, Josip, 2001: Jezik u procesu integracije i dezintegracije društvene zajednice. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 203–212.
- Barić, Eugenija i drugi, 2003: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Branka, 2015: Nova država – nova jezična politika. *Kroatologija*. 5/1. 24–44.
- Barić, Branka, 2011: Razumljivost kao kriterij pri utvrđivanju jezičnoga identiteta. *Kroatologija*. 2/2. 1–20.
- Benoist, Alain de, 2014: Mi i Drugi; Što je to identitet? *Vijenac*. 526. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/526/sto-je-to-identitet-23182/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Bošković, Radoslav, 1935: O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. *Naš jezik*. 3. 277–282.
- Bourdieu, Pierre, 1991: *Language and symbolic power*. Chambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Brborić, Branislav, 1996: Predistorija i sociolingvistički aspekti. U: *Srpski jezik na kraju veka* (ur. Radovanović, Milorad). Beograd: Institut za srpski jezik SANU i Službeni glasnik. 17–35.
- Brborić, Veljko, 2016: Negujmo srpski jezik. *Politika*. 23. studeni 2016. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/368374/Kultura/Negujmo-sc-cpski-jezik> (citirano 11. siječnja 2022).
- Brozović, Dalibor, 1996: Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici. *Suvremena lingvistika*. 41–42/1–2. 87–94.
- Brozović, Dalibor, 1990: O općoj tipologiji jezičnih politika i o načelima i uvjetovanostima jezične politike u jugoslavenskoj zajednici. U: *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* (ur. Vasić, Vera). Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike. 7–22.

- Brozović, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor, 1965: O problemima varijanata. *Jezik*. 13/2. 33–46.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle, 1988: Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 1–5.
- Bučar Ručman, Aleš, 2014: *Migracije in kriminaliteta: Pogled čez meje stereotipov in predsudkov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Bugarski, Ranko, 2021: Paradni zakon o ćirilici, *Danas*. 4. listopada 2021. Dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/paradni-zakon-o-cirilici/> (citirano 5. siječnja 2022).
- Bugarski, Ranko, 2018a: *Govorite li zajednički?* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 2018b: Nepotrebno prizivanje haosa. *Peščanik*. 14. kolovoza 2018. Dostupno na: <https://pescanik.net/nepotrebno-prizivanje-haosa/> (citirano 5. siječnja 2022).
- Bugarski, Ranko, 2016: Jezici u potkrovlju. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 2013: Jezična politika i jezična stvarnost u Srbiji posle 1990. godine. U: *Jezik između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 91–111.
- Bugarski, Ranko, 2012: *Portret jednog jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 2010a: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 2010b: Multiple language identities in Southeastern Europe (with a focus on Serbo-Croatian). U: *Europe-Evropa: Cross-cultural Dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe* (ur. Könönen, Mija i drugi). J. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Multiethnica Upsaliensia 18. 34–49.
- Bugarski, Ranko, 2009: Jezična politika i jezična stvarnost u Srbiji posle 1990. godine. U: *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije* (ur. Požgaj Hadži, Vesna i drugi). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 59–71.
- Bugarski, Ranko, 2005a: *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 2005b: One, two, three, four: It's Serbo-Croatian that counts. U: *A Companion in Linguistics: A Festschrift for Anders Ahlqvist on the Occasion of his Sixtieth Birthday* (ur. Smelik, Bermadette i drugi). Nijmegen: Stichting Uitgeverij de Keltische Draak – Münster: Nodus Publikationen. 310–323.
- Bugarski, Ranko, 2002: *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 1997: *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Bugarski, Ranko, ²1995: *Jezik od rata do mira*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko, 1986: *Jezik u društvu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bugarski, Ranko i Hawkesworth, Celia, ur., 2004: *Language in the former Yugoslavia via land*. Bloomington: Slavica.
- Bugarski, Ranko i Hawkwaworth, Celia, ur., 1992: *Language planning in Yugoslavia*. Ohio: Slavica, Columbus.
- Czerwiński, Maciej, 2012: Učinci jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 38/1. 37–53.
- Czerwiński, Maciej, 2009: Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput, 11–27.
- Czerwiński, Maciej, 2005: *Język – ideologia – naród: Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*. Kraków: Scriptum.
- Cooper, Robert L., 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge: University Press.
- Chambers, Jack K. i Trudgill, Peter, 2004: *Dialectology*, second edition. Cambridge: Cambridge University Press. Dostupno na: <http://qisar.fssr.uns.ac.id/wp-content/uploads/2015/04/Qisar-J.K.-Chambers-and-Peter-Trudgill-Dialectology-Second-Edition.pdf> (citirano 16. siječnja 2022).
- Crystal, David, 2000: *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čadež, Tomislav, 2011: Josip Silić: Crnogorsku gramatiku nisam kroatizirao jer su, čudit ćete se, naša i njihova – identične! *Jutarnji list*. 11. rujna 2011. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/josip-silic-crnogorsku-gramatiku-nisam-kroatizirao-fer-su-cudit-cete-se-nasa-i-njihova-identicne-1818645> (citirano 11. siječnja 2022).
- Čedić, Ibrahim, 2001a: *Osnovi gramatike bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- Čedić, Ibrahim, 2001b: Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 69–77.
- Čedić, Ibrahim, ur., 1999: *Simpozij o bosanskom jeziku: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- Čolović, Ivan, 2008: *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Čirgić, Adnan, 2010: Povodom standardizacije crnogorskog jezika. *Matica, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*. 11/43. 7–48.

- Ćirić, Sonja, 2017a: Jezik nije mentalni kazamat, intervju s Enverom Kazazom. *Vreme*. 1373. 27. travnja 2017. Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1495167> (citirano 11. siječnja 2022).
- Ćirić, Sonja, 2017b: Čitaj pažljivo. *Vreme*. 1372. 20. travnja 2017. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/zabava/80062/svi-nacionalizmi-u-crnoj-gori-su-pod-kontrolom-i-u-sluzbi-vlasti> (citirano 11. siječnja 2022).
- Ćužić, Tomislav, 2015: *Pravopisna norma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Damjanović, Stjepan, 2014: Hrvatska ćirilična baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji. *Filologija*. 62. 1–16.
- Damjanović, Stjepan, 2012: Predstandardna razdoblja hrvatskoga jezika. U: *Povijest hrvatskoga jezika / Književnost i kultura devedesetih. Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Mićanović, Krešimir). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 11–22.
- Denk, Denis, 2017: 'Deklaracija ne može utjecati na hrvatski jezik. Nepotrebna je'. *Večernji list*. 28. ožujka 2017. Citirano na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/zeljko-jozic-deklaracija-ne-moze-utjecati-na-hrvatski-jezik-nepotrebna-je-1159144> (citirano 11. siječnja 2022).
- Detrez, Raymond, 2002: Language or nation: what came first? U: *Lexical Norm and National Language: Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989* (ur. Lučić, Radovan). München: Verlag Otto Sagner.
- Dragojević, Rade i Svilar, Jelena, 2005: Jezik dominantne ideologije, Razgovor s Dubravkom Škiljanom. *Zarez*. 7/151. 22–23. <http://www.zarez.hr/clanci/razgovor-s-dubravkom-skiljanom> (citirano 2. veljače 2022).
- Dulčić, Mihovil, ur., 1997: *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio i Naprijed.
- Dulović, Vladimir, 2013: Socialist Intercessions: The Earliest Demands for a Separate Montenegrin Language (1967–1972). *History and Anthropology*. 24 /1. 166–182.
- Džankić, Jelena, 2015: Biti Crnogorac/Crnogorka – rekonstrukcija značenja. *Politička misao*. 52/3. 130–158.
- Edwards, John, 2009: *Language and Identity: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emkic, Eleonora, 2018: *Reconciliation and Education in Bosnia and Herzegovina: From Segregation to Sustainable Peace*. Springer International Publishing.
- Filipović, Jelena, 2018: *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. 2. dopunjeno i prošireno izdanje. Beograd: Zadužbina Andrejević.

- Filipović, Jelena, 2009: *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fishman, Joshua A., 2006: *Do not leave your language alone: The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Frančić, Anđela, 2010: Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika / Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Mićanović, Krešimir). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 29–47.
- Garvin, Paul L., 1993: A conceptual framework for the study of language standardization. *International journal of the sociology of language*. 100–101/1. 37–54.
- Glušica, Rajka, 2020: *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Glušica, Rajka, 2016a: Jotovani i nejotovani oblici u normi crnogorskoga jezika. U: *Sarajevski filološki susreti III. Zbornik radova*, knjiga 1 (ur. Palić, Ismail). Sarajevo: Bosansko filološko društvo. 18–29.
- Glušica, Rajka, 2016b: Struka u sudaru sa politikantstvom, naučnim argumentima protivhajke. *Vijesti*, 12. lipnja 2016. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/kolumne/124176/struka-u-sudaru-sa-politikantstvom> (citirano 11. siječnja 2022).
- Glušica, Rajka, 2012: Crnogorski jezik u odnosu na bosanski, hrvatski i srpski. U: *Poludniowosłowiańskie sąsiedztwo Slawistyka i komparatystyka dzisiaj* (ur. Zieliński, Bogusław i drugi). Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. 159–169.
- Glušica, Rajka, 2011a: O restandardizaciji crnogorskog jezika. *Studii Slavistici*. 8. 271–278.
- Glušica, Rajka, 2011b: Restandardizacija standardnog jezika. *Riječ* (nova serija). 6. 7–22.
- Glušica, Rajka, 2011c: O novousvojenoj gramatici crnogorskog jezika. U: *Njegoševi dani 3. Međunarodni naučni skup: zbornik radova* (ur. Bečanović, Tatjana i drugi). Nikšić: Univerzitet Crne Gore. 317–329.
- Glušica, Rajka, 2010a: Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma. *Riječ* (nova serija). 4. 25–45.
- Glušica, Rajka, 2010b: O prvom zvaničnom crnogorskom pravopisu. U: *Njegoševi dani 2. Međunarodni naučni skup: zbornik radova* (ur. Bečanović, Tatjana). Nikšić: Univerzitet Crne Gore. 253–267.
- Glušica, Rajka, 2009a: Jezičke prilike u Crnoj Gori. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput, 137–146.

- Glušica, Rajka, 2009b: Jezička politika u Crnoj Gori. *Riječ* (nova serija). 1. 15–31.
- Golubović, Jelena i Gooskens, Charlotte, 2015: Mutual intelligibility between West and South. *Russian Linguistics*. 39. 351–373.
- Golubović, Jelena i Sokolić, Nikolina, 2013: Their language sounds aggressive: a matched guise study with Serbian and Croatian. U: *Phonetics in Europe. Perception and Production* (ur. Gooskens, Charlotte i drugi). Frankfurt a. M.: Peter Lang Edition. 35–57.
- Gorjanc, Vojko, 2013: Slovenačka jezička politika i odnosi društvene moći. U: *Jezič između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 13–36.
- Gorjanc, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? U: *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj 40. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (ur. Stabej, Marko). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 153–161.
- Granić, Jagoda, 2013: Novija hrvatska standardnojezična praksa. U: *Jezič između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 67–89.
- Granić, Jagoda, 2012: Hrvatski jezik kao 24. službeni jezik Europske unije. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 5. 333–335.
- Granić, Jagoda, 2010: Planiranje statusa i planiranje korpusa bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda. U: *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika* (ur. Tošović, Branko i drugi). Graz – Zagreb: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz. 17–33.
- Greenberg, Robert D., 2005: *Jezič i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Prev. Peti-Stantić, Anita. Zagreb: Srednja Europa.
- Greenberg, Robert D., 2004: *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford i New York: Oxford University Press.
- Guberina, Petar i Krstić, Kruno, 1940: *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hadžović, Eldin, 2017: Nacionalisti koji govore različitim jezicima se najbolje razumiju. *Kosovo 2.0*. 21. travnja 2017. Dostupno na: <http://kosovotwopointzero.com/sr/nationalists-speak-different-languages-understand-best/> (citirano 11. siječnja 2022).
- Halilović, Senahid, 2014: Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini. *Socjolingvistyka*. 28. 121–135.

- Halilović, Senahid, 1991: *Bosanski jezik*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
- Haarmann, Harald, 1990: Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language*. 86/1. 103–126.
- Haugen, Einar, 1983: The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice. U: *Progress in language eplanning: international perspectives* (ur. Cobarrubias, Juan i drugi). Berlin, New York i Amsterdam: Mouton Publishers. 269–289.
- Haugen, Einar, 1966: Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*. 68. 922–935.
- Huntington, Samuel P., 2007: *Tko smo mi? Izazovi nacionalnom identitetu*. Zagreb: Izvori.
- Hraste, Mate, 1966: O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika. *Jezik*. 13/4. 106–113.
- Hraste, Mate, 1954: O nazivu našega jezika. *Jezik*. 2/3–4. 107–110.
- Hromadžić, Azra, 2017: *Samo Bosne nema*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Iovine, Michaela S., 1984: The “Illyrian Language” and the Language Question among the Southern Slavs in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. U: *Aspects of the Slavic Language Question. Volum I: Church Slavonic – South Slavic – West Slavic* (ur. Picchio, Riccardo i drugi). New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies. 101–156.
- Isaković, Alija, 1965: Nervoza u našem književnom jeziku. *Odjek*. 18/22. 2.
- Ivić, Milka, 1997: *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivić, Milka, 1965: *Problem norme u književnom jeziku* (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu). *Jezik*. 13/1. 1–8.
- Ivić, Pavle, 1994: Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda. U: *Istorija srpske kulture* (ur. Ivić, Pavle). Gornji Milanovac: Dečije novine; Beograd: Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije. Dostupno na: https://www.rastko.rs/isk/isk_04.html#_Toc412458889 (citirano 16. siječnja 2022).
- Ivić, Pavle, 1986: *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Jahić, Dževad, 1991: *Jezik bosanskih Muslimana*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
- Jahić, Dževad, 1999c: *Bošnjački narod i njegov jezik*. Sarajevo: Biblioteka Linguos.
- Jarošević, Henrik, 2014: *Prilozi istoriji srpskohrvatskog jezika: Jugoslovenski sporovi o statusu SHJ u periodu 1901–1991*. Beograd: Alma. Prevod dela Henryk Jaroszewicz, 2006: *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Prev. Dušan-Vladislav Pažderski.

- Jonke, Ljudevit, 2015: *Rasprave i članci*. Prired. Pranjković, Ivo. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jonke, Ljudevit, 1965: Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku. *Jezik*. 13/1. 8–15.
- Jonke, Ljudevit, 1956: Rječnik suvremenoga književnog jezika. *Jezik*. 4/1. 4–9.
- Jonke, Ljudevit, 1953: Aleksandar Belić: Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, Beograd 1950., str. 546. *Jezik*. 1/3. 124–127.
- Joseph, John E., 2006: *Language and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jović, Dejan, 2001: Razlozi za raspada Socijalističke Jugoslavije: kritička analiza postojećih interpretacija. *Reč*. 62/8. 91–157. Dostupno na: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/91.pdf> (citirano 16. siječnja 2022).
- Jurić-Kappel, Jagoda; Stojnić, Mile, prired., 1999: Bosanski jezik postoji. *Dani*. 134. 10. prosinca 1999. Dostupno na: https://govori.tripod.com/bosanski_razgovori.htm (citirano 11. siječnja 2022).
- Južnič, Stane, 1993: *Identiteta*. Ljubljana: FDV, Knjižna zbirka Teorija in praksa.
- Kalajdzija, Alen, 2016: Počeci službene upotrebe bosanskog jezika. *Književnik jezik*. 27/1–2. 33–55.
- Kapović, Mate, 2015: *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska. Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/793569.Kapovic_Mate_2015_Povijest_hrvatske_akcentuacije._Fonetika_Matica_hrvatska_Zagreb.pdf (citirano 11. siječnja 2022).
- Kapović, Mate, 2010: *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam. Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/503036.Kapovic_Ciji_je_jezik.pdf (citirano 11. siječnja 2022).
- Karadža, Mevlida, 1999: Sociolingvistički aspekti jezične situacije u Bosni i Hercegovini. U: *Simpozij o bosanskom jeziku*, knjiga 10 (ur. Čedić, Ibrahim). Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu. 31–39.
- Katičić, Radoslav, 1992: *Novi jezikoslovni ogleđi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav, 1984: The Making of Standard Serbo-Croat. U: *Aspects of the Slavic Language Question. Volum I: Church Slavonic – South Slavic – West Slavic* (ur. Picchio, Riccardo i drugi). New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies. 261–295.
- Katičić, Radoslav, 1965: Problem norme u književnom jeziku. *Jezik*. 13/1. 20–23.
- Katnić-Bakaršić, Marina, 2013: Bosanskohercegovačka sociolingvistička previranja. U: *Jezik između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 67–89.

- Keranović, Maja; Leskovac, Biljana, 2010: Crnogorski jezik je veštačka kreacija. *Blic*. 6. rujna 2010. Dostupno na: https://www.b92.net/kultura/art_durbin.php?nav_category=1209&nav_id=456726 (citirano 11. siječnja 2022).
- Kevro, Edita, 2017: Nazivi jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. *Književni jezik*. 28. 85–117.
- Klajn, Ivan, 2014: *Daleko je Skandinavija*. Izlaganje na raspravi povodom 60-godišnjice Novosadskog dogovora u Kulturnom centru Novi Sad 10. 12. 2014. Dostupno na: <http://www.tacno.net/kultura/daleko-je-skandinavija/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Klajn, Ivan, 2008: Purizam i antipurizam u današnjem srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. 64. 153–176.
- Klajn, Ivan, 2003: Normativna lingvistika u Srbiji danas. U: *Bosanski-brvatski-srpski/Bosnisch-Kroatisch-Serbisch* (ur. Neweklowsky, Gerhard). Wien: Wiener Slawistischer Almanach. Sbd. 57. 123–134.
- Klikovac, Duška, 2008: *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kloss, Heinz, 1984: Umriß eines Forschungsprogrammes zum Thema "Sprachentod". *International Journal of the Sociology of Language*. 45. 65–76.
- Kloss, Heinz, 1967: 'Abstand languages' and 'Ausbau languages'. *Anthropological Linguistics*. 9/7. 29–41.
- Kljajić, Sanja, 2018: Latinica: samo među četiri zida. *DW*. 4. kolovoza 2018. Dostupno na: <https://www.dw.com/bs/srbija-latinica-samo-me%C4%91u-%C4%8Detiri-zida/a-44954421> (citirano 16. siječnja 2022).
- Komatina, Nikola, 2012: Jezik i identitet u Crnoj Gori. U: *Mi o jeziku, jezik o nama. Zbornik radova sa druge konferencije Društva za primijenjenu lingvistiku* (ur. Perović, Slavica). Podgorica: Društvo za primijenjenu lingvistiku Crne Gore. 161–170.
- Konjhodžić, Faruk, 1999: *Rječnik medicinskih naziva u bosanskom jeziku*. Sarajevo: ANUBiH i Klinički centar Univerziteta u Sarajevu.
- Kordić, Snježana, 2010: *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Korunić, Petar, 2003: Nacija i nacionalni identitet. *Zgodovinski časopis*. 57/1–2. 163–208.
- Kovačević, Miloš, 2001: Jedan ili tri jezika? *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 33–44.
- Kovačević, Miloš, 1997: U odbranu jezika srpskoga – i dalje. Beograd: Trebnik.
- Kovačec, August, 2006: Hrvatski jezik i Europa. *Jezik*. 53/3. 87–96.
- Kovačec, August, 1990: Jezici etničkih skupina u SFRJ. U: *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* (ur. Vasić, Vera). Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike. 69–80.

- Kovačec, August, 1988: Jezici narodnosti i etničkih skupina u Jugoslaviji. U: *Jezici i politike* (ur. Pupovac, Milorad). Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“ – Komunist. 56–67.
- Kuna, Branko, 2009: Značenje Deklaracije danas. *Kolo*. 1/2. 122–133.
- Lakić, Igor, 2013: Jezička slika Crne Gore. *Jezik između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 133–158.
- Lakić, Igor, 2007: Crnogorski jezik – traženje identiteta. U: *Jezik i identiteti/Languages and Identities* (ur. Granić, Jagoda). Zagreb i Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku (HDPL). 329–335.
- Lakić, Igor i Kostić, Nataša, 2009: Stavovi govornika prema jezičnom standardu u Crnoj Gori. U: *Jezična politika i jezična stvarnost* (ur. Granić, Jagoda). Zagreb: HDPL. 509–518.
- Lešaja, Ante, 2012: *KNJIGOCID – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb: Profil i Srpsko narodno vijeće.
- Lisac, Josip, 2003: *Hrvatska dijalektologija 1*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip, 1996: *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lovrenović, Ivan, 2015: Rat za jezik. Sarajvski dnevnik. 17. listopada 2015. Dostupno na: <http://ivanlovrenovic.com/clanci/sarajevski-dnevnik/rat-za-jezik> (citirano 16. siječnja 2022).
- Lovrenović, Ivan, 2012: Promemorija o (hrvatskoj) jezičnoj politici u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <http://www.prometej.ba/clanak/kultura/ivan-lovrenovic-promemorija-o-hrvatskoj-jezicnoj-politici-u-bosni-i-hercegovini-611> (citirano 16. siječnja 2022).
- Lovrenović, Ivan, 2003: Identitet jezika – jezik identiteta. *Bosna Franciscana*. 19. 228–236.
- Lovrenović, Ivan, 2002: *Bosanski Hrvati: Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*. Zagreb: Durieux.
- Lučić, Radovan, 2009: Novohrvatski: stvarnost ili farsa? U: *Jezična politika i jezična stvarnost/Language Policy and Language Reality* (ur. Granić, Jagoda). Zagreb i Split: HDPL. 433–444.
- Lučić, Radovan, 2007: Uvest ću još koju riječ i ozdravit će dušta tvoja. U: *Jezik i identiteti/Languages and Identities* (ur. Granić, Jagoda). Zagreb i Split: HDPL. 337–346.
- Maretić, Tomo, 1924: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati našim jezikom*: dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«. Zagreb: JAZU.

- Maretić, Tomo, 1899: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: L. Hartman.
- Marojević, Radmilo, 1991: *Ćirilica na raskršću vekova*. Ogledi o srpskoj etničkoj i kulturnoj samosvesti. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Matasović, Ranko, 2001: *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mićanović, Krešimir, 2012: Osamnaesto stoljeće u hrvatskoj jezičnoj povijesti: standardološka perspektiva. U: *Povijest hrvatskoga jezika/Književnost i kultura devedesetih. Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Mićanović, Krešimir). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 97–113.
- Mićanović, Krešimir, 2006: *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Mićanović, Krešimir, 2004: Standardni jezik i razgraničenje jezika. *Fluminensia*. 16/1–2. 95–104.
- Mihaljević Djigunović, Jelena, 2002: *Strah od stranoga jezika*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Mihaljević Djigunović, Jelena; Opačić, Nives; Kraš, Tihana, 2005: Čega se više bojimo: materinskoga ili stranog jezika? U: *Jezik u društvenoj krizi* (ur. Stolac, Diana i drugi). Zagreb i Rijeka: HDPL. 303–317.
- Mikeš, Melanija, 1990: Jezici narodnosti. U: *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* (ur. Vasić, Vera). Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike. 63–68.
- Milanović, Aleksandar, 2004: *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Milroy, James, 2001: Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*. 5/4. 510–555.
- Miraščija, Mervan, 2017: Stvaralački otpor: Vodič za pravnu akciju protiv podjele đaka u Jajcu. *Školegijum*. 3. Dostupno na: http://www.skolegijum.ba/static/files/biblioteka/pdf/591ae6867513d_Jajcepravos.pdf (citirano 16. siječnja 2022).
- Moguš, Milan, 1993: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus (Biblioteka Posebna izdanja).
- Mønnesland, Svein, 2013: *National Symbols in Multinational States: The Yugoslav Case*. Oslo: Syppress Forlag.
- Mønnesland, Svein, 2009: Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput. 125–136.
- Mønnesland, Svein, 2005: Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije. U: *Jezik u Bosni i Hercegovini* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo i Oslo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije. 481–524.

- Mønnesland, Svein, ur., 2005: *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo i Oslo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
- Mønnesland, Svein, 2001: Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 17–24.
- Mønnesland, Svein, ur., 2001: *Jezik i demokracija*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Mrdjen, Snježana, 2003: Narodnost u popisima – promjenljiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo*. 40/1–4. 77–103.
- Muratagić-Tuna, Hasnija, 2005: *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Nakazawa, Takuya, 2015: The Making of ‘Montenegrin Language’: Nationalism, Language Planning, and Language. Ideology after the Collapse of Yugoslavia (1992–2011). *Südosteuropäische Hefte*. 4/1. 127–141.
- Nikčević, P. Vojislav, 2004: *Jezikoslovne studije*. Cetinje: CNB Crne Gore.
- Nikčević, P. Vojislav, 1993: *Piši kao što zboriš: glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*. Podgorica: Crnogorsko društvo nezvisnih književnika.
- Nikolić, Mirjana, 2021: Zveckanje ćirilicom, pod hitno – a ništa konkretno. *Istinomer*. 16. rujna 2021. Dostupno na: <https://www.istinomer.rs/analize/zveckanje-cirilicom-pod-hitno-a-nista-konkretno/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Okuka, Miloš, 2009: Srpski jezik danas: sociolingvistički status. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput, 216–233.
- Okuka, Miloš, 1998: *Eine Sprache – viele Erben: Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*. Klagenfurt: Wieser.
- Opačić, Nives, 2014: *Novi jezični putokazi*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Opačić, Nives, 2004: Hrvatski novogovor u elektroničkim medijima. U: *Riječki filološki dani 5. Zbornik radova* (ur. Lukežić, Irvin). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. 391–400.
- Ockzowa, Barbara, 2010: *Hrvati i njihov jezik: iz povijesti kodificiranja književno-jezične norme*. Zagreb: Školska knjiga.
- Palić, Ismail, 2018: O Halilovićevu pravopisu: stavi h da bi ga izvadio. *Stav*. 166. 15. svibnja 2018. Dostupno na: <https://stav.ba/o-halilovicevu-pravopisu-stavi-h-da-bi-ga-izvadio/> (citirano 11. siječnja 2022).
- Palić, Ismail, 2009: Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini. U: *Jezični*

- varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput. 111–123.
- Pančić, Teofil, 2000: Vizantijsko plavo. *Vreme*. 519.14. prosinca 2000.
- Periša, Ante, 2016: *Uvod u filozofiju jezika*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Pašalić Kreso, Adila, 2008: The war and postwar impact on the educational system of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*. 54/3–4. 353–374.
- Pavliša, Mija, 2017: 'Pitanje zajedničkog jezika je politički konstrukt iz '45 i nije nikad zaživio'. tportal.hr. 28. ožujka 2017. Dostupno na: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/pitanje-zajednickog-jezika-je-politicki-konstrukt-iz-45-i-nije-nikad-zazivio-20170328> (citirano 11. siječnja 2022).
- Peti-Stantić, Anita, 2016: Dva desetljeća hrvatske jezične politike: Gdje i kamo? U: *Jezična politika između norme i jezičnog liberalizma* (ur. Kryzan-Stanojević, Barbara). Zagreb: Srednja Europa. 31–44
- Peti-Stantić, Anita, 2009: Restandardizacija (hrvatskoga) standardnog jezika. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput. 71–82.
- Peti-Stantić, Anita, 2008a: *Jezik naš i/ili njihov: vježba iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Zagreb: Srednja Europa.
- Peti-Stantić, Anita, ur., 2008b: *Identitet jezika jezikom izrečen. Zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu*. Zagreb: Srednja Europa.
- Peti-Stantić, Anita i Langston, Keith, 2016: Borderlands and transborder regions of the Croatian language: How far back in history is enough? U: *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (ur. Kamusella, Tomasz i drugi). London: Palgrave Macmillan. 309–329.
- Peti-Stantić, Anita i Langston, Keith, 2013: *Hrvatsko jezično pitanje danas: Identiteti i ideologije*. Zagreb: Srednja Europa.
- Peti, Mirko, 2006: Razlikovni rječnici. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (ur. Samardžija, Marko). Zagreb: Matica hrvatska. 507–530.
- Petrović, Bernardina, 2006: Hrvatska jednojezična leksikografija u 20. stoljeću. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (ur. Samardžija, Marko). Zagreb: Matica hrvatska. 507–530.
- Petrović, Jelena, 2009: Jezička politika i ideologija jugoslovenstva u (među)ratnom periodu. *Monitor ISH: revije za humanistične in društvene vede*. 11/1. 35–54.

- Picchio, Riccardo, 1984: Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs. U: *Aspects of the Slavic Language Question. Volum I: Church Slavonic – South Slavic – West Slavic* (ur. Picchio, Riccardo i drugi). New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies. 1–42.
- Piper, Predrag, 2016: Srpski jezik kao predmet jezičkog planiranja. U: *Zbornik Instituta za srpski jezik III: Srpski jezik i aktuelna pitanja jezičnog planiranja* (gl. ur. Tanasić, Sreto). Beograd: Institut za srpski jezik. 9–18.
- Piper, Predrag, 2004: *Srpski između velikih i malih jezika*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Pogorelec, Breda, 1983: Uvodno poročilo. *Slovenščina v javnosti. Posvetovanje o jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979. Gradivo in sporočila* (ur. Pogorelec, Breda). Ljubljana: RK SZDL i Slavistično društvo Slovenije. 17–24.
- Požgaj Hadži, Vesna, 2014: Language policy and linguistic reality in former Yugoslavia and its successor states. *Inter faculty*. 5. 49–91. Dostupno na: <https://journal.hass.tsukuba.ac.jp/interfaculty/article/view/87/155> (citirano 16. siječnja 2022)
- Požgaj Hadži, Vesna, ur., 2013: *Jezik između lingvistike i politike* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2019: Hrvatski, srpski i bosanski jezik na stranim sveučilištima : nekad i danas, a ubuduće? U: *Bosanskohercegovački slavistički kongres II*, knjiga 1 (ur. Halilović, Senahid). Sarajevo: Slavistički komitet. 499–511.
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2017: Jezična restandardizacija i politika (na primjeru pravopisnih previranja u Hrvatskoj). U: *Njegoševi dani 6. Međunarodni naučni skup: zbornik radova* (ur. Bečanović Đurišić, Tatjana). Nikšić: Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore. 271–286.
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2015: (Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete: primer hrvaškega, srbskega, bosanskega in črnogorskega jezika. *Slovenščina 2.0*. 3/2. 67–94. Dostupno na: http://slovenscina2.0.trojina.si/arhiv/2015/2/Slo2.0_2015_2_06.pdf (citirano 16. siječnja 2022).
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2013: Jezik in moč v spremenjenih družbenopolitičnih okoliščinah. U: *Družbena funkcija jezika: (vidiki, merila, opredelitve)* (ur. Žele, Andreja). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 335–341.

- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2011: Drugi i »drugi«: stavovi prema govornicima različitih jezika u slovenskom društvu. U: *Jezik u upotrebi/ Language in use* (ur. Vasić, Vera). Beograd i Novi Sad: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu i Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. 107–120.
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana, 2004: *Hrvatski jezik – Srpski jezik. Vodič za polaganje ispita na visokoj razini*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Požgaj Hadži, Vesna; Smolić, Marija i Benjak, Mirjana, 2007: *Hrvatski izvana*. Zagreb: Školska knjiga.
- Požgaj Hadži, Vesna; Balažić Bulc, Tatjana i Gorjanc, Vojko, ur., 2009: *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Požgaj Hadži, Vesna i Balažić Bulc, Tatjana; Gorjanc, Vojko, 2013: Srpskohrvatski jezik iz slovenske perspektive. U: *Jezik između lingvistike i politike* (ur. Požgaj Hadži, Vesna). Beograd: Biblioteka XX vek. 37–65.
- Pranjeković, Ivo, 2015: Hrvatska jezičnopolitička situacija u prvoj polovici 20. stoljeća. U: *Jezične, književne i kulturne politike. Zbornik radova 43. Seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Pišković, Tatjana i drugi). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 19–30.
- Pranjeković, Ivo, 2008a: *Sučeljavanja*. Zagreb: Disput.
- Pranjeković, Ivo, 2008b: O aktualnome sociolingvističkom i lingvopolitičkom statusu standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici. U: *Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika* (ur. Tošović, Tošović). Beč i Berlin: LIT Verlag. 130–134.
- Pranjeković, Ivo, 2007: Glavne sastavnice hrvatskoga jezičnog identiteta. U: *Jezik i identiteti/Languages and Identities* (ur. Granić, Jagoda). Split: HDPL. 487–495.
- Pranjeković, Ivo, 2006: Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000. U: *Hrvatski jezik u XX stoljeću* (ur. Samardžija, Marko i drugi). Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjeković, Ivo, 2003: Vrlo kratka hrvatska jezična povijest. *Studia slavica savariensia*. 1–2 (In honorem Caroli Gadani sexagesimi natalis dedicatur). Szombathely. 405–411.
- Pranjeković, Ivo, 2001: The Croatian standard language and the Serbian standard language. *International Journal of the sociology of Language*. 147. 31–50. Dostupno na: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ijsl.2001.004/html> (citirano 4. veljače 2022).

- Pranjković, Ivo, 1997: *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- Pranjković, Ivo, 1992/93: Razlikovni rječnici. *Filologija*. 20/21. 375–383.
- Radovanović, Milorad, 2009: Srpski jezički standard. U: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti* (ur. Badurina, Lada i drugi). Zagreb: Disput. 199–213.
- Radovanović, Milorad, 2004: *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, Milorad, 2001: Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante i urbano-regionalne realizacije. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 169–178.
- Radovanović, Milorad, 1997: *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, Milorad, ur., 1996a: *Srpski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
- Radovanović, Milorad, ur., 1996b: *Srpski jezik na kraju veka*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Raduški, Nada, 2011: Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine. *Srpska politička misao*. 39/1. 11–28.
- Remetić Slobodan, 2001: S jednog jezika na tri: premoć politike nad lingvistikom. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 45–54.
- Samardžija, Marko, 2015: Hrvatska pravopisna kolebanja i jezična politika u drugoj polovici XIX. stoljeća. U: *Jezične, književne i kulturne politike. Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur. Pišković, Tatjana i drugi). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 9–18.
- Samardžija, Marko, 2012: *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.–1941.)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Samardžija, Marko, 2008: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Marko, 2006: Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću* (ur. Samardžija, Marko i drugi). Zagreb: Matica hrvatska. 9–28.
- Samardžija, Marko, 2004: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Marko, prired., 2001: *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Samardžija, Marko, 1993: *Jezični purizam u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Samardžija, Marko, 1993/94: Pregršt novosti iz jezične kroatistike. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*. 28/29. 127–129.
- Sekulić, Duško, 2010: Pojam identiteta. U: *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu* (ur. Budak, Neven i drugi). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. 15–47.
- Sesar, Dubravka i Vidović, Ivana, 2001: Jednoslovlje i jezična kultura ili što je novogovor učinio hrvatskom jeziku? U: *Drugi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova I*. (ur. Sesar, Dubravka). Zagreb: HFD i Filozofski fakultet. 617–624.
- Silaški, Nadežda; Tatjana Đurović i Biljana Radić-Bojanić, 2009: *Javni diskurs Srbije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Skerlić, Jovan, 1913: Istočno ili južno narečje. *Srpski književni glasnik*. 756–770, 862–873.
- Skoko, Božo, 2009: *Država kao brand*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Smit, Antoni D. [Smith, Anthony D.], 2010: *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Sokolija, Mahir, 2019: Akademik Dževad Jahić: „Ovakve višetomne rječnike zasad nemaju ni srpski ni crnogorski jezik“. *SAFF*. 28. rujna 2019. Dostupno na: <https://saff.ba/akademik-dzevad-jahic-ovakve-visetomne-rjecnike-zasad-nemaju-ni-srpski-ni-crnogorski-jezik/> (citirano 11. siječnja 2022).
- Spahić, Sanja, 2010: Jezička situacija u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“*. 1. 65–79.
- Stankiewicz, Edward, 1984: *Grammars and dictionaries of the Slavic languages from the Middle Ages up to 1850: an annotated bibliography*. Berlin, New York i Amsterdam: Mouton Publishers.
- Stanojčić, Živojin i Ljubomir Popović, 2014: *Gramatika srpskog jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Steinacker, Gudrun, 2016: Kontroverse um das erste Wörterbuch der montenegrinischen Volks- und Literatursprache. *Südosteuropa Mitteilug*. 4. 74–79.
- Stevanović, Mihailo, 1954: Opet o nazivu našeg jezika. *Jezik*. 3/4. 101–107. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&cid_clanak_jezik=86005 (2. veljače 2022).
- Stevanović, Mirjana, 2014: Ćirilica vs latinica. *Danas*, 15. prosinca 2014. Dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/kultura/cirilica_vs_latinica.11.html?news_id=294252 (citirano 16. siječnja 2022).

- Sveske (1984): Jezik i nacionalni odnosi. *Sveske*. 2/5-6, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.
- Swimelar, Safia, 2012: Education in Post-War Bosnia: The Nexus of Societal Security, Identity and Nationalism. *Ethnopolitics*. 12/2. 1–22.
- Šator, Muhamed, 2004: *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914*. Mostar: Univerzitet „Džemal Bijedić“, Fakultet humanističkih nauka.
- Šator, Edim, 2016: Doprinos Alije Isakovića bosnistici. U: *Zbornik radova s naučnog skupa: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini* (ur. Zahirović, Šaban). Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. 563–573.
- Šipka, Milan, 2006: *Jezik i politika. Sociolingvističke analize*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Šipka, Milan, 2001: *Standardni jezik i nacionalni odnosu u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu.
- Šipka, Milan, 1984: Jezik i nacionalni odnosi – potrebe, značaj i osnovni pravci istraživanja. *Sveske*. 5–6. 15–22.
- Šipka, Milan, 1979: *Školski rječnik terminoloških višestrukosti. 1. Jezik i književnost*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik.
- Šipka, Milan, 1975: *Jezički savjetnik*. Sarajevo: Svjetlost.
- Škarić, Ivo, 2005: Kroatizmi u hrvatskome jeziku ili što to doista propisuje hrvatski ustav. *Jezik*. 52/4. 121–128.
- Škiljan, Dubravko, 2008: Unutrašnje i vanjsko priznanje jezika. U: *Identitet jezika jezikom izrečen. Zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu* (ur. Peti-Stantić, Anita). Zagreb: Srednja Europa. 79–87.
- Škiljan, Dubravko, 2002: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- Škiljan, Dubravko, 2001: Stara jezična prava i nove manjine. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 179–190.
- Škiljan, Dubravko, 2000: Form Croato-Serbian to Croatian: Croatian linguistic identity. *Multilingua*. 19/1–2. 3–20.
- Škiljan, Dubravko, 1995: Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika. *Arkzin*, 24. veljače 1995. Dostupno na: <http://www.zarez.hr/system/issue/pdf/348/271-272.pdf> (citirano 16. siječnja 2022).
- Škiljan, Dubravko, 1991: Jezik, kulturni identitet i prevodenje. U: *Prožimanje kultura i jezika*. (ur. Andrijašević, Marin i drugi). Zagreb: HDPL. 151–157.

- Škiljan, Dubravko, 1990: Dubinska pitanja jezične politike. U: *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* (ur. Vasić, Vera). Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet u Novom Sadu. 23–31.
- Škiljan, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- Štahan, Matija, 2017: Ivo Žanić: Nekim protagonistima jezične politike živi govornici kao da su smetnja. *Arteist – prvo slovo kulture*. 13. lipnja 2017. Dostupno na: <https://arteist.hr/ivo-zanic-o-jeziku-se-i-dalje-razmislja-mehanicki-u-kategorijama-ispravno-pogresno/> (citirano 11. siječnja 2022)
- Tafra, Branka, 2005: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra, Branka, 1995: *Jezikoslovna razdvojb*a. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka i Košutar, Petra, 2012: Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika. *Filologija*. 57. 185–204.
- Timofejev, Aleksandar, 2021: *Ćirilica – nacionalni identitet Srba*; WDR radio, 16. 9. 2021. Dostupno na: <https://www1.wdr.de/radio/cosmo/programm/sendungen/radio-forum/kultur/srbija-cirilica-102.html> (citirano 5. siječnja 2022).
- Trask, Robert Lawrence, 2005: *Temeljni lingvistični pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Trkulja, Alina, 2017: *Dvije škole pod jednim krovom u Bosni i Hercegovini: (Ne)razumijevanje problema i moguća rješenja*. Sarajevo: Analitika i Centar za društvena istraživanja.
- Turk, Marija, 1997: Jezični purizam. *Fluminensia*. 8/1–2. 63–79.
- Vajzović, Hanka, 2008: *Jezik i nacionalni identiteti*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Vajzović, Hanka, 2003: Sociolingvistički aspekti alhamijado pismenosti u nas. *Književni jezik*. 21/2. 14–26.
- Vajzović, Hanka, 2001: Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini – komunikativna i simbolička funkcija jezika. U: *Jezik i demokracija* (ur. Mønnesland, Svein). Sarajevo: Institut za jezik. 79–93.
- Vasić, Vera, ur., 1990: *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Veličković, Nenad, 2015: *Školokrečina: Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama*. Sarajevo: Mass Media i Fond otvoreno društvo.
- Vince, Zlatko, 2002: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Volenc, Veno, 2015: Sociolingvističko istraživanje hrvatskoga pravopisa: društveni stavovi o eksplicitnoj normi. *Jezikoslovlje*. 16/1. 69–102.

- Voß, Christian, 2017: Komentar: Jedan ili četiri jezika? Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/komentar-jedan-ili-%C4%8Detiri-jezika/a-38286153> (citirano 5. siječnja 2022).
- Vračar, Milena i Ševaljević, Vjenceslava, 2017: Kodifikacija crnogorskog jezika. *Bo-sniaca*. 22. 47–52.
- Vukotić, Vuk, 2018: U Srbiji ima više ćirilice nego latinice. *Danas*, 5. siječnja 2018. Dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/u-srbiji-ima-vise-cirilice-nego-latinice/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Žagar, Mateo, 2007: Glagoljica i ćirilica – povijesna hrvatska pisma. Dostupno na: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1848&naslov=glagoljica-i-cirilica-povijesna-hrvatska-pisma> (citirano 16. siječnja 2022).
- Žanić Ivo, 2007: *Hrvatski na uvjetnoj slobodi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Izvori

- Anić, Vladimir, 2003: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir i Silić, Josip, 2001: *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber i Školska knjiga.
- Anić, Vladimir i Silić, Josip, ¹1986, ²1987, ³1990: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar i Moguš, Milan, 1971: *Hrvatski pravopis*. (1990. pretisak izdanja iz 1971, ²1994, ³1995, ⁴1996). Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, Lada; Marković, Ivan i Mićanović, Krešo, ¹2007, ²2008: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Babukić, Vjekoslav, 1836: *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga uredjena Věkoslavom Babukićem*. U Zagrebu kod Milana Hiršfelda.
- Belić, Aleksandar, 1950: *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: Prosveta.
- Boranić, Dragutin, ⁹1947: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Brodnjak, Vladimir, 1991: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Cipra, Franjo i Klaić, Adolf Bratoljub (uz suradnju članova Hrvatskoga državnog ureda za jezik), 1944: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare. Pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*, 1992. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Čedić, Ibrahim, ur., 2007: *Rječnik bosanskog jezika*. Knjiga 14. Sarajevo: Institut za jezik.
- Čirgić, Adnan; Silić, Josip i Pranjković, Ivo, 2010: *Gramatika crnogorskog jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- European Charter for Regional or Minority Languages*. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter> (citirano 16. siječnja 2022).
- Halilović, Senahid, 2018: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet BiH.
- Halilović, Senahid, 1996: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.
- Halilović, Senahid; Palić, Ismail i Šehović, Amela, 2010: *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Ham, Sanda, 2013: Završeno je 7. kolo natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ. *Jezik*. 60/5. 200.
- Hrvatska enciklopedija*. Mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Isaković, Alija, 1992: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Jahić, Dževad, 2010–2019: *Rječnik bosanskog jezika* 1–9. Sarajevo: Bošnjačka asocijacija.
- Jahić, Dževad, 1999a: *Školski rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Biblioteka Linguos.
- Jahić, Dževad, 1999b: *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. Sarajevo: Biblioteka Linguos.
- Jezici i nacionalizmi*, 2016: Transkirpti konferencija: Podgorica (Crna Gora), Split (Hrvatska), Beograd (Srbija), Sarajevo (Bosna i Hercegovina) u organizaciji udruženja Krokodil. Dostupno na: <http://www.krokodil.rs/jezici-i-nacionalizmi/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Jozić, Željko, gl. ur., 2013: *Hrvatski pravopis*, 1. internetsko izdanje. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Dostupno na: <http://pravopis.ihjj.hr/pravopisna-pravila.php> (citirano 16. siječnja 2022).
- Klaić, Adolf Bratoljub (uz suradnju članova Hrvatskoga državnog ureda za jezik), ¹1942, ²1942: *Koriensko pisanje*. Zagreb: Hrvatski državni ured za jezik.
- Marković, Angelina, ur., 1998: *Slovo o srpskom jeziku*. Beograd: Fond istine o Srbima.
- Mažuranić, Antun, 1839, ²1942: *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*. U Zagrebu: Tiskom dra. Ljudevita Gaja.

- Nikčević, Vojislav P., 2001: *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti.
- Nikčević, Vojislav P., 1997: *Pravopis crnogorskoga jezika*. Cetinje: Crnogorski PEN centar.
- Perović A., Milenko; Silić, Josip; Vasiljeva, Ljudmila, 2009: *Pravopis crnogorskog jezika. Rječnik crnogorskog jezika (pravopisni rječnik)*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Polemika. 2016: Polemika o Rječniku crnogorskog jezika. *Matica, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*. 17/66. 523–792. Dostupno na: <http://www.maticacrnogorska.me/files/66/16%20rjecnik%20crnogorskog%20jezika%20-%20polemika.pdf> (citirano 16. siječnja 2022).
- Potreba zaštite ćirilice, 1988. *Naš jezik* 28/1–2. 8–10.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, 1960. Pravopisna komisija, prired. Jonke, Ljudevit i Stevanović, Mihailo. Zagreb i Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska.
- Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, 1960. Pravopisna komisija, prired. Jonke, Ljudevit i Stevanović, Mihailo. Novi Sad i Zagreb: Matica srpska i Matica hrvatska.
- Pravopis hrvatskosrpskoga jezika. Školsko izdanje*, 1960. Pravopisna komisija, prired. Jonke, Ljudevit i Stevanović, Mihailo. Zagreb i Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska.
- Pravopis crnogorskog jezika s pravopisnim rječnikom*, 2009. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. Dostupno na: <http://www.me/dok/pravopis.pdf> (citirano 2. veljače 2022).
- Pravopis crnogorskoga jezika*, 2010. Drugo, izmijenjeno izdanje. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Proleksis enciklopedija*, online, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/naslovnica/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Promemorija, 1995: Promemorija o hrvatskome jeziku. *Jezik*. 43/5. 164–166. Dostupno na: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/promemorija-o-hrvatskome-jeziku-matice-hrvatske/51/> (citirano 16. siječnja 2022).
- Rečnik srpskoga jezika*, 2011. Dopunjeno i popravljeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska. Dostupno na: <https://archive.org/details/recnik-srpskoga-jezika-2011/mode/2up?view=theater> (citirano 11. siječnja 2022).
- Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika I–II, A–K*, 1967. Zagreb i Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska.

- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika 1–6, 1967–1976.* Novi Sad i Zagreb: Matica srpska i Matica hrvatska.
- Selak, Ante, ur., 1992: *Taj hrvatski.* Zagreb: Školske novine.
- Silić, Josip i Pranjković, Ivo, 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta.* Zagreb: Školska knjiga.
- Silić, Josip i Anić, Vladimir, 2001: *Pravopis hrvatskoga jezika.* Zagreb: Novi Liber i Školska knjiga.
- Silić, Josip i Anić, Vladimir, ¹1986, ²1987, ³1990: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Školska knjiga.
- Silić, Josip i Rosandić, Dragutin, 1974: *Osnove fonetike i fonologije hrvatskoga književnog jezika.* Zagreb: Školska knjiga.
- Stajalište HAZU, 1995: *Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik. Jezik.* 43/5. 164–166.
- Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. Dostupno na: <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf> (citirano 16. siječnja 2022).
- Šimundić, Mate, 1994: *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku.* Zagreb: Barka.
- Veličković, Nenad, 2012: *Sahib: Impresije iz depresije.* Sarajevo: Mas Media.
- Zakon o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilčkog. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-cirilici-upotreba-srpskog-jezika.html> (citirano 16. siječnja 2022).

Kazalo slika

- Slika 1. Karta narječja na srednjojužnoslavenskome području. Josip Lisac, 2003: *Hrvatska dijalektologija II. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga. 164–165.
- Slika 2. Karta izgovora staroslavenskoga glasa jata na srednjojužnoslavenskome području. Dostupno na: https://sh.wikipedia.org/wiki/Ijekavski_izgovor (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 3. Bečki književni dogovor (1850). Dostupno na: [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15489&tify={%22pages%22:\[2\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15489&tify={%22pages%22:[2],%22view%22:%22scan%22}) (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 4. Početak teksta ankete o jugoslavenskome pitanju (*Veda*, 1913). Dostupno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-J8FLQNIS/d8cd88ec-5dd1-4e83-8b37-08ce764fd43e/PDF> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 5. Početak teksta Ankete o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti (*Srpski književni glasnik*, 1914). Dostupno na: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_E74E1D9A175FE5728805716D3DEA6D36/1914/k001?fullscreen#page/127/mode/1up (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 6. Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Predsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku (*Službeni list DFJ*, 1945). Dostupno na: <https://www.sistory.si/11686/39653> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 7. Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Predsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku (*Službeni list DFJ*, 1945). Ivo Pranjković i Marko Samardžija, ur., 2018: *Povijest hrvatskoga jezika*, 5. knjiga. Zagreb: Croatica. 59.
- Slika 8. Novosadski dogovor (1954). *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*, 1960. Novi Sad i Zagreb: Matica srpska i Matica hrvatska. 8–9.
- Slika 9. *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* (1960). *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*, 1960. Novi Sad i Zagreb: Matica srpska i Matica hrvatska.

- Slika 10. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960). *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, 1960. Zagreb i Novi Sad: Matica hrvatska i Matica srpska.
- Slika 11. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (*Telegram*, 1967). Ivo Pranjković i Marko Samardžija, ur., 2018: *Povijest hrvatskoga jezika*, 5. knjiga. Zagreb: Croatica. 72.
- Slika 12. Objava Predloga za razmišljanje u zagrebačkom izdanju *Borbe* (1967). Milan Šipka, 2001: *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*. Sarajevo: Institut za jezik. 163–164.
- Slika 13. Odlomak iz dokumenta Potreba zaštite ćirilice (*Naš jezik*, 1988). *Naš jezik*. 28/1–2. 8–10.
- Slika 14. Završetak teksta Promemorije o hrvatskome jeziku (*Jezik*, 1995). *Jezik*. 43/5. 164–166.
- Slika 15. Politički „podobni“ leksemi u hrvatskome jeziku devedestih godina 20. stoljeća. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/globus/jesmo-li-u-strahu-od-srbizama-zaboravili-na-hrvatski-evo-koje-su-sve-rijeci-izgnane-iz-naseg-jezika-zbog-nakazne-logike-samozvanih-jezicnih-cistaca-7410537> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 16. Radijska reklama za *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka (1991). Ante Selak, ur., 1992: *Taj hrvatski*. Zagreb: Školske novine. 161.
- Slika 17. Finalisti Natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ 2021. Dostupno na: <https://www.bug.hr/dogadjaji/natjecaj-za-najbolju-novu-rijec-ponovno-obiluje-genijalnim-it-terminima-19083> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 18. Naslovnica *Slova o srpskom jeziku* (1998). Dostupno na: <https://www.korisnknjiga.com/slovo-o-srpskom-jeziku-deklaracija--polovna-knjiga-90028> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 19. „Ćirilica nije na izdisaju“. Dostupno na: <https://www.antenam.net/stav/40239-ustedi-pare-pisi-cirilicom> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 20. Pismo kao simbol (ne)tolerancije. Dostupno na: https://static.dw.com/image/44953590_303.jpg (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 21. Ravnopravnost latinice i ćirilice u praksi (*Oslobođenje*, 1984). Arhiv Sarajeva.
- Slika 22. Uvažavanje jezičnih prava u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <https://ba.n1info.com/vijesti/a121091-zasto-jedan-jezik-nazivamo-sa-tri-razlicita-imena/> (citirano 10. listopada 2022).

- Slika 23. „Dvije škole pod jednim krovom“. Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/436410/new-york-times-o-fenomenu-dvije-skole-pod-jednim-krovom-u-podijeljenoj-bih-segregacija-opstaje> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 24. Protest protiv segregacije u školama – slika s vjenčanja. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/travnik-ograda-skola-segregacija/30060624.html> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 25. Novi grafemi u crnogorskome jeziku. Dostupno na: <https://insajder.net/arhiva/vesti/crnogorski-jezik-medunarodno-priznat> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 26. Novi grafemi u udžbenicima crnogorskoga jezika. Dostupno na: <https://www.vesti.rs/Novi-Sad/FOTO-Novi-crnogorski-bukvar-sokirao-pojedine-roditelje.html> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 27. Nesuglasice oko rječnika crnogorskoga jezika. Dostupno na: <https://www.politika.rs/sr/clanak/357893/Rjecnik-podela-i-pokrada-u-Crnoj-Gori> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 28. Plakati za seriju konferencija Jezici i nacionalizmi. Dostupno na: <https://www.krokodil.rs/jezici-i-nacionalizmi/> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 29. Početak teksta Deklaracije o zajedničkom jeziku (2017). Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nve-deklaracija-o-zajednickom-jeziku/28713488.html> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 30. Naslovnica knjige *Govorite li zajednički?* Ranka Bugarskog (2018). Dostupno na: <https://www.bibliotekaxxvek.com/bugarski-ranko-govorite-li-zajednicki/> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 31. Početna stranica portala Hrvatski u školi Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Dostupno na: <http://hrvatski.hr/> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 32. Negujmo srpski jezik – akcija za podizanje jezične kulture. Dostupno na: <https://www.pokazivac.com/akcija-negujmo-srpski-jezik-u-beogradu/> (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 33. Ostvarivanje jezičnih prava u obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/jezici_u_bih_kao_kvrtok_politike/3540857.html (citirano 10. listopada 2022).
- Slika 34. Ostvarivanje jezičnih prava u obrazovanju u Crnoj Gori. Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/uz-pobjedu-testovi-zapolumaturante> (citirano 10. listopada 2022).

Kazalo imena

A

- Adelung, Johann Christoph 27
Agić, Jasmin 128
Ahmetašević, Nidžara 130
Alexander, Ronelle 57
Anderson, Benedict 185
Andrić, Ivo 38
Anić, Vladimir 64, 95, 101–102
Antić, Čedomir 40
Arsenijević, Boban 156, 174
Babić, Stjepan 52, 68, 97–98, 100–102
Babukić, Vjekoslav 26
Badurina, Lada 31–33, 52, 77, 80–81,
84, 91, 93–95, 100–102, 166
Balažić Bulc, Tatjana 8, 57, 84, 102,
143, 189, 199
Baotić, Josip 64–65, 77, 118, 153, 155
Barić, Branka 11, 22, 30, 99
Bečković, Matija 106
Belić, Aleksandar 39–40, 44, 47
Benešić, Julije 52
Boranić, Dragutin 39–40, 47
Bošković, Radoslav 42
Božović, Ratko 113
Brborić, Branislav 75, 114, 123
Brborić, Veljko 145, 172
Brodnjak, Vladimir 93–94, 96
Broz, Ivan 32–33, 39
Brozović, Dalibor 30, 56, 58, 68
Bugarski, Ranko 72, 77, 79, 105–106,
108–110, 112, 114, 132–133, 151,
154, 157, 159, 161–163, 166

B

- Bulić, Halid 128
Bulić, Refik 128

C

- Cesarec, August 38
Cesarić, Dobriša 38
Chambers, Jack K. 80
Cipra, Franjo 43
Cooper, Robert L. 9
Crystal, David 14
Czerwiński, Maciej 99

Č

- Čadež, Tomislav 145
Čedić, Ibrahim 123–124, 127–128
Čirgić, Adnan 141, 145, 148, 180
Čolović, Ivan 106, 156–157

Ć

- Ćirić, Sonja 161
Ćužić, Tomislav 100

D

- Damjanović, Stjepan 21–22
Daničić, Đuro 25–26, 28, 31–32
Demeter, Dimitrije 28
Denk, Denis 160
Detrez, Raymond 19
Donadini, Ulderiko 38
Dragojević, Rade 103
Dulčić, Mihovil 96
Dulović, Vladimir 136
Džankić, Jelena 136

Đ

- Đorđić, Petar 54

E

- Edwards, John 14, 75
Emkic, Eleonora 130

F

Filipović, Jelena 14, 114–115
Finka, Božidar 52, 68, 97, 101–102

G

Gaj, Ljudevit 24–28
Garvin, Paul L. 12–13, 166
Glušica, Rajka 77, 137, 139–141,
143–148, 153, 155, 161
Gorjanc, Vojko 8, 147, 189, 199
Granić, Jagoda 87–88, 91, 99, 155
Greenberg, Robert D. 14–15, 80
Grimm, Jacob 31, 79, 153
Guberina, Petar 41–42

H

Haarmann, Harald 9
Hadžić, Jovan 26
Hadžović, Eldin 160–161
Halilović, Senahid 58, 116, 123–125,
127–128, 133, 157
Ham, Sanda 98
Haugen, Einar 9, 164–165, 167
Hawkesworth, Celia 72, 166
Hraste, Mate 51, 54, 57–58
Hromadžić, Azra 125–126

I

Isaković, Alija 57, 124
Iveković, Franjo 33
Ivić, Milka 26, 33, 55–56
Ivić, Pavle 23, 33, 39, 68
Ivšić, Stjepan 40, 54

J

Jahić, Dževad 123–124, 126–128, 161
Jarošević, Henrik 42, 44, 56, 61, 68–69
Jelušić, Božena 151

Jonke, Ljudevit 37, 47, 52, 54, 57, 73
Joseph, John E. 128
Jović, Dejan 78
Jozić, Željko 160
Jurić-Kappel, Jagoda 123

K

Kalajdzija, Alen 24
Kapović, Mate 15, 19, 78–80, 82–83,
153–154, 157
Karadža, Mevlida 122
Karadžić, Vuk S. 24, 26–28, 30–34, 73,
106, 108, 115, 132, 190, 200
Katičić, Radoslav 22, 56, 68, 81–82,
100
Katnić-Bakaršić, Marina 135
Kazaz, Enver 157, 161
Keranović, Maja 145
Kevro, Edita 34
Klaić, Adolf Bratoljub 43
Klajn, Ivan 32, 68, 108–109, 133, 145
Klikovac, Duška 108
Kljajić, Sanja 113
Kloss, Heinz 14, 75
Komatina, Nikola 139
Konjhodžić, Faruk 126
Kopitar, Jernej 26, 28, 31
Kordić, Snježana 13, 80, 151, 153–
154, 166
Kostić, Nataša 139
Kovačec, August 55, 98, 103
Kovačević, Miloš 79, 106, 132, 160
Krklec, Gustav 38
Krlježa, Miroslav 38, 40, 67–68
Krstić, Kruno 41–42
Kukuljević, Ivan 28
Kuna, Branko 59

L

Lakić, Igor 8, 135, 139–140, 142, 145
 Langston, Keith 11, 13, 81–82, 96, 99
 Leskovic, Biljana 145
 Lešaja, Ante 151
 Lovrenović, Ivan 122–123, 125
 Lučić, Radovan 95, 97

M

Maretić, Tomo 31–33
 Marković, Angelina 107
 Marković, Ivan 102
 Marković, Svetozar 56
 Marojević, Radmilo 106, 109
 Matasović, Ranko 82
 Mažuranić, Antun 26
 Mažuranić, Ivan 28
 Mićanović, Krešimir 13, 83, 102
 Mihaljević Djigunović, Jelena 92
 Miklošič, Franc 28
 Milanović, Aleksandar 11, 22–23, 26–27, 33
 Milroy, James 15, 167
 Miraščija, Mervan 130
 Mlakić, Josip 161
 Moguš, Milan 22, 25, 27, 33, 52, 68, 97, 101–102
 Mønnesland, Svein 8, 31, 39, 43, 73, 77, 80, 122–127, 130, 136, 138, 185
 Moskovljević, Miloš 54
 Mrdjen, Snježana 66
 Mrkalj, Sava 27
 Muratagić-Tuna, Hasnija 127

N

Nakazawa, Takuya 136
 Nikčević, Vojislav P. 136, 141, 143–144

O

Okuka, Miloš 31, 104, 114
 Opačić, Nives 92–93, 95

P

Pacel, Vinko 28
 Palašić, Nikolina 52
 Palić, Ismail 115, 120, 122, 126–128, 130, 134–135
 Pančić, Teofil 111
 Pašalić Kreso, Adila 128
 Pavliša, Mija 160
 Pejaković, Stjepan 28
 Perović, Milenko A. 143–144, 148
 Pešikan, Mitar 68
 Peti, Mirko 58, 96
 Peti-Stantić, Anita 11, 13, 23, 77, 80–82, 84, 96, 99
 Petrović Njegoš, Petar I. 144
 Petrović Njegoš, Petar II. 141, 144
 Petrović, Bernardina 31–32
 Petrović, Jelena 35
 Picchio, Ricardo 10, 21, 24
 Piper, Predrag 109, 160
 Popović, Ljubomir 26
 Požgaj Hadži, Vesna 8, 57, 79–80, 84, 101–102, 143, 189, 199
 Pranjković, Ivo 8, 21, 35, 39, 43–44, 47, 50, 52, 55, 57, 61, 64, 67, 85–87, 91, 95–97, 99–103, 108, 132, 145, 166

R

Rački, Franjo 31
 Radovanović, Milorad 12, 32, 85, 105, 114
 Rakočević, Ksenija 157
 Rašović, Đorđe 56

Remetić, Slobodan 79, 160
Rešetar, Milan 35
Ritter Vitezović, Pavao 25
Rosandić, Dragutin 64

S

Samardžija, Marko 31–33, 38–40,
42–43, 96
Selak, Ante 67–68
Sesar, Dubravka 98
Silaški, Nadežda 108
Silić, Josip 64, 101–102, 143, 145
Skerlić, Jovan 37–38
Sokolija, Mahir 128
Sremac, Stevan 80
Stankiewicz, Edward 12
Stanojčić, Živojin 26
Steinacker, Gudrun 146–147
Stevanović, Mihailo 51–52, 54, 56
Stevanović, Mirjana 110
Stojnić, Mile 123
Strossmayer, Josip Juraj 31
Svilar, Jelena 103
Swimelar, Safia 130

Š

Šator, Edim 57
Šator, Muhamed 24, 34
Šehović, Amela 128
Ševaljević, Vjenceslava 140
Šimić, Antun Branko 38
Šimundić, Mate 96
Šipka, Milan 15, 24, 34–35, 41, 43–44,
58–59, 65–67, 71, 108, 118–119,
132–133
Škarić, Ivo 95
Škiljan, Dubravko 14, 55, 59, 67,
71–72, 77, 79, 82–87, 103, 155

Škorić, Irena 151
Štahan, Matija 165
Šušanj, Jelena 180

T

Tafra, Branka 31–32, 95
Timofejev, Aleksandar 113
Trkulja, Alina 128, 131
Trudgill, Peter 80

U

Ujević, Augustin Tin 38

V

Vajzović, Hanka 24, 71–72, 151, 153,
166
Vasić, Vera 72, 166
Veličković, Nenad 121–122, 130, 156
Velmar-Janković, Vladimir 44
Vidmar, Josip 39
Vidović, Ivana 98
Vince, Zlatko 25, 28, 68
Visković, Velimir 40
Volenc, Veno 102
Vračar, Milena 140
Vukotić, Vuk 112
Vuletić, Frane 34

Ž

Žagar, Mateo 21
Žanić, Ivo 79–80, 165